

-19-
3

HANS DRIESCH
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΕΝ ΤΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩ ΤΗΣ ΛΕΙΨΙΑΣ

ΘΕΜΕΛΙΩΔΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ
ΥΠΟ

Σ. Μ. ΚΑΛΛΙΑΦΑ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΔΙΔΑΧΜΗΣ
ΠΑΡΑΚΛΕΤΟΥ
Γεν. αρ. 8. ~~11172~~
Κατηγορία ~~19~~
Ειδ. αρ. ~~19~~

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΩΝ ΠΑΡΑΚΛΕΤΟΥ
Αριθ. ~~11172~~
Κατηγορία ~~19~~

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΡΜΟΥ,"
ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ, 28
ΑΘΗΝΑΙ
1928

Κεληράς

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΙΔΑΓ. ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

10,61

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Π.Ε.Κ. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
Αριθμ. 22/4360-2

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Π.Ε.Κ. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
Αριθμ. 22/4331-2

ΘΕΜΕΛΙΩΔΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

HANS DRIESCH

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΕΝ ΤΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩ ΤΗΣ ΛΕΙΨΙΑΣ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ Π.Ε.Κ. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
Γεν. αριθ. _____
Κατηγορία 157
Πάθ. αριθ. 18

ΘΕΜΕΛΙΩΔΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ

ΥΠΟ

Σ. Μ. ΚΑΛΛΙΑΦΑ

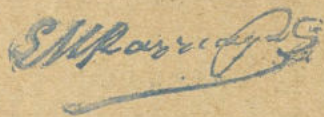
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Π.Ε.Κ. ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
Αριθ. 22/4331-2

~~1172
ΚΤ
18~~

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ ΖΑΚΑ - ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ
16, ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ, 16
1928

Τὰ γνήσια ἀντίτυπα φέρουν τὴν ὑπογραφήν τοῦ μεταφραστοῦ.

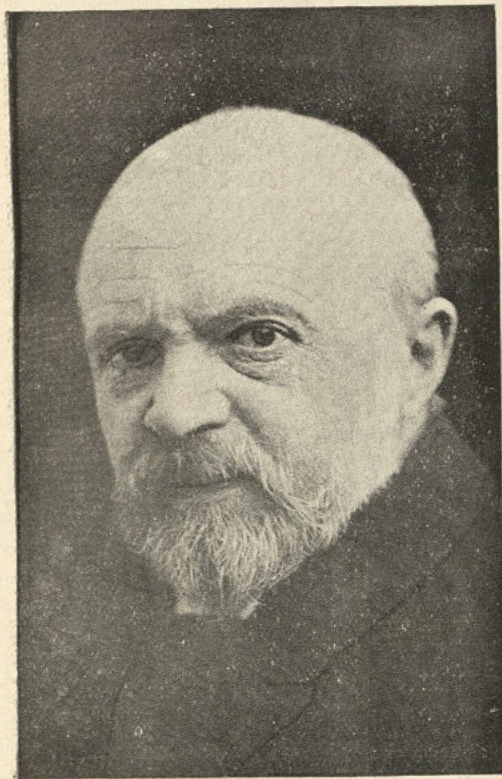

Ἡ προκειμένη μετάφρασις ἀφιερῶται μετὰ βα-
θείας εὐγνωμοσύνης εἰς τὸν μέγαν τῆς βιο-
λογίας καὶ τῆς φιλοσοφίας ἀντιπρόσωπον καὶ
συγγραφέα τοῦ πρωτοτύπου :

HANS DRIESCH

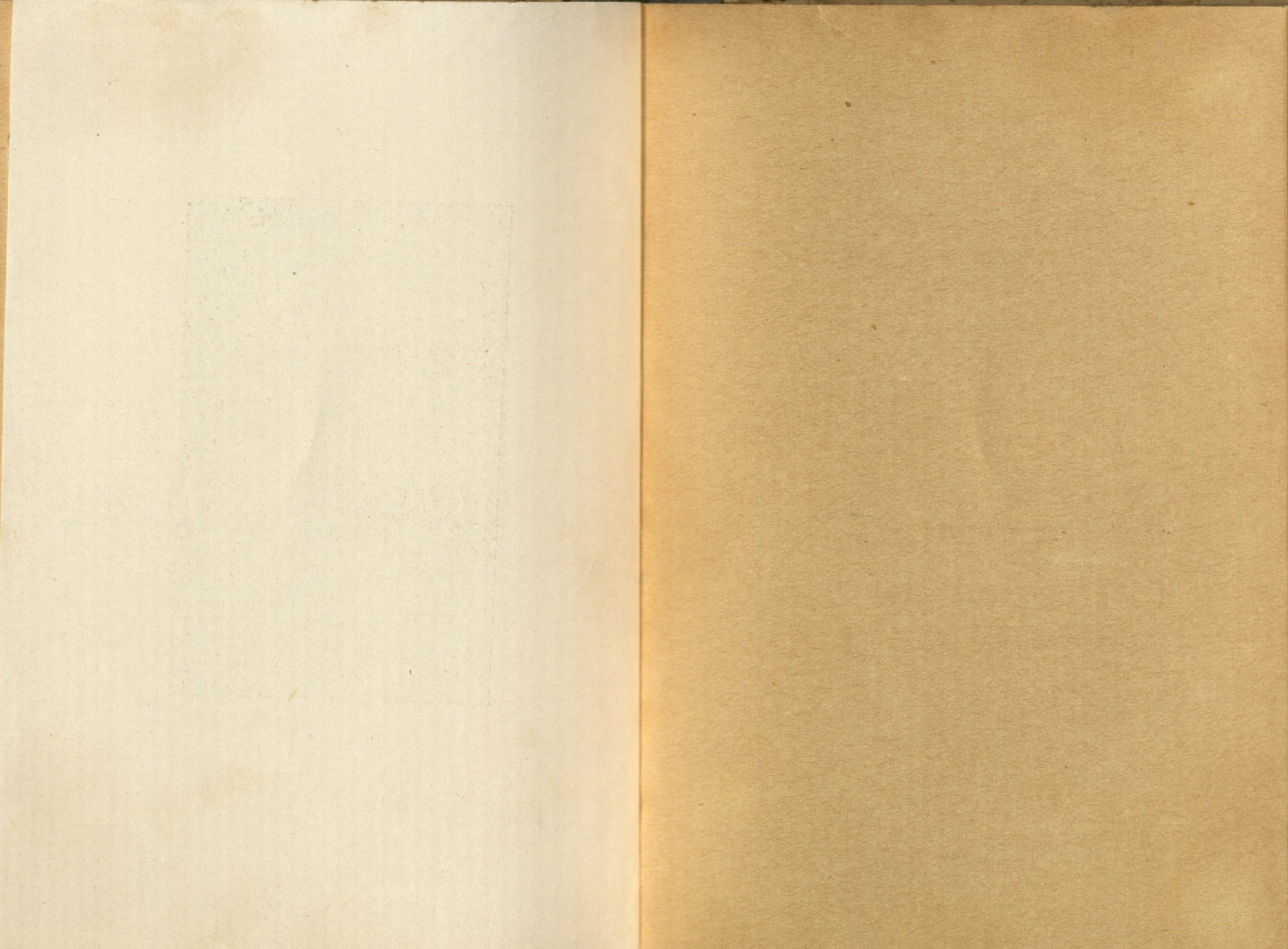
Σπ. Μ. ΚΑΛΔΙΑΦΑΣ

Maus Driess

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος τοῦ μεταφραστοῦ. Σύντομος βιογραφία τοῦ Hans Driesch	Σελίς 13
Πρόλογος τοῦ συγγραφέως	» 19
Εἰσαγωγή	» 21
Ἡ κοινῇ νομιζομένη ψυχολογία	» 24
<i>1. Τὸ ὑποκείμενον τῆς ψυχολογίας . . . . .</i>	<i>» 24</i>
<i>2. Ἡ περὶ τῆς ὕλης τῶν ψυχικῶν φαινομένων διδασκαλία . . . . .</i>	<i>» 28</i>
<i>A. Ἡ μέθοδος . . . . .</i>	<i>» 28</i>
<i>B. Στοιχειολογία . . . . .</i>	<i>» 31</i>
<i>α) Αἱ καθαρὰι ποιότητες . . . . .</i>	<i>» 31</i>
<i>β) Τόπου καὶ χρόνου τεκμήρια . . . . .</i>	<i>» 33</i>
<i>γ) Ἡδονὴ καὶ λύπη . . . . .</i>	<i>» 33</i>
<i>δ) Αἱ ἔννοιαι τάξεως . . . . .</i>	<i>» 34</i>
<i>ε) Οἱ τόνοι τῆς ἀληθείας . . . . .</i>	<i>» 35</i>
<i>στ) Οἱ τόνοι ὑπάρξεως . . . . .</i>	<i>» 37</i>
<i>Γ. Γενικαὶ παρατηρήσεις περὶ συνθέτων ἐκ πείρας ψυχικῶν φαινομένων . . . . .</i>	<i>» 38</i>
<i>Κατάταξις τῶν συνθέτων ἐμπειρικῶν ψυχικῶν φαινομένων . . . . .</i>	<i>» 42</i>
<i>α). Συγκεκριμένα συνειδητὰ φαινόμενα . . . . .</i>	<i>» 42</i>
<i>β) Διανοήματα . . . . .</i>	<i>» 44</i>
<i>γ) Συναισθήματα . . . . .</i>	<i>» 45</i>
<i>E. Ἀνάλυσις τοῦ βουλητικοῦ ἐμπειρικοῦ φαινομένου . . . . .</i>	<i>» 47</i>
<i>Σ. Σύνοψις . . . . .</i>	<i>» 51</i>
3. Δυναμικὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ ψυχικοῦ βίου	» 52
<i>A. Συνειρμὸς . . . . .</i>	<i>» 54</i>

B. Περιορίζοντες και κατευθύνοντες παράγοντες . . .	Σελίς	60
B. Περί τῆς καλουμένης ἀναπλάσεως . . .	»	65
Δ. Ἡ «ψυχή μου» . . .	»	67
4. Ὀλίγα τινὰ περὶ ψυχικῆς «δρότης» . . .	»	76
5. Σύνοψις . . .	»	82
Ψυχοφυσική . . .	»	85
1. Τὸ σῶμά μου . . .	»	85
2. Ἡ κατὰ συνάρτησιν σχέσις σώματος και ψυχῆς . . .	»	88
3. Περί ἰδιαζόντων τινῶν προβλημάτων τῆς ψυχοφυσικῆς . . .	»	90
A. Νόμος τοῦ Βέμπερ (Weber) . . .	»	91
B. Αἰ κατὰ Ἰωάννην Μύλλερ «εἰδικαὶ ἐνέργειαι τῶν αἰσθήσεων . . .	»	92
Γ. Αἰσθήματα φέροντα τοπικὰ γνωρίσματα . . .	»	93
Δ. Ἡ προᾶξις . . .	»	95
4. Τὸ ἕτερον ἐγώ . . .	»	98
5. Σῶμα και ψυχή . . .	»	105
A. Ὁ ψυχομηχανικὸς παραλληλισμὸς . . .	»	105
B. Ἡ ἀναίρεσις τοῦ ψυχομηχανικοῦ παραλληλισμοῦ . . .	»	109
Γ. Τελικὰ συμπεράσματα . . .	»	113
Δ. Παράρτημα : λέξεις τινὲς περὶ τῆς παραφροσύνης . . .	»	115
E. Τελευταῖαι παρατηρήσεις . . .	»	117
Μεταφυσική τῶν ψυχικῶν φαινομένων . . .	»	120
Ἡ σύστασις τῆς ψυχῆς . . .	»	124
1. Κριτικαὶ εἰσαγωγικαὶ παρατηρήσεις . . .	»	124
A. Μπρεντάνος και Χοῦσσερλ (Brentano και Husserl) . . .	»	124
B. Περί τῆς καλουμένης «κατανοούσης» ψυχολογίας . . .	»	127
2. ψυχή . . .	»	128
3. Οἱ παράγοντες τῆς κτήσεως τῆς γνώσεως . . .	»	132
4. Ἡ ἀντίληψις ἐντὸς τοῦ ὅλου ψυχοφυσικοῦ προβλήματος . . .	»	138
5. Διάφορα εἶδη τῆς γνώσεως . . .	»	151
6. Δυναμική τῆς βουλήσεως . . .	»	155
7. Περί τινῶν ἑτεροιώσεων τοῦ ψυχικοῦ βίου . . .	»	156

A. Τεχνικοὶ ὅροι . . .	Σελίς	156
B. Ἡ σημασία τῆς λέξεως «ἀσυνείδητον» . . .	»	157
Γ. Περιγραφή και κατάταξις . . .	»	158
α) Τὸ ὄνειρον . . .	»	159
β) Ἡ ὑπνωσις . . .	»	162
— γ) Ὁ διχασμὸς τῆς συνειδήσεως(*) . . .	»	164
Δ. Ἡ αἰτία τῆς ὑπνώσεως και ἡ φύσις αὐτῆς . . .	»	166
E. Παρασυνειδησία . . .	»	171
Ϛ. Ὑποσυνειδησία (ὑποσυνείδητον) . . .	»	173
Z. Ἡ φύσις τῆς παρασυνειδησίας και τῆς ὑποσυνειδησίας . . .	»	174
H. Σύνοψις . . .	»	176
Θ. Ἡ δύναμις τοῦ ἐγκεφάλου . . .	»	179
I. Γενικὰ περὶ μνήμης και ἀναμνήσεως . . .	»	181
IA. Λογικαὶ παρατηρήσεις . . .	»	190
Παραψυχολογία . . .	»	193
1. Κατάταξις . . .	»	193
2. Θεωρητικὰ . . .	»	195
A. Γενικά . . .	»	195
B. Φυσικὰ φαινόμενα . . .	»	196
Γ. Ψυχικὰ φαινόμενα . . .	»	197
Δ. Ψυχοφυσικὰ φαινόμενα . . .	»	199
E. Προφητεία . . .	»	201
Τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας . . .	»	202
1. Ὅρισμοὶ . . .	»	202
2. Ποῦ εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχη ἐλευθερία . . .	»	204
1. Περίληψις παλαιότερων πορισμάτων . . .	»	206
4. Συνειδητότης και ἐλευθερία . . .	»	209
A. Βιολογικὸν τι ἀξίωμα και ἡ ἐφαρμογή αὐτοῦ ἐπὶ τῆς συνειδήσεως . . .	»	209
B. Τί δὲν περιλαμβάνεται εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας . . .	»	214

*) Σελίς 164—190 ἡ ἀρίθμησις τῶν παραγράφων διορθωτέα συμφώνως πρὸς τὸν πίνακα τῶν περιεχομένων.

Γ. Είναι δυνατή ἡ καταφατική (ἢ ἡ τοῦ ἐπιτρέπειν νὰ γίνεται τι) ἐλευθερία;	Σελίς 216
Δ. Ἡ σημασία τῆς μὴ βουλευτικῆς συνειδήσεως	» 218
Ε. Τέλος	» 219
5. Ἔτεροι ἀπόπειραι λύσεως τοῦ προβλήματος τῆς ἐλευθερίας	» 220
Α. Ὑποβολή καὶ ἀνυποβολή	» 220
Β. Ἄλλαι τινὲς ἠθικαὶ παρατηρήσεις	» 226
Γ. Ὁ ἠθικὸς συναισθηματικὸς τόνος	» 227
Δ. Τὸ πείραμα	» 228
Ε. Ἡ προφητεία	» 229
Ϛ. «Τίς» θὰ ἦτο ἐλεύθερος;	» 230
6. Pro et contra (ὑπὲρ καὶ κατὰ)	» 231
7. Ἐλευθερία καὶ τὸ ἔχειν συνειδητὰ φαινόμενα λέγειν «ναὶ» ἢ λέγειν «ὄχι»	» 232
8. Ἐπίλογος	» 235
Ἄθανασία	» 237
Ἐπίλογος	» 245
1. Ἡ «κρίσις» τῆς ψυχολογίας	» 245
2. Ἄλυτα προβλήματα	» 249
Χαρακτηρισμὸς τοῦ Driesch ὑπὸ τοῦ Γάλλου René Sudre	» 252
Πίναξ ὀνομάτων καὶ πραγμάτων	» 255
Παροράματα	» 268

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟΥ ΚΡΑΚΕΛΙΟΥ

Ἀριθ. αὐτ. 51

Κατηγορ. 21.6.77.μον.114

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΟΥ

(Σύντομος βιογραφία τοῦ Hans Driesch)

Μία τῶν ἰσχυροτάτων ἀναμνήσεων τῆς ἐν τῷ γυμνασίῳ μαθητικῆς μου ζωῆς εἶναι ἡ ἐξῆς: Ἐπρόκειτο εἰς τὴν τρίτην γυμνασιακὴν τάξιν νὰ διδάξῃ ὁ οἰκεῖος καθηγητὴς ἅμα τῇ ἐνάρξει τοῦ σχολικοῦ ἔτους τὸ πρῶτον μάθημα τῆς ψυχολογίας. Οὐδέποτε καθ' ὄλον τὸν μαθητικόν μου βίον εἶχον τόσοσιν ἰσχυρὰν προσδοκίαν, ὅσων πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πρώτου ἐκείνου μαθήματος. Ἡλπίζον, ὅτι θὰ ἤρχιζε πλέον ὁ διαφωτισμὸς μου περὶ τῶν σπουδαιοτάτων ζητημάτων: ἂν ὑπάρχη δηλαδὴ ψυχὴ, ἂν αὕτη εἶναι ἀθάνατος, ἂν ὑπάρχη Θεός, ἢ ἂν πάντα ταῦτα εἶναι ἀπλῶς μνθεύματα χάριν τοῦ λαοῦ ἐπινοηθέντα κ.τ.λ. Ἡλπίζον δηλονότι ὅ,τι ἐλπίζει, ὅτι θὰ μάθῃ ἐξ ἐπιστήμης καλουμένης **ψυχολογίας** πᾶς ἀπροκατάληπτος, πᾶς κατὰ φύσιν διανοούμενος ἄνθρωπος.

Ὅλιγα ὁμως λεπτὰ ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πρώτου ἐκείνου μαθήματος ἤρκεσαν νὰ διαλύσουν τὰς ἐλπίδας ἐκείνας καὶ νὰ πληρώσουν πικρίας τὴν ψυχὴν μου. Ὁ κ. καθηγητὴς ἐδήλωσεν εὐθύς ἐν ἀρχῇ, ὅτι ἡ ψυχολογία δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἐννοίαν τῆς ψυχῆς, μὲ τὴν ἀθανασίαν αὐτῆς κ.τ.λ., ἀλλὰ γενικῶς μὲ τὰ καλούμενα ψυχικὰ φαινόμενα. Τὸ μάθημα τῆς ψυχολογίας ἀπέβη ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς δι' ἐμὲ ἐν τῶν κατ' ἐξοχὴν ἀδιαφόρων, ὀλίγον δὲ κατ' ὀλίγον καὶ ἀηδές. Τὰ αὐτὰ πιθανῶς συνηθάνοντο τότε καὶ οἱ συμμαθηταὶ μου, ἴσως δὲ καὶ μέχρι σήμερον πάντες οἱ μαθηταί, ὅσοι ἐκάστοτε ὑποχρεοῦνται νὰ ἀκούσουν τὸ μάθημα τῆς ψυχολογίας ὑπὸ τῶν αὐτῶν πληροῦνται λυπηρῶν συναισθημάτων.

Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἀπὸ τῶν μαθητικῶν μου χρόνων μέχρι σήμερον μετεβλήθη πως τὸ περιεχόμενον τῶν ψυχολογικῶν ἐγχειριδίων, ἀλλὰ ἡ μεταβολὴ δὲν εἶναι οὐσιώδης. Προσετέθησαν μὲν ἀξιοπεριεργά τινα ἐπιστημονικὰ πορίσματα ἀναφερόμενα ἰδίᾳ εἰς τὴν μνήμην, εἰς τὴν προσοχὴν καὶ ἐν γένει εἰς τὸ καλούμενον παραστατικὸν μέρος· αἱ βάσεις ὅμως παρέμειναν αἱ αὐταί. Διὰ τοῦτο δυσκόλως ἴσως θὰ ἠδύνατο τις νὰ ἀνασκευάσῃ τὴν γνώμην νεανίου πρὸ ὀλίγων ἐτῶν, εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν γυμνασιακῶν σπουδῶν του, εἰπόντος εἰς ἐμέ: «Τὸ ἀνοητότατον τῶν μαθημάτων εἶναι ἡ ψυχολογία· διότι οὐδὲν οὐσιώδες μᾶς διδάσκει, περιορίζεται δὲ ἀπλῶς εἰς ὀρισμούς τινας».

Ὅμοια δὲ συναισθάνεται καὶ ἀπροκατάληπτος ἐνήλικος θέλων νὰ διδαχθῇ ἐκ τῶν συνήθων ψυχολογικῶν βιβλίων περὶ τῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα ὑπισχνεῖται ὁ τίτλος αὐτῶν, ὅτι ἐξερευνῶνται ἐν αὐτοῖς. Τὸ πρᾶγμα δὲ ἔχει οὕτως, ὅχι μόνον παρ' ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας Χώρας περισσότερον ἡμῶν πολιτισμένας.

Διὰ τοῦτο, ὅτε πρὸ ἐνὸς περιόπου ἔτους ἔλαβον εἰς χεῖρας τὸ βιβλίον τοῦ Χάνς Δρις (Hans Driesch), «Grundprobleme der Psychologie. Ihre Krisis in der Gegenwart» εὐρέθην πρὸς ἀληθοῦς ἀποκαλύψεως. Μέγας τῆς ἐπιστήμης ἐργάτης ἐπιλαμβάνεται ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ τῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα πᾶς νοῦς ὕγιης καὶ ἀπροκατάληπτος ὑπολαμβάνει ὡς τὰ θεμελιώδη ψυχολογικά, καὶ ἐξευνᾷ ταῦτα, καθ' ὃν τρόπον ἀπαιτεῖ ἡ σύγχρονος ἐπιστήμη. Ἀνέγνωσα ταχέως τὸ βιβλίον καὶ ἐσχημάτισα τὴν γνώμην, ὅτι καθιστῶν αὐτὸ γνωστὸν διὰ μεταφράσεως εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐπιστήμονας καὶ λογίους ἐν γένει προάγω τὴν περὶ τὴν ψυχολογίαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν ἐν γένει κίνησιν ἐν Ἑλλάδι τόσον, ὅσον δι' οὐδενὸς καθ' ἑαυτὸ λαμβανομένου ἐκ τῶν κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἐκδοθέντων ψυχολογικῶν καὶ φιλοσοφικῶν βιβλίων προήχθη αὕτη. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῶν δῆθεν «συγχρονισμένων» βιβλίων καὶ φυλλαδίων, τὰ ὁποῖα στηρίζονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μὲν ἐπὶ ὕλιστικῶν ἀρχῶν, ἐνίοτε δὲ οὐχὶ μὲν ἐπὶ ὕλιστικῆς, ἀλλ' ὅμως ἐπὶ μηχανικῆς θεωρίας, καὶ τὰ ὁποῖα ἀρκετὰ τὸν ἀριθμὸν ἐκδίδονται ἐν Ἑλλάδι, εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι τοῦ Δρις τὰ θεμελιώδη προβλήματα τῆς ψυχολογίας θέλουν ἐκσπάσει

ὡς βόμβα διαλυτικὴ τῶν δῆθεν «συγχρονισμένων», πράγματι δὲ ἀπὸ πολλοῦ πεπαλαιωμένων θεωριῶν ἐκείνων. Τὸ γεγονός ὅτι ὁ Driesch ὁρμᾶται ἐκ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ δὴ ἐκ τῆς βιολογίας, ἐν ἣ τὰ μέγιστα διεκρίθη διὰ τῶν πολυετῶν πρωιοτύπων πειραματικῶν αὐτοῦ ἐξευνῶν, προσοδίδει εἰς τὸ φιλοσόφημα αὐτοῦ κῦρος μέγα παρὰ τὸ κῦρος, τὸ ὁποῖον ἔχει αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ἕνεκα τῆς αὐστηρᾶς ἐπιστημονικῆς μεθόδου, τῆς ὁποίας κάμνει χρῆσιν.

Εἰς στενὸν μόνον κύκλον ἀνθρώπων ἐν Ἑλλάδι εἶνε γνωστὸν τὸ ὄνομα τοῦ Hans Driesch. Διὰ τοῦτο θεωροῦμεν καθῆκον ἡμῶν καὶ πρὸς τὸν συγγραφέα τῶν **Θεμελιωδῶν Προβλημάτων τῆς Ψυχολογίας** διὰ τὴν μεγάλην τιμὴν, τῆς ὁποίας ἀξίους ἔκριεν ἡμᾶς ἐπιτρέψας τὴν μετάφρασιν, οὐχ ἦττον ὅμως καὶ πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἀναγνώστας νὰ καταστήσωμεν αὐτὸν εἰς αὐτοὺς ἐνταῦθα γνωστὸν διὰ συντόμου αὐτοῦ βιογραφίας.

Ὁ Driesch ἐγεννήθη τῷ 1867 ἐν Kreuznach. Περαιώσας τῷ 1886 τὰς γυμνασιακὰς σπουδὰς ἐν Ἀμβούργῳ, ἐστράφη κατόπιν, καθὼς πολλοὶ ὁμήλικοι αὐτοῦ, εἰς τὴν σπουδὴν τῆς δαρβινείου θεωρίας καὶ τῶν θεωριῶν τοῦ Χαϊκκελ, τοῦ ὁποίου ὑπῆρξε μαθητής.

Ἐπὶ 20 δὲ ἔτη ἠσχολεῖτο εἰδικῶς μετὰ μεγίστης ἐπιτυχίας περὶ τὴν ζωολογίαν. Τῷ 1891 ἡ δημοσίευσίς τῆς συγγραφῆς «Die mathematisch-mechanische Betrachtung morphologischer Probleme der Biologie» ἐγένετο αἰτία τῆς διακοπῆς πάσης σχέσεως πρὸς τὸν διδάσκαλον, τὸν Χαϊκκελ δηλονότι· διότι ἐν αὐτῇ κατεφαίνετο σαφῶς, ὅτι ὁ μαθητὴς δὲν ἀκολουθεῖ πλέον τὰς θεωρίας τοῦ διδασκάλου, ἀλλ' ὅπως ἰδικᾶς του καὶ ἐναντίας.

Μετὰ σειρὰν πειραμάτων, ἅτινα ἔκαμε τῷ 1891 ἐν Τεργέστη, εἰργάσθη σχεδὸν ἐπὶ δεκαετίαν, μέχρι τοῦ 1910, ἐν τῷ ζωολογικῷ σταθμῷ τῆς Νεαπόλεως, ἔνθα ἐκ διηρημένων ὠαρίων θαλασσιῶν ἐχίνων κατώρθωσε νὰ παραγάγῃ τέλεια ζῶα, ἀλλὰ μικρότερα, καὶ τοῦναντίον ἐκ τῆς ἐνώσεως δύο ὠαρίων ἐν μεγαλύτερον ζῶον. Ταῦτα καὶ ἄλλα πειράματα ἤγειραν παρ' αὐτῷ δισταγμοὺς πρὸς τὰ θεμελιώδη διδάγματα τῆς δαρβινείου θεωρίας, ὀλίγον κατ' ὀλίγον δὲ ἐνισχύετο παρ' αὐτῷ ἡ πεποίθησις περὶ τοῦ ἀδυνάτου πάσης ἐρμηγείας τῆς ζωῆς δι' οἰασθήποτε μηχανικῆς

θεωρίας, ἕως οὗ τῷ 1895 «ὡς ἀστραπή», καθ' ἣν ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος, ἐπῆλθεν εἰς αὐτὸν ἡ στεγρὰ πεποίθησις, ὅτι εἶναι ἀναπόδραστος ἡ ἀνάγκη τῆς ἀποδοχῆς «δυναμικῆς τινος ζωτικῆς ἀρχῆς». Σὺν τῷ χρόνῳ δὲ τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα ἀπησχόλουν αὐτὸν ἰσχυρότερον, ἕως οὗ ἀπὸ τοῦ 1905 ἐστράφη κυρίως πρὸς αὐτά, χωρὶς ὅμως νὰ ἀφήσῃ ἐντελῶς κατὰ μέρος, ἰδίᾳ μέχρι τοῦ 1909, τὰς εἰδικὰς πειραματικὰς αὐτοῦ ἐρεῦνας. Διότι κατὰ Driesch «Φιλοσοφία ἄνευ ἐρεύνης τῆς φύσεως εἶναι κενή· ἐρευνα δὲ τῆς φύσεως ἄνευ φιλοσοφίας εἶναι τυφλή».

Τῷ 1907 τὸ ἐν Σκωτίᾳ Πανεπιστήμιον Aberdeen ἀπένειμεν εἰς τὸν Driesch τὴν ὑψίστην αὐτοῦ τιμὴν, τὸ βραβεῖον Gifford, οὗ ἕνεκα τῷ 1907—1908 ἐξελέγη ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τούτῳ Gifford lecturer. Ἐνὰ δέκα μακρὰς ὁμιλίας ὤφειλε νὰ κάμῃ ἐν ἑκατέρῳ τῶν δύο ἐτῶν, καθ' ἣν διέμενε ἐν Σκωτίᾳ, αἵτινες ἐμείλουν καὶ νὰ ἐκτυπωθοῦν. Οὕτω τῷ 1908 ἐξεδόθησαν τὰ μαιήματα ταῦτα ἀγγλιστὶ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «The Science and Philosophy of the Organism». Τῷ δὲ 1909 μετέφρασεν ὁ Driesch τὸ βιβλίον τοῦτο εἰς τὴν γερμανικὴν, ἐν ἣν καλεῖται «Philosophie des Organischen». Ἐν τῇ γερμανικῇ δ' ἐξεδόθη τὸ βιβλίον τοῦτο εἰς δευτέραν ἐκδοσιν τῷ 1921. Ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ ὁ Driesch ἀποδεικνύει τὴν ἀλήθειαν τῆς **θεωρίας περὶ τῆς ζωτικῆς ἀρχῆς (Vitalismus)**.

Τῷ 1909 γίνεται ὑφηγητὴς ἐν τῇ σχολῇ τῶν φυσικομαθηματικῶν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Ἀϊδελβέργης, τῷ 1911 γίνεται ἑκτακτος καθηγητὴς, τῷ 1912 μεθίσταται εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σχολήν, τῷ 1919 διορίζεται καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας ἐν Κολωνίᾳ, ἀπὸ δὲ τοῦ 1921 εἶναι καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας ἐν Λειψία.

Πλεῖστα Πανεπιστήμια γερμανικά, ἀγγλικά, ἀμερικανικά, κινεζικά, καὶ ἰαπωνικά, καλοῦσι τὸν Driesch, ἵνα διδάξῃ παρ' αὐτοῖς σειρὰν μαθημάτων. Κατὰ τὰ τελευταῖα δὲ ἔτη ὁ Driesch διατρέβει μέγα μέρος τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους εἰς ξένας Χώρας διδάσκων εἰς Πανεπιστήμια καὶ καλούμενος εἰς ἐπιστημονικὰ συνέδρια. Ἡ ἀπὸ τοῦ 1882 ὑφισταμένη ἐν Λονδίῳ Society for psichical

Research», μία τῶν μεγίστων ἐπιστημονικῶν ἐνώσεων τῆς Ἀγγλίας, ἐξέλεξε τὸν Driesch τῷ 1926 πρόεδρον αὐτῆς.

Εἶναι ὁ πρῶτος Γερμανός, ὅστις ἔτυχε τοιαύτης τιμῆς παρὰ τῆς ἑταιρείας ταύτης. Πολλὰ δὲ Πανεπιστήμια ἀπένειμαν εἰς αὐτὸν τὸν τίτλον τοῦ διδάκτορος τῶν νομικῶν ἢ τῆς ἰατρικῆς ἢ τῶν φυσικῶν ἢ τῆς φιλοσοφίας.

Αὕτη εἶναι ἐν ὀλίγοις ἡ βιογραφία τοῦ Driesch.

Τὸ δὲ φιλοσοφικὸν αὐτοῦ σύστημα, τὸ ὅποιον ἐν πολλοῖς συγγράμμασι πρόκειται ἡμῖν σήμερον ἄριστον, δύναται συντομώτατα νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἐξῆς :

Ὁ Driesch εἶναι ὁ ἰδρυτὴς καὶ ὁ κυριώτατος ἀντιπρόσωπος τῆς νέας θεωρίας περὶ τῆς ζωτικῆς ἀρχῆς (Neovitalismus). Στηριζόμενος ἐπὶ τῆς βιολογίας καὶ δὴ τῆς πειραματικῆς βιολογίας, ἧς εἶναι εἰς τῶν σπουδαιωτάτων ἐργασιῶν, ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ ζωὴ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξηγηθῇ μηχανικῶς μόνον διὰ τῶν νόμων τῆς φυσικῆς καὶ τῆς χημείας. Ὁφείλομεν παρ' αὐτοῦ νὰ ἀποδεχθῶμεν καὶ ἑτέραν ἀρχήν, ἕτερον παράγοντα, μὴ ὕλικόν, μὴ αἰσθητόν, ὃν πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀριστοτέλους καλεῖ ἐντελέχειαν. Ἐὰν ἡ μεταφυσικὴ ἐπὶ μακρὸν κατέκειτο νεκρά, αἰτία ἦτο ἡ ἐπικράτησις τῆς μηχανικῆς θεωρίας, ἡ ὁποία διαδεχθεῖσα τὸν ὕλισμόν ἀπέβη τὸ ἀπρόσβλητον νομιζόμενον θεμέλιον καὶ ἀπάντων σχεδὸν τῶν κλάδων τῆς μέχρι πρὸ ὀλίγου ἐπικρατούσης νεοκαντιανῆς φιλοσοφίας.

Ἐκ τῆς βιολογίας ὁρμώμενος κατέρριψεν εἰς ἐρείπια τὴν μηχανικὴν θεωρίαν ὁ Driesch, ὅστις συγχρόνως ἐγένετο ὀξυκέλευθος δημιουργὸς νέας μεταφυσικῆς. Τοῦτο δὲ εἶνε τὸ μέγα φιλοσοφικὸν κατόρθωμα τοῦ Driesch.

Ἀφορμώμενος ἀπὸ τὰς ἰδικὰς του πειραματικὰς βιολογικὰς ἐρεῦνας ἐγένετο σὺν τῷ χρόνῳ ἄριστος καὶ αὐτοτελής συστηματικὸς φιλόσοφος. Ἐν τῇ «ταξιλογίᾳ» αὐτοῦ, ἧτις πραγματεύεται περὶ τῆς καθόλου συστάσεως τοῦ ὑπάρχοντος, θέτει στεγρὰ τὰ θεμέλια τῆς θεωρίας περὶ τῆς ζωτικῆς ἀρχῆς, ἡ δὲ μεταφυσικὴ αὐτοῦ ἀφετηρίαν ἔχει τὴν ἐμπειρίαν. Μεταφυσικῶς διδάσκει τὴν ὑπαρξίν παγκοσμίου ἐντελεχείας (Θεοῦ), ἡ ὁποία ἐπιδορᾷ ἐπὶ τῶν ὕλικῶν γεγονότων κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε γεννῶνται «ὀλόγητες»

ἀποτελοῦσαι ἐνόργανα ὄντα. Ἄλλὰ καὶ ὁ κόσμος τῶν ἀνοργάνων καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ἱστορία ἐν γένει παρουσιάζουν γνωρίσματα τινα, ἐξ ὧν δυνατὸν νὰ εἰκάσῃ τις μετὰ τινος πιθανότητος, ὅτι ἴσως καὶ ἐνταῦθα πρόκειται περὶ δλότητος.

Τὸ ἰδεῶδες τῆς διατάξεως παντὸς τοῦ συμβαίνοντος ἐν τῷ κόσμῳ κατὰ τινα ἐνίσχουσιν θεωρίαν (Monismus) δὲν εἶνε δυνατόν, κατὰ Driesch, νὰ πραγματοποιηθῇ ἐξ ὀλοκλήρου. «Ὅτι θριαμβεύει ὁ δυνῆσμός, λέγει οὗτος, δὲν πταίω ἐγώ, ἀλλὰ τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖά με ἀναγκάζουν νὰ τὰ παραδεχθῶ, ὁποῖα εἶναι, ἢ ἦν ἔχω ὁρμὴ πρὸς εὐσυνείδητον διανοητικὴν ἐξέτασιν καὶ ἔλεγχον, ὃν πολλοὶ ἀποκαλοῦν ὑπερβολικὴν ἐπιφύλαξιν».

Τοιοῦτος ἐν ὀλίγοις εἶνε ὁ Hans Driesch.

Ἐν τῶν νεωτάτων καὶ κυριωτάτων αὐτοῦ συγγραμμάτων εἶνε τὸ «Grundprobleme der Psychologie», τοῦ ὁποῖου μεταφρασίαν, καθὼς εἶπομεν, παρέχουμεν ἐνταῦθα εἰς τοὺς Ἑλληνας ἐπιστήμονας. Διὰ τὴν ἄδειαν τῆς μεταφράσεως ἐκφράζομεν καὶ ἐνταῦθα τὴν εὐγνωμοσύνην μας καὶ πρὸς τὸν μέγαν ἐπιστήμονα συγγραφέα καὶ πρὸς τὸν ἐκδότην τοῦ βιβλίου κ. Emmanuel Reimicke.

Ἐν Ἀθήναις κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1928

Σ. Μ. ΚΑΛΠΙΑΦΑΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

Τὰ ζητήματα, τὰ ὁποῖα ἐρευνῶνται ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ, ἀπετέλεσαν τὸ ὑποκείμενον μαθημάτων, τὰ ὁποῖα ἕκαμα εἰς διαφόρους Χώρας κατὰ τὰ ἔτη 1922 καὶ 1923, ὡς ὄλον δέ τι ἄριον ἐπραγματεύθην τὰ ζητήματα ταῦτα εἰς τὸ ἐν Πεκίνῳ Πανεπιστήμιον· μικροτέρας σειρᾶς μαθημάτων περὶ τῶν αὐτῶν ζητημάτων ἕκαμα ἐν Ναγκίνῃ καὶ εἰς τὸ αὐτοκρατορικὸν Πανεπιστήμιον ἐν Τοκίῳ· τέλος δὲ πᾶν ὅ,τι ἀναφέρεται εἰς τὴν κοινῇ παραδεδεγμένην, τὴν ἐπίσημον ψυχολογίαν συνωψίσθη εἰς ἓν μακρὸν ἀναγνώσμα, τὸ ὁποῖον ἀνέγνωσα εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Νέας Ὑόρκης. Ὅθεν, ὅτε τὸ τυπογραφεῖον τοῦ ἐν Princeton Πανεπιστημίου μὲ παρεκάλεσε νὰ γράψω τόμον τινα χάριν τῆς σειρᾶς τῶν βιβλίων, τὰ ὁποῖα ἐκδίδει, οὐδένα εἶχον δισταγμὸν περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ θέματος· διότι τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον πραγματεύομαι ἐνταῦθα, εἶχεν ἤδη διεγείρει μέγα διαφέρον καὶ ἔτυχε θερμοῆς ὑποδοχῆς ἐν τε τῇ Ἀπῶ Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Δύσει, συγχρόνως δὲ ἦτο τὸ ἀντικείμενον ἐκεῖνο, πρὸς τὸ ὁποῖον στρέφεται σήμερον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἡ διάνοιά μου.

Ἡ ψυχολογία ἀποτελεῖ, ὡς εἰκός, μέρος τοῦ γενικοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματός μου. Αὕτη πληροῖ ἐν τῇ «ταξιλογίᾳ» μου μακρὸν τμήμα, ἰδιαιτέρον δὲ βιβλίον ἔχω ἀφιερῶσει εἰς τὸ πρόβλημα «σῶμα καὶ ψυχὴ». Ὅθεν δὲν ἀσχολοῦμαι πρώτῃν φορᾶν ἐνταῦθα περὶ τὸ θέμα, εἰς ὃ ἀναφέρεται τὸ βιβλίον τοῦτο.

Ἄλλ' ὁ χαρακτήρ τοῦ νέου τούτου βιβλίου διακρίνεται οὐσιωδῶς ἀπὸ τοῦ τῶν προηγουμένων δημοσιευμάτων μου. Διότι τὸ βιβλίον τοῦτο προεβλήθη ἐκ πανεπιστημιακῶν ἀναγνωσμάτων, καθὼς εἶπομεν, ἀποτείνεται εἰς εὐρύτερον κύκλον ἀναγνωστῶν καὶ πραγματεύεται τὰ ζητήματα οὕτως, ὥστε νὰ δύναται νὰ τὰ παρακολουθῇ πᾶς μορφωμένος. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὴν γνώμην μου ἐκ

πασῶν τῶν ἐπιστημῶν ἢ ψυχολογία ἔχει σήμερον τὴν μεγίστην σημασίαν ἢ πᾶσα ἄλλη ἐπιστήμη καὶ ὑπισχνεῖται τοὺς πλουσιωτάτους καρπούς, ἐλπίζω, ὅτι τὸ βιβλίον τοῦτο θὰ εὖρη μέγαν κύκλον καλῶν ἀναγνωστῶν.

Θὰ ἐπεθύμουν δὲ νὰ ἀνακοινώσω εἰς τὸν ἀναγνώστην, ὅτι καὶ τοῦ Bertrand Russel ἡ «Analysis of Mind» εἶναι τὸ ἀπάνθισμα τῶν ἐν Πεκίνω γενομένων ἀναγνωσμάτων του. Ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ προκειμένου βιβλίου δὲν ἀναφέρω τὸ λαμπρὸν τοῦτο βιβλίον, ἐπειδὴ ἐπεθύμουν κατὰ τὸ δυνατὸν νὰ ἀποφύγω πάντα περὶ αὐτοῦ ἔλεγχον. Αὐτὸς ὁ ἀναγνώστης ἄς συγκρίνη καὶ ἄς κρίνη.

Ἡ ἐνταῦθα προκειμένη γερμανικὴ ἔκδοσις τοῦ βιβλίου μου δὲν εἶναι ἢ αὐτὴ μὲ τὴν ἀρχικὴν, ἢ ὁποία ἐγράφη ἀγγλιστί. Νέα γενικὰ τμήματα προσετέθησαν, οἷον τὸ περὶ ὀλότητος, τὸ περὶ μνήμης καὶ τὸ περὶ ἀντιλήψεως· τὸ περὶ τῆς ἐλευθερίας κεφάλαιον ἐγράφη ἐκ νέου πολὺ εὐρύτερον, ἐκτίθεται δὲ ἐν αὐτῷ ἐκτενέστερον, ὅσα νεώτερα περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἐλευθερίας ἐξέθεσα ἤδη ἐν τῇ μικρᾷ «Μεταφυσικῇ» μου, καὶ τινες πρὸς τούτοις σκέψεις, τὰς ὁποίας οὐδ' ἐν τῇ Μεταφυσικῇ μου ταύτῃ ἀνέγραφα· αὐταὶ δέ, καθὼς μοι φαίνεται, μέχρι τοῦδε δὲν συνεζητήθησάν ποτε. Τοῦναντίον περιορίσθη εἰς ὀλίγας μόνον σελίδας ἐν τῇ γερμανικῇ ἔκδοσει τὸ τμήμα περὶ τοῦ ψυχοφυσικοῦ παραλληλισμοῦ. Διότι ἐν τῇ γερμανικῇ γλώσσῃ ὑπάρχει τὸ βιβλίον μου «Σῶμα καὶ ψυχὴ», τὸ ὁποῖον πρέπει ἀναμφιβόλως νὰ θεωρηθῆται ὡς συμπλήρωμα τοῦ νέου τούτου βιβλίου μου.

Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ θέλομεν ἐκθέσει σαφέστερον, ὅτι τὸ βιβλίον τοῦτο δὲν εἶνε διδακτικὸν ἐγχειρίδιον· ἄλλον σκοπὸν ἐπιδιώκει καὶ τοῦτον θὰ διατυπώσωμεν ἐν αὐτῇ· ἐνταῦθα δὲ λέγω μόνον, ὅτι βιβλιογραφίας καὶ σημειώσεων ἕκαμα χρῆσιν φειδωλοτάτην, ἀκριβῶς ἐπειδὴ δὲν πρόκειται περὶ διδακτικοῦ βιβλίου καὶ ἐν γένει περὶ ψυχολογικοῦ βιβλίου κατὰ τὴν στενοτέραν τῆς λέξεως ἔννοιαν, ἀλλὰ, οὕτως εἰπεῖν, περὶ ὅλον τι πλήρες ἀποτελούσης συλλογῆς διατριβῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν λογικὴν καὶ εἰς τὴν μεταφυσικὴν τοῦ ψυχικοῦ βίου.

Ἐκ Λειψίας κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1925

HANS DRIESCH

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οὐδεμία ἄλλη ἐπιστήμη εἶναι σήμερον τόσον «προβληματική», ὅσον ἡ ψυχολογία. Τῷ ὄντι ἐν τῇ ψυχολογίᾳ σχεδὸν οὐδὲν ὑπάρχει ζήτημα, τὸ ὁποῖον νὰ δύναται νὰ θεωρηθῆ ὀριστικῶς λελυμένον, καθ' ὃν τρόπον δύναται νὰ νομισθοῦν λελυμένα πολλὰ ζητήματα λ.χ. ἐν τῇ μηχανικῇ ἢ ἐν τῇ βιολογίᾳ. Ἐκ τῶν ἀλύτων δὲ ζητημάτων τῆς ψυχολογίας τινὰ ἀποτελοῦν πρῶτα καὶ κύρια προβλήματα· ἀκριβῶς δὲ μὲ αὐτὰ θέλει ἀσχοληθῆ τὸ προκειμένον ἔργον. Τὰ προβλήματα ὅμως ταῦτα διέρχονται σήμερον κρίσιν. Ὁ τρόπος τῆς ἐρεύνης αὐτῶν ἐπέφερον ἐναντία τῶν προσδοκωμένων ἀποτελέσματα. Ἀντὶ δηλονότι νὰ ὀδηγῆ εἰς τὴν λύσιν περιέπλεξε μᾶλλον αὐτὰ καὶ προκάλεσε τὴν σημερινὴν αὐτῶν κρίσιν· δυνάμεθα ὅμως νὰ ἐλπίζωμεν, ὅτι κατὰ νέας ἀπόψεις ἐρευνώμενα θὰ ἀποβάλλουν μέγα μέρος τῆς προβληματικῆς αὐτῶν φύσεως. Ὅθεν μελετῶντες τὴν παρούσαν «κρίσιν» τῆς ψυχολογίας θὰ θέσωμεν συγχρόνως τὸν θεμέλιον λίθον νέας ψυχολογίας, ἢ ὁποία δὲν θὰ παραστῆ ἀνάγκη νὰ περιέλθῃ πάλιν τόσον ταχέως εἰς κρίσιμόν τινα περίοδον.

Ὁ δὲ λόγος, δι' ὃν πᾶσα ψυχολογία εἶναι προβληματική, εἶναι ὁ ἑξῆς: τὸ ὑποκείμενον αὐτῆς εἶναι μὲν βεβαίως τὸ ἐγγύτατον πάντων, τὸ ἀμεσώτατον εἰς ἡμᾶς, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀντικείμενον ἐν τόπῳ ὑπάρχον. Δυστυχῶς δὲ ὁ νοῦς ἡμῶν εἶναι τοιοῦτος, ὥστε μόνον, ὅπου πρόκειται περὶ συνθέτων ἀντικειμένων ἐν τόπῳ ὑπαρχόντων, δύναται δι' ἀναλύσεως νὰ προ-

χωρῆ μέχρι τῶν ἐσχάτων λεπτομερειῶν. Ἐπειδὴ δὲ πρὸς τούτοις καὶ ἡ γλῶσσα ἐπλάσθη κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸ ἐν τόπῳ ὑπάρχον, συμβαίνει, ὥστε εἰς πᾶσαν ψυχολογικὴν ἔρευναν νὰ εἶναι αὕτη μᾶλλον ἐμπόδιον παρὰ βοήθημα.

Ἄλλὰ τίνα λοιπὸν εἶναι τὰ πάντων πρῶτιστα προβλήματα τῆς νεωτέρας ψυχολογίας, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀποβῆ σήμερον κρίσιμα καὶ τὰ ὁποῖα πρόκειται νὰ πραγματοποιηθῶμεν ἡμεῖς εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο; Ταῦτα κατὰ τὴν γνώμην μου εἶναι τέσσαρα: Τὸ πρόβλημα «σῶμα καὶ ψυχὴ», τὸ πρόβλημα τοῦ ἀσυνειδήτου καὶ τοῦ ὑποσυνειδήτου, ἡ παραψυχολογία καί, ὅπερ παράδοξον, τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἐσχάτης ψυχολογικῆς ὕλης καὶ περὶ τῶν νόμων τῆς ἀπλῆς ἐπιστήμου ψυχολογίας.

Περὶ μὲν τοῦ προβλήματος «σῶμα καὶ ψυχὴ» εἶναι γνωστόν, ὅτι ἡ θεωρία τοῦ καλουμένου ψυχοφυσικοῦ παραλληλισμοῦ, ἡ ὁποία ἐφαίνετο περὶ τὸ τέλος τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος ἀσφαλῆς καὶ βεβαία, κατὰ τὰ τελευταῖα 25 ἔτη πολλαχῶς προσβληθεῖσα ἀνηρέθη. Τὸ δὲ πρόβλημα τοῦ ἀσυνειδήτου (καὶ ὑποσυνειδήτου) ἔχει γίνει σήμερον ἐξ ὀλοκλήρου «λαϊκόν», τοῦτο δὲ ἰσχύει πολὺ περισσότερον καὶ περὶ τῆς παραψυχολογίας. Περὶ τῶν προβλημάτων λοιπὸν τούτων τῆ ἀληθεία οὐδεὶς ἀμφισβητεῖ, ὅτι εἶναι προβληματικά καὶ ὅτι διέρχονται τὴν κρίσιμον αὐτῶν περίοδον.

Ἄλλ' ἄρα γε ἰσχύει τοῦτο καὶ περὶ τῆς συνήθους, περὶ τῆς κοινῆ νομιζομένης ψυχολογίας; Δὲν εἶναι αὕτη «ἐπίσημος» ἀπηκριβωμένη ἐπιστήμη; Δὲν ἀσχολοῦνται μὲ αὐτὴν ἀπὸ πολλῶν ἑτῶν βιβλία καὶ περιοδικά; Βεβαίως. Μόλα ταῦτα τολμῶμεν νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι ἡ «ἐπίσημος», ἡ κοινῆ νομιζομένη ψυχολογία κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας κατήντησε μία τῶν προβληματικωτάτων ἐπιστημῶν καὶ ὅτι μόλις δύναται νὰ συγκριθῆ ἐπιστημονικῆ τις τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ἐπανάστασις μὲ τὴν ἐπανάστασιν, ἡ ὁποία ἐξεργάγη ἐν τῇ ψυχολογίᾳ, ἥτις ἐρευνᾷ τὸν ὀμαλὸν ψυχικὸν βίον.

Ἄς εἰσελθῶμεν τώρα εὐθὺς ἀμέσως εἰς τὸ κύριον ἡμῶν θέμα: μόνον δὲ ὀλίγας τινὰς λέξεις ἅς προσθέσωμεν ἀκόμη ἐν ταῦθα περὶ τοῦ γενικοῦ σχεδίου τῶν ἐρευνῶν ἡμῶν. Θὰ κατατάξω ἅπασαν τὴν ὕλην κατὰ τὸ σχῆμα ψυχολογικοῦ τινος βιβλίου.

Τοιουτοτρόπως θὰ μοι δοθῆ εὐκαιρία νὰ ἀναγράψω δι' ὀλίγων καὶ νὰ ἀπαριθμῶσιν πάντα τὰ προβλήματα τῆς εἰς ἄκρον προβληματικῆς ἐπιστήμης ἡμῶν. Ἄλλ' εἰς πλεῖστα τῶν προβλημάτων τούτων θὰ ἀρκεσθῶ μόνον εἰς τὴν ἀπλῆν αὐτῶν ἀπαρίθμησιν: μόνον τὰ 4 ἐκεῖνα πολύπλοκα προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἐκαλέσαμεν ἀνωτέρω «πρῶτιστα» θὰ ἐρευνήσωμεν μᾶλλον ἢ ἤττον διεξοδικῶς: ἐξ αὐτῶν δὲ ἡ ἀπλῆ ἐπίσημος, κοινῆ παραδεδεγμένη ψυχολογία, θὰ καταλάβῃ τὴν πρώτην θέσιν καὶ θὰ τύχῃ τῆς λεπτομερεστάτης ἀναλύσεως. Ἡ μέθοδος αὕτη κατὰ τὴν γνώμην μου ἔχει τὸ πλεονέκτημα, ὅτι μόνον οὕτω δύναται ἕκαστον μερικὸν πρόβλημα νὰ καταλάβῃ ἐντὸς εὐδιατάκτου τινὸς συνόλου τὴν ἀρμόζουσαν εἰς αὐτὸ θέσιν.

Εἶναι δὲ τοῦτο σημαντικώτατον: διότι πᾶσα ἐπιστήμη εἶναι ἐπὶ τέλος μέρος τῆς λογικῆς, νοουμένης ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην ἔννοιαν τῆς λέξεως, δηλαδὴ τῆς ταξιλογίας (*). Θέλομεν πραγματευθῆ λοιπὸν περὶ τῶν μορφῶν τῆς τάξεως τῆς κρατούσης ἐν τῷ ψυχικῷ βίῳ ἔχοντες ὑπ' ὄψει ἰδίᾳ τὰ σπουδαιότατα προβλήματα.

(*) Ἐν τῇ *Ταξιλογίᾳ μου* (2 ἔκδ. 1923) ἐκτίθενται πάντα τὰ ψυχολογικὰ προβλήματα ὡς μέρη τοῦ λογικοῦ συστήματός μου. Πρβλ. Κεφ. Δ. σελ. 315/419.

Σ. Μ. Ταξιλογίαν (Ordnungslehre) καλεῖ ὁ Δρις τὴν λογικὴν ὑπὸ εὐρυτάτην ἔννοιαν λαμβανομένην.

Η ΚΟΙΝΗ ΝΟΜΙΖΟΜΕΝΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

1. Τὸ ὑποκείμενον τῆς ψυχολογίας.

Εἰς τὴν καθημερινὴν ἡμῶν ζωὴν ψυχολογία καλεῖται ἡ διδασκαλία περὶ τῆς ἐμφανίσεως καὶ τῆς ἐξαφανίσεως τῶν περιεχομένων τῆς συνειδήσεώς μου. Ἄλλ' ὁ λαϊκὸς οὗτος ὀρισμὸς τῆς ψυχολογίας εἶναι λίαν εὐπρόσβλητος: διότι πρῶτον μὲν «ἡ συνειδήσις» δὲν εἶναι σαφῆς τις ἔννοια, δεύτερον δὲ ἡ συνειδήσις δὲν εἶναι κατὰ τι ὅμοιον πρὸς ἀγγεῖον, «ἐντὸς» τοῦ ὁποίου θὰ ἦ δυνατόν νὰ ὑπάρχη κατὰ τι ὡσάν «περιεχόμενον».

Ἴνα ὀρίσωμεν ἀκριβῶς τὴν ψυχολογίαν, ἀνάγκη νὰ θέσωμεν βάσιν καὶ ἀφετηρίαν τῆς ἐρεῦνης ἡμῶν ἀσφαλῆ καὶ βεβαίαν τινὰ πρότασιν, ἔχουσαν ἕξ ὀλοκλήρου κύρος ἀξιώματος, ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζεται πᾶσα φιλοσοφία (καὶ πᾶσα ἐπιστήμη), δηλαδὴ τὴν ἀσφαλῆ πρότασιν περὶ τοῦ ἀπλοῦ, πρωταρχικοῦ γεγονότος: **ἔχω τι συνειδητὸν** ἢ συντόμως, **γινώσκω τι** (Ich habe bewusst etwas ἢ ich weiss etwas) καὶ δὴ, ἐνῶ συγχρόνως γινώσκω, **ὅτι** ἐγὼ γινώσκω scio me scire (Αὐγουστίνος). Τὸ πρωταρχικὸν τοῦτο καὶ αὐθομολογούμενον γεγονός δὲν δύναται νὰ ἀναλυθῆ, ὀφείλομεν δὲ ἀπλῶς νὰ παραδεχθῶμεν αὐτό.

Πλήρης ἐρευνα τοῦ πρωταρχικοῦ τούτου γεγονότος εἶναι ἔργον συστήματός τινος φιλοσοφικοῦ. Ἐνταῦθα δέ, ἔνθα σκοπὸν ἔχομεν νὰ ὀρίσωμεν καταλλήλως τὴν ψυχολογίαν, ἐνδιαφέρει ἡμᾶς τὸ ἀναντίρρητον γεγονός, ὅτι πολλὰ τῶν «τινῶν»¹⁾ (Etwasse), τὰ ὁποῖα ἔχω συνειδητὰ φέρουν ἐν ἑαυτοῖς σημεῖα ἢ τόνους

¹⁾ Ἡ λέξις εἶναι ἐνταῦθα γένους οὐδετέρου, γενικῆ τοῦ πληθ. τοῦ οὐδ. τῆς ἀορ. ἀντων. «τι», τοῦ ὁποίου χρῆσιν ἐκάμαμεν ἐν τῷ ἀξιῳματι: «ἔχω τι συνειδητόν». Σ. Μ.

(Akzente)— ἢ ὅπωςδῆποτε ἄλλως καὶ ἂν προσπαθῆσῃ τις νὰ περιγράψῃ τὸ μὴ δυνάμενον νὰ περιγραφῆ — οἱ ὁποῖοι σημαίνουν, ὅτι ταῦτα ὑπῆρξαν ἤδη ποτὲ συνειδητά. Ἡ γλῶσσα τῆς συνήθους καθημερινῆς ζωῆς καλεῖ τοιαύτας ἐμπειρίας ἀναμνήσεις ἢ περιεχόμενα τῆς μνήμης. Πάντα τὰ «τινά» ταῦτα, τὰ ὁποῖα φέρουν τὸν τόνον τῆς προϋπάρξεως αὐτῶν ὡς συνειδητῶν ἢ συντόμως τὸν τοῦ **τότε**, ἢ, ἀκόμη καλύτερον, αὐτοὶ οὗτοι οἱ τόνοι ἀποτελοῦν ἀναλόγως τῶν **ἐπὶ μέρους τότε** μακρὰν σειρὰν: διότι ἐν οἰονδήποτε **τότε** εἶναι **προγενέστερον** ἄλλου τινὸς **τότε**. Τὸ σύνολον δὲ τῆς σειρᾶς ταύτης, ἐὰν αὕτη νοῆται συνεχῆς, καλεῖται **χρόνος**.

Ἡ ψυχολογία λοιπὸν εἶναι ἡ διδασκαλία περὶ τῆς **ποιικιλίας** πάντων τῶν «τινῶν», τὰ ὁποῖα δύναται νὰ ἔχω συνειδητά, καὶ περὶ τῶν νόμων, κατὰ τοὺς ὁποίους διαδέχονται ἄλληλα ἐν τῷ χρόνῳ τὰ ποικίλα ταῦτα «τινά». Τὴν λέξιν δὲ «νόμος» νοοῦμεν ἐνταῦθα εὐρύτατα, δηλαδὴ ὡς τὸν τύπον, τὴν μορφήν τῆς τάξεως (Ordnung).

Κατὰ ταῦτα ἐκ πρώτης ὄψεως βλέπομεν, ὅτι ὁ ὀρισμὸς οὗτος τῆς ψυχολογίας περιλαμβάνει δύο διάφορα ζητήματα: τὸ ζήτημα περὶ αὐτῶν τούτων τῶν τινῶν, καὶ τὸ ζήτημα περὶ τῆς χρονικῆς αὐτῶν ἀκολουθίας. Εἰς τὴν ψυχολογίαν συμβαίνει ἀκριβῶς ὅ,τι καὶ εἰς τὴν χημείαν, εἰς τὴν ὁποίαν κατὰ πρῶτον μὲν ἀνάγκη νὰ γνωρίσῃ τις τὰς ποικίλας οὐσίας, μετὰ δὲ ταῦτα δύναται νὰ ἐξερευνᾷ τοὺς νόμους τῶν μεταβολῶν αὐτῶν.

Θὰ ἦ δυνατόν μὲν τις νὰ κάμνῃ λόγον περὶ ψυχολογικῆς στατικῆς καὶ περὶ ψυχολογικῆς δυναμικῆς ὡς τῶν δύο κυρίων μερῶν τῆς συνήθους ψυχολογίας. Προτιμῶμεν ὅμως νὰ ὀνομάσωμεν τὸ πρῶτον μέρος **διδασκαλίαν περὶ τῆς ὕλης τῆς ψυχολογίας**. **Τί** εἶναι τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἔχω συνειδητὸν ἢ τοῦ ὁποίου λαμβάνω πείραν; Τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτον ζήτημα. Ἐν αὐτῷ δὲ τούτῳ τῷ πρώτῳ ζητήματι, δηλ. ὅπως ἐν τῇ ἀορχῇ, θὰ ἀποκαλυφθῆ εἰς ἡμᾶς ὁ ἐπαναστατικὸς χαρακτήρ τῆς νεωτέρας ψυχολογίας. Σύντομος δὲ ἱστορικὴ ἀνασκόπησις θέλει δείξει σαφῶς, τί ἐννοῶ διὰ τούτων.

Πραῖγμα λίαν παράδοξον, μέχρι περιόπου τοῦ 1900 ὑπῆρχον δύο εἶδη ψυχολογίας: τὸ ἐν μὲν ἦτο ἡ «ἐπιστημονικὴ» καὶ κατὰ

τὸ λεγόμενον, «γενικοῦ» κύρους ψυχολογία, τὸ δ' ἄλλο ἐδημιουργεῖτο τρόπον τινὰ ὑφ' ἑνὸς ἐκάστου φιλοσόφου χάριν τῆς ἰδιαιτέρας αὐτοῦ χρήσεως.

Ἡ ἐπίσημος καὶ ἐπιστημονικὴ ψυχολογία συνέκειτο ἐκ τῆς ψυχοφυσικῆς καὶ ἐκ τῆς διδασκαλίας περὶ τοῦ συνειρμοῦ, οἷα ἐδημιουργήθη αὕτη ὑπὸ τῆς κλασσικῆς ἀγγλικῆς φιλοσοφίας. Ἡ ψυχολογία αὕτη ἀπετέλει σχεδὸν τὸ ὅλον περιεχόμενον τῶν ψυχολογικῶν ἐγχειριδίων. Τὰ δὲ ἄλλα μέρη τῶν βιβλίων τούτων, τὰ ὁποῖα ἠσολοῦντο μὲ τὰς καλουμένας «ἀνωτέρας ψυχικὰς λειτουργίας», ἦσαν ὄχι μόνον τόσον πενιχρά, ὥστε σχεδόν, οὐδεὶς ἐνδιεφέρετο περὶ αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ πολλάκις δεινῶς ἀντέφασκον πρὸς ὅσα ἦσαν ἐκτεθειμένα εἰς τὰ κύρια κεφάλαια.

Παρετήρουν λοιπὸν σαφέστατα οἱ φιλόσοφοι, ὅτι πρῶτον μὲν ἡ ἀρχὴ τοῦ συνειρμοῦ, καίτοι κατ' αὐτοὺς δὲν ἦτο ἐσφαλμένη, ὅμως δὲν ἠδύνατο νὰ περιλαμβάνῃ ἅπαντα τὰ πραγματικὰ ψυχικὰ γεγονότα, δεύτερον δὲ ὅτι αἱ «ἀνώτεροι λειτουργία» ἐξετίθεντο εἰς τὰ ψυχολογικὰ συγγράμματα κατὰ τρόπον ἐντελῶς ἀδύνατον. Τούτου λοιπὸν ἕνεκα κατεσκευάζεν ἕκαστος ἐξ αὐτῶν διὰ τὴν ἀτομικὴν αὐτοῦ χρῆσιν τὴν ἰδικήν του ψυχολογίαν. Οὕτως ἔπραξεν ὁ Λεϊβνίτιος, ὁ Βόλφ, ὁ Κάντιος, ὁ Ἐγκελς, ὁ Σοπεργάουερ καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Ἡ κατάστασις δ' αὕτη ἦτο φυσικὰ ὀλίγον ἱκανοποιητικὴ, καὶ ὅμως ἐπέρασε παρὰ πολὺς χρόνος, ἕως ὅτου μεταβλήθῃ.

Τρεῖς φιλόσοφοι κατώρθωσαν πρῶτοι νὰ κατίδουν ὅτι ἡ σύγχρονος μὲ αὐτοὺς ψυχολογία εἶναι ἀκατόρθωτος: Ὁ Ἐ. φὸν Χάρτμανν, ὁ Γ. Τζαίμς καὶ ὁ Ἐρρ. Μπέρκσων. Ἀπὸ τούτων ἀρχίζει ἡ νεωτέρα ἐπίσημος ψυχολογία, ἀλλ' οἱ συγγραφεῖς οὗτοι ἦσαν μᾶλλον κριτικοὶ παρὰ δημιουργικοί. Κατείδον μὲν τὸ ἀδύνατον, ἀλλὰ δὲν διέγνωσαν σαφῶς τὸ δυνατὸν καὶ τὸ ἀναγκαῖον. Διὰ τοῦτο λοιπὸν ἡ νεωτέρα κοινῇ νομιζομένη ψυχολογία τῷ ὄντι ἔγινε πλήρης, γενικὸν κύρος ἔχουσα ἐπιστήμη, τὸ πρῶτον κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς 20ης ἑκατονταετηρίδος, οὕτως ὥστε ἡ ψυχολογία ἔκτοτε ἔπαυσε νὰ εἶνε ψιλόν τι ἐπιστημονικὸν ἀπόσπασμα, οἷον τῷ ὄντι ὑπῆρξεν ἡ συνειρμικὴ θεωρία. Ὁ αὐτὸς δὲ σκοπὸς ἐπετεύχθη διὰ διαφόρων μέσων: Ὁ Κύλπε (Külpe), ὁ Μάρμπε

(Marbe) καὶ οἱ συνεργάται αὐτῶν ἐπεχείρησαν τὴν ἀκριβῆ ἀνάλυσιν τοῦ καλουμένου νοεῖν καὶ βούλεσθαι καὶ συνεπέραναν, ὅτι πρῶτον μὲν ἡ ποικιλία τῶν ἀμέσων συνειδητῶν ἐμπειριῶν εἶναι πολὺ μεγαλύτερα ἢ ὅσον μέχρι τοῦδε ἐνομιζέτο, δεύτερον δὲ ὅτι ἐν τῷ ψυχικῷ βίῳ ὑπάρχουν αἰτιώδεις παράγοντες, οἱ ὁποῖοι ὀρίζουν *τὴν κατεύθυνσιν* αὐτοῦ ὅλως κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἀπέδειξε τοῦτο περὶ τοῦ ὕλικου κόσμου ἡ βιολογία. Πλὴν δὲ τῆς νεωτέρας ταύτης ψυχολογίας τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ βούλεσθαι, ἀνεπτύχθησαν ἐπὶ διαφόρων ὁδῶν νέα συστήματα ὑπὸ τοῦ Χούσσερλ (Husserl), Ρέμκε (Rehmke) καὶ ἐμοῦ αὐτοῦ, διὰ τῶν ὁποίων ὡσαύτως σαφῶς κατεδείχθη, ὅτι ἡ ποικιλία τούτου, τὸ ὁποῖον *ἔχω συνειδητὸν*, εἶναι μεγίστη.

Τὸ σπουδαιότατον καί, καθῶς θὰ ἠδύνατό τις ἴσως νὰ εἶπῃ, τὸ καταπληκτικώτατον σφάλμα τῆς παλαιᾶς «κλασσικῆς» κοινῇ νομιζομένης ψυχολογίας ἦτο, ὅτι οὐδόλως ἠρμήνευε τὸ ἔχον *νοῦν*, τὸ ἔχον *σημασίαν*, τὸ ἕλλογον ἐν τῷ ψυχικῷ ἡμῶν βίῳ, ἐκεῖνο δηλαδή, τὸ ὁποῖον κυρίως κάμνει ὑπὸ βαθυτέραν ἔννοιαν «ψυχικὸν» ἢ «πνευματικὸν» ψυχικόν τινα βίον. Τοῦτο δ' ἀκριβῶς ἦτο ἡ αἰτία τοῦ παραδόξου γεγονότος, περὶ τοῦ ὁποίου εἶπομεν ἀνωτέρω, ὅτι δηλαδὴ ἐπὶ μακρὸν ὑπῆρχον δύο διάφοροι ψυχολογίαι. Τῷ ὄντι ψυχολογία, ἡ ὁποία δὲν ἐρμηνεύει τὸ ἕλλογον, τὸ οὐσιῶδες ἐν ταῖς ἐπὶ μέρους συνειδηταῖς ἐμπειρίαις, καὶ ἡ ὁποία δὲν καταδεικνύει σαφῶς τὴν ὁσημέραι ἀξανανομένην σημασίαν καὶ τὸν νοῦν, τὸν ἐν τῇ ροῇ τοῦ ψυχικοῦ βίου ὑπάρχοντα, εἶνε ψυχολογία, ἡ ὁποία ἀφίνει ἀνεξήγητα ἀκριβῶς τὰ κύρια ζητήματα. Οὔτε δὲ τοῦτο, οὔτε ἐκεῖνο ἠρμήνευεν ἡ παλαιὰ ψυχολογία. Διότι ὡς συνειδητὰ μὲν ἀντικείμενα ἐγίνωσκεν αὕτη μόνον αἰσθητά καὶ παραστάσεις ἐξ ἀναμνήσεως, πρὸς δὲ τούτοις ὁ μοναδικὸς αὐτῆς νόμος ἦτο ὁ τοῦ συνειρμοῦ, νόμος πλασθεῖς κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὴν μηχανικὴν.

Ἴνα λοιπὸν σαφῶς καταδειχθῇ ὑπὸ πᾶσαν αὐτῶν μορφήν ὁ νοῦς (τὸ νόημα) καὶ ἡ σημασία τοῦ ψυχικοῦ βίου καὶ ἡ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐπιγινομένη αὔξησης αὐτῶν, ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἤδη αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τῶν συνειδητῶν ἀντικειμένων εἶνε ἕλλογα, ὅτι ἔχουν σημασίαν καὶ νοῦν, ὅτι δὲ ἡ κατεύθυνσις

δύναται νὰ ἐρμηνευθῆ ἴσον διὰ τινος ὄντος, τὸ ὁποῖον δίδει κατεύθυνσιν. Ἡ νέα κοινῇ νομιζομένη (ἐπίσημος) ψυχολογία ἐπληρώθησεν τὰς ἐλλείψεις ταύτας τῆς παλαιᾶς κλασσικῆς ψυχολογίας. Καθῆκον δὲ ἡμῶν εἶναι τώρα νὰ δείξωμεν, τίνι τρόπῳ ἔγινε τοῦτο.

2. Ἡ περὶ τῆς ὕλης τῶν ψυχικῶν φαινομένων διδασκαλία (Materialienlehre).

Εἴπομεν ἤδη ἀνωτέρω, ὅτι ἡ ψυχολογία ἀνάγκη νὰ ἀρχίξῃ ἀπὸ τὴν περὶ τῆς ὕλης αὐτῆς διδασκαλίαν. Ἀνάγκη δηλονότι κατ' ἀρχὰς νὰ ἐρευνήσωμεν, τί λογῆς εἶναι κυρίως τὰ «τινά», τὰ ὁποῖα ἔχομεν συνειδητὰ ἢ τῶν ὁποίων λαμβάνομεν πείραν. Τὸν νόμον δὲ τῆς χρονικῆς αὐτῶν ἀκολουθίας θὰ σπουδάσωμεν κατόπιν ἐν τῇ δυναμικῇ ψυχολογίᾳ.

Τὸ πρῶτον βλέμμα, τὸ ὁποῖον ἠθέλομεν ῥίψει εἰς τὸ «τί», τοῦ ὁποίου λαμβάνω πείραν, δεικνύει ὅτι τὸ «τί» τοῦτο εἶναι σχεδὸν πάντοτε σύνθετον καὶ ὅτι τὰ αὐτὰ εἶδη στοιχείων ἀνευρίσκονται πάντοτε εἰς τὰ διάφορα «τινά». Διὰ τοῦτο τὸ πρῶτον μέρος τῆς περὶ τῆς ὕλης τῆς ψυχολογίας διδασκαλίας ἀνάγκη νὰ εἶναι θεωρία τις περὶ τῶν στοιχείων τῶν ψυχικῶν συνειδητῶν φαινομένων, τὸ δὲ δεύτερον θεωρία περὶ τῶν συνθέτων.

Ἄλλὰ τίνι τρόπῳ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνακαλύψωμεν τὰ στοιχεῖα καὶ τὰ σύνθετα φαινόμενα;

Α. Ἡ μέθοδος

Ἡ ἀπόκρισις εἰς τὸ σπουδαῖον τοῦτο ἐρώτημα εἶναι: δι' ἐνδοσκοπήσεως (Selbstbesinnung, Introspection) καὶ μόνον δι' αὐτῆς. Ἡ ἔννοια τῆς λέξεως ταύτης εἶναι, ὅτι ἀνάγκη νὰ παριστάνωμεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ὅσον τὸ δυνατὸν εὐσυνειδητότερον καὶ κριτικώτερον, τί εἶναι κυρίως ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἔχομεν συνειδητόν· διὰ τοῦ τρόπου δὲ τούτου θὰ ἀνακαλύψωμεν ὀριστικῶς τί τῆς ἐμπειρίας ἡμῶν εἶναι στοιχειῶδες καὶ δὲν δύναται οὔτε νὰ ἀναχθῆ εἰς ἄλλο τι, οὔτε νὰ ὀρισθῆ. Διότι στοιχεῖα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀρίζονται. Ὑπὸ τοιαύτην δὲ ἔννοιαν ἡ ἐνδοσκόπησις δύναται φυσικὰ νὰ ἀναφέρεται μόνον εἰς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον

ἐγὼ ἔχω συνειδητὸν καὶ κατ' ἀκολουθίαν μόνον εἰς τὰ στοιχεῖα τῶν *ιδιῶν μου* ἐμπειριῶν.

Ἡ περὶ τῆς μεθόδου γνώμη ἡμῶν αὕτη περιλαμβάνει δύο τινά. Πρῶτον, ὅτι πᾶσα ψυχολογία, τοῦλάχιστον κατ' ἀρχὰς, εἶνε *ιδιῆ μου* ψυχολογία, καὶ ὅτι μόνον καταχρηστικῶς μετεχειρίσθημεν ἐνίοτε τὴν λέξιν «ἡμεῖς», διὰ τῆς ὁποίας, ὡς γνωστόν συσχετιζόμεθα μετ' ἑτέρου ἐγώ». Ἄλλ' ἡ ἔννοια τοῦ ἑτέρου ἐγώ εἶναι λίαν δυσχερῆς καὶ σύνθετος ἔννοια καὶ θέλει τὸ πρῶτον ἐρευνηθῆ ἀλλαχοῦ βραδύτερον. Δεύτερον δὲ περιλαμβάνει ἡ περὶ τῆς μεθόδου γνώμη ἡμῶν, ὅτι ἀσχολούμεθα μετ' *ἀντικείμενα*, τὰ ὁποῖα ἔχω ἐγὼ (συνειδητὰ), οὐχὶ δὲ μετ' «καταστάσεις» «ὄρους», «ιδιότητας», ἢ «δυνάμεις» τοῦ ἐγώ.

Ἐνταῦθα ἡ ἡμετέρα περὶ τῶν στοιχείων διδασκαλία συνδέεται στενότερα μετ' νεωτέρας τῆς λογικῆς ἀντιλήψεις, δηλαδὴ μετ' τὴν *περὶ τοῦ ἀντικειμένου διδασκαλίαν* (Meinong, Husserl), τὴν ὁποίαν ἐγὼ καλῶ *ταξιλογίαν*. Ἄλλ' ὅμως ἡ ἡμετέρα στοιχειολογία διαφέρει ἀπὸ τῆς στοιχειολογίας τῆς λογικῆς κατὰ τοῦτο, ὅτι εἰς μὲν τὸ εἰσαγωγικὸν μέρος τῆς *ψυχολογίας* ἐρευνῶνται τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα ἔχω συνειδητὰ, πάντοτε καθ' ὅσον τὸ ἐγὼ ἔχει αὐτὰ *συνειδητὰ*, ἐνῶ ἐν τῇ λογικῇ ἐξετάζονται κατὰ τὴν καθαρὰν αὐτῶν ἀντικειμενικότητα, οὐχὶ ὡς ἀντικείμενα «ὡς τοιαῦτα». Θέλομεν εὔρει π. χ., ὅτι τὸ *πράσινον*, ἡ ἔννοια (Bedeutung) *ἀναφορά*, (σχέσις), ἡ ἔννοια *ἀριθμὸς* εἶναι στοιχειώδη ἀντικείμενα. Λοιπὸν ἡ μὲν λογικὴ ἐξετάζει τὰς ἔννοιαις ταύτας καθαρὰς ἀπλῶς ὡς τοιαύτας ὑπὸ πᾶσαν ἐποψίν, ἐνῶ ἡ στοιχειολογία ὡς εἰσαγωγή εἰς τὴν ψυχολογίαν ζητεῖ μόνον νὰ καθορίσῃ, ὅτι ἐν τῇ συνειδητῇ ἐμπειρίᾳ μου ὑπάρχουν τόσα κατὰ τὸ πλῆθος καὶ τοιαῦτα κατὰ τὸ ποῖον ἀντικειμενικὰ στοιχεῖα.

Ἡ σχολὴ ἡ ἀκολουθοῦσα τὴν μέθοδον τὴν στηριζομένην ἐπὶ τῶν ἐκδηλώσεων, ἐπὶ τῆς ἐκάστοτε δηλονότι δυναμένης νὰ γνωσθῆ διαγωγῆς, τῆς ἀντιδράσεως, ἣν δεικνύει ζῶν τι ὄν ὑπὸ ὄρους ὀρισμένους διατελοῦν, οὐς χάριν πειραματισμοῦ δυνάμεθα ἐν τινι μέτρῳ νὰ δημιουργοῦμεν ἐπίτηδες, ἡ σχολὴ δηλονότι τοῦ καλουμένου *Behaviorism* ἀρνεῖται, ὅτι ἡ ἐνδοσκόπησις εἶναι

δυνατή. Πλὴν δὲ τούτου πολλοὶ τῶν ὁπαδῶν τῆς θεωρίας ταύτης προβαίνουν καὶ εἰς τὸν ἰσχυρισμόν, ὅτι τὰ μόνα στοιχεῖα τῆς συνειδητῆς ἐμπειρίας μου εἶναι αἰσθήματα. Δὲν βλέπουν ἄρα, πόσον μεγάλη εἶναι ἡ ποικιλία τῶν ἀντικειμένων, τῶν ὁποίων ἔχω πείρασαν, καὶ τὰ ὁποῖα θὰ ἀπαριθμήσωμεν παρενθύς. Καίτοι λοιπὸν σκοπὸς τοῦ βιβλίου τούτου εἶναι νὰ ἀποφύγη ὅσον τὸ δυνατόν πάντα πόλεμον πρὸς θεωρίας ἄλλας διαφόρους τῶν ἰδικῶν μου, ὅμως ἀνάγκη νὰ μοι ἐπιτραποῦν λέξεις τινὲς περὶ τοῦ «Behaviorism».

Παραλείπομεν δ' ἐνταῦθα τὴν κατὰ τῆς θεωρίας ταύτης δευτέραν ἡμῶν ἀντίρρησην, ἐπειδὴ αὕτη θέλει σαφηνισθῆ εὐθύς ἀμέσως διὰ τῆς περὶ τῶν στοιχείων διδασκαλίας ἡμῶν· λέγομεν δὲ μόνον τὰ ἑξῆς: καὶ ἐὰν οἱ ὁπαδοὶ τῆς ἐπὶ τῶν ἐκδηλώσεων στηριζομένης μεθόδου εἶχον δίκαιον ἰσχυριζόμενοι, ὅτι ἡ μόνη ὑπάρχουσα ὁμὰς συνειδητῶν ἀντικειμένων εἶναι αἰσθήματα, ὅμως καὶ αὐτὸς ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτῶν οὗτος ἤθελε προέλθει ἐξ ἐνδοσκοπήσεως! Προσέτι δέ: Εἰς τίνα ἄρα γε ὁμάδα ἀντικειμένων ἀνήκει ἡ ἀλήθεια τῆς γνώμης ἐκείνης, ὅτι δηλαδὴ οὐδὲν ὑπάρχει ἄλλο πλὴν αἰσθημάτων; Μήπως καὶ ἡ ἀλήθεια αὕτη εἶναι αἰσθημα; Τοῦτο βέβαια δυσκόλως, ὡς νομίζω, ἤθελον ὁμολογήσει οἱ ὁπαδοὶ τοῦ «Behaviorism». Ὅθεν δυνάμεθα συντόμως νὰ εἴπωμεν, ὅτι αὐτοὶ οὗτοι οἱ ὁπαδοὶ τῆς ἐπὶ τῶν ἐκδηλώσεων στηριζομένης μεθόδου λησμονοῦν ἑαυτοὺς ἐντὸς τῆς ψυχολογικῆς αὐτῶν θεωρίας. Ὁ «Behaviorism» εἶναι οὐχὶ ἀπλῶς καλή, ἀλλ' ἡ μόνη μέθοδος ἐν τῇ ψυχολογίᾳ τῶν ζώων· διότι ἐν ταύτῃ πᾶσα «ψυχολογικὴ» γνώσις δύναται νὰ προσέλθῃ μόνον ἐμμέσως, οὐδέποτε δὲ ἀμέσως, ἐπειδὴ ἢ οὐδόπως ἢ τοῦλάχιστον μόνον σπανιώτατα δυνάμεθα νὰ εἰσδύωμεθα ψυχικῶς εἰς τὴν ψυχικὴν τοῦ ζώου κατάστασιν. Ἄλλ' ἐν τῇ ψυχολογίᾳ, τὴν ὁποῖαν εἶχομεν βέβαια τὸ δικαίωμα νὰ ὀνομάζωμεν τὴν πρώτην, τὴν ἀρχέτυπον, δηλαδὴ ἐν τῇ ψυχολογίᾳ τοῦ *ἑαυτοῦ μου*, εὐτυχῶς τὰ πράγματα ἔχουσιν ἄλλως. Ὅθεν διὰ τοῦτο ἀνάγκη πάντες οἱ λοιποὶ κλάδοι τῆς ψυχολογίας, ἢτοι ἡ ψυχολογία τοῦ ἄλλοτρίου ἐγώ, ἢ τῶν ζώων ἢ τοῦ ἐνστίκτου κτλ. νὰ ἀνατρέχουν ὡς εἰς τὴν βᾶσιν αὐτῶν εἰς τὴν «πρώτην» ψυχολογίαν. Ἡ ἀπορριψὶς δὲ τῆς

ἐνδοσκοπικῆς μεθόδου (Introspection) ἐν τῇ ψυχολογίᾳ τοῦ *ἑαυτοῦ μου* θὰ ἦτο τι ὅμοιον μὲ τὴν χρῆσιν κατόπτρου καὶ εἰς ἃς περιστάσεις δύναμαι νὰ βλέπω ἀμέσως — ἢ καὶ ἀκόμη χειρότερον τούτου.

Ἄλλ' ἃς ἴδωμεν, μήπως τὸ **Πείραμα**, καθ' ὃν τρόπον ἐφαρμόζει αὐτὸ ἡ σχολὴ τοῦ Κύλπε ἐν τῇ ψυχολογίᾳ τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ βούλεσθαι, εἶναι παρὰ τὴν ἐνδοσκοπήσιν ἕτερα τις μέθοδος, ἢ ὁποῖα θὰ ἦτο ἴσως προτιμότερα ἐκείνης. Ἐν τῇ μεθόδῳ ταύτῃ τῆς σχολῆς τοῦ Κύλπε (Külpe) τὸ λεγόμενον πείραμα δὲν εἶναι «πείραμα» κατὰ τὴν ἀκριβῆ τῆς λέξεως ἔννοϊαν. Διὰ τοῦτο δὲ ἡ μέθοδος αὕτη δὲν εἶναι προτιμότερα τῆς ἐνδοσκοπήσεως. Κατὰ τὸ κατὰ τὴν σχολὴν τοῦ Κύλπε δηλονότι γινόμενον πείραμα οὐδὲν ἄλλο συμβαίνει ἢ μόνον, ὅτι ὁ διεξάγων τὸ πείραμα διευθύνει τὴν ἐνδοσκοπήσιν τοῦ ὑποκειμένου τοῦ πειράματος (versuchperson)· προσωρινῶς δὲ προϋποτίθεται ἐνταῦθα ὁρθὴ ἢ χρῆσις τῆς ἐννοίας τοῦ «ἄλλοτρίου ἐγώ». Παράδειγμα τῆς μεθόδου ταύτης ἐν ἀντὶ πολλῶν: Προβάλλω εἰς τὸ ὑποκείμενον τοῦ πειράματος ἀφορισμὸν τινα τοῦ Νίτσε καὶ δίδω τὴν ἐπιτολήν νὰ σκεφθῆ, τί **ἔχει συνειδητόν**: δηλαδὴ, κατὰ πρῶτον, ἐὰν «κατανοῆ» τὸν ἀφορισμόν, δεύτερον ἐὰν «κρίνῃ» αὐτὸν κατὰ τὴν ἀλήθειαν αὐτοῦ καὶ τρίτον, ἐὰν τυχὸν «συγκρίνῃ» αὐτὸν μὲ ὁμοίαν τινα ῥῆσιν τοῦ Γκαίτε. Κατόπιν τὸ ὑποκείμενον τοῦ πειράματος ἐκθέτει γραπτῶς περὶ τῶν κατὰ τὸ πείραμα συνειδητῶν ἐμπειριῶν του, ἀριθμὸς δὲ τις τῶν τοιούτων ἐκθέσεων χρησιμεύει ὡς ἀκατέργαστος ὕλη εἰς τὸν εἰς ψυχολογικὴν ἀνάλυσιν προβαίοντα ἐρευνητήν. Τίς λοιπὸν εἶναι εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ὁ κυρίως «ἐρευνητής»; **Κατὰ πρῶτον** λόγον βεβαίως αὐτὸ τοῦτο τὸ ὑποκείμενον τοῦ πειράματος.

Λοιπὸν τώρα εἴμεθα πλέον ἔτοιμοι νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τελείαν τινὰ θεωρίαν περὶ τῶν στοιχείων.

Β. Στοιχειολογία

α'). Αἱ καθαρὰ ποιότητες.

Ἐνταῦθα μόνον τὸ ἕξις δύναμαι νὰ εἴπω: ἔχω συνειδητὸν τοιοῦτόν τι καὶ τοιοῦτόν τι, πρὸς δὲ τούτοις καὶ τοιοῦτόν τι στοι-

χεῖον : δηλαδή πράσινον, ψυχρόν, ἐρυθρόν, σκληρόν, λευκόν, cīs, γλυκὸ κτλ. Βεβαίως ἐνταῦθα, ἐν τῷ εἰσαγωγικῷ δηλονότι τούτῳ μέρει τῆς ψυχολογίας, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει τὴν φυσικὴν λευκὸν καὶ μέλαν ψυχολογικῶς εἶναι ὡσαύτως στοιχεῖα καθὼς καὶ τὸ ἐρυθρόν καὶ τὸ πράσινον. Ἄλλ' οὐδὲ τὰ αἰσθητήρια ὄργανα ὀφείλομεν νὰ ἔχωμεν εἰς τὸν νοῦν μας· ἡ ψυχολογία κατ' ἀρχὰς ἀδιαφορεῖ ἐντελῶς περὶ τοῦ ζητήματος, τί εἶναι «αἰσθητήρια ὄργανα». Ἡ ψυχολογία ἐρευνᾷ ἀπλούστατα τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα συναποτελοῦν τὰ «τινά», τὰ ὁποῖα ἀμέσως ἔχω συνειδητὰ ἢ τῶν ὁποίων λαμβάνω πείραν. Ὅθεν καὶ τὰς καθ' ἡμᾶς καθαρὰς ποιότητος δὲν ὀνομάζομεν «αἰσθήματα».

Ἄς εἴπωμεν νῦν ὀλίγα περὶ τινῶν ιδιοτήτων, αἱ ὁποῖαι εἶναι συνδεδεμέναι μετὰ τῶν διαφόρων καθαρῶν ποιότητων. Κατὰ πρῶτον κατατάσσονται αὗται εἰς ομάδας, εἰς τὰ χρώματα, ἤχους, ὀσμᾶς, κ.τ.τ. Ἐπειτα ἔχει τις πολλὰ νὰ εἴπῃ περὶ τῶν σχέσεων, αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν μεταξὺ τῶν μελῶν ἐκάστης ομάδος. Ἐνταῦθα ἀνήκει ἡ καλουμένη γεωμετρία τῶν χρωμάτων καὶ ἡ μουσικὴ θεωρία περὶ ἀρμονίας. Ταῦτα ὅμως ἐνδιαφέρουν μᾶλλον τὴν λογικὴν κατὰ τὴν εὐρυτάτην ἔννοιαν τῆς λέξεως παρὰ τὴν στοιχειολογίαν ὡς μέρος τῆς ψυχολογίας, καίτοι τὰ ψυχολογικὰ ἐγχειρίδια ἀσχολοῦνται συνήθως μὲ τὰ πράγματα ταῦτα.

Ψυχολογικῶς σπουδαιότερον εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ἐκάστη ὁμὰς τῶν ποιότητων φέρει ἐν ἑαυτῇ λίαν παράδοξα γνωρίσματα, ἐκ τῶν ὁποίων ἀναφέρομεν ὡς κατ' ἐξοχὴν σπουδαῖον τὸ ἐξῆς ἔν : χρώματα δηλαδή ὑπάρχουν πάντοτε «ἐξω ἐν τόπῳ». Τοῦτο δὲ εἶναι τι ὅλως στοιχειῶδες. Ἐντεῦθεν δὲ προέρχεται, ὅτι χρώματα παρέχουν εἰς ἡμᾶς τὸ πλεῖστον μέρος τῆς ὕλης, ἐκ τοῦ ὁποίου βραδύτερον παράγομεν ἐν τῇ λογικῇ τὴν ἔννοιαν τοῦ φυσικοῦ ἀντικειμένου».

Παρατρέχοντες δὲ τὰ ἰδιαιτέρα γνωρίσματα τῶν ἤχων, τῶν ὀσμῶν, τῶν ψαύσεων κλπ. προσθέτομεν ὀλίγας λέξεις μόνον περὶ τῶν χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων τῶν καθαρῶν ἐκείνων ποιότητων, αἱ ὁποῖαι συνήθως καλοῦνται «σωματικὰ αἰσθήματα», καὶ τὰ ὁποῖα φυσιολογικῶς ἀναφέρονται εἰς τὸ δέρμα, εἰς τὰς ἀρθρώσεις καὶ εἰς τοὺς μῦς. Περὶ τῶν πραγμάτων τού-

των ἐνδιαφερόμεθα φυσικὰ μόνον, καθ' ὅσον ταῦτα εἶναι ἰδιαιτέραι στοιχειώδεις ἐμπειρικαὶ ποιότητες. Εὐρίσκομεν λοιπὸν ἐνταῦθα ὅτι ταῦτα πάντα συμπεριλαμβάνονται εἰς ὄλον τι λίαν παράδοξον καὶ ὅτι κατέχουν ἐν αὐτῷ ἐκάστοτε ἰδιαιτέραν θέσιν : ἐν σχέσει δηλαδή πρὸς τὸ ὄλον τοῦτο φέρουν καθ' ἑαυτὰ ἰδιαιτέρον τοπικὸν σημεῖον. Τὸ δὲ ὄλον, περὶ τοῦ ὁποίου πρόκειται ἐνταῦθα, εἶναι ἡ ἀφετηρία τῆς σπουδαίας ἐννοίας **τὸ σῶμα μου**, περὶ τῆς ὁποίας θὰ εἴπωμεν κατωτέρω.

β'). **Τόπον καὶ χρόνον τεκμήρια.**

Ἐνταῦθα πρόκειται νὰ ἐρευνηθῶσιν ἡ ἡμιποιότης «τόπος» καὶ ὁ τόνος τοῦ **τότε**. Συνάπτομεν δὲ ἀμφοτέρω εἰς μίαν ὁμάδα μόνον, ἐπειδὴ οὕτω συνήθως γίνεται.

Ἡ ἔννοια τῆς λέξεως «παρὰ» (πλησίον, neben) εἶναι στοιχειώδης καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀδύνατον νὰ ὀρισθῇ. Κατέχομεν τὴν ἔννοιαν ταύτην ὅλως ἀμέσως, γινώσκομεν δὲ συγχρόνως καὶ περὶ τῆς συνεχείας καὶ τὰς τρεῖς διαστάσεις τοῦ τόπου· ἐπιπροσθέτομεν δέ, ὅτι τῆς διαστάσεως τοῦ βάρους λαμβάνομεν πείραν πιθανῶς μόνον διὰ τῶν κινήσεων, οὐχὶ δὲ διὰ τῆς ὀράσεως.

Ἄμεσον ὅμως πείραν συνεχοῦς τινὸς (Etwas) καλουμένου «χρόνος» ἀντιστοιχοῦντος πρὸς τὸν συνεχῆ τόπον δὲν λαμβάνομεν. Πρῶτος δὲ ὁ Bergson κατείδεν, ὅτι ἡ παραβολὴ τοῦ χρόνου μὲ γραμμὴν παραπλανᾷ ἡμᾶς εὐκόλως. Διὰ τῆς ἀτομικῆς μου γλώσσης λέγω περὶ τούτου τὰ ἐξῆς : Εἰς τινα «τινά» λαμβάνω ἄμεσον πείραν τοῦ τόνου **τότε**· ὁ δὲ τόνος οὗτος εἶναι πάντοτε **εἰδικός**· διότι τὸ ἐν τότε εἶναι **προγενέστερον (ἢ μεταγενέστερον)** τοῦ ἄλλου. Ἀπὸ δὲ τοῦ συνόλου τῶν τόνων τοῦ τότε ἀφορμᾶται κατόπιν ἡ γένεσις τῆς ἐννοίας τοῦ συνεχοῦς **χρόνου** ὡς θεωρητικῆς ἐννοίας. Ἄλλ' ἡ περὶ τούτων ἔρευνα ἀνήκει εἰς τὴν λογικὴν· ἡμεῖς δὲ ἐνταῦθα ὡς ψυχολόγοι καθῆκον ἔχομεν μόνον νὰ καθορίσωμεν, ὅτι τὸ **παρὰ (πλησίον)** καὶ τὸ **τότε** εἶναι στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα διὰ πρακτικῶς λόγους συνάπτομεν εἰς μίαν ὁμάδα.

γ'). **Ἡδονὴ καὶ λύπη.**

Ἡδονὴ καὶ λύπη ἀνευρίσκονται ὡς στοιχεῖα εἰς ἅπαντα ἐκεῖνα τὰ σύνθετα ψυχικὰ ἐκ πείρας φαινόμενα, τὰ ὁποῖα συνή-

θως καλοῦνται *συναισθήματα*. Ἡ πρὸς ἄλληλα σχέσις αὐτῶν, εἶναι ὁποία ἢ τοῦ σὺν καὶ πλήν, καίτοι ἢ σχέσις αὕτη δὲν πρέπει νὰ νοηται ἀπλῶς ὡς σχέσις ποσοτήτων, ἀλλὰ μᾶλλον συγκριτέα μὲ τὴν τοῦ θετικοῦ καὶ τοῦ ἀρνητικοῦ ἤλεκτρονίου. Ἡδονὴ καὶ λύπη δὲν εἶναι «καταστάσεις τοῦ ἐγώ», καθὼς πολλάκις λέγεται, ἀλλ' ἀντικείμενα ὡς πρὸς τὸ ἐγώ, ἀκριβῶς καθ' ὃν τρόπον τοιαῦτα ἀντικείμενα εἶναι τὸ πράσινον, ψυχρὸν κλπ. Ἡ πεπλανημένη ἐκείνη γνώμη φαίνεται τὴν αἰτίαν αὐτῆς ἔχουσα ἐν τούτῳ, ὅτι δηλαδὴ ἢ λογικὴ οὐδέποτε ἀποδίδει συναισθήματα εἰς φυσικὰ ἀντικείμενα, ὅτι καθ' ἀκολουθίαν συναισθήματα οὐδέποτε εἶναι ἐκ τῶν ἀμέσων ἐκείνων ἀντικειμένων. ἐκ τῶν ὁποίων παράγεται ἢ ἔννοια τοῦ φυσικοῦ ἀντικειμένου. Κατὰ τὴν λαϊκὴν φρασεολογίαν τὰ συναισθήματα εἶναι «ὑποκειμενικά»· ἀλλ' ὅμως εἶναι μόνον τοῦτο «*τινά*», τὰ ὁποία *ἔχει συνειδητὰ* τὸ ἐγώ. Πλήν δὲ τούτου, εἰρήσθω ἐν παρόδῳ, ὁ πόνος δὲν εἶναι συναίσθημα, ἀλλὰ καθαρὰ ποιότης μὲ ἰσχυρὸν τόνον λύπης.

δ'). Αἱ ἔννοιαι (1), τάξεως.

Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὸ πρῶτον ὑποκείμενον τῆς συγχρόνου ψυχολογίας, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀποκαλύπτεται ὁ ἐπαναστατικὸς αὐτῆς χαρακτήρ. Εἶπομεν ἀνωτέρω ὅτι ὁ ψυχικὸς βίος εἶναι πλήρης σημασίας, πλήρης νοῦ καὶ ὅτι ἀκριβῶς τὸ οὐσιῶδες τοῦτο χαρακτηριστικὸν αὐτοῦ γνώρισμα παρορᾶται ἢ τοῦλάχιστον δὲν ἐκτιμᾶται ἐπαξίως ὑπὸ τῆς κλασσικῆς ψυχολογίας. *Νοῦς* (νόημα), καθὼς εἶπομεν, ἀνάγκη νὰ ἐνυπάρχη ἐν αὐτοῖς τοῖς ψυχικοῖς στοιχείοις, διὰ νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ κατανοῶνται καὶ νὰ ἐρμηνεύωνται τὰ σύνθετα ἔλλογα γεγονότα, τῶν ὁποίων λαμβάνομεν ἐνσυνειδήτως πείραν. Ἐνταῦθα λοιπὸν ἀνευρίσκομεν τὴν πρῶτην ὁμάδα τῶν στοιχειωδῶν νοῦν ἔχόντων, τῶν ἐλλόγων ἀντικειμένων :

Πρόκειται δηλαδὴ περὶ τῶν πρωταρχικῶν, τῶν μὴ δυναμένων νὰ ἀναχθῶν εἰς ἕτερόν τι, μηδὲ νὰ ὀρισθῶν, ἐννοιῶν περὶ

(1) Ἡ λέξις ἔννοια ἐνταῦθα καὶ ἐν τοῖς ἑξῆς δὲν σημαίνει τὸ διὰ διανοητικῆς σκοπίμου ἐργασίας ἐξευρεθὲν, ἀλλὰ τι εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ ὑπάρχον.

ἐννοιῶν (Bedeutungen) οἷαι : *τοιούτον, ἀναφορὰ* (σχέσις), *οὐ, τοσοῦτον, ἐπειδὴ, ὅλον καὶ μέρος, τάξις*. Πάσας τὰς ἐννοίας ταύτας ἔχω ὡς *ἀντικείμενα*, καθ' ὃν ἀκριβῶς τρόπον ἔχω συνειδητὰ τὰ : *πράσινον, γλυκύ, ἡδονή, τότε*. Αἱ ἔννοιαι αὗται δὲν εἶνε βέβαια «συγκεκριμένα», ἀλλ' ὅμως εἶναι ἀντικείμενα τοῦ ἰδικοῦ μου : «ἔχω τι συνειδητόν».

Αἱ ἔννοιαι αὗται εἶναι δι' ἐμέ, καθὼς καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι, ἀντικείμενα· δὲν εἶναι «ιδιότητες τῆς ψυχῆς», ἀφοῦ ἄλλως τε ἀκόμη δὲν γνωρίζομεν ἐνταῦθα, τί σημαίνουν αἱ λέξεις ἰδιότης καὶ ψυχῆ. Ἐχω τι συνειδητόν καὶ διατεταγμένον — τοῦτο εἶναι τὸ πᾶν, ὅπερ ἐνταῦθα γινώσκω. Ἐκ δὲ τῶν *τινῶν*, τὰ ὁποία ἔχω, αἱ στοιχειώδεις ἐκείναι ἔννοιαι, εἶναι ἀφηρημένα ἢ μὴ αἰσθητά. Μόνον δὲ αὗται εἶναι αἱ γνήσιαι πρῶται καὶ ἀρχικαὶ «κατηγορίαι».

Ἡ περὶ τῶν κατηγοριῶν διδασκαλία ὅθεν δὲν εἶναι, καθ' ἃ ἐπίστευεν ὁ Κάντιος «ἀνάλυσις τοῦ καθαροῦ νοῦ», ἀλλὰ τὸ πρῶτον μέρος τῆς διδασκαλίας περὶ τῶν ἀντικειμενικῶν ταξικῶν ἐννοιῶν. Ἄπασαι δὲ αἱ στοιχειώδεις ἔννοιαι περιλαμβάνονται ἐν ταῖς ψυχολογικαῖς ἡμῶν ταύταις ἐρευναῖς βεβαίως οὐχὶ ὡς ἔννοιαι καθ' ἑαυτάς, ἀλλ' ἐπειδὴ εἶναι στοιχειώδεις συνειδητὰ ἐμπειρία· δὲν πρόκειται λοιπὸν περὶ τῆς ἐννοίας (κατηγορίας) «ἀναφορά», ἀλλὰ περὶ τοῦ στοιχειώδους γεγονότος : «ἔχω τὴν ἐννοίαν *ἀναφορά*»

ε'). Οἱ τόνοι τῆς ἀληθείας.

Ἄλλ' ὅμως λαμβάνομεν συνειδητῶς πείραν πολὺ περισσοτέρων ἀφηρημένων ἐννοιῶν ἢ μόνον τῶν λογικῶν στοιχειωδῶν, τῶν πρωταρχικῶν δηλαδὴ ταξικῶν ἐννοιῶν. Ὑπάρχουν, οὕτως εἰπεῖν, τόνοι ἢ ἀποχρώσεις πλήρεις νοῦ. Τὴν πρῶτην αὐτῶν ὁμάδα ἄς ὀνομάσωμεν τόνους ἀληθείας. Λέγω : $(\alpha + \beta)^2 = \alpha^2 + 2\alpha\beta + \beta^2$, ἢ τίθημι τὸ περιεχόμενον τοῦ πυθαγορείου θεωρήματος. Οἱ περὶ ἐμὲ κατανοοῦν τὴν νομίζω καὶ λέγουν : «ἔχει καλῶς». Ἡ συγκατάθεσις δὲ αὕτη σημαίνει, ὅτι τὰ μνημονευθέντα ἤδη δύο γεγονότα φέρουν ἐν ἑαυτοῖς τὸν τόνον, ὅτι *εἶναι ἐν τάξει, ὅτι εἶναι τελικῶς ἔγκυρα*. Θὰ ἠδυνάμεθα βέβαια πρὸς τούτοις

νὰ εἴπωμεν, ὅτι εἶναι «ἀληθῆ», ἐὰν μὴ προετιμῶμεν νὰ μεταχειρισθῶμεν τὴν λέξιν «ἀληθῆ» μόνον ἐν τῇ μεταφυσικῇ.

Ἐὰν ἤθελον εἰπεῖ: $(\alpha + \beta)^2 = \alpha^2 + \beta^2$, ἢ *θέσις* αὕτη ἤθελε φέρει ἐν ἑαυτῇ τὸν τόνον, ὅτι *δὲν εἶναι ἐν τάξει* (des Nichtinordnungseins).

Ἡ δὲ πρότασις: «ἐπὶ τοῦ Ἄρεως ὑπάρχουν ὄντα ἀνθρωποειδῆ» ἔχει ἐν ἑαυτῇ τὸν τόνον: *ἴσως* ἢ εἶναι *ἐνδεχόμενον*. Ἄλλ' ὑπάρχουν καὶ ὅμοιοι τόνοι, βεβαίως δ' ἐν ταυτῷ καὶ διάφοροί πως, τοὺς ὁποίους πρακτικῶς ἄς συμπεριλάβωμεν μετὰ τῶν ἤδη μνημονευθέντων εἰς μίαν ὁμάδα:

Λάβωμεν πάλιν ὑπ' ὄψει τὰ δύο μαθηματικά παραδείγματα, $(\alpha + \beta)^2 = \alpha^2 + 2\alpha\beta + \beta^2$ καὶ τὸ πυθαγόρειον θεώρημα. Διὰ πολὺς τῶν ἀναγνωστῶν ἔχουν βεβαίως αἱ δύο αὗται προτάσεις ὄχι μόνον τὸν τόνον τοῦ τελικῶς ἐγκύρου, καθὼς ἐκαλέσαμεν αὐτόν, ἀλλὰ καὶ ἕτερον, τὸν τόνον: «αὐτὸ τὸ γνωρίζω ἤδη», «αὐτὸ εἶναι παλαιὰ ἱστορία» ἢ, ἵνα εἴπωμεν ἀκριβέστερον, τὸν τόνον τῆς τελειώσεως (Erledigung).

Τὸ πρῶγμα, περὶ οὗ πρόκειται ἐνταῦθα, πρῶτος κατείδεν ὁ Höffding, ὅστις ὠνόμασεν αὐτὸ *ποιότητα τοῦ ἤδη* γνωστοῦ (Bekanntheitsqualität). Ἄλλ' ὁ Höffding, κατείδε τὸ πρῶγμα περιορισμένως μόνον ν. Διέγνω μὲν οὗτος, ὅτι αἱ πλεῖσται τῶν καλουμένων ἀντιλήψεων κυρίως δὲν εἶναι ἀντιλήψεις κατὰ τὴν αὐστηροτάτην καὶ στενοτάτην ἔννοιαν τῆς λέξεως, ἀλλ' ἀναγνωρίσεις, ἀντιλήψεις δηλ. ἐνέχουσαι καὶ τινα τόνον ἐπὶ πλεόν. Ἄλλ' ὅμως τοῦτο ἰσχύει ὄχι μόνον περὶ ἀντιλήψεων, ἀλλὰ καὶ περὶ ἀφηρημένων ἀντικειμένων.

Καὶ ἐνταῦθα δὲ φυσικά, καθὼς πανταχοῦ τῆς θεωρίας περὶ τῆς στοιχειώδους ψυχολογικῆς ὕλης, ἔχομεν νὰ κάμωμεν μὲ ἀντικείμενα, μὲ «τινά», τὰ ὁποῖα ἔχω συνειδητά, οὐχὶ δέ, ὡς ἴσως ἤθελέ τις νομίσει, μὲ καταστάσεις τοῦ ἐγώ.

Ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ τόνου τῆς τελειώσεως δύναται τις νὰ κάμῃ καὶ ἄλλας διακρίσεις. Ἀντικείμενόν τι Α δύναται νὰ φέρῃ ἐν ἑαυτῷ τὸν τόνον, ὅτι αὐτὸ τοῦτο εἶναι τετελεσμένον (erledigt), ἢ τὸν τόνον, ὅτι ἕτερόν τι εἶναι ἤδη τετελεσμένον, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀναγκαῖον εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ Α. Ἄλλ' εἰς τὰ ζητήματα

ταῦτα, τὰ ὁποῖα ἐρευνῶνται ἐν τῇ ταξιλογίᾳ μου (Ordnungslehre 2 ἔκδοσις, σελ. 53), δὲν ἐπιθυμοῦμεν νὰ εἰσέλθωμεν βαθύτερον ἐνταῦθα.

Ὁ τόνος τῆς τελειώσεως ἔχει μεγάλην σπουδαιότητα εἰς τὸ περίφημον παλαιὸν πρόβλημα τῆς κατατάξεως τῶν ἐπιστημῶν. Λάβωμεν π. χ. τὴν βιολογίαν. Αὕτη ἐγκλείει τὴν τελείωσιν (τελικὴν γνῶσιν) τῆς φυσικῆς· αὕτη δὲ πάλιν ἐγκλείει τὴν τελείωσιν (τελικὴν γνῶσιν) τῆς γεωμετρίας, ἣτις πάλιν περιλαμβάνει τὴν τῆς ἀριθμητικῆς, ἢ δὲ ἀριθμητικῆς τέλος τὴν τῆς τυπικῆς λογικῆς. Ὡς ἕτερον παράδειγμα ἄς λάβωμεν τὴν ἀρχὴν τοῦ παραλληλογράμμου τῶν δυνάμεων: ἐνταῦθα θεωρεῖται τετελεσμένη (=γνωστή) ἡ ἔννοια «παραλληλόγραμμον», ἐν ταύτῃ δὲ ἡ ἔννοια τοῦ τέσσαρα, ἐν αὐτῇ ἢ τῆς προτάσεως, ὅτι Α δὲν εἶναι οὐκ Α. Οὕτω λοιπὸν ἡ ἔννοια τῆς *τελειώσεως* διεισδύεται εἰς ὅλην τὴν λογικὴν, τούτου δὲ ἕνεκα καὶ εἰς ὀλόκληρον τὸν ψυχικὸν βίον.

στ. *Οἱ τόνοι ὑπάρξεως.*

Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὴν τρίτην ὁμάδα στοιχειῶδων ἀφηρημένων ἐννοιῶν καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἰς τὴν τελευταίαν ὁμάδα τῶν στοιχείων τῆς ὕλης τῆς ψυχολογίας. Πρόκειται περὶ τῶν *τόνων* τῆς *ὑπάρξεως* ἢ περὶ τῶν *σημείων* (1) *τοῦ εἶναι*.

Ἐξετάζομεν παράδειγμά τι: ἄς σκεφθῶμεν, τί σημαίνει εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν ἡ λέξις «γαλῆ». Ἡ σημασία δηλαδὴ τῆς λέξεως ταύτης εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν εἶναι πολὺ ἀόριστος καὶ ἀναφέρεται κυρίως μόνον εἰς τὴν ἑξωτερικὴν μορφήν, οὐχὶ δὲ εἰς τὴν ἀνατομίαν καὶ φυσιολογίαν αὐτῆς. Τὸ σύνθετον δὲ τοῦτο ἀντικείμενον «γαλῆ» δύναται νὰ ἔχη τοὺς διαφορωτάτους τόνους ὑπάρξεως. Ἐὰν λ. χ. εἴπω: «ἴδου μία γαλῆ τρέχει», ἢ γαλῆ ἔχει τὸν τόνον ὅτι «εἶναι *ἐμπειρικῶς πραγματικῆς*», ἦτοι ἀνήκει εἰς τὴν φύσιν. Ἐὸν δὲ εἴπω: «Τὴν νύκτα ταύτην ὠνειρευόμην περὶ μιᾶς γαλῆς», ἢ γαλῆ τότε ἔχει τὸν τόνον τῆς ἐν *ὄνειρῳ ὑπάρξεως*. Ἐν δὲ τῇ προτάσει: «ἐνθυμῆσαι τὴν γαλῆν ἐκείνην»; πρόκειται περὶ τοῦ τόνου: «*ἀπλῆ ἀνάμνησις*». Ἐν

(1) Ἡ λέξις «σημεῖον», ἐνταῦθα σημαίνει ὅ,τι καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἦτοι: τὸ δι' οὗ γνωρίζεται τι ἢ ἐνδείξει ὅτι πρῶγμά τι ὑπάρχει.

τῇ προτάσει: «φαντάσθητι μίαν γαλῆν» πρόκειται περὶ τοῦ τόνου «παράστασις κατὰ φαντασίαν». Ὁ δὲ Θεὸς ἔχει τὸν τόνον: **ἀπόλυτος**. Ὁθεν ὁ «παπουτσωμένος γάτος» ἔχει καὶ ἰδιάζοντα τόνον ὑπάρξεως, καὶ δὴ διάφορον ἢ ὁ γάτος ἄλλου τινὸς παραμυθίου, π. χ. ὁ γάτος Murr. Ὁ Ριχάρδος ὁ τρίτος ἔχει ἓνα μὲν τόνον ὡς ἱστορικὸς βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας, ἕτερον δὲ ὡς πρόσωπον Σαιξπηρείου δράματος.

Ταῦτα λοιπὸν περὶ τῶν στοιχείων τῆς ὕλης, ἐξ ὧν σύγκεται πᾶν ὅ,τι ἔχω συνειδητὸν ἢ οὔτινος λαμβάνω πείραν. Ἡ ἀπαρίθμησις αὐτῶν βεβαιότατα δὲν εἶναι τελεία. Ἐναμφιβόλως ὑπάρχουν περισσότερα στοιχεῖα ἐκείνων, τὰ ὁποῖα περιελάβομεν εἰς τὰς ἑξ ἡμῶν ομάδας. Θέλομεν γνωρίσει δὲ καὶ τινα πρὸς τούτοις στοιχεῖα βραδύτερον, ὅταν θὰ κάμωμεν λόγον περὶ ψυχικῆς **δλότητος**. Ἐνταῦθα δὲ διανοίγεται εὐρὸν ἔδαφος εἰς μέλλουσαν ἔρευναν.

Γ.) Γενικαὶ παρατηρήσεις περὶ συνθέτων ἐκ πείρας ψυχικῶν φαινομένων (Komplexe Erlebtheiten).

Στοιχείων ὡς στοιχείων καθ' ἑαυτὰ πιθανῶς οὐδέποτε λαμβάνει τις πείραν· φαίνεται δὲ μάλιστα, ὡς ἐὰν παντὸς ἐκ πείρας ψυχικοῦ γεγονότος μετέχει τοῦλάχιστον ἓν στοιχεῖον ἐξ ἐκάστης τῶν ἑξ ομάδων, τὰς ὁποίας ἠριθμήσαμεν.

Λάβωμεν π. χ. ὑπ' ὄψει ἐρυθρὸν κυκλοειδὲς σχῆμα· τοῦτο εἶναι ἀπλούστατον ἐμπειρικὸν ἀντικείμενον. Καὶ ὅμως ἐν αὐτῷ λαμβάνομεν πείραν: 1. Τῆς ποιότητος: ἐρυθρὸν, 2. Τόπου, 3. Ἡδονῆς τινος ἴσως λίαν ἀσθενοῦς. 4. Ὅτι τὸ σχῆμα εἶναι **τοιούτο** τι καὶ οὐχί τι **οὐ τοιούτο**. 5. Ὅτι ἔχει τὸν τόνον τοῦ τετελεσμένου, ἤδη γνωρίζω δηλονότι αὐτὸ καὶ 6. Τοῦ τόνου, ὅτι ἐπλάσθη ὑπὸ τῆς φαντασίας μου. Ἐχομεν λοιπὸν ἐνταῦθα πᾶν ὅ,τι θέλομεν. Δυνατὸν πολλοὶ τῶν τόνων τούτων νὰ εἶναι ἀσθενέστατα ἐκδεδηλωμένοι, ἀλλ' ὅμως ὑπάρχουν, ἀρκεῖ νὰ παρατηρήσῃ τις ἀκριβῶς.

Ἄλλ' ἐὼν ἐν τέλει πάντα τὰ σύνθετα ἀντικείμενα τῆς ψυχικῆς ἡμῶν πείρας ἔχουν ἐν τέλει τὴν αὐτὴν μορφήν τῆς συνθέ-

σεως, πῶς δύναται τις νὰ κατατάξῃ ταῦτα, ὅπερ μόλα ταῦτα γίνεται εἰς πᾶν ψυχογορικὸν σύγγραμμα; Ἄλλ' ἡ κατάταξις γίνεται κατὰ τὴν ἀρχὴν **ἀπὸ τοῦ ἰσχυροτέρου** (a potiori), δηλαδὴ κατὰ τὸ κυρίως ἔξέχον στοιχεῖον. Ὅμως οὐδέποτε πρέπει νὰ λησμονῶμεν, ὅτι ἀντίληψίς τις εἶναι ἅμα καὶ συναίσθημα καὶ διάνοημα, καὶ διάνοημά τι οὐδέποτε εἶναι ἐντελῶς ἀπηλλαγμένον συναισθηματικῶν τόνων καὶ συγκεκριμένου περιεχομένου. Ἄλλ' ὅμως κατὰ τὴν σπουδὴν τῶν συνθέτων ἐκ πείρας φαινομένων ἔχει τις νὰ ὑπερνικήσῃ ἀκόμη μεγαλυτέρας δυσχερείας· μετὰ τὰς ὄλως ἀξιοματικὰς δὲ ταύτας δυσχερείας ἀνάγκη νὰ ἀσχοληθῶμεν κατὰ πρῶτον.

Εἶπομεν πρὸ ὀλίγου, ὅτι πιθανῶς ἕκαστον συνειδητὸν φαινόμενον περιέχει τοῦλάχιστον ἓν στοιχεῖον ἐξ ἐκάστης τῶν ἑξ θεμελειωδῶν ομάδων, «ἀρκεῖ νὰ παρατηρῇ τις ἀκριβῶς». Τί δὲ σημαίνει τοῦτο; Ἡ φράσις ἐκείνη δὲν φαίνεται λέγουσα, ὅτι τὰ ἀντικείμενα, τῶν ὁποίων ἔχει τις πείραν, ἔχουν εἰδὸς τι ἀνεξαοτήτου ὑπάρξεως, μὴ λαμβανομένου βέβαια ὑπ' ὄψει, ὅτι λαμβάνει τις αὐτῶν πείραν συνειδητῶς; Ἐξ ἄλλου ὅμως εἶπομεν, ὅτι **τινὰ ὑπάρχουν** ἐν γένει μόνον, καθ' ὅσον **ἔχει τις αὐτὰ συνειδητὰ** ἢ λαμβάνει τις αὐτῶν πείραν. Πῶς συμβιβάζονται ταῦτα πρὸς ἄλληλα; Καὶ ἄλλη τις δὲ προστίθεται δυσκολία: Ἐχω πάντοτε τοῦτο, ὅπερ ἔχω· ἀλλ' ὅμως τὸ νὰ ἔχη τις συναίσθημά τι ἢ ἄλλο τι οἰονδήποτε, δὲν σημαίνει ἀνάλυσιν αὐτοῦ. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀνάγκη νὰ ἔχω χάριν τῆς ἀναλύσεως, δὲν εἶναι τὸ συναίσθημα, ἀλλὰ «τὸ πείραν λαμβάνειν τοῦ συναισθήματος». Ἀλλὰ τὸ ἐμπειρικὸν τοῦτο φαινόμενον δύναμαι νὰ ἔχω μόνον, **ἀφοῦ** ἔσχον ἤδη τὸ ἐμπειρικὸν φαινόμενον τοῦ συναισθήματος. Πῶς λοιπὸν δύναμαι νὰ γινώσκω ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον «ἔσχον», καὶ τί ἀράγε σημαίνει, ἐὰν λέγω, ὅτι τοῦτο, ὅπερ ἔσχον, ἐνδέχεται νὰ εἶναι ἕτερόν τι ἢ ὅπερ ἐγὼ νομίζω αὐτό; Ἐνταῦθα συναντῶμεν τῷ ὄντι παραδόξόν τινα καὶ μεγάλην τινὰ δυσχέριαν (1).

Ἀνάγκη ἴσως νὰ λέγωμεν, ὅτι πάντως φαίνεται, **ὡς ἐὰν** τὰ

(1) Ὁ Brentano εὐλόγως λέγει, ὅτι ὅπερ αὐτὸς ὀνομάζει «ἐσωτερικὴν ἀντίληψιν», δὲν εἶναι «παρατήρησις».

ἐκ πείρας ψυχικὰ φαινόμενα ἔσχον ἰδίαν ἀνεξάρτητον ὑπαρξιν, πάντως δὲ ὅτι οὕτω νομίζεται.

Αὐστηρῶς ἐξεταζόμενον τὸ πρᾶγμα φαίνεται μοι ἔχον οὕτως: θέλω π. χ. νὰ ἀναλύσω ὠρισμένην τινὰ ἐλπίδα, ὅτι λ. χ. τὸ τέκνον μου ἀναλαμβάνει ἐκ τῆς ἀσθενείας του. Λαμβάνω λοιπὸν συνειδητῶς πείραν τῆς ἐλπίδος ταύτης, ἵνα ὁμιλήσω μὲ τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ, πολλὰς φορὰς διαδοχικῶς καὶ ἀνακαλύπτω ἐν αὐτῇ ἐκάστοτε περισσοτέρας λεπτομερείας. Ἄλλ' ἐκάστη ἐπὶ μέρους ἐλπίς, νοουμένου τοῦ πράγματος ἀκριβῶς, ἦτο, νοουμένη ὡς **τί**, ὡς **ἀντικείμενον** (1), **ἄλλη** τις ἐλπίς: μόνον δὲ κατὰ λίαν σύνθετον ὑπόθεσιν ἐπιτρέπεται νὰ λέγω, ὅτι πρὸ τῆς συνειδησεώς μου πάντοτε ἡ αὐτὴ ἐλπίς ὑπῆρχε, κατ' ἀρχὴς μὲν, ἵνα κατὰ Bergson εἶπω, «Confusment aperçu», ἐν τέλει δὲ ἀναλελυμένη εἰς πάντα αὐτῆς τὰ στοιχεῖα. Ἀποδεχόμεθα τὴν ὑπόθεσιν ταύτην συντομίας ἕνεκα, καίτοι αὕτη ἐγκλείει μεταφυσικὴν τινὰ εἰκασίαν καὶ πρὸς τούτοις τὸ παράδοξον, ὅτι φαίνομαι σχὼν **τί**, τὸ ὁποῖον δὲν ἔσχον καὶ περὶ τοῦ ὁποίου πάντως δυνάμεθα νὰ λέγωμεν, ὅτι **θα εἶχον** δυνηθῆ νὰ λάβω πείραν αὐτοῦ, ἐὰν εὐθύς ἔξ ἀρχῆς ἤθελον προσέξει ἔξ ὀλοκλήρου. Καὶ ἄλλη δέ τις ἐμφανίζεται δυσχέρεια, τὴν ὁποίαν κατὰ πρῶτον διέγνω ὁ Bergson: οὐδαμῶς δηλονότι δύναμαι νὰ λαμβάνω πείραν «τοῦ αὐτοῦ» ἀντικείμενου δευτέραν καὶ τρίτην φορὰν, ἐπειδὴ διὰ τούτου, ὅτι **ἔχω λάβει** αὐτοῦ **πείραν**, ἔγινε τοῦτο ἤδη **ἕτερόν τι**. Διότι ἤδη, ἔξ ὅτου δευτέραν φορὰν ἔλαβον αὐτοῦ πείραν, φέρει ἐν ἑαυτῷ ἀντικείμενόν τι δύο τόνους: τὸν τοῦ **τότε** δηλαδὴ καὶ τὸν τοῦ **ἤδη γνωστοῦ**: ὅτε δὲ πρῶτην φορὰν ἐλάμβανον πείραν τοῦ ἀντικείμενου τούτου, ἔστερεῖτο τῶν τόνων τούτων ὄθεν κατὰ ταῦτα πᾶν ψυχικὸν ἐμπειρικὸν περιεχόμενον εἶναι μόνον τοῦτο, ὅπερ εἶναι: δὲν εἶναι δὲ δυνατόν νὰ ὑπάρξουν δύο ψυχικὰ ἐμπειρικὰ περιεχόμενα τὰ αὐτά.

(1) Σ.Μ. Ὁ ὄρος «ἀντικείμενον» ἐνταῦθα καὶ πολλαχοῦ τοῦ βιβλίου τούτου σημαίνει περίπου συνειδητὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἐν γένει, οὐ μόνον συγκεκριμένα ἀλλὰ καὶ ἀφηρημένα. Καλοῦνται δὲ ταῦτα οὕτω ὡς κείμενα τρόπον τινὰ πρὸ, ἔναντι τοῦ ἐγώ, τὸ ὁποῖον **ἔχει** αὐτά.

Ἐνταῦθα ἀποκτᾷ τὴν μεγίστην αὐτῆς σημασίαν ἡ διδασκαλία ἡμῶν περὶ τῶν τόνων. Πᾶν, ὅτι ἔχω συνειδητὸν ἐν τῷ **παρόντι**, φέρει ἐφ' ἑαυτοῦ τεράστιον πλῆθος τόνων διττῆς φύσεως. Πρῶτον, λαμβανομένου ὑπ' ὄψει τοῦ περιεχομένου, περιλαμβάνει ὑπὸ τὴν μορφήν τῶν τόνων τῆς τελειώσεως πᾶν, οὐτινος ἔλαβόν ποτε πείραν, δεύτερον δὲ εἶναι κατελιημμένον ὑπ' ἀναριθμήτων τόνων τοῦ εἶδους **τότε**, ἔνθα πᾶς τόνος εἰσχωρεῖ εἰς πάντα ἄλλον.

Φαίνεται μὲν παράδοξον, ἀλλ' ὅμως εἶνε ἀληθές, ὅτι ἐν τῷ **τώρα** λαμβάνω συλλήβδην πείραν τοῦ συνόλου τῆς παρελθούσης ἐμπειρίας μου. Δὲν ὑπάρχει χρονικὴ συνέχεια τοῦ λαμβάνειν συνειδητῶς πείραν, καθὼς θέλομεν ἰδεῖ κατωτέρω. Ἄλλ' ὑπάρχει συνέχεια ἢ διεΐσδυσις εἰς ἄλληλα τῶν **περιεχομένων**, τοῦτο δὲ πιθανῶς θέλει νὰ εἴπη καὶ ὁ Bergson διὰ τοῦ ὄρου αὐτοῦ: *Durée*.

Πρὸ τοῦ παραδόξου δὲ τούτου γεγονότος δὲν καταλαμβάνεται ὑπὸ πλήρους ἀμηχανίας ἡ ψυχολογία; Οἱ γενικοὶ ὄροι τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς δὲν ἐνέχουν ἀσυγκρίτως περισσοτέρας δυσχερείας ἢ οἱ ὄροι, ἐφ' οἷς ὑπάρχουν αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι; Διότι ἐν μὲν τῇ φύσει τῇ ἐκτεινομένῃ ἐν τόπῳ πᾶσα κατάστασις καὶ πᾶν γεγονός διακρίνεται μὲν βεβαίως αὐστηρῶς παντὸς ἄλλου διὰ τούτου, ὅτι ἕκαστον ἔχει τὴν ἰδιαιτέραν αὐτοῦ θέσιν ἐν τῷ τόπῳ καὶ ἐν τῷ χρόνῳ, ἀλλ' ὅμως ἐνταῦθα δύναται τοῦλάχιστον νὰ νοῆται ἀπολύτως τὸ αὐτὸ ἐνυπάρχον ἐν πολλαῖς μερικαῖς περιπτώσεσι, ἐν ᾧ ἐν τῇ ψυχικῇ ἐμπειρίᾳ ἕκαστον περιεχόμενον θεωρούμενον κατὰ τὸ ποῖον αὐτοῦ **μόνον** αὐτὸ τοῦτο ὑπάρχει. Οὕτω λοιπὸν τῷ ὄντι ἡ ψυχολογία, ἐὰν θελήσῃ νὰ κατατάξῃ τὰ σύνθετα ψυχικὰ ἐκ πείρας ἀντικείμενα, δύναται νὰ πράξῃ τοῦτο μόνον βιαίως, ἀδιαφοροῦσα δηλονότι περὶ τῶν τόνων τοῦ **τότε** καὶ τῶν τῆς τελειώσεως. Μόνον οὕτω δύναται ἐν γένει νὰ κατατάσῃ τὰ φαινόμενα ἄς μὴ λησμονῶμεν δὲ πρὸς τούτοις, ὅτι πᾶσα κατάταξις ἐνταῦθα, καθὼς ἤδη εἶπομεν, δύναται νὰ εἶναι μόνον κατάταξις κατὰ τὴν ἀρχὴν: **ἀπὸ τοῦ ἰσχυροτέρου**.

Δ. Ἡ κατάταξις τῶν συνθέτων ἐμπειρικῶν ψυχικῶν φαινομένων.

Ἐὰς προσπαθήσωμεν λοιπὸν κατ' ἀρχὰς νὰ κατατάξωμεν τὰ σύνθετα συνειδητὰ φαινόμενα. Δὲν θὰ εἰσέλθωμεν πολὺ εἰς λεπτομερείας, ἀλλὰ θὰ κάμωμεν μνειαν μόνον ἐκείνων, ἅτινα ἢ εἶναι σπουδαῖα εἰς τὰ κατόπιν μέρη τοῦ βιβλίου τούτου, ἢ εἶναι κατάλληλα νὰ δείξουν εἰς ἡμᾶς τὴν φύσιν τῆς συγχρόνου ψυχολογίας καὶ τὴν διαφορὰν αὐτῆς ἀπὸ παλαιότερων ψυχολογικῶν θεωριῶν.

α. Συγκεκριμένα φαινόμενα.

Ἐν τῇ κατάταξι τῶν συνθέτων συνειδητῶν φαινομένων τὴν πρώτην θέσιν κατέχουν τὰ συγκεκριμένα, ἥτοι αἰσθήματα, ἀντιλήψεις καὶ τὰ δίκην εἰκόνων ἐμφανιζόμενα φαινόμενα ἢ συντομίας ἕνεκεν εἰκόνες. Αἱ εἰκόνες αὗται δυνατὸν νὰ ἀνήκουν εἰς τὴν τάξιν τῶν ὀνείρων, εἰς τὴν τῶν κατ' ἀνάμνησιν ἢ εἰς τὴν τῶν κατὰ φαντασίαν φαινομένων. Προκειμένου ὁμως περὶ τῆς κατατάξεως ἐν γένει εἶναι ἀδιάφορον, ποῦ ταῦτα ἀνήκουν· διότι ἐν τῇ γενικῇ ταύτῃ κατατάξει τὰ συγκεκριμένα ψυχικὰ φαινόμενα ἐξετάζονται μόνον κατὰ τὸ τί εἶναι ταῦτα ὡς ἄμεσα φαινόμενα θεωρούμενα. Οὕτω δὲ ἐξεταζόμενοι δύνανται ἵππος, τὸν ὁποῖον τώρα δὲ ἀντιλαμβάνομαι διὰ τῶν αἰσθήσεών μου, ἵππος, τὸν ὁποῖον βλέπω ἐν ὀνείρῳ καὶ ἵππος κατ' ἀνάμνησιν, θεωρούμενοι ἀπλῶς ὡς «συγκεκριμένοι» νὰ εἶναι ὁ αὐτὸς ἵππος· διάφοροι δὲ εἶναι μόνον οἱ τόνοι τῆς ὑπάρξεως. Ὡς πρὸς δὲ τοὺς τόνους τούτους δυνάμεθα πολλάκις νὰ πλανώμεθα, ὡς συμβαίνει πολλάκις π. χ. καθ' ἣν στιγμήν ἐξυπνοῦμεν ἢ ἐὰν πάσχωμεν ψευδαισθησίας· ἀλλὰ τὰ πράγματα ταῦτα ἀνήκουν εἰς τὴν θεωρίαν τῆς γνώσεως, οὐχὶ δὲ εἰς τὴν ψυχολογίαν.

Ἄλλ' ὁμως ἐν τοῖς συνθέτοις ἐμπειρικοῖς φαινομένοις, ἐν οἷς ὑπερέχει τὸ συγκεκριμένον, ὑπάρχει καὶ ἄλλη τις διαφορὰ, ἢ ὁποία εἶναι εἰς τὴν κατάταξιν αὐτῶν πολὺ σπουδαιότερα τῆς κατὰ τοὺς τόνους τῆς ὑπάρξεως.

Συγκεκριμένα περιεχόμενα δύνανται νὰ εἶναι *συγκεκριμένα* ἢ *ἐναργῆ*· ἢ διάκρισις δ' αὕτη γίνεται καταφανεστάτη, ἐὰν παρα-

βάλωμεν τὰ μὲν συγκεκριμένα μὲ μελανόλευκον ἰχνογράφημα, τὰ δὲ ἐναργῆ μὲ ἔγχρωμον γλυπτικὸν ἔργον.

Συγκεκριμένα φαινόμενα, τὰ ὁποῖα ἔχουν τὸν ὑπαρκτικὸν τόνον τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος εἶναι πάντοτε ἐναργῆ· καλοῦνται δὲ ταῦτα «ἀντιλήψεις» ὑπὸ τὴν στενοτάτην ἔννοιαν τῆς λέξεως.

Ψευδαισθησίαι δὲ δυνατὸν νὰ εἶναι συγκεκριμένα ἢ ἐναργεῖς. Αἱ δὲ ἐν τοῖς ὀνείροις εἰκόνες εἶνε σχεδὸν πάντοτε ἐναργεῖς.

Τὰ κατ' ἀνάμνησιν τέλος καὶ τὰ κατὰ φαντασίαν περιεχόμενα, δηλαδὴ αἱ «εἰκόνες» κατὰ τὴν στενοτάτην τῆς λέξεως ἔννοιαν, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἶναι συγκεκριμένα, τοῦλάχιστον παρὰ τοῖς ἐνηλίκους· ἀλλ' ὁμως εἶναι ἐναργεῖς ἐν τῷ ψυχικῷ βίῳ τοῦ καλλιτέχνου, καθὼς δὲ ἔδειξεν ὁ Jaensch, καὶ παρὰ νεανίαις ἡλικίας μέχρι 15 ἐτῶν.

Ἐὰς συνοψίσωμεν τὰ σπουδαιότατα μίαν ἀκόμη φορὰν: Ὑπάρχουν ἐν τοῖς συγκεκριμένοις δύο οὐσιώδεις διαφοραὶ· ἢ μὲν μία ἀναφέρεται εἰς τὴν γενικὴν κατάστασιν, ἢ δ' ἄλλη εἰς τὸν τόνον τῆς ὑπάρξεως. Ἐὰν λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ιδιότητα τοῦ συγκεκριμένου ὡς τοιοῦτου, πρόκειται περὶ τῆς διαφορᾶς τοῦ συγκεκριμένου ἀπὸ τοῦ ἐναργοῦς. Ἡ δὲ δευτέρα διάκρισις ἀναφέρεται εἰς τι, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι αὐτὸ τοῦτο συγκεκριμένον, ἀλλὰ μόνον εἶναι συνδεδεμένον μετὰ συγκεκριμένου. Αἱ διαφοραὶ αὗται εἶνε ἀνεξάρτητοι ἀπ' ἀλλήλων. Διότι τὸ «νὰ εἶναι τι ἐναργές» ὡς τοιοῦτο, τοῦτο ἀκόμη δὲν μᾶς λέγει τίποτε, ἂν πρόκειται περὶ ἀντιλήψεως, περὶ ψευδαισθησίας, περὶ παραστάσεως ἐν ὀνείρῳ ἢ περὶ εἰκόνος μνήμης. Αὐτὸ δὲ τοῦτο τὸ ζήτημα περὶ τοῦ τόνου τῆς ὑπάρξεως εἶνε δυσχερέστατον καὶ ἀνήκει, ὡς προείπομεν, εἰς τὴν θεωρίαν τῆς γνώσεως, ἔνθα ἀνάγκη νὰ ἐξετάζονται αἱ σχέσεις ψυχικοῦ τινος συνειδητοῦ περιεχομένου πρὸς ἄλλα συνειδητὰ ψυχικὰ περιεχόμενα. Αὐτὸς δὲ οὗτος ὁ τόνος ὑπάρξεως, ὡς γνωστόν, ἀνήκει εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς ἔκτην ὁμάδα τῶν στοιχειωδῶν ἔννοιῶν καὶ δὲν εἶναι τι συγκεκριμένον. Ὑπάρχει δὲ οὗτος πάντοτε καὶ διὰ τοῦτο τὸ συγκεκριμένον οὐδέποτε εἶναι ὅλως ἀπηλλαγμένον ἀπὸ τοῦ μὴ συγκεκριμένου. Ἐνταῦθα δὲ βλέπομεν πάλιν ἐπιβεβαιούμενον τὸν ἰσχυρισμὸν ἡμῶν,

ὅτι πᾶσα κατάταξις τῶν ἐκ πείρας συνθέτων ψυχικῶν φαινομένων εἶναι κατάταξις ἀπὸ τοῦ *ισχυροτέρου* (a potiori).

Ὁ ἐπόμενος πίναξ συνοψίζει ἅπαξ ἔτι πάντα τὰ εἰρημένα.

1. *Ἐναργῆ συγκεκριμένα φαινόμενα.*

- α') Τὰ φέροντα τὸν τόνον «ἀντίληψις».
 β') » » « » «εἰκὼν ἐν ὄνειρῳ».
 γ') » » » » «ψευδαισθησία».
 δ') » » » » «εἰκὼν κατ' ἀνάμνησιν».
 ε') » » » » «εἰκὼν κατὰ φαντασίαν».

2. *Συγκεχυμένα συγκεκριμένα φαινόμενα :*

- α') Φέροντα τὸν τόνον «ψευδαισθησία».
 β') » » » » «εἰκὼν κατ' ἀνάμνησιν».
 γ') » » » » «εἰκὼν κατὰ φαντασίαν».

Ἐὰν ἀναφέρωμεν δὲ πρὸς τούτους καὶ διαφορὰν τινα ὑπάρχουσαν μεταξὺ εἰκόνων κατ' ἀνάμνησιν καὶ εἰκόνων κατὰ φαντασίαν : Αἱ μὲν κατ' ἀνάμνησιν εἰκόνες ἔχουν ἢ μόνον τὸν ἀόριστον τόνον : «κάποτε πρότερον » ἢ τὸν ὄρισμένον τόνον : «κατ' ἐκεῖνον τὸν ὄρισμένον χρόνον τοῦ παρελθόντος». Αἱ δὲ κατὰ φαντασίαν εἰκόνες οὐδένα ἔχουν χρονικὸν τόνον.

β. Διανοήματα.

Οὕτως ὀνομάζομεν τὰ συνειδητὰ ἐκεῖνα γεγονότα, τὰ στοιχειώδη συστατικὰ τῶν ὁποίων κατὰ μέγα μέρος ἢ σχεδὸν ἕξ ὀλοκλήρου εἶναι ἀφηρημένα· ὅθεν, ἵνα συντόμως εἴπωμεν, διανοήματα εἶναι σύνθετα πλήρη νοῦ καὶ σημασίας φαινόμενα.

Ἦδη καὶ ὅταν ὁμιλῶ περὶ κινῶν τινος, περὶ τραπέζης ἢ περὶ γραφίδος τινός, ὑπολαμβάνω τι ὑπάρχον, τὸ ὁποῖον περιέχει πλῆθος ἀφηρημένων στοιχείων· διότι «πρᾶγμα» τι δὲν εἶναι ὅλως συγκεκριμένον· ἢ ἰδιότης, ὅτι τι εἶναι πρᾶγμα, περιλαμβάνει καὶ ἀφηρημένα στοιχεῖα. Λοιπὸν πράγματα, νοούμενα ὡς ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα ἔχω συνειδητὰ, κεῖνται ἐν τῷ μέσῳ τοῦ συγκεκριμένου καὶ τοῦ ἀφηρημένου, δηλαδὴ τοῦ διανοήματος.

Καθαρὰ δὲ διανοήματα, ἵνα γενικῶς εἴπωμεν, εἶναι ποιικιλώτατα συμπλέγματα ἀναφορῶν καὶ ἐννοιῶν. Ἐὰν λάβωμεν παραδείγματος χάριν τὸ σύνθετον «τί» : «Τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Hume» ἢ τὸ ἔτι συνθετώτερον : «ἢ ἀπ' ἀλλήλων διαφορὰ

τῶν συστημάτων τοῦ Καντίου καὶ Hume». Ταῦτα εἶνε παραδείγματα διανοημάτων, δηλαδὴ γεγονότων, τὰ ὁποῖα σύγκεινται μὲν σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἐκ στοιχείων μὴ συγκεκριμένων, ἀλλ' ὅμως δὲν εἶναι συναισθήματα. Σύγκεινται ἀποκλειστικῶς ἕξ ἀπλῶν ἐννοιῶν τάξεως καὶ ἐκ διαφορῶν εἰδῶν τόνων· οὕτω φαίνεται.

«Οὕτω φαίνεται» — ἐνταῦθα δηλαδὴ ἀπτόμεθα γεγονότος ἤδη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους διαγνωσθέντος. Ὑπάρχουν διανοήματα, τὰ ὁποῖα πράγματι εἶναι *ἐντελῶς* ἀηλλαγμένα παντὸς αἰσθητοῦ ; Νεωστὶ τὸ ζήτημα τοῦτο ἠρευνήθη ἐκτενῶς ὑπὸ τῆς σχολῆς τοῦ Kūlpe. Ἐὰν ὑποθέσωμεν ἐνταῦθα, ἵνα ὁμιλήσωμεν μὲ τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ, ὅτι τὸ πρᾶγμα ἔχει διαφορῶς παρὰ τοῖς διαφοροῖς ἐγώ. Ἡ ἰδική μου πεποίθησις εἶναι, ὅτι εἰς πᾶσαν περίπτωσιν ὑπάρχει «φορεὺς» τις συγκεκριμένου διανοήματος τινος, ἀλλ' ὁ φορεὺς οὗτος δὲν εἶναι τις ὄρισμένος δι' ὄρισμένον εἶδος διανοημάτων, ἀλλὰ πᾶν οἰονδήποτε συγκεκριμένον δύναται νὰ «φέρῃ» πᾶν οἰονδήποτε διανόημα. Ἐὰν π. χ. ἔχω τὸ διανόημα «Φιλοσοφία τοῦ Νίτσε», παρατηρῶ, ὅτι ἢ ἔχω τὴν ὀπτικήν κατὰ φαντασίαν εἰκόνα τοῦ γραμματος «N» ἢ ὅτι κινεῖται ὀλίγον τι οἱ δάκτυλοί μου, ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο νὰ γράψῃ τὸ «N» ἢ ὅτι «κινεῖται ἀναλόγως τὰ χεῖλή μου κ. τ. λ. Αὐτὸ συμβαίνει καὶ οὐδὲν πλέον.

Εἶναι λοιπὸν συνδεδεμένος μετὰ διανοήματός τινος ὀπτικός τις ἢ ἀκουστικός ἢ κινητικός φορεὺς. Ὁ δὲ φορεὺς οὗτος οὐδέποτε ἔχει σπουδαιότητά τινα οἰανδήποτε εἰς τὸ περὶ οὗ πρόκειται κύριον ζήτημα, ἀλλ' ὅμως ὑπάρχει ἀναγκαίως. Δυνάμεθα δὲ ἐνταῦθα νὰ κάμνωμεν λόγον περὶ «ἄγαν ἀνθρωπίνης διανοητικῆς ἐνδεΐας». Ἐὰν ἀναφέρωμεν δὲ συντόμως τὴν γνώμην τοῦ Bergson, ὅτι ἀριθμοὶ ἢ κάλλιον εἰπεῖν ἐννοιαὶ τοῦ εἶδους τοῦ *τόσον* πρακτικῶς οὐδέποτε ὑπάρχουν ἐν ἐμοὶ συνειδηταῖ ἀνευ τοπικῆς τινος βάσεως ἐχούσης τὴν μορφήν στιγμῶν, γραμμῶν κλπ., καίτοι βέβαια οὐδὲν κοινὸν μὲ τὸν τόπον ἔχει ἢ ἐννοια τοῦ *τόσον*.

γ. Συναισθήματα.

Ἐν πρώτοις ἐπαναλαμβάνομεν, ὅπερ ἤδη ἔχομεν εἰπεῖ, ὅτι

συναισθήματα δὲν εἶνε καταστάσεις τοῦ ἐγώ, ἀλλὰ «τινὰ» καὶ γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἐγὼ ἔχω συνειδητά. Δυνατὸν νὰ δηλοῦν καταστάσεις τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ «ψυχὴ» εἶναι ἔννοια, τὴν ὁποῖαν εἰσέτι δὲν γνωρίζομεν, ἀλλ' ἡ ὁποῖα οὐδέποτε σημαίνει τὸ αὐτό, ὅπερ σημαίνει τὸ «ἐγώ».

Συναισθήματα εἶναι ἀσαφῆ διανοήματα ἔχοντα λίαν ἰσχυρὸν τόνον ἠδονῆς ἢ λύπης. Δύναται τις νὰ κατατάξῃ αὐτὰ ἄλλ' ἢ κατὰ τάξεις αὐτῶν ἀναφέρεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν ἀντικειμενικὸν πυρῆνα, πρὸς τὸν ὁποῖον εἶναι τρόπον τινὰ προσηρημένη ἠδονὴ ἢ λύπη· ἀμφοτέρω δ' αὐτὰ εἶναι πάντοτε τὸ αὐτό. Τὰ συναισθήματα ἔχουν ἔντασιν τινα, ἡ ὁποῖα πολλοῦ ἀξία θέλει ἀποβῆ ἔν τῇ περὶ τῆς βουλήσεως διδασκαλία. Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἐκείνῃ δὲν ἐμφανίζεται μόνον ἡ ἔντασις αὕτη τῶν συναισθημάτων, ἀλλὰ καὶ ἕτερόν τι, τὸ ὁποῖον ὁ μὲν Krüger ὠνόμασε βᾶθος ἢ βάρος ἐγὼ δὲ ἴσως ἄριστα θὰ ἠδυναίμην νὰ καλέσω **τόνον τοῦ τελικῶς ἐγκύρου** ἢ **τόνον τάξεως**. Εἰς πᾶσαν ἔριν διαφόρων συναισθημάτων, ὧν ἕκαστον ἀγωνίζεται νὰ διορίσῃ τὴν βούλησιν, δύναται ἡ ἔντασις τοῦ ἑνὸς συναισθήματος νὰ ἀνθαμιλλᾶται πρὸς τὴν τελικὴν ἐγκυρότητα, πρὸς τὸ «βάθος» τοῦ ἄλλου, π.χ. ἐν τοῖς ἠθικοῖς ζητήμασι (').

Ἡ μὲν ἔντασις εἶναι προσηρημένη εἰς τὸν τόνον τῆς ἠδονῆς ἢ τῆς λύπης, ὁ δὲ τόνος τῆς τάξεως εἰς τὸν ἀντικειμενικὸν πυρῆνα ἢ εἰς τι τῶν μερῶν αὐτοῦ.

Κατὰ δὲ τὰλλα ὅλη ἡ θεωρία περὶ συναισθημάτων εἶναι ἐπὶ

1) Ἐνταῦθα ὑπάρχει βέβαια δυσχερεῖά τις: Τόνος ἠδονῆς καὶ τόνος τοῦ τελικῶς ἐγκύρου εἶναι *κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῶν διάφοροι* καὶ ὁμοῦς ὀφείλουσαν νὰ δύνανται νὰ προστίθενται εἰς ἀλλήλους. Ἐὰν α εἶναι ὁ τόνος ἠδονῆς, β δὲ ὁ τόνος τῆς ἐγκυρότητος, ὀφείλει τὸ ἄθροισμα α+β νὰ ἀνθαμιλλᾶται πρὸς ἕτερον ἄθροισμα α'+β'. Τοῦτο δὲ φαίνεται, ὡς εἴαν τις θέλῃ νὰ προσθέσῃ 3 ἀπίδια καὶ 4 μῆλα. Διὰ τοῦτο ὁ Külp ἀποδέχεται κατὰ τὴν ἔριν συναισθημάτων ἀγωνιζομένων νὰ προσδιορίσῃ τὴν βούλησιν μόνον ἐν εἶδος τόνου. Ἐν τῇ αὕτῃ εἶναι ὑπὲρ τὸ δέον ἀπλῆ γνώμη· ἡμεῖς δὲ νομίζομεν, ὅτι ἡ ἀλήθεια δύναται νὰ εὐρεθῇ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τὴν ὁποῖαν ἔτεμεν ὁ Krüger. Τὴν ἀλήθειαν δὲ ταύτην δὲν ἔχομεν εἰσέτι σήμερον. (Παράδειγμα: ἄνθρωπος λίαν πειναλὸς δὲν κλέπτει. καίτοι θὰ ἠδύνατο νὰ κλέψῃ).

τοῦ παρόντος λίαν ἀτελῆς καὶ προσωρινή. Διὰ τοῦτο δὲν ἐπιθυμοῦμεν νὰ εἰσέλθωμεν εἰς λεπτομερείας· προχωροῦμεν δὲ εὐθὺς εἰς τὴν ἀνάλυσιν ὠρισμένου, λίαν σπουδαίου, συνθέτου «τινός», τὸ ὁποῖον κατέχει μέσην θέσιν μεταξὺ συναισθήματος καὶ διανοήματος, ὑπὸ πολλῶν δὲ θεωρεῖται καὶ ὡς ἰδιαιτέρα τάξις τῶν συνθέτων ἀντικειμένων. Ἐννοοῦμεν τὴν καλουμένην **βούλησιν**. Ταύτης λοιπὸν ἡ ἀνάλυσις θὰ ἀποτελέσῃ τὸ ἀμέσως προσεχὲς τμήμα τοῦ κεφαλαίου τούτου. Πολλὰ δὲ ζητήματα γενικὴν ἔχοντα σημασίαν θέλομεν ἐξετάσει ἐν τῷ τμήματι τούτῳ, συγχρόνως δὲ θέλομεν δεῖξει καὶ τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον δύναται τις ἄριστα κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν νὰ διεξαγάγῃ τὴν ἀνάλυσιν συνθέτου τινὸς συνειδητοῦ «**τινός**».

Ε.) Ἀνάλυσις τοῦ βουλευτικῶς ἐμπειρικῶ φαινομένου. (des Willenserlebnisses).

Ἐὰν ἀναλύσωμεν λοιπὸν ἐνταῦθα τὴν βούλησιν ὡς τι «τί», τὸ ὁποῖον ἔχω συνειδητόν· ὅθεν ὑπολαμβάνομεν αὐτὴν οὐχὶ ὡς δεξιότητα ἢ ιδιότητα τῆς «ψυχῆς», οὐδὲ ὡς συνειδητὴν τινα ἐνέργειαν, τὴν ἀρχὴν αὐτῆς λαμβάνουσαν ἀπὸ τοῦ ἐγώ. Ἐνταῦθα ἄλλως τε, ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἐρεῦνης ἡμῶν, οὐδαμῶς γινώσκομεν, εἴαν ἐν γένει ὑπάρχῃ τι, οἷον συνειδητὴ ἐνέργεια. Ἀναλύομεν εἰς τὰ στοιχεῖα αὐτοῦ μόνον τοῦτο, τοῦ ὁποῖου λαμβάνω πείραν συνειδητὴν, ὁσάκις «βούλωμαι». Μόνον ἡ ἀνάλυσις αὕτη εἶναι τὸ νῦν ἔργον ἡμῶν.

Λοιπὸν ἂς ὑποθέσωμεν, ὅτι «βούλωμαι» νὰ γράψω ἐπιστολήν τινα, λίαν σπουδαίαν ἐπιστολήν, ἐπιστολήν, τὴν ὁποῖαν δὲν μοι εἶναι πολὺ εὐχάριστον νὰ γράψω. Ἐν τῇ ὁδοῦ εἶναι ἀνάγκη νὰ γράψω. Τί λοιπὸν «ἔχω συνειδητόν», ὅταν «βούλωμαι» (θέλω) νὰ γράψω τὴν ἐπιστολήν;

Ἐν τῇ προκειμένη περιπτώσει ἔχω συνειδητὰ πάντα τὰ ἑξῆς:

1. **Τί**, τὸ ὁποῖον καλῶ τὸν **ἀντικειμενικὸν πυρῆνα**, ἦτοι: «γεγραμμένην ἐπιστολήν». Εἶναι δὲ τοῦτο διανόημα περιέχον πολλὰ συγκεκριμέναι στοιχεῖα. Δυνατὸν μάλιστα νὰ «βλέπω» κατὰ φαντασίαν κατὰ τι, ὡσὰν γεγραμμένην ἐπιστολήν.

2. Ὁ πυρήν: «γεγραμμένη ἐπιστολή» φέρει ἐν ἑαυτῷ ποικίλους τόνους. Ὑπάρχει αὐτῇ *τώρα* μόνον ἐν τῇ ἐμῇ *παραστάσει* τοῦτο δὲ εἶναι λίαν *λυπηρόν*. *Βραδύτερον* ὁμως θὰ εἶναι *πραγματική*, τῆς λέξεως φυσικὰ νοουμένης ἐμπειρικῶς· τοῦτο δὲ θὰ εἶναι *ἡδύ*.

Οὕτω λοιπὸν ἔχομεν ἕδη ἐνταῦθα ἕξ τόνους καὶ δὴ δις ἀνά τρεῖς, οἵτινες δηλοῦνται διὰ τῶν παχέων γραμμάτων, βλέπομεν δέ, ὅτι πρόκειται περὶ τόνων τοῦ χρόνου, τοῦ συναισθήματος, καὶ τῆς ὑπάρξεως. Οἱ ἕξ οὗτοι τόνοι συνυπάρχουν ἅπαντες συμπλεγμένοι πρὸς ἀλλήλους κατὰ τρόπον διὰ λόγων ἀνεκφραστον. Ὅτὲ μὲν ὑπερέχει οὗτος ὁ τόνος, ὅτὲ δὲ ἄλλος τις. Ἄλλὰ κατὰ βαθμὸν τινα συνυπάρχουν πάντοτε καὶ οἱ ἕξ.

Μέχρι τοῦδε ἀνέλυσamen οὐχὶ τὸ ἐμπειρικὸν φαινόμενον *βούλησις*, ἀλλὰ τὸ φαινόμενον *πόθος*. Ἡ μέχρι τοῦδε διεξαχθεῖσα ἀνάλυσις ἡμῶν δύναται τῷ ὄντι νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀνάλυσις τοῦ συνειδητοῦ φαινομένου «πόθος», ἐνθα βεβαίως ἀναγκαῖον νὰ προστεθῇ καὶ ὁ τόνος *ἴσως*: «Ἴσως» πραγματοποιηθῇ ὁ πόθος, «ἴσως» ὁμως καὶ νὰ μὴ πραγματοποιηθῇ. Ἄλλ' ἄς προχωρήσωμεν *τώρα* εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῆς βουλήσεως:

3. : *Ἐγὼ* εἶμαι ὁ βουλόμενος· τὸ ἐγὼ συνήθως τονίζεται ἰσχυρῶς.

4. : Ἐχω αἰσθημά τι κινήσεως, ἃς εἴπωμεν, εἰς τὴν χεῖρα, ὡς ἐὰν ἤρχισα ἤδη νὰ γράφω. Τοιοῦτον αἰσθημα πιθανῶς ὑπάρχει πάντοτε· ἀλλ' εἰς τὴν κυρίαν τοῦ πράγματος οὐσίαν εἶναι τὸ αἰσθημα τοῦτο ὡσαύτως ἀδιάφορον, καθὼς ὁ «φορεὺς» διανοήματός τινος, περὶ τοῦ ὁποίου ἀνωτέρω ἔγινε λόγος.

Ἄλλ' ἄς ἔλθωμεν νῦν εἰς τὸ σπουδαιότατον, εἰς ἐκεῖνα δηλονότι τὰ συστατικά τοῦ ὑφ' ἡμῶν ἐξερευνημένου συνθέτου ἐμπειρικοῦ ψυχικοῦ φαινομένου, περὶ τῶν ὁποίων δύναται τις τῇ ἀληθείᾳ νὰ εἴπῃ, ὅτι ἀποτελοῦν τὴν ἐνδοτάτην οὐσίαν τῆς βουλήσεως.

5: Βούλωμαι καὶ *γνωρίζω*, ὅτι *δύναμαι*. Τίς δὲ εἶναι ὁ δυνάμενος; Ἀκριβῶς εἰπεῖν, οὐχὶ ἐγὼ, ἀλλὰ τὸ σῶμά μου, ἢ χεῖρ μου· π. χ. *αὐτῇ* μὲν δύναται, «ἐγὼ» δὲ γνωρίζω, ὅτι τὸ πρᾶγμα οὕτως ἔχει.

Ἄς ἐκφράσωμεν ἀκριβέστερον τὸ αὐτό: γινώσκω μὲ τὸν τόνον τοῦ τελικῶς ἐγκύρου, ὅτι τὸ σῶμά μου εἶναι ἱκανὸν νὰ ἐπιδράσῃ σπουδαίως ὡς αἰτία ἐπὶ τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ πυρήνος τοῦ βουλήματός μου. Ἐνταῦθα δ' ἀνευρίσκομεν τὸ διακριτὸν αὐστηρῶς τὴν βούλησιν ἀπὸ τοῦ πόθου. Δὲν δύναμαι νὰ «βούλωμαι» νὰ πετάξω εἰς τὸν Ἄρην, ἐνῶ δύναμαι βεβαίως νὰ «ποθῶ» τοῦτο· διότι γινώσκω ἀπολύτως, ὅτι τὸ σῶμά μου *δὲν* εἶναι ἱκανὸν «νὰ ἐπιδράσῃ ὡς σημαντικὴ αἰτία κατὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ πυρήνος», περὶ οὗ ἐνταῦθα πρόκειται.

6: Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον βούλωμαι, ὄφειλε νὰ γίνῃ. Τὸ περιεχόμενον τῆς βουλήσεώς μου ἔχει τόνον τινὰ τοιοῦτον: «Εἶναι ἐν τάξει», «ὄφειλε νὰ εἶναι». Ὁ τόνος δὲ οὗτος δυνατὸν μὲν νὰ εἶναι λίαν ἰσχυρὸς ἐν τῇ καλουμένῃ ἠθικῇ βουλήσει, ἀλλ' οὐδέποτε λείπει, καὶ ἂν αὕτη εἶναι ἠθικῶς ὅλως ἀδιάφορος. Δυνάμεθα πρὸς τούτοις νὰ λέγωμεν, ὅτι «ἐπιδοκιμάζω» τὸ περιεχόμενον τῆς βουλήσεώς μου. Ἡ δ' ἐπιδοκιμασία αὕτη δύναται νὰ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα συγκρούσεως, ἕριδος συναισθημάτων· τὸ ζήτημα ὁμως τοῦτο ἀνήκει εἰς τὴν δυναμικὴν ψυχολογίαν καὶ δὲν ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐνταῦθα, ὅπου πραγματεύομεθα περὶ τῆς ὕλης, ἕξ ἧς σύγκεινται τὰ ψυχολογικὰ φαινόμενα. Ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει «ἔχω» τὸν ἀντικειμενικὸν τόνον τῆς ἐπιδοκιμασίας, ὅσάκις βούλωμαι, ὁποθενδήποτε καὶ ἂν προέρχεται οὗτος.

Τὰ μέχρι τοῦδε εἰρημένα ἦσαν ἀνάλυσις τῆς βουλήσεως, ἐὰν αὕτη ἐκλαμβάνεται ὡς προϋπόθεσις τοῦ πράττειν. Δυνάμεθα ἴσως νὰ λέγωμεν περὶ φυγοκέντρου ἢ πρὸς τὰ ἔξω κατευθυνομένης βουλήσεως. Ἄλλ' ὑπάρχει καὶ βούλησις κεντρομόλος, πρὸς τὰ ἔσω κατευθυνομένη. Δύναμαι νὰ βούλωμαι νὰ «προσέχω», νὰ «ἐνθυμηθῶ» ὄνομά τι, νὰ «λύσω» πρόβλημά τι. Ἐνταῦθα δὲ τὰ πάντα ἔχουσι, καθὼς καὶ κατὰ τὴν ὑφ' ἡμῶν γενομένην ἀνάλυσιν τῆς πρὸς τὰ ἔξω κατευθυνομένης βουλήσεως· μόνον δ' ἐκφράσεις τινὲς ἀνάγκη νὰ μεταβληθοῦν. Λοιπὸν ἡ ἀνάλυσις τοῦ πρὸς τὰ ἔσω κατευθυνομένου ἐμπειρικοῦ βουλητικοῦ φαινομένου ἔχει ὡς ἑξῆς:

1: Ὁ πυρήν, ἢ παρὰστασις δηλονότι, ὅτι προσέχω, ὅτι κατέχω τὸ ὄνομα ἐκεῖνο, τὴν λύσιν ἐκείνου τοῦ προβλήματος.

2: Ἐξ τόνου ἀναφερόμενοι εἰς τὸν χρόνον, εἰς τὸ συναί-

ἴσθημα καὶ εἰς τὴν ὑπαρξιν· ὁ πυρὴν δηλαδὴ εἶναι ἐπὶ τοῦ παρόντος μόνον ἀσαφές· τοῦτο δὲ εἶναι *δυσάρεστον*· ἀλλ' εἰς τὸ μέλλον θὰ εἶναι *ἐμπειρικὸν συνειδητὸν φαινόμενον σαφές*· τοῦτο δὲ θὰ εἶναι *ἡδύ*.

3: Ἐγὼ εἶμαι ὁ βουλόμενος.

4: Αἰσθήματα κινήσεως, ἴσως ἐν τῷ δέσματι τοῦ μετώπου.

5: Βούλομαι καὶ *δύναμαι*. Τίς δύναται; Κυρίως εἰπεῖν, οὐχὶ ἐγὼ, ἀλλὰ κάποιον *τι*, τὸ ὁποῖον εἰσέτι ἀγνοοῦμεν, βραδύτερον δὲ θὰ τὸ ὀνομάσωμεν: «ἡ ψυχὴ μου». Γινώσκω, ὅτι ἡ ψυχὴ μου δύναται νὰ ἀναγάγῃ τὸν πυρῆνα εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ σαφῶς συνειδητοῦ.

6: Ὁ πυρὴν *ῥοφείλει* νὰ ἴσταται πρὸ ἐμοῦ σαφῶς συνειδητῶς.

Ἐπεράναμεν λοιπὸν οὕτω τὴν ἀνάλυσιν τῆς βουλήσεως. Γνωρίζομεν, τί εὔρομεν. Τούτου ὅμως πολλῶ σπουδαιότερον εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον *δὲν* εὔρομεν!

Οὔτε ἐν τῇ ἀναλύσει τῆς βουλήσεως, οὔτε ἐν τῇ τοῦ διανοήματος εὔρομέν *τι* οἰονδήποτε στοιχείον συνειδητῆς *ἐνεργείας*, οὐδὲν εὔρομεν τοιοῦτον οἷον τὸ «ποιεῖν» (*tun*), οὐδὲ *κἂν* οἷον τὸ «γίγνεσθαι». Εὔρομεν, ἐὰν ἐπιτρέπεται νὰ εἴπωμεν οὕτως, μόνον στατικά στοιχεῖα ἐν τινὶ «*τινί*», τὸ ὁποῖον ἔχω συνειδητῶς, δηλαδὴ ἐν «ἀντικειμένῳ» τινί.

Δὲν ἐπιτρέπεται λοιπὸν νὰ λέγωμεν: «ἐγὼ» βούλομαι καὶ «ἐγὼ» πράττω, ἀλλὰ: βούλομαι καὶ συμβαίνει *τι* ἢ ἐὰν ἤθελέ τις προτιμήσει νὰ εἴπῃ ἄλλως, ἐγὼ βούλομαι, τὸ δὲ σῶμά μου (ἢ ψυχὴ μου) πράττει ἢ κινεῖ ἢ ποιεῖ. Ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ συνειδητὴ ἡμῶν πείρα, ὑπάρχει *χάσμα* μεταξὺ τῆς βουλήσεώς μου καὶ τῆς πράξεως τοῦ σώματός μου ἢ τῆς (ἀσυνειδήτου) ψυχῆς μου. Τοῦτο ἐγίνωσκεν ἤδη ὁ Hume.

Ὅ, *τι* ἰσχύει περὶ τῆς βουλήσεως ὑπὸ τὴν στενοτέραν τῆς λέξεως ἔννοιαν, τοῦτο ἰσχύει καὶ περὶ τοῦ καλουμένου διανοεῖσθαι περὶ τινος καὶ τῶν συγγενῶν αὐτῷ φαινομένων, ἄξιον δὲ προσοχῆς ἐνταῦθα, ὅτι τοῦ ῥήματος «νοεῖν» (*denken*) οὐδὲ ἀπαξ ἔχομεν κάμει χρῆσιν, ἀλλὰ μόνον τῆς ῥήσεως: «ἔχω διανόημά *τι*».

Βούλεσθαι καὶ νοεῖν ὡς συνειδητὰ ἐνεργεῖαι δὲν ὑπάρχουν. Οὔτε ἐν τοῖς στοιχείοις, οὔτε ἐν τοῖς συνθέτοις ψυχικοῖς

φαινομένοις τοῦ συνειδητοῦ βίου ἐμφανίζονται τοιαῦτα ἐνεργεῖαι.

Προσθέσωμεν ἤδη ἐνταῦθα λέξεις τινὰς περὶ τούτου, ὅπερ συνήθως λέγεται «διανοεῖσθαι περὶ τινος».

Τὶ λοιπὸν ἔχω συνειδητὸν, ὅταν λ. χ. «διανοοῦμαι» περὶ τῆς λύσεως μαθηματικῆς τινος ἐξισώσεως δευτέρου βαθμοῦ;

«Ἐχω» ὀλόκληρον πλήθος πραγμάτων, τὸ ἐν κατόπιν τοῦ ἄλλου. Ἄλλὰ *δὲν* «παράγω» «ἐγὼ» τὸ κατόπιν ἐκ τοῦ προηγουμένου. Κατ' ἀρχὰς ἔχω τὴν ἐξίσωσιν, καθ' ὃν αὕτη ὑπάρχει ἐν τῷ βιβλίῳ τρόπον, καὶ τὸ νόημα αὐτῆς· σχεδὸν δὲ συγχρόνως ἔχω τὸν γενικὸν τῆς λύσεως τοιούτων ἐξισώσεων τύπον: $X = \frac{a}{2} \pm \sqrt{\left(\frac{a}{2}\right)^2 - \beta}$. Κατόπιν ἔρχεται ἡ ἐκ τοῦ μετασχηματισμοῦ μορφή: ἡ ἐξίσωσις ἀνάγκη νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν μορφήν: $X^2 + a + \beta = 0$.

Ταῦτα πάντα ἀποτελοῦν τὴν ἀρχήν, *οὐδὲν* δέ, ἀπολύτως οὐδὲν «*κάμνω*» ἐγὼ· ἀλλὰ *τι* «ποιεῖ» καὶ παρουσιάζει πρὸ ἐμοῦ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐνεργείας του. «Ἐρχεται αἴφνης εἰς τὸν νοῦν μου», ὅτι εἶναι δυνατὸς μετασχηματισμὸς τῆς ἀρχικῆς ἐξισώσεως, ἴσως διὰ διαιρέσεως, ὅστις φέρει αὐτὴν ἐγγύτερον πρὸς τὸν κανονικὸν τύπον. Καὶ τότε δὲ πάλιν οὐδέποτε ἐγὼ *κάμνω* τί· πάλιν δὲ ἔρχεται δευτέρα ἐπίνοια *α*) καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς, ἕως ὅτου τέλος *α* καὶ *β* προσλάβουν τὴν τελικὴν αὐτῶν ἀξίαν. Τότε δὲ πλέον ἀντὶ τοῦ γενικοῦ τύπου τῆς λύσεως ἴσταται πρὸ ἐμοῦ αὐτὴ αὕτη ἡ λύσις.

Θὰ ἐπανεῖθωμεν βραδύτερον μίαν φορὰν ἀκόμη καὶ δι' λεπτομερέστερον εἰς τὸ πρόβλημα τοῦτο. Ἐνταῦθα δὲ ἐπιθυμῶ μόνον τὸ ἐξῆς νὰ προσθέσω ἀκόμη: Τὸ διανοεῖσθαι δὲν εἶναι ἐνσυνείδητος πράξις, ἀλλὰ «ἔχειν» ἐν χρόνῳ σειρὰν «*τινῶν*», ἕκαστον ἐκ τῶν ὁποίων ἐν σχέσει πρὸς τὸ πρὸς λύσιν προκειμένον πρόβλημα ἐνέχει περισσοτέραν τελικὴν ἐγκυρότητα παρὰ τὸ προηγηθὲν αὐτοῦ.

ΣΤ.) Σύνοψις.

Ἐὰν νῦν ἀνακεφαλαιώσωμεν ἐν ὀλίγοις τὴν περὶ τῆς ὕλης, ἐξ ἧς σύγκεινται τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, διδασκαλίαν ἡμῶν, εὐρίσκομεν, ὅτι αὕτη παρουσιάζει δύο θεμελιώδεις διαφορὰς ἀπὸ

πάντων σχεδόν τῶν προγενεστέρων ψυχολογικῶν συστημάτων.

1. Νοῦς (νόημα) ἢ σημασία, ἅτινα σχεδόν ἅπαντα τὰ προγενέστερα συστήματα οὐδεμιᾶς ἤξιον προσοχῆς κατὰ τὸν ἀντικειμενικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα, κατέλαβον τὴν ἐμπρέπουσαν θέσιν ἤδη ἐν αὐτῇ τῇ περὶ τῶν στοιχείων διδασκαλίᾳ ἡμῶν: "Ἐχω συνειδητὴν τὴν σημασίαν ἢ τὸν νοῦν τὸν ἐν τοῖς διαφόροις στοιχείοις ὑπάρχοντα ὅλως καθ' ὃν τρόπον ἔχω συνειδητὸν τὸ «πράσινον» ἢ τὸ «cis». Διὰ τοῦτο ἡ ψυχολογία ἡμῶν θὰ δυνηθῇ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰ λίαν σύνθετα ἔλλογα, πλήρη ἐνοίας ψυχικὰ φαινόμενα; ἐκ τῶν ὁποῶν σύγκεινται ὁ συνειδητὸς ἡμῶν βίος.

2. Οὐδένα λόγον κάμνομεν ἡμεῖς περὶ συνειδητῆς ἐνεργείας, τὴν ὁποίαν ὑπελάμβανον πάντοτε ὡς τι αὐτονόητον οἱ προγενέστεροι ψυχολόγοι. Τοιαύτη συνειδητὴ ἐνέργεια δὲν ὑπάρχει! Ψυχικὴ ἐνέργεια καὶ πρᾶξις, ἢ καὶ ἀπλῆ γένεσις, καὶ ἀκολουθίαν καὶ νοεῖν καὶ βούλεσθαι, λαμβανόμενα ὡς ἐνέργειαι, δὲν ἀνήκουν εἰς τὸν συνειδητὸν βίον. Ἄλλὰ ποῦ λοιπὸν ἀνήκουν;

Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ σπουδαίου τούτου ζητήματος ὀδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὸ προσεχὲς κύριον τμῆμα τοῦ βιβλίου ἡμῶν, εἰς τὸ τμῆμα, ἐν τῷ ὁποίῳ μέλλουν νὰ ἐξερευνηθοῦν οἱ νόμοι, εἰς τοὺς ὁποίους ὑπόκειται ἡ χρονικὴ ἀκολουθία τῶν *τινῶν*, τὰ ὁποῖα *ἔχω συνειδητά*.

3. Δυναμικὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ ψυχικοῦ βίου.

Τὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἔχομεν νὰ ἐξερευνήσωμεν τώρα, εἶναι τὸ ἐξῆς: "Ἐστω δεδομένη χρονικὴ τις ἀκολουθία *τινῶν*, τὰ ὁποῖα ἔχω συνειδητά. Τίνας μορφὰς λογικῆς τάξεως ἐν τοῖς *τισι* τούτοις, κατὰ τὴν χρονικὴν αὐτῶν ἀκολουθίαν θεωρουμένοις, δύναται τις νὰ ἀνακαλύψῃ; Ἡ μὲ ἄλλας λέξεις: Τίνι τρόπῳ δύναται τὸ συμβαῖνον ἐνταῦθα νὰ κατανοηθῇ αἰτιολογικῶς, οὕτω δηλαδή, ὥστε τὸ νῦν ὑπάρχον ἢ συμβαῖνον νὰ ἔχῃ τρόπον τινὰ τὸν ἀποχωρῶντα αὐτοῦ λόγον εἶς τι, τὸ ὁποῖον συνέβη ἢ ὑπῆρξε πρότερον;

Ἀντίληψις τῆς χρονικῆς ἀκολουθίας τῶν συνειδητῶν ἀντικειμένων ὡς αἰτιώδους θὰ ἦτο ἀρκετὰ ἀπλοῦν πρᾶγμα, ἐὰν εὐθὺς

ἐξ ἀρχῆς τῆς συνδέσεως ἐμπειρικοῦ τινος περιεχομένου Α μετὰ τὸ προσεχὲς περιεχόμενον Β ἐλαμβάνομεν πείραν ὡς αἰτιώδους δυναμικῆς συνδέσεως, ἐὰν δηλαδὴ ἐγὼ *ἔκαμνον* ἐκ τοῦ Α τὸ Β, συγχρόνως δὲ καὶ εἶχον συνειδήσιν τῆς ἐνεργείας μου ταύτης. Τοῦτο ὅμως, καθὼς προείπομεν, δὲν συμβαίνει. Ἡ συνειδητὴ μου πείρα εἶναι στατική, οὐχὶ δυναμική. Συνειδητῶς μόνον «*ἔχω*». Αὐτὸ εἶναι τὸ πᾶν. Συνειδητῶς δὲν «*ἐνεργῶ*».

Ἐντεῦθεν λοιπὸν συνάγεται, ὅτι τὸ ἐγὼ δὲν κατέχει ἀμέσως αἰτιώδεις συνδέσεις τῶν χρονικῶς διαδεχομένων ἄλληλα συνειδητῶν ἐμπειρικῶν φαινομένων, ἀλλ' ὅτι αἱ αἰτιώδεις αὗται συνδέσεις νομίζονται μόνον, *ὡς ἐὰν* ὑπάρχον ἀνεξάρτητοι (ὅλως καθ' ὃν τρόπον ἐν τῇ φύσει «ὑπολαμβάνονται» τρόπον τινὰ «ὑπάρχουσαι» δυνάμεις, συγγένειαι, ἐνέργειαι), ὅτι δὲ αὗται δὲν γινώσκονται ἀμέσως, καθ' ὃν τρόπον γινώσκω τὴν ὕλην, ἐξ ἧς σύγκεινται τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, εἴτε στοιχειώδης εἴτε σύνθετος εἶναι αὕτη, περὶ τῆς ὁποίας ἐπραγματεύθημεν εἰς τὸ προηγούμενον τμῆμα. Αἰτιολογικὴ ψυχολογία κατὰ τὴν λογικὴν τῆς λέξεως ἔννοιαν ἔχει τῷ ὄντι μεγάλην ὁμοιότητα μετὰ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας· πᾶσαι δὲ αἱ ἔννοιαι, αἱ ὁποῖαι εἰς τὰς ἐφεξῆς σελίδας τοῦ βιβλίου τούτου θὰ ἔχουν σπουδαιότητά τινα, δύνανται μὲν ἄριστα νὰ συγκρίνονται πρὸς ἔννοιαι, οἷαι: δυνάμει ἐνέργεια, ἐμβρυϊκὴ δύναμις, ἠλεκτρικὸν δυναμικόν, οὐχὶ ὅμως πρὸς τὴν βούλησιν, τὸ συναίσθημα καὶ τὸ διάνημα, καθ' ὃν ταῦτα ὑφ' ἡμῶν περιεγράφησαν τρόπον. Σαφέστερον δὲ θέλει γίνεαι τοῦτο κατὰ τὴν ἐφ' ἐξῆς ἐρευναν ἡμῶν.

Ἄς ἀρχίσωμεν λοιπὸν τὴν ἡμετέραν ἀνάλυσιν. Κατὰ πρῶτον θὰ ἐκτείνεται αὕτη μόνον εἰς τὴν χρονικὴν ἀκολουθίαν τοιούτων συνειδητῶν *τινῶν*, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς τὸν συνήθως καλούμενον *ἐσωτερικὸν* ψυχικὸν βίον ἐπομένως εἰς τὸν καλούμενον «ροῦν τῆς συνειδήσεως», ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει ἰκόνας κατ' ἀνάμνησιν, διανοήματα, συναισθήματα, βουλευτικὰ περιεχόμενα. Ὅθεν θέλομεν ἀσχοληθῆ κατὰ πρῶτον οὐχὶ μετὰ τὸ καλούμενον αἰσθημα ἢ ἀντίληψιν ἢ, ἵνα ὁμιλήσωμεν μετὰ γλῶσσαν λαϊκὴν, μετὰ τὸ διὰ τῶν αἰσθήσεων ἐρχόμενον εἰς ἡμᾶς.

Τοῦτο δὲ εἶναι ἐν τῶν γεγονότων, κατὰ τὰ ὁποῖα διαφέρει
«Θεμελιώδη προβλήματα τῆς ψυχολογίας»

σημαντικῶς ἡ νέα ψυχολογία ἀπὸ τὴν παλαιότεραν. Ἡ παλαιότερα δηλονότι ψυχολογία ἐστηρίζετο σχεδὸν πάντοτε ἐπὶ ἀφελοῦς τινος πραγματοκρατίας (παίηει Realismus), ἐπὶ πρωτογόνου δηλαδὴ λαϊκῆς μεταφυσικῆς, ἡ ὁποία ἄνευ ἐλέγχου ἀναλυτικοῦ ὑπελάμβανεν ὑπάρχοντα : ψυχὴν, σῶμα, αἰσθητήρια ὄργανα, ἀλλότρια ἐγώ.

Ἡ ἰδικὴ μας ψυχολογία ἐν ἀρχῇ οὐδαμῶς γινώσκει, τί σημαίνουν πᾶσαι αὗται αἱ λέξεις· αὕτη γινώσκει μόνον, ὅτι ἔχω τι συνειδητὸν ἢ ὅτι λαμβάνω πείραν τινος καὶ ὅτι ἐν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου λαμβάνω πείραν διαφόρων *τινῶν*. Διότι τοῦτο εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας. Ἐναμφίβολον δὲ εἶναι ἐπίσης, ὅτι ὑπάρχει μέγα πλῆθος σειρῶν τῶν συνειδητῶν *τινῶν*, αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουν ἀνάγκην νὰ τὰς ἀναφέρωμεν εἰς τὸ κατὰ τὴν γλῶσσαν τοῦ καθημερινοῦ βίου καλούμενον σῶμα ἢ αἰσθητήριον ὄργανον. Τὸ σύνολον δὲ τῶν σειρῶν τούτων καλοῦμεν ἐσωτερικὸν ψυχικὸν βίον.

Μετεχειρίσθημεν ἀνωτέρω ἀπαξ τὴν ῥῆσιν : «ροῦς τῆς συνειδήσεως»· ἀλλ' ἡ ῥῆσις αὕτη δὲν εἶναι ὅλως σύμφωνος πρὸς τὸ πρᾶγμα· διότι, καθ' ἃ ἔδειξεν εἰς ἡμᾶς ἡ περὶ τῆς ὕλης τῶν ψυχικῶν φαινομένων διδασκαλία ἡμῶν, τοιοῦτος «ροῦς» δὲν ὑπάρχει. Ἐχω τώρα μὲν τοῦτο τὸ περιεχόμενον, κατόπιν δὲ ἐκεῖνο, ὕστερον ἄλλο τι κτλ., μεταξὺ ὅμως τούτου καὶ τοῦ ἐτέρου ἐκεῖνου οὐδὲν ἔχω. Ὅπερ δὲ τὸ κυριώτατον, οὐδεμιᾶς ἐνεργείας, οὐδεμιᾶς πράξεως ἐν αὐτοῖς λαμβάνω πείραν συνειδητῆν. Ἐκρηγνύμενοι ἠλεκτρικοὶ σπινθῆρες θὰ ἦσαν πολὺ καλυτέρα εἰκὼν πρὸς διασάφησιν τούτου, τὸ ὁποῖον πρᾶγματι εἶναι ἡ χρονικὴ ἀκολουθία τῶν συνειδητῶν ἐκ πείρας γεγονότων παρὰ ἡ λέξις ἐκεῖνη «ροῦς».

Α. Συνειρμός.

Ἡ καλουμένη θεωρία τοῦ συνειρμοῦ εἶναι ἡ ἀπλουστάτη, ἅμα δὲ καὶ ἡ παλαιοτάτη τῶν θεωριῶν τῆς ἐπιστημονικῆς ψυχολογίας. Ἐνευρίσκομεν αὐτὴν ἐκτεθειμένην εἰς πᾶν ψυχολογικὸν σύγγραμμα. Τούτου δὲ ἔνεκα θὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ αὐτὴν ἐπ' ὀλίγον μόνον, ἵνα διασαφήσωμεν τὰ κατ' αὐτὴν κατὰ τὸν ἰδικὸν μας τρόπον τοῦ λέγειν.

Ἐπάρχει τι, τὸ ὁποῖον κατ' ἀρχὰς ἡμεῖς ὀνομάζομεν ἀπλῶς X, «ἐν» τῷ ὁποίῳ, τῆς λέξεως «ἐν» φυσικὰ νοουμένης οὐχὶ τοπικῶς, ὑπάρχουν τὰ ἀντικείμενα ἐκεῖνα, τῶν ὁποίων εἶναι δυνατὸν συνειδητῶς νὰ λάβῃ τις πείραν εἰς τὸ μέλλον. Ἀλλὰ τὰ ἀντικείμενα ταῦτα ὑπάρχουν ἐν τῷ *τινὶ* ἐκεῖνῳ οὐχὶ ἐν συνειδητῇ καταστάσει, ἐν δὲ μόνον ἐκ πάντων τῶν δυνατῶν ἀντικειμένων ἐκάστοτε εἶναι συνειδητὸν κατὰ τινὰ δεδομένην τοῦ χρόνου στιγμήν. Ἐν τίνι λοιπὸν καταστάσει ὑπάρχουν τὰ λοιπὰ ἀντικείμενα ἐν τῷ X ἐκεῖνῳ ; Ἡ ἀπόκρισις εἶνε ἡ ἐξῆς : ἐν καταστάσει «ἀσυνειδήτῳ». Καὶ τὸ «*τι*» δὲ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐκαλέσαμεν X, «ἐν» τῷ ὁποίῳ εὐρίσκονται τὰ ἀσυνειδήτα ἀντικείμενα, εἶνε ὡσαύτως τι ἀσυνειδητὸν.

Ὅθεν ἐναυῦθα κατὰ πρῶτον συναντῶμεν τὴν λίαν περιμάχητον ἔννοιαν τοῦ *ἀσυνειδήτου*. Συναντῶμεν αὐτὴν εὐθὺς κατὰ τὴν εἴσοδον ἡμῶν εἰς τὴν συνειρμικὴν ψυχολογίαν, τὴν ἀπλουστάτην ἐν γένει, καθὼς ἐλέχθη, μορφὴν πάσης θεωρητικῆς ψυχολογίας. Τί δὲ σημαίνει ἡ λέξις ἀσυνειδήτῳ ; Βεβαίως οὐδὲν φυσικὸν ἢ πρὸς τὴν φύσιν ἔχον σχέσιν· ἡ λέξις αὕτη σημαίνει : ψυχικόν, ἀλλ' ὅμως οὐχὶ συνειδητὸν—ψυχικόν. Ὅθεν ἡ φράσις αὕτη εἶναι μόνον κατὰ τὴν μορφὴν ἀρνητικὴ, καθὼς π.χ. καὶ ἡ φράσις ἀθάνατος· σημαίνει δηλ. αὕτη θετικόν τι, τὸ ὁποῖον δὲν γινώσκουμεν μὲν βεβαίως ἀμέσως κατὰ τὴν ἰδιαιτέραν αὐτοῦ οὐσίαν, περὶ τοῦ ὁποίου ὅμως γινώσκομεν γενικώτατα καὶ ἀορίστως, ὅτι εἶναι ψυχικόν. Τὸ ἀσυνειδήτῳ λοιπὸν ἀνήκει εἰς τὴν γενικὴν ἐκεῖνην περιοχὴν τῶν ἐμπειρικῶν ὄντων, τὴν ὁποίαν καλοῦμεν ψυχικὴν περιοχὴν τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος. Δυνάμεθα δὲ πλὴν τούτου νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ ἔννοια : «ἀσυνειδήτῳ καὶ ὅμως μὴ φυσικόν» εἶναι ἔννοια, ἡ ὁποία σκοπὸν ἔχει νὰ ἐρμηνεύσῃ. Τί ἄρα γε ὀφείλει αὕτη νὰ ἐρμηνεύσῃ ; Ἡ ἀπόκρισις εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην εἶναι : τὴν ἀκολουθίαν τῶν συνειδητῶν φαινομένων, οἷα αὕτη εἶναι, ἐὰν ἐξετάζεται ὡς τι ἀμέσως δεδομένον.

Ὅθεν βλέπομεν ὅτι τὸ πρῶτον ἤδη βῆμα εἰς τὴν αἰτιολογικὴν ψυχολογίαν ὀδηγεῖ ἡμᾶς ἐκ τῆς ἀμέσου ἐμπειρίας εἰς σύνολόν τι ἀντικειμένων, ἅτινα πάντα *νομίζονται* μόνον οὕτως, ὡς

ἐὰν ὑπάρχουν, ἀκριβῶς καθὼς συμβαίνει καὶ ἐν ταῖς φυσικαῖς ἐπιστήμαις.

Πῶς δὲ νῦν συμβαίνει, ὥστε ἐκ τῶν πολλῶν ἀσυνειδήτων ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται κατὰ τινα δεδομένον χρόνον «ἐν» τῷ ἀσυνειδήτῳ ἐκείνῳ X, νὰ γίνεται ἐκάστοτε *τι* συνειδητὸν ἐν μόνον, καὶ τίνες εἶναι οἱ γενικοὶ κανόνες, κατὰ τοὺς ὁποῖους μεθίσταται ἐκ τῆς ἀσυνειδήτου εἰς τὴν συνειδητὴν κατάστασιν ὠρισμένον τι *τι*; Ὁ κανὼν οὗτος, λέγουσιν, εἶναι ὁ *συνειρμός*. Ἡ δὲ γνώμη αὕτη ἔχει τὴν ἐξῆς σημασίαν: Πᾶν ἀντικείμενον εὐρισκόμενον ἐν τῷ X, ἔχει δύο δεξιότητας ἢ λανθανούσας δυνάμεις. Ἐὰν μὲν τὸ ἀντικείμενον εἶναι συνειδητόν, δύναται νὰ κάμνη συνειδητὸν ἕτερόν τι ἀντικείμενον. Ἐὰν δὲ διατελῇ ἐν ἀσυνειδησίᾳ, δύναται νὰ γίνῃ συνειδητόν. Ἡ δὲ εἰς τὴν συνειδητότητα ἔγερσις αὕτη γίνεται κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ συνειρμοῦ. Ζεύγη ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα ἄς ὀνομάσωμεν ἐνταῦθα A καὶ B, τῶν ὁποίων συχνάκις ἐλάβομεν πείραν συγχρόνως ἢ κατ' αὐστηρὰν διαδοχὴν, ἢ ζεύγη, τῶν ὁποίων ἐλάβομεν μὲν ἀπαξ μόνον συνειδητὴν πείραν, ἀλλὰ μὲ ἰσχυρὸν συναισθηματικὸν τόνον, διατελοῦν *ἐν συνειρμικῇ συγγενείᾳ*. Τοῦτο δὲ σημαίνει, ὅτι ἐν τι τῶν ἀντικειμένων τούτων, ἐὰν ἴσταται πρὸ τοῦ συνειδητοῦ ἐγώ, κατὰ μεγάλην πιθανότητα θέλει ἐγείρει εἰς τὴν συνειδησιν τὸ μεθ' ἑαυτοῦ συνδεδεμένον. Οὗτος τοῦλάχιστον εἶναι ὁ καλούμενος συνειρμός κατὰ συνάφειαν, δηλαδή ὁ κυρίως συνειρμός. Πολλὰ δὲ βιβλία κάμνουν λόγον καὶ περὶ συνειρμοῦ καθ' ὁμοιότητα καὶ κατ' ἀντίθεσιν· ἀλλ' ἡ ἔννοια αὕτη εἶναι ἀόριστος, ἐπειδὴ, ὡς γνωστόν, πᾶσα ἔννοια εἶναι πρὸς πᾶσαν ἄλλην κατὰ τινα μὲν γνωρίσματα ὁμοία, κατ' ἄλλα δὲ ἀνομοία. Γαλῆ τις λ. χ. εἶναι βεβαίως ὁμοία πρὸς κῆνα τινά, διότι ἀμφότερα εἶναι ζῶα· ἀλλ' ὅμως ταῦτα εἶναι καὶ ἀνόμοια. Ἄλλ' ἡ γαλῆ εἶναι ὁμοία καὶ πρὸς τίγριν τινά, ἄλλως δὲ καὶ πρὸς τὸ γάλα, τοῦλάχιστον, καθόσον αἱ λέξεις γαλῆ καὶ γάλα ἔχουν τὰ πρῶτα τρία γράμματα τὰ αὐτά.

Κατὰ ταῦτα λοιπὸν σαφέστατα καταφαίνεται, ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ συνειρμοῦ καθ' ὁμοιότητα καὶ ἀντίθεσιν εἶναι πλημμελής, διότι εἶναι πολὺσημος. Κατὰ τὴν ἀρχὴν δὲ ταύτην θὰ ἠδύνατο A τι

νὰ ἐγείρῃ εἰς τὴν συνειδητότητα ὅλως ὁμοίως B ἢ Γ ἢ Δ. κλπ.

Ἄλλὰ ἔχουσιν ἄρα γε κάλλιον τὰ κατὰ τὸν συνειρμὸν κατὰ συνάφειαν; A ἔχει συνδεθῆ πολλάκις μὲ B. Καλῶς· ἀλλ' εἶναι ὠσαύτως συνδεδεμένον μὲ Γ. ἢ Δ. ἢ E. Πόθεν λοιπὸν ἐξαρτᾶται, ὅτι ὅτε μὲν διὰ τοῦ A γίνεται συνειδητὸν τὸ B, ὅτε δὲ Γ, τρίτην δὲ φορὰν τὸ E, καθὼς βέβαια τῷ ὄντι συμβαίνει; Καὶ ἐν τῷ συνειρμῷ λοιπὸν κατὰ συνάφειαν ἐλλείπει ἢ ἀπόλυτος ἀκριβεία.

Ὅθεν ὁ καλούμενος νόμος τοῦ συνειρμοῦ οὐδόλως εἶναι γνήσιος νόμος. Τὶ ἄρα γε ἠθέλομεν εἰπεῖ λ. χ. περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Γαλιλαίου, ἐὰν αὕτη διευποῦτο ὡς ἐξῆς: Σῶμά τι κινούμενον κινεῖται ἢ εὐθυγραμμῶς μὲ ταχύτητα ἀμετάβλητον ἢ μὲ αὐξανομένην ἢ μὲ σμικρυνομένην, ἢ κινεῖται ἐν καμπύλῃ γραμμῇ ἢ ἐν τεθλασμένῃ κτλ. κτλ.; Ἄλλ' ὁ νόμος τοῦ Γαλιλαίου τῇ ἀληθείᾳ δὲν ἔχει τὴν μορφήν ταύτην, ἢ ὁποῖα βέβαια ὀλίγον θὰ ἤρμοξε εἰς νόμον τινά. Ἡ ἀρχὴ τοῦ Γαλιλαίου λέγει οὐχὶ ἀπλῶς περὶ «κινουμένου σώματος», ἀλλὰ περὶ «σώματος κινουμένου εἰς ἑαυτὸ ἀφιεμένου», εἰς τὸ ὁποῖον ἀποδίδει τὴν ἀδράνειαν. Ὁ δὲ καλούμενος νόμος τοῦ συνειρμοῦ δὲν ἔχει τῷ ὄντι ἀξίαν μεγαλυτέραν τῆς ἀρχῆς τοῦ Γαλιλαίου, ἐὰν αὕτη εἶχε τὴν πρῶτην ἐκείνην μορφήν.

Ἄλλ' ὅμως καὶ ἐὰν ὁ νόμος τοῦ συνειρμοῦ δὲν ἔσπευτο τοῦ μονοσημάντου, δὲν θὰ ἦτο ἱκανὸς νὰ ἐρμηνεύσῃ, ὅπερ ἀνάγκη νὰ ἐρμηνευθῇ. Τὸ γεγονός δὲ τοῦτο κέκτηται θεμελιώδη σημασίαν.

Παρερχομένου τοῦ χρόνου, ὁ ἑσωτερικὸς ψυχικὸς βίος πλουτίζεται ὁσημέραι περισσότερον μὲ τοιαῦτα συνειδητὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα ἔχουν τὸν τόνον τοῦ τελικοῦ κύρους, τὸν τῆς ἀληθείας. Πλὴν δὲ τούτου σὺν τῷ χρόνῳ προοίοντι ἐμφανίζονται ἐν τῷ ψυχικῷ βίῳ νέα δημιουργήματα εἴτε ὑπὸ τὴν μορφήν τῶν κατὰ φαντασίαν δημιουργημάτων εἴτε ὑπὸ τὴν τῶν διανοημάτων· τὰ δὲ δημιουργήματα ταῦτα ἀσφαλῶς δὲν εἶνε ἐπαναλήψεις τοῦ πρότερόν ποτε ὑπάρξαντος συνειδητοῦ.

Ταῦτα εἶναι τὰ δύο σπουδαιότατα γνωρίσματα τοῦ ψυχικοῦ βίου· διότι ὁ ψυχικὸς βίος εἶνε οὐχὶ μόνον στατικῶς, ἀλλὰ καὶ δυναμικῶς ἔλλογος, πλήρης νοῦ. Οὐχὶ δὲ μόνον τὰ περιεχό-

μενα αὐτοῦ, εἴτε στοιχειώδη εἴτε σύνθετα εἶναι, ἐνέχουν νοῦν ἢ σημασίαν, ἀλλ' ὀλόκληρος ἢ πορεία τοῦ ψυχικοῦ βίου τείνει νὰ ἀποβαίνει αἰεὶ ἐλλογωτέρα. Τὸ κύριον αὐτοῦ γνώρισμα εἶναι, ὅτι γίνεται αἰεὶ πλουσιώτερος κατὰ τὸν ἐν αὐτῷ ὑπάρχοντα ἀρχῆθεν νοῦν, κατὰ τὴν λογικότητα αὐτοῦ.

Ἐπομένως ἡ θεωρία τοῦ συνειρμοῦ, ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην αὐτῆς μάλιστα μορφήν, τουτέστιν ἐάν τις εἰς αὐτὸν συμπεριλάβῃ καὶ τὸν καθ' ὁμοιότητα καὶ ἀντίθεσιν συνειρμόν, εἶνε ἐντελῶς ἀνίκανος νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ σπουδαιότατον τοῦτο γνώρισμα τοῦ ψυχικοῦ βίου. Διότι ἡ θεωρία αὕτη ἐν γένει οὐδόλως ἀσχολουμένη περὶ τὸν νοῦν τῶν ψυχικῶν φαινομένων, κατ' ἀνάγκην οὐδὲν κοινὸν ἔχει καὶ μὲ τὸν συνεχῆ πλουτισμὸν τοῦ ψυχικοῦ βίου κατὰ τὸν νοῦν τοῦτον. Ἡ θεωρία τοῦ συνειρμοῦ εἶναι ὡσαύτως ὅλως ἀνίκανος νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν πρώτην γένεσιν νέου τινὸς ἀντικειμένου καὶ ἐάν τοῦτο δὲν εἶναι ἄλλο τι παρὰ εἰκὼν κατὰ φαντασίαν. Διότι ἡ θεωρία τοῦ συνειρμοῦ κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῆς εἶναι θεωρία τῆς ἀντιγραφῆς, οὐδὲ δύναται νὰ εἶναι τι πλεόν.

Ἡ μεγίστη λοιπὸν μομφή, τὴν ὁποίαν ἐπιρρίπτομεν κατὰ τῆς συνειρμικῆς θεωρίας, εἶναι ἡ ἐξῆς: Ἡ θεωρία αὕτη εἶναι ἀνίκανος νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰ τοῦ ψυχικοῦ βίου, ὁποῖα ταῦτα πράγματι εἶναι. Ἡ δὲ μομφὴ αὕτη εἶναι θανατηφόρος.

Πολλοὶ βεβαίως ψυχολόγοι κατεῖδον μὲν τὰ πράγματα ὀρθῶς· ἀλλ' ἐπὶ μακρὸν δὲν ἐγίνωσκον, τίνι τρόπῳ ἔμελλον νὰ γίνον αὐτῶν κύριοι. Κατ' ἀρχὰς ἐπεχείρησαν τοῦτο διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν ἐννοιῶν: **συνένωσις ἢ συνεργία, παραγόντων καὶ διάθεσις**. Αἱ ἐννοιαὶ αὗται βεβαίως δὲν εἶναι ἐπαρκεῖς· πάντως ὅμως σημαίνουν τὴν πρώτην βαθμίδα τῆς θεωρητικῆς προόδου. Παρεδέχοντο δηλαδὴ, ὅτι τὰ ἀσυνείδητα ἀντικείμενα ἐν τῷ ἀσυνείδητῳ Χ διατελοῦν πρὸς ἄλληλα εἰς διαφόρους σχέσεις καὶ ἀπεκάλουν τὸ σύνολον ἰῶν σχέσεων τούτων συνεργίαν, ἣν λέξιν βεβαίως δὲν πρέπει νὰ νοῶμεν τοπικῶς. Τὰ δὲ ἀντικείμενα οὕτω συνηνωμένα ἐφαίνοντο εἰς αὐτοὺς διαφοροτρόπως διατεθειμένα νὰ ἀκολουθοῦν τὸν συνειρμικὸν ἐρεθισμὸν, ὁ ὁποῖος προήρχετο ἐκ τοῦ αὐτῆν δὰ τὴν στιγμὴν συνειδητοῦ ἀντικειμένου.

Ἡ διδασκαλία αὕτη ἦτο εἶδος **οἰονεῖ—Μηχανικῆς** (quasi-

—Mechanik) περισσοτέρων τῆς μιᾶς διαστάσεων, ἐνῶ τὴν συνειρμικὴν θεωρίαν θὰ ἠδύνατό τις νὰ χαρακτηρίσῃ μονοδιάστατον. Ἄλλὰ καὶ ἡ νέα αὕτη γνώμη εἶναι ὅλως ἀνεπαρκῆς. Διότι καὶ ἂν ὑπάρχῃ τις οἰονεῖ—Μηχανικὴ πλεόν τῆς μιᾶς διαστάσεως, παραμένει ὅμως αὕτη εἰσέτι οἰονεῖ—Μηχανικῆ, τουτέστι παραμένει αἰτιολογικὴ θεωρία, ἡ ὁποία ἐργάζεται μὲ τὰ ἐπὶ μέρους δεδομένα, θέλει δὲ νὰ κάμῃ καταληπτάς δι' αὐτῶν τὰς ὁλότητας, αἵτινες πρέπει νὰ ἐρμηνευθοῦν.

Ἄλλ' ἀκριβῶς τοῦτο εἶναι τὸ οὐσιῶδες: Ἐὰν μέλλῃ νὰ ἐρμηνευθῇ ὁ ψυχικὸς βίος, οἷος εἶναι, ἀνάγκη πᾶσα μορφὴ οἰονεῖ—Μηχανικῆς νὰ ἐγκαταλειφθῇ. Εἶναι δὲ ἀρκετὰ ἀδιάφορον, ἐάν τις ἔχῃ ἐργασθῇ μὲ μονοδιάστατον ἢ μὲ πολυδιάστατον Μηχανικῆν. Διότι πάντως ἡ ἐργασία ἐγίνε περὶ ὁμάδα φαινομένων, ἡ ὁποία ἰσχύει ὡς **ἄθροισμα** τῶν ἐαυτῆς μερῶν· ἀκριβῶς δὲ ἡ ἐννοια αὕτη τοῦ ἀθροίσματος ἀδυνατεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸν ψυχικὸν βίον, οἷος οὗτος τῷ ὄντι εἶναι.

Διανοούμενοί τινες, π. χ. ὁ Höffding, προσεπάθησαν νὰ εἰσαγάγουν τὴν ἐννοίαν τῆς ὁλότητος εἰς τὴν παλαιὰν συνειρμικὴν θεωρίαν. Διευτυπώθη ὑπ' αὐτῶν νόμος, κατὰ τὸν ὁποῖον, ὡς νομίζον, ὑπάρχει συνειρμικὴ συγγένεια μεταξὺ τοῦ μέρους καὶ τοῦ ὅλου, ἐκάστου μέρους ἔχοντος τὴν ἰκανότητα νὰ φέρῃ εἰς τὴν συνείδησιν τὸ οἰκεῖον αὐτῷ ὅλον καὶ τοῦναντίον. Ἄλλὰ πρῶτον μὲν ἐξελάμβανεν ἡ θεωρία αὕτη τὸ ὅλον καὶ τὸ μέρος ὡς σταθερὰ ψυχικὰ οἰονεῖ πράγματα, τὰ ὁποῖα ἀπλῶς ἀνέμενον μόνον τὴν ἔγερσιν· δεύτερον δὲ καὶ ἡ σχέσις μεταξὺ τοῦ ὅλου καὶ τῶν μερῶν πολλάκις εἶνε λίαν ποικίλη. Ἄλωπῃς τις π. χ. εἶναι «μέρος» ζωολογικοῦ τινὸς κήπου, κυνηγίου, τοῦ ζῳικοῦ συστήματος, μουσείου τινὸς παρ' Αἰσώπῳ δὲ καὶ μύθον. Καὶ ἐνταῦθα λοιπὸν λείπει ἡ μονοσήμαντος βεβαιότης. Ἐχομεν διὰ τοῦτο ἀνάγκην παραγόντων ἄλλων δυναμικῶν παρὰ παραγόντων μόνον συνειρμικῶν ἢ στατικῶν· πᾶσαι δὲ ἐκεῖναι αἱ προσθήκαι εἰς τὴν κλασσικὴν συνειρμικὴν θεωρίαν ἦσαν ἀναμφιβόλως, ἵνα συντόμως εἴπωμεν, μόνον στατικάι.

Οἱ δὲ δυναμικοὶ παράγοντες, ὧν ἔχει ἀνάγκην πλήρους τις αἰτιολογικῆ θεωρίας τοῦ ψυχικοῦ βίου, εἶναι διττοί : Ἐχομεν δηλαδὴ ἀνάγκην περιοριζόντων καὶ κατευθύνοντων παραγόντων.

Β. Περιορίζοντες καὶ κατευθύνοντες παράγοντες.

Λέγοντες : «περιορίζοντες παράγοντες», ἐννοοῦμεν τοιούτους ἀσυνειδητούς αἰτιώδεις ψυχικούς παραγόντας, οἱ ὅποιοι περιορίζουν τὸν ἀριθμὸν τῶν συνειδητῶν συνειρμῶν, οἱ ὅποιοι τρόπον τινὰ ἀποκλείουν τινὰς τῶν συνειρμικῶν ἐκείνων συγγενειῶν, αἱ ὅποια κατὰ τὴν ἀπλήν περι τοῦ συνειρμοῦ θεωρίαν θὰ ἠδύναντο νὰ γίνουιν συνειδηταί. Ἐς ὑποθέσωμεν, ὅτι νῦν εἶναι συνειδητὸν ἀντικείμενόν τι Α καὶ ὅτι τοῦτο ἔχει συγγενειάν τινα πρὸς Β, Γ, Δ, Ε... Χ, Ψ, Ω. Ὑποθετίσθω, ὅτι ὁ περιορίζων παράγων ἀναίρει ἐκ τῶν 24 τούτων δυνατοτήτων 15. Ὑπολείπεται λοιπὸν ἐκλογὴ μόνον ἐξ 9. Βεβαίως οὐδ' ἐνταῦθα ἔχομεν εἰσέτι μονόσημον ἀκρίβειαν, ἀλλ' ὁμως βαδίζομεν ἐπὶ τῆς πρὸς αὐτὴν ὁδοῦ.

Ἀπλοῦν τι παράδειγμα δύναται ἴσως νὰ σαφηνίσῃ, τί ἐννοοῦμεν λέγοντες : «περιορίζοντες δυναμικοὶ ψυχικοὶ παράγοντες»: Ἐὰν τυχόν π. χ. ἀσχολούμεθα μὲ ἱστορικόν τι πρόβλημα, ἔρχονται εἰς τὸν νοῦν μας σχεδὸν μόνον ἱστορικὰ πράγματα. Γνωρίζει δὲ πᾶς τις, ὅτι ὁμοίον τι συμβαίνει εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν.

Πλήν τούτου ὁμως ἔχομεν ἀνάγκην τῆς ἀποδοχῆς ἀσυνειδητοῦ δυναμικοῦ παραγόντος, ὁ ὁποῖος ὁδηγεῖ τὰς ἐπὶ μέρος διακλαδώσεις τοῦ καλουμένου ροῦ τῆς συνειδήσεως (δὲν ὑπάρχει «ροῦς» τις, καθὼς γινώσκομεν) εἰς τὸν ἐκάστοτε σκοπὸν, τουτέστιν εἰς ὄρισμένον τελικῶς ἔγκυρον περιεχόμενον. Διότι ὁλόκληρος ὁ ψυχικὸς βίος σύγκειται ἐκ συνδέσεων περιεχομένων, τὸ τελικὸν μέλος τῶν ὁποίων εἶναι πεπληρωμένον τελικοῦ κύρους ἢ τάξεως.

Ἐπιθυμῶ νὰ δείξω σαφῶς, τί ἐννοῶ διὰ τῆς φράσεως ταύτης, διὰ τινων παραδειγμάτων καὶ δὴ κατὰ πρῶτον μὲν μᾶλλον ἢ ἥττον κατὰ τὸν συνήθη τρόπον τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ἔπειτα δὲ κατ' αὐστηρῶς ἐπιστημονικόν.

Γινώσκομεν πάντες, τί σημαίνει, ὅτι τις ἔχει νὰ λύσῃ ζητή-

μά τι, ἢ, ὡς συνήθως λέγεται, ὅτι τὸν ἀπασχολεῖ ζήτημά τι. Ἐς ἐξετάσωμεν λοιπὸν, τί συμβαίνει ἐν τῷ ἐσωτερικῷ ψυχικῷ βίῳ, ὡσάκις μᾶς ἀπασχολεῖ ζήτημά τι, τὸ ὁποῖον ὀφείλομεν νὰ λύσωμεν. Συνήθως ἐνταῦθα λέγομεν, ὅτι διανοοῦμεθα περὶ τοῦ ζητήματος, τέλος δέ, ἐὰν τὰ πάντα βαίνουν ὁμαλῶς, ὅτι εὐρίσκομεν τὴν λύσιν. Ἄλλ' ὁμως ἡμεῖς δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδεχθῶμεν τὴν πρότασιν ταύτην· διότι βέβαια γινώσκομεν, ὅτι ἐγὼ ἔχω μόνον τι συνειδητὸν, ἀλλὰ δὲν πράττω τι συνειδητῶς. Νοεῖν δὲ ὡς συνειδητὸν εἶδος τοῦ πράττειν ἢ ποιεῖν, ἢ καὶ αὐτοῦ τοῦ γίνεσθαι δὲν ὑπάρχει· ἢ λέξις νοεῖν, ἐὰν ἐν γένει θέλωμεν νὰ μεταχειρισθῶμεν αὐτήν, καθ' ἡμᾶς δύναται νὰ σημαίῃ μόνον : «ἔχειν διανόημά τι», οὐδὲν δ' ἕτερον, τοῦλάχιστον ἐν τοῖς γεγυνοσὶ τῆς συνειδητῆς πείρας.

Τὶ λοιπὸν πρέπει νὰ λέγωμεν ἀντὶ τῆς ἀνεπαρκοῦς λέξεως «διανοεῖσθαι»; Ἐχομεν ἤδη εἰπεῖ δι' ὀλίγων, τίς εἶναι ἡ ὕλη, ἢ ὁποία εἶναι εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἐγώ, ὡσάκις, ἵνα ὁμιλήσωμεν κατὰ τὴν γλῶσσαν τῶν πολλῶν, διανοεῖται περὶ τινος ζητήματος :

Ἡ ὕλη αὕτη εἶνε δηλονότι αἱ ἐπακολουθοῦσαι ἀλλήλαις στιγμαὶ τοῦ χρόνου Α, Β, Γ... Ν. Ἐν ἐκάστη τῶν στιγμῶν τούτων τὸ ἐγὼ ἔχει τι συνειδητὸν τί, τὸ ὁποῖον ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ ζήτημα, τὸ ὁποῖον ἀπασχολεῖ σὺτό. Ἐκαστον δὲ μεταγενέστερον τί, κατὰ τὴν πρὸς τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος σχέσιν αὐτοῦ θεωρούμενον, εἶναι πλουσιώτερον τοῦ προηγηθέντος· τέλος δὲ ἐν τῇ χρονικῇ στιγμῇ Ν τὸ ἐγὼ κατέχει ὅλην τὴν τελικῶς ἔγκυρον τάξιν, ἢ ὁποία εἶχε τεθῆ ὡς πρόβλημα.

Ἡ ἔρευνα αὕτη τῆς συνειδητῆς πείρας κατὰ τὴν λύσιν προβλήματός τινος εἶναι βεβαίως ἀρκετὰ ἀφηρημένη καὶ γενική. Ἀνάγκη δὲ νὰ ἀναφέρωμεν καὶ τινα λίαν σπουδαῖα ἰδιαίτερα γνωρίσματα.

Τίτι τρόπῳ ἄρα γε γινώσκω, ὅτι με ἀπασχολεῖ πρόβλημά τι, πῶς ἔσχον συνειδήσιν, ὅτι με ἀπασχολεῖ τοῦτο :

Χάριν τῆς ἀντικειμενικῆς τοῦ σπουδαίου τούτου ζητήματος ἐρεῦνης ἐπίσης ἀριστον ἴσως εἶναι νὰ ἐξετάσωμεν κατ' ἀρχὰς ἰδιαίτερά τινα ζητήματα, τὰ ὁποία θὰ ἦτο ἴσως δυνατόν ποτε νὰ με ἀπασχολήσουν.

Ἔστω ὅτι μαθητὴς τις, ἔχει νὰ λύσῃ μαθηματικὴν τινα ἐξίσωσιν πρώτου βαθμοῦ. Τὶ ἔχει συνειδητὸν ὁ μαθητὴς οὗτος κατ' ἀρχάς; Ἔχει ὠρισμένην τινα ὀπτικὴν εἰκόνα, δηλαδὴ τὴν γραπτὴν ἢ ἔντυπον ἐξίσωσιν, εἰκόνα ἐκφράζουσαν ὠρισμένην τινα ἀναφορὰν (σχέσιν), εἰκόνα ἔλλογον. Ἄλλ' ἔχει πρὸς τούτοις καὶ τὴν γενικὴν λύσιν τοῦ τύπου, ἣτις σύγκειται, ὡς γνωστόν, ἐκ δύο μερῶν ἢ πράξεων. Διότι κατὰ πρώτων μὲν ὀφείλει οὗτος νὰ ἀναγάγῃ τὴν ἐξίσωσιν εἰς τὴν μορφήν: $X^2 = \alpha X + \beta = 0$, κατόπιν δὲ ἀναγκαῖον νὰ εἰσαχθῶν εἰς τὴν ἐξίσωσιν αἱ ἀξίαι τοῦ α καὶ β :

$$X = -\frac{\alpha}{2} \pm \sqrt{\left(\frac{\alpha}{2}\right)^2 - \beta}.$$

Ἀρχίζει λοιπὸν τώρα ὁ ἡμέτερος μαθητὴς νὰ συλλογίζεται περὶ τῆς λύσεως, οὐδὲν δηλονότι **πράττει**, καθ' ἃ ἤδη γινώσκωμεν. Ἄλλ' ὠρισμένον τι **τί**, τὸ ὁποῖον δυνάμεθα πάλιν νὰ ὀνομάσωμεν X , καθὼς ὀνομάσαμεν αὐτὸ καὶ πρότερον, ὅτε ἐπραγματενόμεθα τὴν συνειρμικὴν θεωρίαν, **πράττει** τι χάριν αὐτοῦ καὶ δὴ κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε τὸ προσεχὲς εἰς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος ἀναφερόμενον συνειδητὸν ψυχικὸν φαινόμενον νὰ εἶναι ὠρισμένος τις μετασχηματισμὸς τῆς δεδομένης ἐξισώσεως, διαίρεσις λ. χ. ἀμφοτέρων τῶν μελῶν αὐτῆς διὰ κοινοῦ παράγοντος, ὥστε οὕτως ἡ ἐξεργασία τῆς ἐξισώσεως νὰ ἀποβῆναι εὐκολωτέρα. Κατόπιν δ' ἔχει συνειδητὸν ὁ ἡμέτερος μαθητὴς ἕτερόν τι **τί**, ἔπειτα ἴσως καὶ δύο ἄλλα, ἐκ τῶν ὁποίων ἕκαστον εἶναι ἐγγύτερον πρὸς τὴν λύσιν. Αἴφνης δ' ἔπειτα ἡ λύσις ὑπάρχει πρὸ αὐτοῦ.

Ἐὰν ὀνομάσωμεν τὸν γενικὸν τύπον τῆς λύσεως δευτεροβαθμίου τινὸς ἐξισώσεως ἐκ τῶν προτέρων εἰλημμένον διάγραμμα (antezipiertes Schema), τὸ εἰς τὸν ἡμέτερον μαθητὴν δεδομένον πρόβλημα ἀπαιτεῖ παρ' αὐτοῦ νὰ πληρῶσῃ περιεχομένου τὸ διάγραμμα τοῦτο ὀρμώμενος ἀπὸ τῆς δεδομένης; αὐτῷ ἐξισώσεως. Ὑφίσταται τρόπον τινὰ τάσις (Spannung) μεταξὺ τοῦ προειλημμένου διαγράμματος καὶ τῆς ἀρχικῆς ἐξισώσεως. Ἡ τάσις δὲ αὕτη ἐνεργεῖ ἐν τῷ ἀσυνειδήτῳ X καθ' ὠρισμένην κατεύθυνσιν, ἀφοῦ ἤδη περιοριστικοὶ παράγοντες ἠλάττωσαν τὸν ἀριθμὸν τῶν δυνατῶν συνειρμῶν.

Ἔτερον παράδειγμα:

Παῖς τις ἐπιθυμεῖ νὰ ἐνθυμηθῇ ὄνομα τι λ. χ. τὸ ὄνομα Γερμανοῦ τινος αὐτοκράτορος. Ὡς προειλημμένον διάγραμμα ἔχει οὗτος κατ' ἀρχάς πρὸ ἑαυτοῦ τὸ σύνολον τῶν καταστάσεων ὠρισμένης τινὸς περιόδου τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας. Τὸ μὲν πλεῖστον τοῦ διαγράμματος εἶναι πεπληρωμένον περιεχομένου· ἀλλ' ἐν τινι θέσει ὑπάρχει χάσμα τι, αἱ σχέσεις τοῦ ὁποίου βέβαια εἶνε ὅλως ὠρισμέναι πρὸς πᾶσαν κατεύθυνσιν· τὸ χάσμα τοῦτο εἶναι τὸ λησμονημένον ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ νεανίας οὗτος ὡσαύτως οὐδὲν πράττει, ἀλλ' ἐργάζεται τὸ ἀσυνειδητὸν X ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς τάσεως, ἡ ὁποία ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ κενοῦ καὶ τοῦ πεπληρωμένου διαγράμματος· τέλος δὲ τὸ ὄνομα ὑπάρχει πρὸ ἡμῶν καί, ὅπερ παράδοξον μὲν, ἀλλ' ἀληθές, ἀναγνωρίζεται ὡς τὸ ὄνομα, περὶ τοῦ ὁποίου ἐπρόκειτο.

Ὅ,τι ἡμεῖς ἐνταῦθα περιεγράψαμεν διὰ παραδειγμάτων ἐξηρευνήθη εὐρέως ὑπὸ τῶν ψυχολόγων τῆς σχολῆς τοῦ Külpe. Ἐδίδετο π. χ. εἰς τὸ «ὑποκείμενον τοῦ πειράματος» ἡ ἐντολὴ νὰ καθορίσῃ, ἂν δύο δεδομένα ἔννοιαι διατελοῦν πρὸς ἀλλήλας ἐν τῇ σχέσει τῆς παραλληλίας ἢ ἐν τῇ τῆς ὑπαλληλίας ἢ ἐν τῇ τοῦ ὄλου πρὸς τὸ μέρος ἢ ἐν τῇ τοῦ γενικοῦ πρὸς τὸ μερικόν. Τὸ ὑποκείμενον τοῦ πειράματος κατόπιν ὄφειλε νὰ καταγράψῃ πᾶν ὅ,τι εἶχε συνηθειτὸν, καθ' ὃν χρόνον διενοεῖτο, ἢ δ' ἐκθεσις αὕτη ἀνελύετο κατόπιν θεωρητικῶς.

Εἶναι ἀνάγκη τώρα νὰ γνωρίσωμεν ἐπιστημονικούς τινας ὄρους, οἱ ὁποῖοι εἶναι σπουδαῖοι ἐν τῇ νεωτέρῃ ψυχολογίᾳ τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ βούλεσθαι.

Ὁ Ἄχιος (Ach) εἰσήγαγε τὴν ἔννοιαν τῆς διοριζούσης τάσεως (determinierende Tendenz). Ὁ ὄρος οὗτος ἐν μὲν τῇ γλώσσει τοῦ καθ' ἡμέραν βίου σημαίνει τὸν τελικὸν σκοπὸν τοῦ νοεῖν καὶ βούλεσθαι, ἐν δὲ τῇ ἡμετέρῃ γλώσσει ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ταξιλογικῶς εἶναι τελείως ἔγκυρον· ὅθεν τοῦτο, ὅπερ ὀφείλει νὰ εἶναι συνειδητὸν εἰς τὸ τέρας τοῦ ὄλου γεγονότος φέρον τὸν τόνον τοῦ τελικῶς ἐγκύρου. Εἰς τὰ μαθηματικὰ ἡμῶν προβλήματα διορίζουσα τάσις εἶναι τὸ ἀντικείμενον: «λελυμένη ἐξίσωσις». Τοῦ ἀντικειμένου τούτου λαμβάνει μὲν τις ἴσως πείραν ἐπ'

εὐκαιρίας καὶ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὅλου γεγονότος, ἀσφαλῶς ὅμως κατὰ τὴν ἔναρξιν αὐτοῦ· **ἀσυνειδήτως** δὲ ἐνεργεῖ τὸ ἀντικείμενον τοῦτο ἐν τῷ ἀσυνειδήτῳ ἐκείνῳ X, μᾶλλον δὲ ἐνεργεῖ ἐν αὐτῷ τάσις τις μεταξὺ τοῦ ζητήματος καὶ τῆς λύσεως αὐτοῦ ὡσαύτως ἀσυνειδήτως. Ἄλλ' ἢ διορίζουσα τάσις ἐνεργεῖ διττῶς, τὸ μὲν περιορίζουσα, τὸ δὲ κατευθύνουσα. Διότι πρῶτον μὲν ἀποχωρίζει μέγαν ἀριθμὸν δυνατῶν συνδέσεων, δεύτερον δὲ ἐκλέγει ἐκ τῶν ὑπολειπομένων ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι εἶνε κατάλληλοι νὰ ὑποβοηθήσουν τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος. Διότι ἀπλοῦς περιορισμὸς τοῦ ἀριθμοῦ δυνατῶν συνειρμῶν ἐνταῦθα βεβαίως δὲν ἐξαρκεῖ.

Ἡ διορίζουσα τάσις, καθὼς ἤδη προείπομεν, δὲν ὑπάρχει πάντοτε συνειδητῆ. Συνειδητῆ εἶναι μόνον ἐν τῇ ἀρχῇ καὶ βραδύτερον ἴσως ποτέ, τυχούσης εὐκαιρίας. Ἄλλ' ἀσυνειδήτως ἐνεργεῖ συνεχῶς. Πολλάκις δὲ συνεργοῦν καὶ τάσεις, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν οὐδέποτε ἢ τὸ πολὺ-πολὺ ἴσως ὅλως κατὰ τὸ τέλος γίνονται συνειδηταί. Τοιοῦτοι δυναμικοὶ ψυχικοὶ παράγοντες, τοὺς ὁποίους ὁ Koffka ὠνόμασε **λανθανούσας διαθέσεις** (latente Einstellungen), εἶναι καθαραὶ θεωρητικαὶ θέσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν στηρίζονται ἐπὶ ἐμπειρικοῦ τινος γεγονότος ἀμέσως συνειδητοῦ.

Αἱ λανθάνουσαι αὗται διαθέσεις δρῶσι λίαν σημαντικῶς ἐν τῷ καθημερινῷ βίῳ. Πάντοτε σχεδὸν ἀπασχολεῖ ἡμᾶς πρόβλημά τι οἰονδήποτε ἢ σκοπὸς τις, τὸν ὁποῖον συνειδητῶς μὲν ἡμεῖς δὲν γινώσκουμεν, ἀλλ' ὁ ὁποῖος μόλα ταῦτα εἰσχωρεῖ βαθύτατα εἰς ὅλον τὸν ψυχικὸν ἡμῶν βίον καὶ κατευθύνει αὐτόν· τὰ προβλήματα δὲ ταῦτα δὲν εἶνε τὰ τοῦ Freud «συμπλέγματα» (Komplexe), περὶ τῶν ὁποίων θὰ εἴπωμεν βραδύτερον.

Αἱ κατὰ τὴν στενοτέραν τῆς λέξεως ἔννοιαν διορίζουσαι τάσεις, αἱ κατευθύνουσαι δηλαδὴ δυνάμεις ἐκείναι, αἱ ὁποῖαι, καίτοι ἀσυνειδητοὶ ὡς δυναμικοὶ παράγοντες, μόλα ταῦτα ἐπ' εὐκαιρίας ἐμφανίζονται συνειδηταί, δι' ἀναλυτικὰς καὶ πειραματικὰς ἐρεῦνας εἶναι φυσικὰ πολὺ καταλληλότεραι ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι παραμένουν διαρκῶς ἀσυνειδητοί. Ἄλλ' ἢ ψυχολογικὴ θεωρία δικαιο-

οὔται νὰ εἰσαγάγῃ καὶ τὰς διαρκῶς ἀσυνειδήτους ταύτας κατ' ἀναλογίαν.

Γ.' Περὶ τῆς καλουμένης ἀναπλάσεως.

Ἀφίνομεν τώρα ἐπ' ὀλίγον κατὰ μέρος τὰς περιορίζουσας καὶ τὰς κατευθυνούσας δυνάμεις, ἵνα βεβαίως ἐρευνήσωμεν αὐτὰς πάλιν βραδύτερον ἀπὸ ὑψηλότερας σκοπιᾶς. Διότι, προτοῦ προχωρήσωμεν, ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν πρόβλημά τι, τὸ ὁποῖον καὶ πρότερον μὲν βεβαίως θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἐρευνήσωμεν, τοῦ ὁποῖου ὅμως ἡ ἐξέτασις κατέστη τώρα ἀπαραίτητος.

Εἰσάγομεν τὸν γνωστὸν εἰς πάντα τὰ ψυχολογικὰ βιβλία ὄρον «ἀνάπλασις».

Ἀνάπλασις εἶναι ἡ μετάβασις ψυχικοῦ τινος ἀντικειμένου ἐκ τῆς ἀσυνειδησίας εἰς τὴν συνείδησιν. Κατὰ πρῶτον λόγον ἡ ἀνάπλασις ἐξυπηρετεῖ τὸν συνειρμόν· ἐπειδὴ δὲ βεβαίως συνειρμὸς ἢ τοῦλάχιστον συνειρμικὴ συγγένεια εἶναι, ἐὰν μὴ «ἦ», ὅμως πάντως μία ἀφετηρία πάντων τῶν ψυχικῶν γεγονότων, ἡ ἀνάπλασις κέκτηται θεμελιώδη σημασίαν τοῦλάχιστον εἰς τὸ συνειδητὸν μέρος τοῦ ψυχικοῦ βίου.

Τὶ δὲ κυρίως σημαίνει ἀνάπλασις; Δὲν φαίνεται ἡ λέξις αὕτη λέγουσα, ὅτι ὑπάρχει ἐν τῷ ἀσυνειδήτῳ ἐκείνῳ X μέγα πλῆθος ἀσυνειδήτων σταθερῶν καὶ ὠρισμένων **τινῶν** φύσεως τρόπον τινά, οἷα εἶναι ἡ τῶν λοιπῶν πραγμάτων, καὶ ὅτι τὰ οἰονεῖ—πράγματα ταῦτα ἔχουν δύο μορφὰς ὑπάρξεως, μίαν συνειδητὴν καὶ μίαν ἀσυνειδητον; Ἐάν τις ἠθελε νομίσει, ὅτι οὕτως ἔχουν τὰ πράγματα, ἡ λέξις ἀνάπλασις ἀσφαλῶς θὰ ἦτο κατάλληλον αὐτῶν ὄνομα.

Ἄλλα γεννᾶται δυσχέρειά τις· διότι ὑπάρχει ἡ καλουμένη φαντασία. Ἡ νύμφη π. χ. καὶ ὁ κένταυρος εἶναι προϊόντα αὐτῆς, ἐκείνη μὲν γυνὴ ἔχουσα οὐρὰν ἰχθύος, οὗτος δὲ ἵππος ἔχων κεφαλὴν ἀνδρός. Ἀμφότερα πρῶτην φορὰν ἀνέκλυψαν ἡμέραν τινὰ ἐν τῇ ψυχικῇ συνειδητῇ πείρᾳ. Ἀμφότερα λοιπὸν ὡς ψυχικὰ ἐμπειρικὰ γεγονότα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπῆρξαν «σταθερὰ καὶ ὠρισμένα» οἰονεῖ—πράγματα, ἀλλ' εἶναι πράγματα, τὰ ὁποῖα δύ-

ναταί τις νὰ ἀναλύη. Ἐὰν τότε τίνα εἶναι σταθερὰ καὶ ὄρισμένα πράγματα :

Καὶ ἑτέρα δὲ τις μεγαλυτέρα καὶ σπουδαιότερα τῆς πρώτης δυσχερεια ἀναφαίνεται. Ἐπιφέρεται δ' αὕτη εἰς τὴν σχέσιν τῶν κατ' ἀνάμνησιν εἰκόνων πρὸς τὰ ἀρχέτυπα, ἅτινα τὸ πρῶτον παρήχθησαν «διὰ τῶν αἰσθήσεων» τὴν λαϊκὴν αὐτὴν φράσιν «διὰ τῶν αἰσθήσεων» ἠμποροῦμεν βέβαια νὰ μεταχειρισθῶμεν ἐνταῦθα.

Αἱ κατ' ἀνάμνησιν εἰκόνες δηλονότι δὲν εἶναι «σταθερὰ καὶ ὄρισμένα» ἀντίγραφα τῶν πρωτοτύπων, ἀλλὰ διακρίνονται αὐτῶν διττῶς. Πρῶτον μὲν εἶναι σχεδὸν πάντοτε μόνον ἀποσπάσματα τῶν ἀρχετύπων καὶ στεροῦνται πολλῶν λεπτομερειῶν, τὰς ὁποίας ἔχουν ἐκεῖνα. Δεύτερον δὲ εἶναι πάντοτε νοθευμένα ἀντίγραφα. Ἐὰν συλλάβῃ τις π. χ. τὴν παράστασιν τοῦ προσώπου φίλου τινὸς ἢ ὀροσειρῶς λίαν γνωστῆς καὶ ἃς ἰχνογραφήσῃ τὸ περιεχόμενον αὐτῆς.

Βλέπων πάλιν ἐκ νέου τὸν πραγματικὸν φίλον ἢ τὴν πραγματικὴν ὀροσειρὰν θὰ εὑρῃ, ὅτι τὸ ἰχνογράφημα εἶναι πλημελές. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἔχει τις ἰχνογραφήσει, εἶναι πρῶτον μὲν ἀτελές, δεύτερον δὲ, ὅπερ σπουδαιότερον, παρεφθαρμένον. Ἐὰν ὅμως εἶναι λίαν ἀξιοσημείωτον, ὅτι τὸ ἰχνογράφημα καίτοι ἐλλιπὲς καὶ νοθευμένον, εἶναι ὅλον τι καὶ δι' ὅλον τι παντάπασιν ἀτομικόν. Παρεστῆθη π. χ. ὁ φίλος μὲ ὅλως ὄρισμένον χρῶμα καὶ εἰς ὅλως ὄρισμένην στάσιν, ἴσως κατὰ τὸ ἥμισυ πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ ἐπὶ βάθους φέροντος ὄρισμένον χρῶμα.

Τί λοιπὸν ὑπολείπεται ἐνταῦθα ἐκ τῶν «σταθερῶν καὶ ὄρισμένων» ψυχικῶν οἰονεὶ πραγμάτων, περὶ τῶν ὁποίων λέγεται, ὅτι ἀναπλάττονται, ὅτι δηλαδὴ ἀπλῶς μεταγονταὶ ἀπὸ τῆς ἀσυνειδησίας εἰς τὴν συνείδησιν ; Οὐδέν, καθὼς φαίνεται εἰς ἐμέ. Διότι βεβαίως δὲν ὑπάρχει ἀνάπλασις. Ἐὰν ὑπάρχει βέβαια *γένεσις* ἀφορμωμένη ἀπὸ ψυχολογικῆς ὕλης, ἢ ὁποία εἶναι ἰκανὴ νὰ προσλαμβάνῃ πᾶσαν οἰανδήποτε νέαν μορφήν τῆς συνδέσεως τῶν στοιχείων τῆς.

Εἰς τὰς ἐκτεθείσας δὲ ταύτας δυσχερείας ἐπιπροστίθεται καὶ τὸ πρότερον ἤδη μνημονευθὲν γεγονός, ὅτι ψυχικόν τι ἀντικείμε-

νον, περὶ τοῦ ὁποίου τὰ ψυχολογικὰ βιβλία λέγουν, ὅτι προέρχεται ἐξ ἀναπλάσεως, αὐτὴν αὐτὴν τὴν δευτέραν φορὰν φέρει ἤδη ἐν ἑαυτῷ τὸν τόνον : «ὅτι ὑπῆρξεν ἤδη ποτὲ συνειδητόν» οὕτω λοιπὸν καὶ μόνον τὸ γεγονός τοῦτο διακρίνει αὐτὸ ἀπὸ τῆς μορφῆς τῆς πρώτης ἐμφανίσεώς του.

Κατὰ ταῦτα λοιπὸν δυνάμεθα μὲν ἴσως νὰ ὀνομάζωμεν οἰονεὶ πράγματα τοῦ ψυχικοῦ βίου (ἐὰν ἐν γένει θέλωμεν νὰ κάμνωμεν χρῆσιν τῆς φράσεως ταύτης) τὴν στοιχειώδη ψυχικὴν ὕλην, περὶ τῆς ὁποίας ἐπραγματεύθημεν κατ' ἀρχάς, ἕτερον ὅμως τι βεβαίως οὐδέν.

Τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων, ὁ συνειρμὸς ἀποβαίνει οὐδὲν ἕτερον ἢ ἀρκετὰ ἀπειρόκαλος μέθοδος κατατάξεως ὁμάδος φαινομένων ἐξ ἀναπλάσεως σχετικῶς ἀπλῶν. Δὲν ὑπάρχουν, ὡς εἶπομεν, «σταθερὰ καὶ ὄρισμένα» ψυχικὰ πράγματα ἔχοντα σταθερὰς συνειρμικὰς συγγενείας. Ἐὰν ἡ ἐνεργὸς δυναμικὴ ψυχικὴ ἀρχὴ ἐργάζεται μόνον ἐπ' εὐκαιρίας εἰς ἀπλουστάτας περιπτώσεις οὕτως, ὥστε φαίνεται, ὡς ἂν νὰ ὑπάρχουν τοιαῦτα πράγματα (1). Λίαν δὲ ἀορίστως δηλοῖ τὰ γεγονότα ταῦτα ἡ λέξις συνειρμὸς. Διότι οὐτέ σταθερὰ πράγματα ὑπάρχουν οὔτε σταθεραὶ συγγένειαι οὔτε γνήσιαι ἀναπλάσεις ἐν τῷ ψυχικῷ βίῳ.

Μετὰ τὴν θεμελιώδη αὐτὴν ἀνακάλυψιν, τὴν ὁποίαν, καθὼς ἐλέχθη, θὰ ἠδυνάμεθα μὲν καὶ πρότερον ἤδη νὰ πραγματευθῶμεν, ἐνταῦθα δὲ ἦτο πλέον ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν, ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῆς διοριζούσης τάσεως καὶ τῆς «περὶ τι πρόβλημα ἀσχολίας». Τὸ ἐπόμενον τμήμα θὰ ὀδηγήσῃ ἡμᾶς εἰς τὴν σημαντικωτάτην τῶν ἐνοιῶν τῆς κοινῆ παραδεδεγμένης αἰτιολογικῆς ψυχολογίας τοῦλάχιστον, κατ' ὅσον πρόκειται περὶ τοῦ ἑσωτεροῦ ψυχικοῦ βίου.

Δ'. Ἡ «ψυχὴ μου»

Προβλήματα, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ λυθῶν, δύνανται νὰ εἶναι τριττά :

1) Ὁ Scheler ἀποκαλεῖ διαρρήδην τὴν συνειρμικὴν συγγένειαν *κόλυμα* τῶν ἀνωτέρων ψυχικῶν παραγόντων (Sympathiegefuehe, 2 Aufl. S. 267).

Πρῶτον δηλαδή δυνατὸν νὰ λάβῃ τις πείραν προειλημμένου τινὸς διαγράμματος, τὸ ὁποῖον εἶναι ἤδη πεπληρωμένον περιεχομένου ἑξαίρεσει ἑνὸς μόνον μέρους αὐτοῦ. Τοῦτο π. χ. συμβαίνει, ἔάν τις προσπαθῇ νὰ ἐνθυμηθῇ τὸ ὄνομα αὐτοκράτορός τινος.

Δεύτερον δυνατὸν νὰ λάβῃ τις πείραν ἐκ τῶν προτέρων εἰλημμένου τινὸς διαγράμματος ὅλως κενοῦ, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ πληρωθῇ περιεχομένου ἐπὶ τῇ βάσει δεδομένου τινὸς συστήματος ἀναφορῶν, σχέσεων. Τοῦτο συμβαίνει κατὰ τὴν λύσιν μαθηματικοῦ τινος προβλήματος. Πρὸς χαρακτηρισμὸν τῶν πραγμάτων τούτων ὁ Σέλτς (Selz) εἰσήγαγε τὸν ὄρον *συμπλήρωσις συμπλέγματος* (Komplexergänzung). Ὁ ἀσυνείδητος κατευθύνων παράγων δρᾷ οὕτως, ὥστε συμπληροῖ ἐξ ὀλοκλήρου σύμπλεγμά τι, τὸ ὁποῖον μέχρι τοῦδε ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν ἑσωτερικὸν ψυχικὸν βίον ἦτο εἰσέτι μᾶλλον ἢ ἦττον ἀτελής. Οὐδόλως δ' ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τοῦ πρότερον μνημονευθέντος συνειρμοῦ μεταξὺ ὅλου τινὸς καὶ τοῦ μέρους αὐτοῦ. Διότι, ὡς γνωστόν, ἀπερρίψαμεν τὴν γνώμην, ὅτι ὑπάρχουν πράγματα σταθερὰ καὶ ὄρισμένα, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀνάγκην ἀπλῶς μόνον νὰ ἀναπλασθοῦν. Λοιπὸν οὔτε τὸ πλῆρες σύμπλεγμα οὕτω τὸ ἐλλιπές, οὔτε ἡ ὕλη, ἢ ὁποία ὀφείλει νὰ εἰσαχθῇ εἰς τὸ σύμπλεγμα, οὔτε τέλος τὸ προειρημένον σύστημα ἀναφορῶν εἶναι τοιαῦτα πράγματα. Συμπλήρωσις συμπλέγματος εἶναι καθ' ἡμᾶς μόνον ὄνομα ὄρισμένου εἴδους καὶ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον πολλάκις ἐργάζονται ψυχικοί δυναμικοὶ παράγοντες.

Τρίτον δὲ τέλος ὑπάρχουν περιπτώσεις ἐν τῷ ψυχικῷ βίῳ κατὰ τὰς ὁποίας δὲν πρόκειται νὰ πληρωθοῦν ὅλως ἢ ἐν μέρει περιεχομένου προειλημμένα διαγράμματα, ἀλλὰ κατὰ τὰς ὁποίας δὲν ὑπάρχουν τοιαῦτα διαγράμματα, ὀφείλουν δὲ πολλῷ μᾶλλον νὰ *εὗρεθῶν ταῦτα*· αὕτη δὲ ἢ μορφὴ «λύσεως» τινος εἶναι συγχρόνως ἢ τὸν ψυχικὸν ἡμῶν βίον ποιοῦσα πολῦτιμον περὶ τὴν πρόοδον τοῦ πολιτισμοῦ. Πᾶσα «εφεύρεσις» καὶ «ἀνακάλυψις» κατὰ τὴν εὐρυτάτην ἔννοιαν τῆς λέξεως ἐπιστημονική, θεωρητική, ἠθική, θρησκευτική, καλλιτεχνική, τεχνική στηρίζεται ἐπὶ τοῦ γεγονότος τούτου. Ἐνταῦθα ἢ ἔννοια τῆς διοριζούσης τάσεως, ἢ ὁποία ἐργάζεται ἀσυνειδήτως ἐν τῷ ἀσυνειδήτῳ, φαί-

νεται οὐδεμίαν ἔχουσα δύναμιν· ἀλλ' ὅμως ἀρκεῖ νὰ ἐξετάσῃ τις ἀκριβῶς τό, περὶ οὗ ἐνταῦθα πρόκειται, πράγμα, ἵνα πεισθῇ, ὅτι ἢ ἔννοια αὕτη τῷ ὄντι διασφρίζει τὴν δύναμιν αὐτῆς.

Ἐναγκαῖον δ' ἐνταῦθα βεβαίως νὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τὰς πρώτας βάσεις τῆς φιλοσοφίας καὶ κατὰ πρῶτον νὰ παραθέσωμεν ὄρους τινάς. Τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ βιβλίου ἡμῶν, ἐν παρόδῳ εἰρήσθω, δὲν θὰ ἀποβῇ πολὺ «νεωτεριστικόν» (modern).

Ἐς ὀνομάσωμεν κατ' ἀρχάς τὸ ἀσυνείδητον ἐκεῖνο X, ἐν τῷ ὁποίῳ τελοῦνται πάντα τὰ ὑφ' ἡμῶν ἐξετασμένα φαινόμενα. Καλοῦμεν λοιπὸν αὐτὸ μὲ τὸ παλαιὸν ὄνομα «ψυχὴ» ἢ καλύτερον «ἡ ψυχὴ μου»· διότι ἡ ψυχολογία, τοῦλάχιστον καθ' ὃν τρόπον ἡμεῖς ἐπραγματεύθημεν αὐτὴν μέχρι τοῦδε, ἀσχολεῖται βέβαια μόνον μὲ τοῦτο, τὸ ὁποῖον *ἐγὼ* ἔχω ἢ ἔσχον συνειδητόν· τούτου δὲ ἔνεκα ἔχομεν τὸ δικαίωμα νὰ λέγωμεν μόνον περὶ ψυχῆς ἀναφερομένης εἰς τὸ ἐγώ, κατ' ἀκολουθίαν περὶ *τῆς ἰδικῆς μου* ψυχῆς, ὃ δὲ περιορισμὸς οὗτος εἶναι ἀναγκαῖος τοῦλάχιστον ἐν τῷ μέρει τούτῳ τῆς ἐρεῦνης ἡμῶν.

Δυναμέθα νὰ λέγωμεν, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἢ ἀσυνείδητος ἀφετηρία τῆς συνειδητῆς ἐμπειρίας μου, λαμβανομένης ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς καὶ κατὰ τὴν χρονικὴν αὐτῆς ἀκολουθίαν. Ἐν τῇ ψυχῇ μου ὑπάρχει *συνεχῆς γένεσις*, ἢ ὁποία ὑπόκειται εἰς ὄρισμένας τινὰς μορφὰς τῆς αἰτιότητος, ἐνῶ ἐγώ, καθὼς ἤδη γινώσκομεν, μόνον συνειδητῶς *ἔχω οὐχὶ ἐν συνεχείᾳ*, ἀλλὰ διακεκομμένως καθὼς συμβαίνει περὶ τοὺς κρότους ἠλεκτρικῆς τινος μηχανῆς.

Εἰς τὸ μέρος τοῦτο τοῦλάχιστον τοῦ βιβλίου ἡμῶν δὲν ἐξετάζομεν τὴν ψυχὴν μου ὡς τι ἀπολύτως ἢ μεταφυσικῶς ὑπάρχον πράγμα. «Ἡ ψυχὴ μου» εἶναι ἔννοια τάξεως, (1) καθ' ἣν μέρος τι τοῦ εἶναι ἐκλαμβάνεται, *ὡς ἐάν* ὑπάρχῃ ἀνεξάρτητον οὐχὶ δηλαδή μόνον κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸ ἐγώ. Ἀλλὰ μόνον *ὡς ἐάν*. «Ἡ ἰδική μου ψυχὴ» ὡς ἔννοια παραμένει *ἰδική μου* ἔννοια, ἰδικόν μου ἄμεσον ἀντικείμενον, ἀλλὰ ἀνήκει εἰς τὴν τάξιν ἐκείνην τῶν ἀμέσων ἀντικειμένων, διὰ τῶν ὁποίων «ὑπονοοῦνται», νομίζονται ὑπάρχοντα ἔμμεσα ἀντικείμενα, καθ' ὃν ἀκριβῶς τρῶ-

(1) Δηλαδή λογική. Σ. Μ.

πον ὑπονοοῦν ἔμμεσα ἀντικείμενα καὶ πᾶσαι αἱ ἔννοιαι, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον καλεῖται φύσις ἢ ἐμπειρική ἐν τόπῳ πραγματικότητος, καὶ αὐτὴ αὐτὴ ἡ ἔννοια φύσις.

Κατὰ ταῦτα λοιπὸν τίθημι τὴν ἔννοιαν «ἡ ἰδική μου ψυχὴ», ἐπειδὴ βλέπω, ὅτι τοιοῦτοτρόπως ὑπάρχει τάξις ἐν τῷ συνόλῳ τῆς συνειδητῆς ἐμπειρίας μου τῆς προϊόντος τοῦ χρόνου συλλεγομένης. Θεωρῶ τὴν ταξικὴν ἔννοιαν «ἡ ἰδική μου ψυχὴ» ὡς τὴν ἀσυνειδητόν **τι** μεταβαλλόμενον καὶ ἔχον ποιήσας μορφὰς τῆς αἰτιότητος· ὡς **τι**, ὅπερ τρόπον τινὰ διεισδύεται εἰς τὸ σύνολον τῆς παρελθούσης, τῆς παρούσης καὶ τῆς μελλούσης συνειδητῆς ἐμπειρίας μου καὶ συνενώνει αὐτὴν εἰς μεγάλην τινὰ ἐνότητα — ἀλλὰ μόνον, ὡς **ἐάν** αὐτὴ ὑφίσταται ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῆς ὑπ' ἐμοῦ θέσεως αὐτῆς.

Ὅπως λοιπὸν ἀδιστακτως ὁμιλῶ περὶ **ψυχῆς** ἐλπίζω ὅμως, ὅτι ὁ ἀναγνώστης θὰ λάβῃ βεβαίως ὑπ' ὄψιν τὰς περὶ τῆς ἐννοίας ταύτης κριτικὰς ἐπιφυλάξεις μου. Δὲν ὁμιλῶ δὲ περὶ «ἰδικῆς μου συνειδήσεως» ἢ περὶ «τῆς συνειδήσεως». «Ἡ συνειδήσις μου» θὰ ἦτο δηλαδὴ λίαν παραπλανητικὴ γλωσσικὴ ἔκφρασις τούτου, περὶ οὗ πρόκειται ἐνταῦθα καὶ ὅπερ καλεῖται ὑφ' ἡμῶν ψυχὴ. Διότι τὸ σπουδαιότατον ἐν ταῖς μέτραις τοῦδε ἐρευνᾶται ἡμῶν ἀναμφιβόλως ἦτο, ὅτι κατεδείξαμεν, ὅτι ἐν τῷ συνειδητῷ μέρει τοῦ ψυχικοῦ βίου **δὲν** ὑπάρχει γένεσις, **δὲν** ὑπάρχει αἰτιότης, **δὲν** ὑπάρχει ἐνέργεια, **δὲν** ὑπάρχει χρονικὴ συνέχεια. Ἀλλὰ νῦν, διὰ τὴν ἐρημνεύσωμεν δυναμικῶς τὴν χρονικὴν ἀκολουθίαν τῶν συνειδητῶν φαινομένων, ἔχομεν ἀνάγκην ἀσυνειδήτου τινός, ἐν γενέσει διατελοῦντος καὶ ἐνεργοῦντος· εὐλόγως δὲ δὲν δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν τοῦτο προσφόρως μὲ τὴν λέξιν : «ἡ συνειδήσις».

Μάλιστα δὲ ἡ λέξις «ἡ συνειδήσις» παραπλανᾷ κυρίως, ὅταν μεταχειρίζομεθα αὐτὴν ἐπὶ τῆς συνειδητῆς ἐμπειρίας μου ὡς τοιαύτης. Διότι οὐσιαστικόν τι δηλοῖ πράγματι· «ἐγὼ» δὲ δὲν εἶμαι κἄν οὐδὲ οἶονεῖ — πράγμα. Βεβαίως δὲ δὲν εἶμαι τι τοιοῦτον, οἷον χύτρα τις συνειδητῆ, «ἐν» τῇ ὁποίᾳ ὑπάρχει τι· τούτου δὲ ἕνεκα βέβαια ἀπεφύγομεν καὶ τὴν φράσιν «περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως». Φυσικῶς δὲ δὲν εἶνε ἐντελῶς ὄρθον καὶ τὸ νὰ μεταχειρίζομεθα τὴν λέξιν «ἐν» ἐπὶ τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ἡ ψυχὴ δύναται

τοῦλάχιστον κατ' ἀναλογίαν νὰ συγκρίνεται πρὸς τι, «ἐν» τῷ ὁποίῳ εὐρίσκεται τι κατὰ τὴν κυρίαν τῆς λέξεως σημασίαν.

Ἡ λέξις «ἡ συνειδήσις» εἶναι κατὰ ταῦτα πάντως ὄνομα ἀκατάλληλον τοῦ οὔτε νὰ ὀρισθῇ οὔτε εἰς ἕτερόν τι νὰ ἀναχθῇ δυνάμενον «ἐγὼ» καὶ τῆς πείρας αὐτοῦ. Ἀντὶ λοιπὸν τῆς λέξεως ταύτης προτιμότερον νὸ τίθεται τὸ ἡμέτερον πρωταρχικὸν γεγονός «ἔχω τι συνειδητόν». Ἐπ' **οὐδενὶ** δὲ λόγῳ ἐπιτρέπεται νὰ γίνῃ χρῆσις τῆς λέξεως ἐκείνης ἐπὶ τῆς ἀσυνειδήτου ψυχῆς· διότι βεβαίως δὲν θὰ θελήσῃ τις νὰ ἐφαρμόσῃ ἐνταῦθα τὴν ἀρχὴν *lucis a non lucendo*.

Ἀλλ' ἂς ἐπανέλθωμεν νῦν εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ψυχικῆς αἰτιότητος καὶ ἀφορμώμενοι ἀπὸ τῆς νέας ἡμῶν ἐννοίας «ἡ ψυχὴ μου» ἂς διερευνήσωμεν τὰ ζητήματα, τὰ ὁποῖα ἔμειναν εἰσέτι ἄλυτα.

Ἐχομεν θέσει νὸ ἐξῆς ζήτημα : Πῶς ἔχουν τὰ κατὰ τὰς διοριζούσας τάσεις καὶ τὰ κατὰ τὰς συμπληρώσεις συμπλεγμάτων, ἐὰν **μηδὲν** ὑπάρχῃ ἐκ τῶν προτέρων εἰλημμένον σχῆμα, τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο δυνατόν νὰ πληρωθῇ ὅλως ἢ ἐν μέρει μὲ περιεχόμενον;

Ἴνα λοιπὸν ἀποκριθῶμεν εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν πρώτην ἀρχὴν πάσης φιλοσοφίας. Ἀλλ' ἀνάγκη πάντως νὰ εὕρωμεν ἀποκρίσιν τινα· ἄλλως ἢ δυναμικὴ ἡμῶν ψυχολογία ἤθελε παραμείνῃ λίαν ἀτελής.

Ἐπαναλαμβάνομεν λοιπὸν, ὅτι ἐν τῇ ἀρχῇ πάσης φιλοσοφίας ὑπάρχει τὸ πρωταρχικὸν γεγονός : **ἔχω συνειδητόν τι**. Τὸ γεγονός δὲ τοῦτο δὲν εἶναι βεβαίως ὅλως ἱκανόν, ἵνα φέρῃ τὸ μέγα τῆς φιλοσοφίας οἰκοδόμημα· ἔχει ἀνάγκην συμπληρώσεως, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ παράσχωμεν ἡμεῖς εἰς αὐτό. Τὸ **τι**, τὸ ὁποῖον ἔχω συνειδητόν, εἶνε διατεταγμένον (ἐν τάξει τεθειμένον). Ἄς εὐρύνωμεν λοιπὸν τὸ πρωταρχικὸν ἡμῶν γεγονός καὶ ἂς εἴπωμεν : **ἔχω συνειδητόν τι διατεταγμένον**. Αὐτὴ μὲν αὐτὴ ἡ ἔννοια τῆς **τάξεως** δὲν δύναται νὰ ὀρισθῇ· τὴν σημασίαν ὅμως αὐτῆς, ἵνα εἴπωμεν κατὰ **Καρτέσιον**, βλέπομεν εὐθὺς ἀμέσως διὰ διὰ τοῦ νοῦ «σαφῶς καὶ εὐκρινῶς».

Νῦν δὲ ἂς στραφῶμεν ἀπὸ τοῦ πρωταρχικοῦ γεγονότος καὶ τῆς φαινομενολογίας εἰς τὴν ψυχολογίαν.

Ἡ ψυχὴ μου εἶναι ἡ ἀσυνείδητος βάσις τῆς συνειδητῆς μου ἐμπειρίας· οὕτως ἰσχυρίσθημεν χάριν τῆς (λογικῆς) τάξεως. Ἡ δὲ εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ὑπάρχουσα γνῶσις μου τῆς ἐννοίας **τάξις** καὶ ἡ ἀρχικὴ βούλησίς μου νὰ ἐπιδιώκω τὴν τάξιν ἀποκαλύπτει εἰς τὸ ἐγὼ ὠρισμένην τινὰ ἀρχικὴν κατάστασιν καὶ ἀρχικὴν τινὰ δύναμιν τῆς ψυχῆς μου: ὅτι δηλαδὴ καὶ ἡ ψυχὴ μου κατέχει τὸ διάγραμμα **τάξις**, ἀλλ' αὕτη δύναται πρὸς τούτῳ καὶ νὰ παράγῃ πελληρωμένην τάξιν, διότι αὕτη ἔχει τὴν δεξιότητα τοῦ ποιεῖν, τοῦ βούλεσθαι καὶ τοῦ νοεῖν, ἐνῶ τὸ ἐγὼ δὲν κατέχει δυναμικὰς δεξιότητας.

Ἄς ἐφαρμόσωμεν τώρα μερικὰ ἐκ τῶν ψυχολογικῶν ἡμῶν πορισμάτων!

Συμβαίνει, ὡς ἐὰν πάντοτε κατέχωμαι ὑπὸ τοῦ προβλήματος νὰ ζητῶ τελείαν τάξιν καὶ ὡς ἐὰν ἡ ψυχὴ μου λύῃ τὸ πρόβλημα τοῦτο. Ἐγὼ καὶ ἡ ψυχὴ μου κατὰ τὴν ἀληθῆ αὐτῆς οὐσίαν κατεχόμεθα ὑπὸ τοῦ πρωταρχικωτάτου τούτου πάντων τῶν προβλημάτων: ἀμφοτέρω κατέχουν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς καὶ κατ' ἀνεξήγητον τρόπον τὸ ἐκ τῶν προτέρων εἰλημμένον διάγραμμα: **τάξις**· ἡ δὲ ψυχὴ μου ἐργάζεται κατὰ τὸ διάγραμμα τοῦτο. Τὸ πρωταρχικωτάτον λοιπὸν πάντων τῶν προβλημάτων εἶναι τὸ ἐξῆς: Πᾶν ὅ,τι γίνεται συνειδητῆ πείρα, ὀφείλει νὰ θεωρητῆ (βλέπεται νοερώς) ἐν τάξει, διατεταγμένον.

Νῦν δὲ ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ πρωτογενοῦς τούτου προβλήματος ἀναφαίνονται πρὸ ἐμοῦ ἰδιαίτερα ἐκ τῶν προτέρων εἰλημμένα σχήματα. Ἀποτελοῦν δὲ ταῦτα τὰς ἐπὶ μέρους διοριστικὰς τάσεις, περὶ τῶν ὁποίων κάμνει λόγον ἡ συνήθης ψυχολογία καὶ ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐργάζεται ἡ ψυχὴ μου ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ ἐν τῷ καθημερινῷ βίῳ.

Ἡ πρώτη ἀνακάλυψις πάντων τῶν ἐπὶ μέρους διαγραμμάτων, ἢ, ἵνα ἐκφράσωμεν τὸ πρᾶγμα κατ' ἄλλον τρόπον, **ἡ πρώτη θεώρησις (νοερὰ παρατήρησις) προβλημάτων** ἐκπηγάζει ἐκ τῆς ἐνδοτάτης ταύτης οὐσίας τῆς ψυχῆς. Ὁρωμένη ἐκ τοῦ ἀρχικωτάτου διαγράμματος **τάξις** τίθησιν ἡ **ψυχὴ** ὠρισμένα ἐπὶ μέρους διαγράμματα καὶ παραδίδει αὐτὰ πρὸς ἐπεξεργασίαν εἰς τὰς δυνάμεις αὐτῆς. Συμφώνως δὲ πρὸς ταῦτα **ἐγὼ** διὰ πρωτο-

γενεστάτης θεωρήσεως λαμβάνω πείραν τῆς ἐννοίας **τάξις**, κατόπιν δὲ ὠρισμένων προβλημάτων τάξεως, ἔπειτα δὲ καὶ τῆς λύσεως τούτων, τῆς πληρώσεως δηλαδὴ, τάξεως τῶν ἐπὶ μέρους κενῶν σχημάτων. Κατὰ ταῦτα πᾶσαι αἱ ἐννοιαὶ τῆς συνήθους ψυχολογίας, οἷον ἀνάπλασις, συνειρμός, περιορίζοντες παράγοντες, διορίζουσαι τάσεις κλπ., γίνονται ἐννοιαὶ δευτερεύουσαι, οἷον εἰ μόνον προσωριναί.

Μόνον μίαν πράγματι τελικῶς ἔγκυρον ἐννοίαν γνωρίζει ἡ κοινῇ παραδεδεγμένη ψυχολογία, τὴν ἐξῆς: **ἡ ἐμὴ ἐν τάξει διατελοῦσα καὶ τάξιν ποιοῦσα ἀσυνείδητος ψυχὴ** ἢ, ὅπερ τὸ αὐτό: **ἡ ἐμὴ ὅλη ὁλότητα ποιοῦσα ψυχὴ**.

Ἄς προσπαθήσωμεν νὰ εἴπωμεν περὶ τῆς ψυχῆς καὶ τινὰ ἐπὶ πλέον: Ἡ ψυχὴ ἀνάγκη νὰ ὑπολαμβάνεται ὡς δυναμικὸν τι σύστημα ἔχον ἰδιάζουσαν κατασκευὴν ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὰς λογικὰς πρωταρχικὰς ἐννοίας ἢ κατηγορίας, τῶν ὁποίων λαμβάνω πείραν, καὶ πρὸς τὰς σχέσεις, αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν μεταξὺ αὐτῶν.

Τὴν δυναμικὴν δὲ ταύτην σύστασιν τῆς ψυχῆς δυνάμεθα νὰ ἀνακαλύψωμεν φυσικὰ μόνον ὁρμώμενοι ἀπὸ τῆς λογικῆς κατασκευῆς τῆς **συνειδητῆς** ἡμῶν ἐμπειρίας, ἥτις, καθὼς γινώσκομεν, εἶναι στατικὴ· διότι τὴν ψυχὴν δὲν δυνάμεθα νὰ ἐρευνήσωμεν, καθὼς ἐρευνῶμεν ζῶν τι ἀνατέμνοντες αὐτό.

Ὅθεν πᾶσαι αἱ περὶ τῆς ψυχῆς ἀνακαλύψεις γίνονται ἀναγκαίως κατ' ἐπαγωγὴν καὶ ἀναλογίαν. Μάλιστα δὲ πᾶσαι κατ' ἀναγκὴν παραμένουν λίαν ἔλλιπεις. Διότι ἡ πνευματικὴ ἡμῶν σύστασις δυστυχῶς εἶναι φύσεως τοιαύτης, ὥστε τῶν λεπτομερειῶν δεδομένης τινὸς ποικιλίας τότε μόνον δύναται νὰ ἐπιλαμβάνεται, ὅταν αὕτη εἶναι τοπικὴ. Ἄλλ' ἡ ψυχὴ καὶ ἡ κατασκευὴ αὐτῆς βεβαιότατα δὲν εἶναι τοπικαί. Παράδοξον, τὸ ἐγὼ εἶναι ἀνίκανον νὰ ἐξερευνήσῃ ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ τὴν ἰδικὴν του βάσιν! Ἡ ὅλη, πλήρης ψυχὴ εἶναι ἀνέφικτος εἰς τὸ μέρος αὐτῆς, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸ ἐγὼ.

Ἐτερον δὲ πρόβλημα ἀναφαίνεται τὸ ἐξῆς: Δὲν θὰ ἦ δυνατόν ἡ ὀργανωμένη ψυχὴ νὰ ἔχῃ τὴν περὶ τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς διδασκαλίαν, τὴν οἷον εἶ—ἐμβρολογίαν τῆς; Βεβαίως. Ἄλλὰ τόσον ὀλίγα εἶναι ἐνταῦθα γνωστὰ μετὰ βεβαιότητος, ὥστε ἐπιθυμοῦμεν

νὰ ἀποκλείσωμεν τῆς ἐρεῦνης ἡμῶν τὰ πράγματα ταῦτα καὶ νὰ εἴπωμεν μόνον ἓν, τὸ ἐξῆς: Τὸ ζήτημα τοῦτο περιπίπτει εἰς τὴν μεγάλην δυσχέρειαν, ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ γινώσκωμεν, τί ἐκ τῆς ἐμβρυολογίας τῆς ψυχῆς ἀνήκει ἴσως μόνον εἰς τὴν ἐμβρυολογίαν τοῦ ἐγκεφάλου. Ὅμως τοῦτο δύναται μόνον βραδύτερον νὰ γίνῃ καταληπτόν.

Τὶ δὲ νῦν ἐπὶ πλέον ὀφείλομεν νὰ εἴπωμεν περὶ τῆς *αἰτιότητος* τῆς ψυχῆς καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἰδίᾳ περὶ τῆς αἰτιώδους φύσεως τῶν γνωστῶν εἰς ἡμᾶς κατευθυνόντων παραγόντων;

Τοιοῦτός τις παράγων εἶναι ἄρα γε ἓν γένει «αἰτιώδης» παράγων; Ἀναμφιβόλως εἶναι, ἐὰν βέβαια ὀνομάζωμεν «αἰτίαν» τοῦτο, ὅπερ διορίζει τὴν ὑπαρξίν καὶ τὴν ποιότητα χρονικοῦ τινος γεγονότος διὰ τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ ὑπαρχούσης ποιότητος ἢ διὰ τῆς ἑαυτοῦ ἐν χρόνῳ ὑπάρξεως. Ἄλλ' ἡ ψυχικὴ αἰτιότης δὲν ἐπιτρέπεται νὰ συγκρίνεται μὲ τὴν μηχανικὴν· ἀκριβῶς δὲ ἐπειδὴ πολλοὶ συνέχουν τὴν «αἰτιότητα» ἓν γένει μὲ τὴν «μηχανικὴν αἰτιότητα» νοουμένην κατὰ τὴν εὐρυτάτην ἔννοιαν τῆς λέξεως, ὅθεν κατὰ τὴν ἔννοιαν τὴν περιέχουσαν τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀθροίσματος, ὑπέπεσαν εἰς τὴν πλάνην νὰ ἐκβάλουν ἐκ τῆς ψυχολογίας τὴν ἔννοιαν τῆς αἰτιότητος ἓν γένει. Μηχανικὴ αἰτιότης εἶναι αἰτιότης ὑπάρχουσα μεταξὺ τῶν ἐπὶ μέρους λ.χ. μεταξὺ ἀτόμων· ὁ συνειρμὸς ὑπὸ τὴν τραχυτάτην αὐτοῦ μορφήν εἶναι τι ἀνάλογον πρὸς αὐτήν. Ἡ μηχανικὴ αἰτιότης ὅμως οὐδαμῶς εἶναι ἡ μόνη δυνατὴ μορφὴ αἰτιότητος· εἶναι μόνον μία ἐκ τεσσάρων δυνατῶν μορφῶν¹⁾, ἐκ τῶν ὁποίων μία τις εἶναι ἀξία τοῦ ὀνόματος: *αἰτιότης ποιοῦσα ὀλότητα* καὶ πραγματοποιῆται ἐν τῷ κόσμῳ τῶν ζώντων ὄντων, καθὼς διὰ μακρῶν κατέδειξα ἐν τῇ ἐμῇ «*Φιλοσοφία τῶν ἐνοργάνων ὄντων*».

Δυνάμεθα μὲν λοιπὸν βεβαίως, ἂν θέλωμεν, νὰ συγκρίνωμεν τὴν ἐν τῇ ψυχῇ κρατοῦσαν αἰτιότητα πρὸς τὸ σχῆμα τῆς αἰτιότητος, ἣτις ποιεῖ ὀλότητα, πρὸς τὸ τῆς βιολογικῆς δηλαδή. Ἄλλ' μικρὰ ἡ λέξις: «ἐν», ὡς γνωστόν, πρέπει ἐνταῦθα, ἐνθα πρόκειται περὶ ψυχικῶν, νὰ μὴ νοῆται κατὰ λέξιν ἢ δ' ὑπόμνησις αὐτῆ

¹⁾ Πρβλ. «*Ordnungslehre*, 2 Aufl. 1923 S. 197 ff.

ἀνάγκη νὰ ἀποτρέψῃ ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ νὰ ἐκτείνωμεν πέραν τοῦ δέοντος τὰ ὄρια τῆς συγκρίσεως τῆς ψυχικῆς πρὸς τὴν βιολογικὴν αἰτιότητα. Ἐν γένει δὲ παράγοντας ποιοῦντας ὀλότητας οὐδέποτε δυνάμεθα νὰ διασαφηνίζωμεν ἐν πάσαις αὐτῶν ταῖς λεπτομερεῖαις διότι, ἐπαναλαμβάνομεν, ἡ πνευματικὴ ἡμῶν κατασκευὴ εἶναι περιορισμένη καὶ δύναται νὰ εἰσέρχεται εἰς τὰς ἐσχάτας λεπτομερεῖας μόνον, ὅπου πρόκειται περὶ τοπικῆς ποικιλίας, κατ' ἀκολουθίαν λοιπὸν, ὅπερ παράδοξον, ἀλλ' ἀληθές, οὐχὶ ἐὰν πρόκειται περὶ τοῦ ἑαυτοῦ τῆς.

Τελευταῖον δὲ πρόβλημα: Εἶναι «συνειδητὴ» ἡ ψυχὴ; Μέχρι τοῦδε ἐκαλοῦμεν αὐτὴν πάντοτε ἀσυνειδητον. Ἄλλ' ὁ χαρακτηρισμὸς οὗτος δὲν θὰ ἠδύνατο ἄρα γε νὰ σημαίῃ μόνον, ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι τὸ «ἐγώ», ὅτι δὲν ἔχει τὴν μορφήν ἐκείνην τῆς συνειδητότητος, ἣτις ἀποδίδεται διὰ τῆς φράσεως «λαμβάνω πείραν»; Ἐὰν δὲ καὶ ἡ ψυχὴ εἶχε εἰδὸς τι «ἐγώ», βεβαίως δὲ ὑπὸ μορφήν διάφορον ἐκείνης, ὑπὸ τὴν ὁποίαν «ἐγώ» γινώσκω αὐτήν, θὰ ἐπρόκειτο περὶ ἀληθινοῦ ἄλλου ἐγῶ (alter ego).

Ἐν τῷ τμήματι δὲ τούτῳ τοῦ βιβλίου ἡμῶν θέτομεν ἀπλῶς τὸ ζήτημα· διότι ἀκόμη βέβαια δὲν γινώσκομεν, τί σημαίνουν αἱ λέξεις: Ἐτερον ἐγώ, ἐπομένως καὶ Alter ego. Κατ' οὐσίαν βεβαίως οὐδεμίαν δι' ἡμᾶς ἐπὶ τοῦ παρόντος ἔχουν αὐταὶ σημασίαν· διότι ὅλη ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ψυχολογία ἡμῶν στηρίζεται μέχρι τοῦδε ἐπὶ τοῦ θεωρητικοῦ ἐγωῖσμοῦ (Solipsismus).

Τὸ δυσχερὲς τοῦτο πρόβλημα θέλομεν ἐξερευνήσαι βραδύτερον.

Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἂς ἀρκεσθῶμεν νὰ θεωρῶμεν τὴν μὲν ψυχὴν ὡς ἀντικείμενον ἐμπειρικὸν *ἔμμεσον*, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ ἀσυνειδητος βᾶσις τοῦ συνειδητῆν πείραν λαμβάνοντος ἐγῶ, τὴν δὲ ἔννοιαν «ἡ ψυχὴ μου» ὡς ἔννοιαν τάξεως, (λογικὴν). Αὐτὸ δὲ τοῦτο τὸ ἀντικείμενον καὶ ἡ ἔννοια, δι' ἧς «νοεῖται» τοῦτο, βεβαίως ἀνάγκη νὰ διακρίνονται ἀλλήλων, καθ' ὃν τρόπον τοιαύτη τις διάκρισις γίνεται καὶ ἐν τῷ περὶ Θεοῦ προβλήματι

Περὶ μὲν λοιπὸν τῆς δυναμικῆς τοῦ ἐσωτερικοῦ ψυχικοῦ βίου τοσαῦτα.

Εἰσερχόμεθα δὲ νῦν εὐθὺς εἰς νέον πεδῖον ἐρεῦνης, τὸ ὁποῖον θὰ ἀπαιτήσῃ τὴν εἰσαγωγὴν πολλῶν νέων ἐνοιῶν. Ἐν τῷ πεδίῳ

δὲ τοῦτω τὸ πρῶτον θὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὰ προβλήματα ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ἀναγράφονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πρῶτα εἰς τὰ ψυχολογικὰ ἔγχειρ δια. Τὰ προβλήματα ταῦτα εἶναι τὸ τοῦ αἰσθήματος, τὸ τῆς ἀντιλήψεως, τὸ τῆς κινήσεως κλπ. Ἡ δὲ πρώτη νέα ἔννοια, τὴν ὁποῖαν ὀφείλομεν νὰ εἰσαγάγωμεν, εἶναι ἔννοιά τις, ἡ ὁποῖα εἶναι μὲν γνωστοτάτη κατὰ τὴν ἐν τῇ καθημερινῇ ζωῇ ἐκδοχὴν τῆς, παρέχει ὅμως μεγάλας δυσκολίας εἰς τὴν λογικὴν αὐτῆς κατάληψιν· ἡ ἔννοια αὕτη εἶναι ἡ ἔννοια : «**τὸ σῶμά μου**».

Ἄλλ' ὅμως πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς τὴν νέαν ἡμῶν ταύτην ἀνάλυσιν, ἐπιθυμοῦμεν πρῶτον μὲν νὰ ἀφιερῶσωμεν ὀλίγας τινὰς παρατηρήσεις καὶ εἰς ἄλλην τινὰ ὀρισμένην ἔννοιαν, ἡ ὁποῖα μεγάλην ἔχει σπουδαιότητα ἐν τῇ νεωτέρῃ ψυχολογίᾳ, ἔπειτα δὲ νὰ συνοψίσωμεν τὰ οὐσιώδη γνωρίσματα τῆς νεωτέρας κοινῇ νομιζομένης, τῆς ἐπισήμου, ψυχολογίας, τὰ ὅποια συγχρόνως καταδεικνύουν καὶ τὴν μεγάλην αὐτῆς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν παλαιότεραν ψυχολογίαν.

4 Ὀλίγα τινὰ περὶ ψυχικῆς «δολότητος».

Σκόπιμον φαίνεται νὰ εἴπωμεν ἐνταῦθα ὀλίγα τινὰ καὶ περὶ τῆς σπουδαιότητος, τὴν ὁποῖαν ἔχει ἐν τῇ ψυχολογίᾳ ἡ ἔννοια τοῦ **δλου**. Διότι ἡ ἔννοια αὕτη νεωστὶ τοῦλάχιστον ὑπὸ τινὰ ἰδιαιτέραν χαρακτηριστικὴν αὐτῆς ὄψιν εὐλόγως κατέλαβε πρωτεύουσαν θέσιν ἐν τῇ ψυχολογικῇ καὶ ἐν τῇ βιολογικῇ ἐρευνῇ. Ἡ ὄψις τῆς ἔννοιας ταύτης, ἣν ἐνταῦθα ἔχω ἐν νῶ, εἶναι ἡ τῆς «κατασκευῆς» ἢ ἡ τῆς «μορφῆς» ἢ ἀμφοτέραι, καθ' ὅσον τις νοεῖ αὐτὰς ἰσοδυνάμους ἢ μή. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅμως ἐνταῦθα πρόκειται περὶ ἰδιαιτέρων χαρακτηριστικῶν εἰδῶν τῆς δολότητος καὶ δὴ πρὸ παντὸς κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὰ καλούμενα κατ' ἀντίληψιν συνειδητὰ φαινόμενα· ἡ δ' ἔννοια τῆς **δολότητος** ἐν γένει εἶναι ἐν τῇ ψυχολογίᾳ πολὺ εὐρύτερα.

Κριτήριον τῆς φύσεως τῶν κυρίως **ψυχικῶν** καταστάσεων καὶ τῶν δυναμικῶν παραγόντων εἶναι πάντοτε ἡ ἀμέσως καταλαμβάνομένη ὑφ' ἡμῶν φύσις τῆς ἐμπειρίας, δηλαδή, ἵνα εἴπωμεν κατὰ τὸν σημερινὸν τρόπον τοῦ λέγειν, τὰ **φαινόμενα**· διότι

ταῦτα ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ αὐτῶν εἶναι, ὡς γνωστόν, ἡ κυρίως ὕλη τῶν ἐρευνῶν τοῦ ψυχολόγου.

Ἐπειδὴ δὲ πάντα τὰ ψυχικὰ ἐμπειρικὰ φαινόμενα ἐνεῖρονται εἰς τὴν ἔννοιαν **δολότητος**, ἣτις δὲν δύναται νὰ ὀρισθῇ, ἐπειδὴ ταῦτα, ὅπερ σημαίνει τὸ αὐτό, ἔχουν πάντοτε «νοῦν», εἶναι ἔλλογα, καὶ **ἐπειδὴ** σὺν τῷ χρόνῳ προΐοντι καὶ ἡ συνειδητὴ ἐμπειρία ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς ἀποβαίνει ἔλλογοτέρα, πλουσιωτέρα εἰς περιεχόμενον ἀποτελοῦν δολότητα, διὰ τοῦτο πρὸς χαρακτηρισμὸν τῆς ἐσχάτης δυναμικῆς θεμελιώδους ἔννοιας πάσης ψυχολογίας, τῆς ἔννοιας δηλαδή τῆς ψυχῆς, ἐδανείσθημεν λέξεις ἐκ τῶν περὶ τὴν δολότητα πεπλασμένων καὶ ἐκάμαμεν λόγον περὶ τῆς **δλης δολότητα ποιούσης** ψυχῆς.

Διαφορὴν **ἀπῆτει**, καθὼς γινώσκομεν, τὴν ἔννοιαν ταύτην ἢ ψυχολογικὴ ὕλη, ἥτοι τὰ ἐμπειρικὰ φαινόμενα ἐν τῇ ἀλληλοδιαδοχῇ αὐτῶν. Διότι ἡ κυρία οὐσία τῶν φαινομένων εἶναι, ὅτι ἔχουν νοῦν καὶ ὅτι σὺν τῷ χρόνῳ ἀποβαίνουν ἔλλογοτέρα· ἀμφοτέρω δὲ ταῦτα βεβαίως πρέπει νὰ «ἐρμηνεύωνται» ἐν τῇ ψυχολογικῇ ἐπιστήμῃ δυναμικῶς—γενετικῶς. Τοιαύτην δὲ ἐρμηνείαν οὐδέποτε εἶναι δυνατόν νὰ κατορθώσῃ δυναμικὴ στηριζομένη ἐπὶ τῆς ἔννοιας τοῦ ἀθροίσματος, δυναμικὴ δηλονότι, κατὰ τὴν ὁποῖαν τὸ πᾶν εἶναι ἡ συνισταμένη ἐπὶ μέρους δυνάμεων· τοιαύτη δὲ τις δυναμικὴ εἶναι ἡ συνειρμικὴ θεωρία. Ἡ ψυχολογικὴ θεωρία, καθὼς γινώσκομεν, εἶναι ἀνάγκη νὰ παραδεχθῇ, ὅτι ἡ ἀμέσως ἐμπειρία ἔχει νοῦν, εἶναι ἔλλογος, καὶ ὅτι οἱ ἀσυνείδητοι ψυχικοὶ παράγοντες προάγουν τὸν νοῦν τοῦτον· ἄλλως εἶναι ἐκ τῶν προτέρων καταδικασμένη εἰς ἀποτυχίαν. Εἶναι δὲ λίαν παράδοξον, ὅτι π.χ. ὁ Rickert, ὁ ὁποῖος μόλα ταῦτα τῷ ὄντι νοεῖ τὴν φιλοσοφίαν ὡς διδασκαλίαν ζητοῦσαν τὸ ἔλλογον, παραβλέπει τοῦτο καὶ ρητῶς λέγει, ὅτι, κυρίως εἰπεῖν, εἶναι ἀδιάφορον, ὁποῖον εἶδος ψυχολογίας ἀσπάζεται ὁ φιλόσοφος. Ἀκριβῶς δὲ τούτου οὐδὲν εἶναι ὀλιγότερον ἀδιάφορον.

Δὲν ἀρκεῖ δὲ βεβαίως νὰ ἀποδεχώμεθα, ὅτι μόνον τὰ συνειδητὰ φαινόμενα ἔχουν νοῦν· ἀνάγκη πρὸς τούτοις νὰ ἀναζητήσωμεν καὶ ἀσυνειδήτους **δυνάμεις** νοῦν **ποιούσας**· διότι σὺν τῷ χρόνῳ προΐοντι **ἀποκτιῶμεν** αἰεὶ πλουσιώτερα σύνθετα ἔλλογα

φαινόμενα. Πῶς δὲ θὰ ἦτο τοῦτο δυνατόν ἄνευ παραγόντων τοῦν μορφούντων, κατ' ἀκολουθίαν **δλότητα ποιούντων**;

Ὅπου λοιπὸν πρόκειται περὶ γενέσεως, **μόνη** ἡ ἔννοια τῆς δλότητος **οὐδέποτε** ἔξαρκεῖ εἰς τὴν κατάληψιν τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἀνάγκη πάντοτε ἡ **δλότης** νὰ συζευγνύεται μετὰ τῆς **αιτιότητος**. Ἰσχύει δὲ τοῦτο ὅλως κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐν τῇ βιολογίᾳ καὶ ἐν τῇ ψυχολογίᾳ· ἰσχύει δὲ τοῦτο καὶ περὶ τῆς ἱστορίας, **ἐὰν** τις ἐν αὐτῇ διαβλέπη γνησίαν ἀνέλιξιν, ἥτοι διαδοχὴν γεγονότων ἐν δλότητι. Ὅθεν δλότης καὶ αιτιότης δὲν ἀποκλείουν ἀλλήλας, καθὼς φαίνονται νομίζοντες ὁ Σπᾶνν καὶ ὁ Σπέγγλερ, ἀλλ' ἀναγκαίως δρωσὶ συνεζευγμένοι, ἔνθα πρόκειται περὶ ἐνεργειῶν ἐν χρόνῳ γιγνομένων. Ὀλότης, ἐὰν αὕτη ἀναφαίνεται ἐν χρόνῳ, ἀπαιτεῖ παράγοντας **πραγματοποιούντας** αὐτήν· οὗτοι δὲ ἀκριβῶς εἶναι παράγοντες **δλότητας ποιούντες**. Ἐν τῇ **περὶ τῆς ἀντιλήψεως διδασκαλίᾳ** τὸ πρῶτον ὁ Ehrenfels ἔδωκε τὸ ὄνομα «ποιότης προερχομένη ἐκ τῆς μορφῆς» (Gestaltqualität) εἰς τοῦτο, τὸ ὁποῖον βεβαίως τινὲς εἶχον ἤδη ἀσαφῶς ἰδεῖ (*). Ἐγὼ δὲ τὸ πρῶτον τῷ 1903 ἐχφορακῆρισα τοὺς πρὸς γένεσιν τῆς ἀντιλήψεως ἀναγκαίους ἐρεθισμοὺς «ἀτομικευμένους ἐρεθισμοὺς» καὶ ἔκαμα λόγον περὶ συστοιχίας μετὰ **ἀτομικευμένου ἐρεθισμοῦ** καὶ **ἀτομικευμένης** ἀντιδράσεως ἐν τῇ πράξει. Διὰ τῶν ρήσεων δὲ τούτων ἐπρόκειτο νὰ ἐκφρασθῇ, ὅτι ἐνταῦθα δὲν δύναται τμηματικῶς νὰ ἀναφέρεται μέρος πρὸς μέρος καὶ πρὸς τούτοις, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ τοῦ ἀποτελέσματος «συνισταμένης» τινός. Ὅθεν δὲν δύναται ἐν τῇ ψυχολογίᾳ, ἥτις ἔχει τὴν ἔννοιαν τῆς κατασκευῆς κυρίαν, ἐν τῇ τοῦ Köhler δηλαδὴ καὶ Wertheimer, νὰ ἀνεύρω τι κατ' ἀρχὴν νέον· καὶ ὁ Krüger δ' ἐπίσης οὐδὲν τοιοῦτον νέον ἐν τῇ ψυχολογίᾳ αὐτῇ ἠδυνήθη νὰ εὔρη. Πολλῶ δὲ μᾶλλον ἔχω τὴν γνώμην, ὅτι οἱ εἰρημένοι ἐθόλωσαν τὴν καθαρὰν ἔννοιαν τῆς ψυχολογικῆς δλότητος διὰ λίαν ἀορίστων φυσιολογικῶν καὶ δὴ ἐν τέλει διὰ φυσικοχημικῶν θεω-

(*) Ἐὰν ἀναλογισθῇ τις τὴν παρὰ Wundt «δημιουργικὴν σύνθεσιν» ἡ ὁποία βεβαίως εἶναι ὅλως ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ἐπὶ τοῦ συνειρημοῦ στηριζομένην θεωρίαν του.

ριῶν — προδήλως ἵνα διασώσουν ὑπὸ νέαν μορφήν τὸν ἀδιάσωστον ψυχοφυσικὸν παραλληλισμόν (*).

Ἐὰς εἴπωμεν δὲ τώρα καὶ τινὰ εἰδικῶς περὶ τῆς ψυχικῆς δλότητος καὶ περὶ τῶν «ἐρεθισμῶν» αὐτῆς. Ὀλότης ἐν ταῖς ἀντιλήψεσι δύναται νὰ παρίσταται τοπικῶς, χρονικῶς ἢ ἐν οἰσθήποτε ἄλλῳ περιληπτικῷ π.χ. ἐν τῇ γενικῇ ἔννοιά τῆς «τονικότητος» κλπ.

Δικαίως δ' ὁ Krüger προτείνει νὰ μεταχειριζώμεθα τὰς λέξεις «κατασκευῆ» (struktur) ἢ «μορφῆ» (gestalt) μόνον ἐπὶ δλοτήτων, ἐν αἷς ἡ **διάκρισις τῶν μελῶν** εἶναι σαφῆς. Ἄλλ' ὑπάρχουν κατ' αὐτὸν καὶ δλότητες, ἐν αἷς δὲν δύναται νὰ διακρίνῃται ἀπ' ἀλλήλων μέλη· εἰς ταύτας δὲ καταλέγει ἰδίᾳ τὰ συναισθήματα· καθ' ἡμᾶς δὲ εἰς τὸ δεύτερον τοῦτο εἶδος τῶν δλοτήτων πάντως ἀνήκουν καὶ πᾶσαι αἱ καλούμεναι «ἀφηρημέναι» ἔλλογοι δλότητες. Θὰ ἠδύνατό τις δ' ἴσως προβαίνων ἔτι περαιτέρω νὰ διακρίνη **συγκεκριμένην** ἢ σαφῶς εἰς μέλη διηρθρωμένην καὶ **ἀφηρημένην** δλότητα. Εἰς τὸ γένος δὲ συγκεκριμένη δλότης θὰ ὑπῆγετο ἡ μὲν **μορφῆ** (gestalt), ἐὰν τὰ μέλη ἦσαν τοπικῆς ἢ χρωματικῆς φύσεως, ἡ δὲ **κατασκευῆ** (struktur) ἐὰν ἡ διάρθρωσις ἦτο χρονικῆ ἢ τονικῆ (ἢ καὶ ἄλλη τις). Ἡ δυνατόν τις νὰ λέγη ἀπλῶς περὶ δλότητος, ἥς τὰ μέλη εἶναι τοπικά, χρονικά, τονικά κλπ. καὶ περὶ δλότητος, ἐν τῇ ὁποίᾳ δὲν διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων μέλη. Ἡ διαίρεσις δὲ αὕτη ἤθελε συμπύπτει σχεδὸν μὲ τὰς ἰδικὰς μου ἔννοιας τοῦ κατ' ἔντασιν καὶ τοῦ κατ' ἔκτασιν ποιικίλου, τὸ ὁποῖον εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας θὰ ἦτο τι τὸν χαρακτήρα τοῦ ὅλου ἔχον, ἔνθα βεβαίως ἡ λέξις «κατ' ἔκτασιν» ἔδει νὰ νοητα εὐρέως, ἐπομένως καὶ χρονικῶς.

Αἱ δὲ ἀφηρημέναι ἢ μὴ ἔχουσαι μέλη διακριτὰ ἀπ' ἀλλήλων ψυχικαὶ δλότητες θὰ ὑποδιηροῦντο εἰς συναισθήματα, βουλήματα καὶ ὁμαλὰ ἔλλογα σύνθετα φαινόμενα (διανοήματα).

Τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα «δλότης» ἐν παντὶ ψυχικῷ φαινόμενῳ, εἴτε ἐμπειρία τις μὴ συγκεκριμένη εἶναι τοῦτο εἴτε συγκεκριμένη τις παραστατικὴ εἰκὼν εἴτε ἰδίᾳ «ἀντίληψις» ὡς ἄμεσον ἀποτέλεσμα ἐρεθισμοῦ τῶν αἰσθήσεων, ἐμφανίζεται πάν-

(*) Πρὸς Annalen d. Philosophie V, 1925 s. 1.

τοτε ἐν εἴδει **σχήματός** (διαγράμματος) τινος, τὸ ὁποῖον (τοῦτο δὲ εἶναι τὸ σπουδαῖον) δύναται νὰ ἀποχωρίζεται ἀπὸ τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ καὶ νὰ ἐξετάζεται ἰδιαιτέρως. Ὁ ἰσχυρισμὸς δέ, ὅτι τὸ ὄλον εἶναι τι πλεόν τῶν μερῶν, σημαίνει ἴσα — ἴσα, ὅτι εἰς τὸ ἄθροισμα τῶν μερῶν προστίθεται ὠρισμένον σχῆμα ὁλότητος. Ἐν μὲν τῇ τοπικῇ ὁλότητι τὰ μέρη εἶναι χρώματα, ἐν τῇ μελωδία, ἡ ὁποία ἔχει ἐν χρονικὸν καὶ ἐν τονικὸν σχῆμα, τὰ μέρη εἶναι τόνοι, ἐν δὲ ταῖς ἀφηρημέναις ὁλότησιν στοιχειώδεις ἔννοιαι. Τὴν προσθήκην δὲ τοῦ σχήματος εἰς τὰ μέρη δὲν πρέπει βεβαίως νὰ νοῶμεν ὡς ἐξωτερικόν τι προσάρτημα, ἀλλὰ — πάλιν στερούμεθα τῆς καταλλήλου λέξεως — ὡς πλήρη διεϊσδυσι.

Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ εἰς τὴν γένεσιν ἀντιλήψεώς τινος κατάλληλος φυσικὸς ἐρεθισμὸς ἔχει ὡς φυσικὸν γεγονὸς τὸ σχῆμα τῆς ὁλότητος, ἀλλ' ὅμως πολλάκις κατὰ διάφορον τρόπον ἢ τὸ ἄμμεσον ψυχικὸν αὐτοῦ ἀποτελεσμα, ἢ ἀντίληψις, ἣτις κατόπιν εἶναι τὸ καθ' ἑαυτὴν ὡς **ψυχικόν** γεγονὸς «ἐρεθισμὸς» εἰς τὴν περαιτέρω πορείαν τοῦ ψυχικοῦ βίου· τὴν ὀρθὴν διάκρισιν δὲ ταύτην ὑπέδειξε ποτε ὁ Σέλερ (Seler). Μόνον δηλονότι εἰς τοπικὰς ὁλότητας καὶ εἰς μουσικὰς συμφωνίας ἀμφοτέραι, φυσικὴ καὶ ψυχικὴ ὁλότης, εἶναι ταυτόχρονοι ὁλότητες· εἰς τὸν ρυθμὸν ὅμως καὶ εἰς τὴν μελωδίαν ἢ μὲν φυσικὴ ὁλότης εἶναι διαδοχὴ, ἀλλ' ἢ ψυχικὴ, πολὺ παράδοξον πρᾶγμα, ταυτόχρονος· δηλαδὴ ὁλότης συνειλημμένη «εἰς ἓν». Τοῦναντίον δὲ ἰσχύει, ἐὰν πολύπλοκός τις κίνησις συνειδητῶς συλληφθῆσα «εἰς ἓν» κατὰ τὴν πράξιν μεθίσταται διαδοχικῶς εἰς τὰς ἐπὶ μέρους μυϊκὰς κινήσεις. Ἐὰν λοιπόν, καθὼς ἐλέχθη ἄνωτέρω, κατὰ τὴν ὑπ' ἐμοῦ γενομένην ἀνάλυσιν τῆς πράξεως ἕκαστα λόγον περὶ «ἀτομικευμένων ἐρεθισμῶν», διὰ τῆς φράσεως ταύτης ἐξέφρασα συντόμως τὴν ὁλότητα ἀποτελοῦσαν πλήρη ἐνότητα τοῦ φυσικοῦ ἐρεθισμοῦ, λ. χ. εἰδικὴν τινὰ ἀκολουθίαν κυμάτων ἀέρος **καὶ** τῆς μεταβολῆς αὐτῶν εἰς **ὄλον** τι ψυχικὸν ἐμπειρικὸν γεγονὸς, τὸ ὁποῖον τὸ πρῶτον ὡς τοιοῦτον, καὶ δὴ ἔχον χαρακτῆρα ὁλότητος ἄλλον παρὰ ὁ φυσικὸς ἐρεθισμὸς, **ἐνεργεῖ** κυρίως ψυχικῶς.

Πλήρης ψυχολογία τῶν ἐπὶ μέρους εἰδῶν τῆς ὁλότητος θὰ ἔχη καθῆκον νὰ ἐξερευνήσῃ, τίνα μέρη τοῦ συγκεκριμένου καὶ

τοῦ ἀφηρημένου δύναται νὰ παρέχουν τὰ διάφορα **σχήματα** ὁλότητος. Τὴν γνώμην δὲ ἤδη ταύτην ἀνεφέραμεν ἐπιτροχάδην ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἡμῶν περὶ τῆς στοιχειώδους ὕλης τῆς ψυχολογίας. Ἔστω ὡς παράδειγμα ὁλότητος πρὸς τούτοις ἐκ μὲν τῶν ἀντιλήψεων τὸ διάγραμμα: **«ἡ ἐπιφάνεια τοῦ σώματός μου»**, βουλευτικοῦ δὲ περιεχομένου τὸ διάγραμμα τῆς ἀναφορᾶς **τοῦ σκοποῦ** (Zweckbeziehung), ἐνῶ, καθὰ ὀρθῶς ἀνευρίσκει ὁ Κτῦγερ, ἐν τῷ κυρίως ἐσωτερικῷ βίῳ τὰ λεγόμενα συναισθήματα, ἦτοι οἱ τόνοι ἡδονῆς καὶ λύπης, εἶναι μὲν λίαν οὐσιώδεις, ἀλλὰ βεβαίως οὐχὶ οἱ μόνον παράγοντες ὁλότητος. Ἐλπίζω κατὰ τι ἐνταῦθα τὸ «τί» τοῦτο εἶναι ἠνωμένον εἰς τὸ ὄλον διὰ μέσου τοῦ λίαν συνθέτου διαγράμματος «ἐλπίς», τὸ ὁποῖον καθ' ἑαυτὸ σύγκειται ἐκ τῶν τόνων: «ἡδονή» καὶ «μέλλον»· ὠρισμένα δὲ τινὰ τοιαῦτα συναισθηματικὰ σχήματα (διαγράμματα) δύναται, ὡς γνωστὸν, εἰς παθολογικὰς περιστάσεις νὰ ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχωσι μεμονωμένα καὶ νὰ πληροῦνται ἐκάστοτε νέου περιεχομένου (μανία, μελαγχολία).

Ἄλλ' ὅμως τὰ συναισθήματα, καίτοι ἐν τῇ πραγματικότητι εἶναι συχνά, βεβαίως δὲν εἶναι τὸ πολυτιμότεον ἐν τῷ ψυχικῷ βίῳ. Ὑπεράνω αὐτῶν ἵσταται ἡ **σαφὴς** καθαρῶς «λογικὴ» κατάληψις τοῦ νοῦ τῶν φαινομένων. Τὸ δὲ σχῆμα (διάγραμμα) τὸ ποιοῦν ἐνταῦθα τὴν ὁλότητα εἶναι **σύνθετοι ἀναφοραὶ** ἔχουσαι τὸν τόνον τοῦ τελικῶς ἐγκύρου, τοῦ **εἶναι ἐν τάξει**, ὅθεν ἐν τέλει τὸ ὁλότητα ποιοῦν τοῦτο διάγραμμα εἶναι ἡ ἔννοια **τάξις**, ἣν δὲν δύναται τις νὰ ὀρίσῃ. Τοῦτο δ' ἰσχύει καὶ περὶ τοῦ ἠθικοῦ ἐμπειρικοῦ φαινομένου τὸ ὁποῖον βεβαίως εἶναι σαφὲς ταξικὸν ἐμπειρικὸν φαινόμενον τοῦλάχιστον, ἐὰν εἶναι «ψυχρὰ θεώρησις».

Ἐὰν δ' ἠθέλομεν ἀποδεχθῆ τὴν κατὰ Ἰ. Φόλκελτ. (Folkelt) «βεβαιότητα τοῦ σύ», θὰ ἦτο καὶ αὕτη κατηγορικὸν σχῆμα ὁλότητα ποιοῦν· ἕτερον δὲ σχῆμα θὰ ἦτο ὁ ὑπαρκτικὸς τόνος: «ἀνῆκον εἰς τὴν φύσιν» ἢ «ἐμπειρικῶς πραγματικόν», ἐν γένει δὲ πάντες οἱ τόνοι ὑπάρξεως, εἰς τοὺς ὁποίους δύναται τις πρὸς τούτοις νὰ καταλέξῃ καὶ τὴν ἰδιότητα τοῦ σύ.

Τελείως ἐπεξεργασμένη θεωρία περὶ πασῶν τῶν μὴ δυναμένων νὰ ἀνυλθῶν ἐννοιῶν, αἵτινες ἔχουν δύναμιν συνθετικὴν,

ἐπομένως θεωρία περὶ πασῶν τῶν «κατηγοριῶν» κατὰ τὴν εὐρυτάτην τῆς λέξεως ἔννοιαν, θὰ ἦτο λίαν εὐκταία. Τοιαύτη δὲ διδασκαλία ἤθελε περιλαμβάνει ἐξ ἴσου τὸ καλούμενον λογικὸν καὶ τὸ συγκεκριμένον.

5. Σύνοψις.

Τὰ τέσσαρα οὐσιωδέστατα γνωρίσματα τῆς συγχρόνου ἐπισήμου ψυχολογίας εἶναι, ὅτι αὕτη ἀσπάζεται τὰς ἑξῆς γνώμας. Ὅτι δηλαδή:

1. Οὐδαμῶς ἐνεργεῖ τὸ συνειδητὸν ἐγώ, (ἀπραξία τοῦ ἐγώ).
2. Αὐτὰ ταῦτα τὰ στοιχειώδη ψυχικὰ ἀντικείμενα ἔχουν νοῦν, εἶναι ἔλλογα.
3. Κατευθύνοντες παράγοντες ἐξυπηρετοῦν τὴν λογικὴν τῶν φαινομένων διάταξιν καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἶναι σπουδαιότατοι δυναμικοὶ ἀσυνείδητοι ψυχικοὶ παράγοντες.
4. Τὸ πρωταρχικὸν γεγονός *ἔχω τι συνειδητὸν* εἶναι πάντων ἡ ἀφετηρία.

Ἐκ τῶν τεσσάρων τούτων γνωρισμάτων τὸ μὲν πρῶτον καὶ τὸ τέταρτον εἶναι ἰδικὸν μου πνευματικὸν κτῆμα, τὸ δὲ δεύτερον καὶ τὸ τρίτον στηρίζονται ἐπὶ πορισμάτων διαφόρου φύσεως, τὸ μὲν λογικῶν, τὸ δὲ ψυχολογικῶν. Ἐν τοῖς ζητήμασι τούτοις ὀφείλονται παρὰ πολλὰ ἰδιά εἰς τοὺς ψυχολόγους Külpe, Marbe, Messer, Bühler, Ach, Koffka, Grünbaum καὶ Selz.

Ἡ κατασκευὴ τοῦ συστήματος, ἡ λογικὴ δηλονότι κατάταξις τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὅποια μέχρι τοῦδε ἐπραγματεύθημεν, εἶναι ἔργον ἰδικὸν μου. Πιστεύω δέ, ὅτι πάντες, ὅσοι ἴστανται ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς συγχρόνου ψυχολογίας, δύνανται ἴσως νὰ παραδεχθῶν κατὰ τὰ κύρια τὴν κατάταξιν ταύτην.

Ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ βιβλίου τούτου ἔκαμα λόγον περὶ τοῦ παραδόξου γεγονότος, ὅτι πρὸ τοῦ 1900 περίπου ὑπῆρχον δύο ψυχολογίαι, ἑξ ὧν ἡ μὲν μία ἀνεγνωρίζετο ὡς ἐπιστημονικὴ καὶ γενικὸν ἔχουσα κῦρος, ἀλλ' ἦτο ἀτελής, ἡ δ' ἑτέρα τῇ ἀληθείᾳ μὲν ἦτο πλήρης καὶ τελεία, ἀλλ' ὅμως μόνον ἔκφρασις τῆς προσωπικῆς πεποιθήσεως τοῦ προσωπικοῦ αὐτῆς δημιουργοῦ.

Ἄλλ' ἡ ἀφόρητος αὕτη κατάστασις ἔχει μεταβληθῆ σήμερον. Τώρα ἔχομεν τοῦλάχιστον ἐν πρώτοις περὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου ψυχολογίαν, ἡ ὅποια εἶναι ἐπιστημονικὴ, γενικοῦ κύρους, ἅμα δὲ καὶ πλήρης. Ἡ ψυχολογία ἡμῶν τῶ ὄντι δύνανται νὰ ἐξηγηθῇ, ὅπερ ὀφείλει νὰ ἐξηγηθῆται. Ἡ ψυχολογία ἡμῶν λύει τελείως τὸ τεθὲν πρόβλημα τῆς τάξεως τοῦ συνόλου τῶν ἀμέσων ψυχικῶν γεγονότων. Δὲν θέτει κατὰ μέρος τὰ κύρια, τὸν νοῦν δηλονότι τῶν φαινομένων καὶ τὴν αἰ ἀΐξισιν αὐτοῦ, ὅπερ, παράδοξον εἰπεῖν, ἔπραττεν ἡ παλαιότερα ψυχολογία.

Ἐλλογα ψυχικὰ γεγονότα οὐδέποτε εἶναι δυνατὸν νὰ γεννηθῶν ἐκ στοιχείων, τὰ ὅποια αὐτὰ τὰ ἴδια στεροῦνται νοῦ· ἀΐξις δὲ τῆς ἔλλογου σημασίας εἶναι ἀδύνατος ἄνευ δυναμικῶν παραγόντων, οἱ ὅποιοι ἀποβλέπουν ἀκριβῶς εἰς τὴν ἀΐξισιν ταύτην. Ἐνταῦθα δ' ἀκριβῶς ἀπεδείχθη ἀνίκανος ἡ παλαιότερα ψυχολογία. Ἡ νεωτέρα ὅμως ψυχολογία ἐπλήρωσε τὸ χάσμα. Τὰ πάντα τῶ ὄντι ἔχουν ἐν τῇ ψυχολογίᾳ ὅλως ὁμοίως, καθὼς ἐν τῇ βιολογίᾳ. Οὐδέποτε εἶναι δυνατὸν νὰ γεννηθῆ ἀτομικότης ἐκ στοιχείων, τὰ ὅποια εἶναι πρὸς αὐτὴν ἀδιάφορα, οὐδὲ δύνανται νὰ πραγματοποιηθῆ αὕτη ἄνευ ἀτομικευόντων δυναμικῶν παραγόντων.

Ἄς ἀναφέρωμεν δὲ τέλος καὶ ἕτερον λίαν σημαντικὸν τῆς νεωτέρας ψυχολογίας συμπέρασμα: Ἡ ἱστορία καὶ ἡ κοινωνιολογία, νοοῦμεναι ἀμφοτέραι εὐρύτατα, κατὰ μέγα μέρος, ἴσως δὲ μάλιστα ἐξ ὀλοκλήρου, εἶναι ἐφηρμοσμένη ψυχολογία. Ὑπάρχουν ἴσως ἐν αὐταῖς ἐνδείξεις τινὲς περὶ τῆς ὑπάρξεως ὑπερπροσωπικῆς (ἐπέκεινα δηλαδή τῶν ἐπὶ μέρους προσώπων κειμένης) ὀλότητος καὶ ἀναπτύξεως, αἱ ὅποια δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ κατανοοῦνται διὰ ψυχολογίας, ἧς ὑποκειμενον εἶναι τὸ ἐπὶ μέρους ἐμπειρικὸν πρόσωπον. Περὶ μὲν τούτων δὲν γινώσκομεν πολλά· γινώσκομεν ὅμως, ὅτι πάντως πολλὰ γεγονότα τῆς ἱστορίας καὶ τῆς κοινωνιολογίας δύνανται νὰ κατανοοῦνται διὰ ψυχολογίας εἰς πρόσωπα ἀναφερομένης.

Ἡ ἱστορία ἄρα καὶ ἡ κοινωνιολογία ἔχουν ἀνάγκην τῆς ψυχολογίας. Ἄλλ' ὅμως ἔχουν ἀνάγκην βέβαια τοιαύτης ψυχολογίας, ἡ ὅποια νὰ δύνανται πράγματι νὰ ὠφελῆ αὐτάς. Ὅθεν δὲν

ἠδύναντο αὐταὶ νὰ μεταχειρίζονται τὴν παλαιότεραν ψυχολογίαν μὲ τὴν πρωτόγονον αὐτῆς περὶ τῆς ψυχολογικῆς ὕλης διδασκαλίαν καὶ μὲ τὴν ἀνεπαρκῆ αὐτῆς συνειρμικὴν θεωρίαν. Διὰ τοῦτο λοιπὸν συνέβη, ὥστε ἱστορικοὶ καὶ κοινωνιολόγοι οὐχὶ εὐχαρίστως νὰ φροντίζουσι πῶς περὶ τῆς ψυχολογίας, πολλάκις δὲ μάλιστα διέκειντο πρὸς αὐτὴν ὄλως ἐχθρικῶς. Ταῦτα δὲ φρονοῦντες περὶ τῆς παλαιότερας ψυχολογίας εἶχον δίκαιον.

Ἄλλὰ τώρα ἔχομεν νέαν ψυχολογίαν, ἡ ὁποία ὄχι μόνον δύναται νὰ ἐφαρμόζεται, ἀλλ' εἶναι *ἀνάγκη* νὰ ἐφαρμόζεται. Σημαίνει δὲ τοῦτο, ὅτι ὁ σύγχρονος ψυχολόγος παρέχει εἰς τὸν ἱστορικὸν καὶ εἰς τὸν κοινωνιολόγον διδασκαλίαν ἐπὶ στρεῶν βάσεων στηριζομένην καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἔχει τὸ δικαίωμα διαρρηθῆναι νὰ ἀπαιτῆ παρὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ἐπιστημῶν ἐκείνων νὰ «ἐφαρμόζουσι» ἀληθῶς τὴν ψυχολογίαν του καὶ νὰ μὴ παραβλέπουσι αὐτήν, καθὼς ἔπραττον κατὰ τῆς παλαιᾶς ψυχολογίας. Εἰς τὸν νεώτερον ψυχολόγον ἐπιτρέπεται νὰ λέγη, ὅτι δύναται νὰ παρέχῃ εἰς τὸν ἱστορικὸν καὶ τὸν κοινωνιολόγον πολὺ μεγάλην βοήθειαν.

Θέλομεν ἰδεῖ κατωτέρω, ὅτι ὑπάρχει καὶ ἄλλος τις κλάδος τῆς συγχρόνου ψυχολογίας, ὁ ὁποῖος δύναται νὰ εἶναι πολυτιμότερον βοήθημα εἰς τὸν ἱστορικὸν καὶ εἰς τὸν κοινωνιολόγον. Ἐκνοῶ ἐνταῦθα τὴν ψυχολογίαν τῆς καλουμένης ὑποσυνειδησίας (ὑποσυνειδητότου) καὶ ἄλλων συναφῶν πρὸς αὐτὴν φαινομένων. Ἄλλ' ἀνάγκη τις σαφῶς νὰ γινώσκῃ, ὅτι αὕτη αὕτη ἡ ὁμαλὴ καὶ κοινῇ νομιζομένη καὶ ἀπλῆ ψυχολογία τοῦ ὁμαλῶς ἔχοντος ψυχικοῦ βίου τόσον μεταβεβλημένη εἶναι σήμερον, ὥστε ὄχι μόνον νὰ παρέχῃ ὑπηρεσίας δύναται, ἀλλὰ καὶ ἀναντίρροτον ἔχει δικαίωμα νὰ ἀπαιτῆ νὰ ἀναγνωρίζωνται αἱ ὑπηρεσίαι αὐτῆς.

Νοῦς καὶ αὐξήσις αὐτοῦ εἶναι σχεδὸν τὸ πᾶν ἐν τῷ ψυχικῷ βίῳ· πάντως δὲ εἶναι τὸ οὐδιδωδέστατον αὐτοῦ γινώρισμα. Ἡ νεωτέρα δὲ ψυχολογία ἡ κοινῇ παραδεδομένη λαμβάνει ὑπ' ὄψει ἀμφοτέρωτα ταῦτα. Αὕτη δεικνύει εἰς ἡμᾶς, ὅτι ὁ ψυχικὸς βίος *εἶναι* βίος ἔλλογος, νοῦν ἔχων βίος· *ἔχειν* δὲ *τι συνειδητὸν* σημαίνει λαμβάνειν πείραν νοῦ, ἔλλογότητος.

ΨΥΧΟΦΥΣΙΚΗ

1. Τὸ σῶμά μου.

Σώματα εἶναι συστατικὰ τούτου, ὅπερ καλοῦμεν *φύσιν*. Ἡ δ' ἔννοια φύσις εἶναι ἔννοια τάξεως. Διὰ τῆς λέξεως φύσις *νομίζω*, ὅτι ὑπάρχει σύνολον *οἶονεἰ* αὐτοτελῶν πραγμάτων καὶ ἀναφορῶν (σχέσεων). Ἐν δ' ἕκαστον μέρος ἢ συστατικὸν τῆς φύσεως, οἶον ἢ ἐφ' ἧς γράφω τράπεζά μου, ὡσαύτως «νομίζεται» ὡς οἶονεἰ αὐτοτελές, ἔμμεσον ἢ ἐμπειρικὸν ἀντικείμενον. Νομίζεται δὲ αὕτη ὑπάρχουσα τῇ βοηθείᾳ ἀμέσου τινὸς ἀντικειμένου, τουτέστι διὰ τινος *τινός*, τὸ ὁποῖον ἔχω ἀμέσως συνειδητὸν, διὰ τινος λ.χ. κατ' ἀντίληψιν ἢ κατ' ἀνάμνησιν εἰκόνοσ ἢ καὶ μόνον διὰ τοῦ περιεχομένου διανοήματός τινος. Ὅθεν αὐτὸ τὸ «νομίζειν» ὡς τόνος ἐμπειρικῶν τινῶν ψυχικῶν ἀντικειμένων ἀνήκει εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀμέσων ἀντικειμένων· ἔμμεσον δὲ ἢ ἐμπειρικὸν ἀντικείμενον εἶναι τοῦτο, ὅπερ *νομίζεται*. Λοιπὸν «ἔχω» τὰ ἔμμεσα ἢ ἐμπειρικὰ ἀντικείμενα μόνον, καθ' ὅσον λαμβάνω πείραν ἀμέσων τινῶν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα φέρουν ἐφ' ἑαυτῶν τόνους τοῦ νομίζειν. Οἱ τόνοι δὲ τοῦ νομίζειν ἀνήκουν εἰς ἐκείνην τὴν ὁμάδα τῶν ἐμπειρικῶν συνειδητῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα εἰς προηγουμένον τι κεφάλαιον ἐκαλέσαμεν τόνους ὑπάρξεως (σ. 27).

Ταῦτα ἐν παρέργῳ, καὶ μόνον ὡς σύντομος λογικὴ εἰσαγωγὴ εἰς τὴν περὶ τῆς φύσεως διδασκαλίαν.

Τὰ φυσικὰ σώματα εἶνε ποικίλα. Ὑπάρχουν σώματα ἄνοργανα καὶ ἐνόργανα ἢ ζῶντα· ἀμφοτέρωτα δὲ ὑπάρχουν ὑπὸ τὴν μορφήν πολλῶν ἀτόμων καὶ δύναται νὰ διαιροῦνται εἰς εἶδη, εἰς γένη, εἰς οἰκογενείας κ. λ. π. Ἄλλ' ὑπάρχει *ἓν* σῶμα, τὸ ὁποῖον κατέχει ὄλως ἰδιάζουσαν θέσιν ἐν τῷ τεραστίῳ ἀριθμῷ

τῶν σωμάτων. Τὸ σῶμα τοῦτο εἶνε ἐνόργανον καὶ ζῶν σῶμα· ἀνήκει δὲ μάλιστα εἰς γνωστοτάτην ὁμάδα τῶν σωμάτων τούτων, εἰς τὰ ἀνθρώπινα σώματα, ἅτινα πάλιν τὸ καθ' ἑαυτὰ καταλέγονται εἰς τὰ πρωτεύοντα, ἥτοι εἰς τὰ θηλαστικά, εἰς τὰ σπονδυλωτὰ ζῶα. Μόλα ταῦτα ὁμως τὸ σῶμα, περὶ οὗ ὁ λόγος, εἶναι **δι' ἐμὲ** καὶ τι ὅλως διάφορον ἢ πάντα τὰ λοιπὰ σώματα. Ἐννοῶ τὸ **σῶμά μου**.

Τὸ ποιοῦν τὸ ἐμὸν σῶμα διάφορον πάντων τῶν ἄλλων σωμάτων ἔχει τὰς ρίζας αὐτοῦ ἐν τοῖς ἀμέσοις αἰσθητοῖς δεδομένοις, ἐν οἷς τὸ σῶμά μου ἐμφανίζεται εἰς ἐμέ. Τὰ δεδομένα δὲ ταῦτα εἶνε τὸ μὲν πτωχότερα, τὸ δὲ πολλῶ πλουσιώτερα τῶν ἀμέσων συνειδητῶν φαινομένων, ἐκ τῶν ὁποίων ὀρμώμενος ὁμιλῶ περὶ «σώματός» τινος ὡς ἰδιαιτέρου συστατικοῦ τῆς φύσεως ἐν γένει καὶ δὴ ἔνθα πρόκειται περὶ ἐνοργάνου τινός, μάλιστα δὲ περὶ ἀνθρωπίνου σώματος.

Τὰ μὲν ὀπτικά δεδομένα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὸ ἐμὸν σῶμα εἶναι πενιχρότερα τῶν εἰς ἄλλα σώματα ἀναφερομένων· διότι μέρη τινὰ τοῦ σώματός μου, λ. χ. τὰ ὄτια μου καὶ δὴ τοὺς ὀφθαλμούς μου, δὲν δύναμαι νὰ ἴδω, ἐκτὸς ἐὰν μεταχειρισθῶ ἰδιαιτερόν τι ὄργανον, τὸ κίτροπτρον. Τὰ κινητικὰ ὁμως δεδομένα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸ σῶμά μου εἶναι πολὺ πλουσιώτερα τῶν ἀναφερομένων εἰς ἄλλα φυσικὰ σώματα. Ἴνα δὲ ὁμιλήσωμεν κατὰ τὴν συνήθη λαϊκὴν γλῶσσαν, εἶναι δυνατόν νὰ ψαύσω ἄλλα σώματα, τὰ ὁποῖα οὕτω παρέχουν εἰς ἐμὲ ἰδιαιτερόν τι «αἰσθήμα» ἐκ τῆς ὁμάδος τῶν καθαρῶν ποιότητων (σελ. 31 καὶ ἐξῆς). Ἄλλ' ὁμως τὸ ἰδικόν μου σῶμα παρέχει εἰς ἐμὲ ἐν συναφείᾳ πρὸς τὰς διαφόρους αὐτοῦ καταστάσεις αἰσθήματα ἢ ποιότητας ὅλως ἰδιαζούσης φύσεως· παρέχει εἰς ἐμὲ αἰσθήματα πόνου καὶ ἀπικὰ αἰσθήματα, ἕκαστον ἐκ τῶν ὁποίων ἔχει ἴδιον «τόπικόν σημεῖον» (σελ. 33) πρὸς δὲ τούτοις ὀπτικά αἰσθήματα καὶ τέλος αἰσθήματα ἔξαρτώμενα ἀπὸ τῆς κινήσεως τῶν μελῶν μου.

Ταῦτα μὲν κατὰ τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ. Κατὰ δὲ τὴν γλῶσσαν τῆς αὐστηρᾶς λογικῆς τὸ πρᾶγμα ἔχει ἄλλως, μᾶλλον δὲ ὅλως ἀντιστρόφως : Κατ' αὐτὴν τὰ ἀνωτέρω εἶναι πολλὰ **τινά**, τὰ ὁποῖα ἔχω συνειδητὰ· ἅπαντα δὲ ἔχουν τὴν μορφήν καθαρῶν ποιότη-

των, εἶνε λίαν διάφορα τὴν φύσιν καὶ διατελοῦν ἐν ὀρισμέναις σχέσεσι πρὸς ἄλληλα. Τὸ σύνολον πάντων τῶν τεκμηρίων τούτων, τὰ ὁποῖα περιλαμβάνουν καὶ δεξιότηας ἢ δυνατότητας, εἶναι τοιοῦτον, ὥστε βλέπω, ὅτι θὰ συντελέσῃ κατὰ πολὺ εἰς τὴν τάξιν ἐν γένει τοῦ **τινός**, ἐὰν εἰσαγάγω ἐνταῦθα ἰδιαιτέραν τινὰ ἔννοιαν. Θέτω λοιπὸν τὴν ταξικὴν (=λογικὴν) ἔννοιαν : «τὸ σῶμά μου». Εἶναι δὲ αὕτη ἄμεσον ἀντικείμενον ἐκ τῆς τάξεως τῶν διανοημάτων καὶ φέρει τὸν τόνον τοῦ «νομίζειν»· νομίζει (ὑπολαμβάνει ὑπάρχον) δηλονότι αὕτη τὸ **ἐμὸν σῶμα** ὡς συστατικὸν τῆς **φύσεως**.

Ταῦτα πάντα φαίνονται δυσχερέστατα, ὁ δ' ἀναγνώστης δυνατὸν νὰ ἐρωτήσῃ, τί ἄρα γε κοινὸν ἔχουν αἱ λογικαὶ αὗται λεπτολογίαι μὲ τὴν ἔρευναν ψυχολογικῶν προβλημάτων. Ἄλλ' ἡμεῖς εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, ὡς γνωστόν, ἐστηρίξαμεν τὴν ψυχολογίαν ἡμῶν, καίτοι προσεπαθήσαμεν νὰ κάμωμεν αὐτὴν καταληπτὴν εἰς πάντα, ἐπὶ τῆς φιλοσοφίας, ἰδίᾳ δὲ ἐπὶ τῆς λογικῆς· ἤθελεν ἄρα διαταράξει τὴν ἐνότητα τοῦ ὅλου, ἐὰν τώρα ἠθέλωμεν ἀπλῆς εὐκολίας ἔνεκα νὰ ὑπολάβωμεν τὸ σῶμά μου κατὰ τὸν συνήθη ἀφελῆ πραγματοκρατικὸν τρόπον ὡς τι αὐτονόητον.

Ἡ ὑπαρξις τοῦ σώματός μου τῇ ἀληθείᾳ εἶναι τόσον ὀλίγον «αὐτονόητος», ὥστε θὰ ἠδύνατό τις ἴσως τοῦναντίον νὰ εἴπῃ : Τίποτε δὲν ὑπάρχει ἐπὶ τῆς γῆς, τὸ ὁποῖον εἶναι τόσον παρὰ ὄξον, ὅσον τὸ γεγονός, ὅτι καθ' ὅλην τὴν ζωὴν μου εἶμαι προσδεδεμένος εἰς τὸ σῶμά μου καὶ οὐδέποτε δύναμαι νὰ ἀποχωρισθῶ αὐτοῦ—πλὴν κατὰ τὸν ὕπνον. Τοῦτο δέ, ὡς γνωστόν, εἶναι μία τῶν οὐσιωδεοτάτων ἰδιοτήτων τοῦ σώματός μου ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλα σώματα. Ταῦτα μὲν δυνάμεθα, ἐὰν θέλωμεν, εἰς πᾶσαν στιγμὴν νὰ ἀποκλείσωμεν ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν συνειδητῶν ἡμῶν ψυχικῶν φαινομένων· ἀρκεῖ μόνον νὰ κλείσωμεν τοὺς ὀφθαλμούς μας.

Πρὸς διάκρισιν δὲ τῆς σημασίας τῶν λέξεων «ἐγὼ» καὶ «τὸ σῶμά μου» δὲν ἀπαιτεῖται βέβαια εὐρεία κριτικὴ ἔρευνα· μόνον λίαν ἀφιλοσόφητος κεφαλὴ ἤθελε συγχύσει τὰς σημασίας ταύτας. Ἄλλ' ὁμως πάντες οἱ ἄνθρωποι δὲν ἐννοοῦν πάντοτε μὲ πλήρη σαφήνειαν, ὅτι τὸ σῶμά μου εἶναι **ἀντικείμενόν** μου, ὅτι εἶναι

τι *τί*, τὸ ὁποῖον κατέχεται συνειδητῶς ὑπὸ τοῦ ἐγὼ ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ νομίζεσθαι ὅλως, καθ' ὃν ἀκριβῶς τρόπον οἰονδήποτε ἄλλο σῶμα καὶ ὅτι διαφέρει τῶν λοιπῶν σωμάτων μόνον, καθόσον ὁ ἀριθμὸς καὶ τὸ εἶδος τῶν ἀμέσων δεδομένων, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὴν βάσιν τῆς ἐννοίας τὸ «σῶμά μου» εἶναι διάφορα τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τοῦ εἴδους τῶν δεδομένων ἐκείνων, τὰ ὁποῖα κείνται ἐν γένει βάσις τῆς ἐννοίας *φυσικὰ σώματα*. Τὰ κύρια δὲ διακριτικὰ γνωρίσματα τῆς λογικῆς ἐννοίας: «τὸ σῶμά μου» εἶναι τὰ καλούμενα κινητικὰ δεδομένα περιλαμβανομένου καὶ τοῦ κατὰ Lotze τοπικοῦ σημείου, τὰ ὁποῖα εἰς οὐδεμίαν ἄλλην ἐννοιαν ὑπάρχουν.

2. Ἡ κατὰ συνάρτησιν σχέσις σώματος καὶ ψυχῆς.

Ἐπανερχόμεθα νῦν εἰς ψυχολογικὰ προβλήματα. Ἐπραγματεύθημεν εἰς τὸ προηγούμενον κύριον τμήμα περὶ τοῦ ὕφ' ἡμῶν κληθέντος ἐσωτερικοῦ ψυχικοῦ βίου καὶ ἠδυνήθημεν νὰ ἀποκαλύψωμεν τοῦλάχιστον τοὺς γενικωτάτους νόμους, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ἡ τάξις αὐτοῦ, νόμους, οἱ ὁποῖοι ἐν τέλει κατέληξαν εἰς τὴν μίαν ὑψίστην ἐννοιαν *ἡ ὁλότητα ποιοῦσα ψυχὴ μου*.

Ἄλλ' ὁ ἐσωτερικὸς ψυχικὸς βίος μου ἔχει διακοπὰς τινάς, ἐν αἷς αἴρεται ἡ συνέχεια τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ, καθ' ἧς, οὕτως εἰπεῖν, εἰσβάλλει τι ξένον.

Ἡ συνήθης διδασκαλία ἐπιλαμβάνεται τοῦ προβλήματος τούτου λίαν ἐπιπολαιῶς, οὐδόλως δὲ βλέπει τὰς δυσκολίας αὐτοῦ· αὐτὴ δηλαδὴ διδάσκει: ἔχω «αἰσθημά» τι ἢ «ἀντίληψίν» τινα, ὁσάκις ἐν τῷ ἐσωτερικῷ ψυχικῷ μου βίῳ ὑπάρχει διακοπὴ τις. Ἡ φύσις εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας ἔρχεται εἰς συνάφειαν μὲ τὴν ψυχὴν μου. Φύσις «ἐπιδραῖ» ἐπὶ τῆς ψυχῆς καὶ δὴ διὰ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων τοῦ σώματός μου.

Ἄλλὰ ταῦτα πάντα οὐδαμῶς εἶναι τόσον ἀπλᾶ καὶ «αὐτονόητα», καθὼς ἴσως φαίνεται εἰς τὸν μὴ ἐντριβῆ περὶ τὴν φιλοσοφίαν. Τοῦναντίον ἀκριβῶς ἐνταῦθα ἐνυπάρχουν τινὰ τῶν δυσχερεστάτων προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας.

Τὸ ἀληθὲς ἐν τῇ διὰ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων τοῦ σώμα-

τός μου καλούμενη «ἐπιδραῖ» τῆς φύσεως ἐπὶ τῆς ψυχῆς μου εἶναι τὸ ἔξῃς:

Πρὸ τῆς συνειδήσεώς μου ἐμφανίζονται περιεχόμενα, τὰ ὁποῖα δὲν δύνανται νὰ ἐρμηνευθοῦν οὔτε διὰ τοῦ συνόλου τῶν δυνάμεων τῆς ἐμῆς ὅλης ὁλότητα ποιούσης ψυχῆς ἐν γένει, οὔτε δι' οἷας δήποτε διοριζούσης τάσεως ἰδία· οὕτω π. χ. ἐὰν «βλέπω» ἀστραπὴν τινα ἢ ἐὰν «ἀκούω» ἄμαξαν, ἢ ὁποῖα περὶ τῆς οἰκίας μου. Ἄλλὰ νῦν γινώσκω ἐκ πείρας, ὅτι ἐκάστοτε, ὁσάκις συμβαίνει τοιοῦτόν τι, συμβαίνει καὶ εἰς τι τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων μου, εἰς τι τῶν νεύρων μου καὶ εἰς μέρος τι τοῦ ἐγκεφάλου μου. Ἡ, διὰ νὰ εἶπω ἀκριβέστερον: Γινώσκω, ὅτι εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας θὰ ἠδυνάμην νὰ ἔχω ἄμεσόν τι ἐμπειρικὸν γεγονός, τὸ ὁποῖον ὑπὸ τὴν ἐννοιαν τοῦ «νομίζειν» δύναμαι νὰ ἀποδώσω εἰς τὰ μέρη τοῦ σώματός μου, τὰ ὁποῖα ἀνέφερα ἄνωτέρω. Διότι βεβαίως δύναμαι νὰ φαντασθῶ, ὅτι θὰ ἦτο δυνατόν νὰ βλέπω τὰς μεταβολάς, αἱ ὁποῖαι γίνονται εἰς τὸ οὖς ἢ εἰς τὸν ὀφθαλμόν μου, εἰς τὸ ἀκουστικὸν ἢ ὀπτικὸν νεῦρόν μου, εἰς τὴν ἀκουστικὴν ἢ εἰς τὴν ὀπτικὴν χώραν τοῦ ἐγκεφάλου μου, ὁσάκις βλέπω ἀστραπὴν τινα ἢ ἀκούω ἄμαξάν τινα.

Ὅθεν ὑψίσταται ἀσφαλῶς σχέσις *κατὰ συνάρτησιν* μεταξὺ ὀρισμένου τινὸς συνθέτου ἐκ καθαρῶν ποιοτήτων συνειδητοῦ ἐμπειρικοῦ φαινομένου καὶ τῶν οἰονεὶ ἀνεξαρτήτων συμβεβηκότων ἐν τισὶ μέρεσι τοῦ σώματός μου· τὴν δὲ λέξιν «συνάρτησις» πρέπει τις νὰ νοῆ ἑνταῦθα κατὰ τὴν οὐδετέραν αὐτῆς σημασίαν, τὴν ἐν τῇ μαθηματικῇ ἐπιστῆμῃ ἐν χρήσει οὖσαν, μηδεμίαν δὲ νὰ ἀποδίδῃ εἰς αὐτὴν εὐθύς ἀμέσως ἐννοιαν «αἰτιώδους» ἔξαρκήσεως. Ὅλως δὲ προσωρινῶς δυνάμεθα πάντως νὰ λέγωμεν, ὅτι φαίνεται «ὡς ἐὰν» ἢ φύσις ἐπιδραῖ ἐπὶ τῆς ψυχῆς μου, ἐνθα ἀφίνομεν ἀνεξέταστον, ἐὰν πρόκειται περὶ γνησίας ἐπιδραῖσεως.

Ἡ καλούμενη λοιπὸν *ψυχοφυσικὴ* ἀσχολεῖται περὶ τὴν ἔρευναν τοιούτων κατὰ συνάρτησιν σχέσεων καὶ παντὸς ἐπὶ μέρους ζητήματος, τὸ ὁποῖον εἶναι συνδεδεμένον μετ' αὐτῆς.

Ἄς διακόψωμεν ἐπ' ὀλίγον ἐνταῦθα τὸν λόγον τοῦτον καὶ ἄς ἐπανέλθωμεν εἰς τὰς διαφορὰς τῆς ἡμετέρας διδασκαλίας ἀπὸ τῆς διδασκαλίας τῶν συνήθων ψυχολογικῶν βιβλίων.

Τὰ πλείστα ψυχολογικά βιβλία στηρίζονται ἐπὶ ἀφελοῦς πραγματοκρατίας. Ὑπολαμβάνουν δηλαδή «τὸ ἐμὸν σῶμα» ὡς τι αὐθομολογουμένως δεδομένον· παραδέχονται αὐτὸ ὡς «ὑπάρχον», χωρὶς νὰ ἐρωτοῦν πολὺ, τί σημαίνει ἡ λέξις αὕτη. Ἐπειτα δὲ τὰ τὰ βιβλία ταῦτα πραγματεύονται περὶ τῆς γενέσεως τοῦ «αἰσθήματος»· τοῦτο δὲ συνήθως ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον τῆς ψυχολογίας αὐτῶν κεφάλαιον. Ἄλλ' ὁ ἀναγνώστης τοῦ βιβλίου ἡμῶν θὰ ἔχη ἤδη παρατηρήσει, ὅτι ἡμεῖς ἀκολουθοῦμεν τὴν ἀντίστροφον ὁδόν. Καθ' ἡμᾶς ἡ ἀφετηρία πάσης ψυχολογίας εἶναι ἡ ἐν χρόνῳ μεταλλαγὴ τῶν *τινῶν*, τὰ ὁποῖα ἔχω συνειδητά· τελευταῖον δὲ ἤχθημεν εἰς τὴν δυναμικὴν ἔννοιαν· *ἡ ἐμὴ ὄλη ὁλότητα ποιούσα ψυχὴ*· εἰσάγομεν δὲ νῦν τὴν ψυχοφυσικὴν μόνον, ἐπειδὴ εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ τὴν εἰσαγάγωμεν, ἐπειδὴ δηλαδή δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν ἐμφάνισιν πάντων τῶν συνειδητῶν *τινῶν* διὰ τῆς ἐννοίας «*ἡ ψυχὴ μου*».

Τὰ πράγματα ἐν τῇ νεωτέρῃ ψυχολογίᾳ ἔχουν ὡς καὶ ἐν τῇ νεωτέρῃ λογικῇ. Ἡ μὲν παλαιὰ λογικὴ δηλονότι ἤρχιζεν ἀπὸ «πράγματα» καὶ ἐξ αὐτῶν προουχῶρει εἰς «ἐννοίας», ἐν ᾧ ἡ νεωτέρα λογικὴ ἀρχίζει μὲν ἀπὸ «ἐννοίας» (σημασίας), προβαίνει δὲ ἐξ αὐτῶν εἰς τὰ «πράγματα». Ἡ παλαιὰ ψυχολογία ἤρχιζε ἀπὸ τὰ «αἰσθήματα», τὰ ὁποῖα κατ'αὐτὴν προήρχοντο ἐκ τῆς ἐπιδράσεως «πραγμάτων», ἐνῶ ἡ νεωτέρα ψυχολογία ἀρχὴν μὲν αὐτῆς θέτει τὸ γεγονός, ὅτι λαμβάνω πείραν παντὸς δυνατοῦ *τινός*, ἔπειτα δέ, ἐπειδὴ ἀναγκάζεται, δημιουργεῖ τὸ παράδοξον ἐκεῖνο ἀντικείμενον *τὸ σῶμά μου* καὶ τέλος θέτει τὴν ἔννοιαν *αἰσθημα* ὡς λίαν σύνθετον ἀντικείμενον, ὡς *ἐννοιαν τάξεως*. Διότι ἔννοιαι, οἷαι αἱ· «αἰσθημα», «ἀντίληψις», «αἰσθητήριον ὄργανον» κ. λ. π. τῶ ὄντι εἶναι *ἐννοιαὶ τάξεως* (λογικαί).

3. Περὶ ἰδιαζόντων τινῶν προβλημάτων τῆς ψυχοφυσικῆς

Ἐρχόμεθα λοιπὸν τώρα εἰς τὸ ψυχοφυσικὸν μέρος τῆς ψυχολογίας, περὶ τοῦ ὁποίου συνήθως τὰ συνήθη βιβλία πραγματεύονται ἐκτενέστατα. Ἡμεῖς ὁμως ἐπιθυμοῦμεν νὰ μνημονεύσω-

μεν ἰδιαίτερος μόνον τοιαῦτα προβλήματα, τὰ ὁποῖα φαίνονται εἰς ἡμᾶς ἔχοντα ἰδιάζουσαν σημασίαν, θὰ παρεμβάλλωμεν δὲ ἐνιαχοῦ κριτικὰς τινὰς παρατηρήσεις. Τὰ συνήθη ψυχολογικά βιβλία, ὡς γνωστόν, παρέχουν εἰς τὸν ἀναγνώστην ἐπαρκῆ ὕλην, τὴν μελέτην τῆς ὁποίας δύναται τις ἴσως ἀδιστακτικῶς νὰ συστήσῃ εἰς αὐτόν, ἀρκεῖ μόνον οὗτος νὰ ἔχη πάντοτε συνειδησιν, ὅτι τὰ βιβλία ταῦτα στηρίζονται ἐπὶ ἀφελοῦς πραγματοκρατίας, ἥτις εἶναι ἀβλαβής, μόνον ἐάν τις ἔχη εἰς τὸν νοῦν του, ὅτι αὕτη οὐδὲν ἕτερον σημαίνει ἢ σύντομον ἔκφρασιν συνθετωτάτου λογικοῦ τινος ὄλου.

Ἄς κάμωμεν λοιπὸν μείαν τινῶν ἐκ τῶν σπουδαιωτάτων ψυχοφυσικῶν προβλημάτων.

Α. Νόμος τοῦ Βέμπερ (Weber).

Τις ἡ σχέσις τῆς ἀξήσεως τῆς ἰσχύος φυσικοῦ τινος ἐρεθισμοῦ πρὸς τὴν ἀΐξιν τῆς ἰσχύος τοῦ ἀντιστοίχου πρὸς αὐτὸν αἰσθήματος;

Ἡ ἀπάντησις, ὡς γνωστόν, εἶναι ἡ ἐξῆς: Ἐὰν ὁ ἐρεθισμὸς ἀξάνεται κατὰ γεωμετρικὴν πρόοδον (1,4,9, 16....), ἡ ἰσχύς τοῦ αἰσθήματος ἀξάνεται κατ' ἀριθμητικὴν πρόοδον (1,2,3,4....). Ὁ νόμος οὗτος δὲν ἰσχύει περὶ λίαν ἀσθενῶν καὶ περὶ λίαν ἰσχυρῶν ἐρεθισμῶν· ἀλλ' ὑπάρχουν ἐν τῷ νόμῳ τούτῳ καὶ διάφοροι ἄλλαι δυσκολίαι. Καὶ δὴ κατὰ πρῶτον τὸ θεμελιῶδες ζήτημα, ἂν τις δύναται νὰ κάμῃ ἐν γένει λόγον περὶ «ἰσχύος» προκειμένου περὶ καθαρῶν ποιότητων, αἵτινες ἐμφανίζονται ὡς ἐμπειρικά ψυχικὰ γεγονότα. Ὁ Bergson, ὡς γνωστόν, ἀρνεῖται τοῦτο, ὑπολαμβάνει δὲ πᾶσαν καλουμένην ἔντασιν δεδομένης τινὸς ποιότητος, οἷον εἰδικοῦ τινος ἐρυθροῦ ἢ τοῦ τόνου cis, ὡς ἰδιαίτερον εἰδικὴν ποιότητα. Νομίζω ὁμως, ὅτι πάντως δυνάμεθα νὰ λέγωμεν γενικώτατα, ὅτι ἐμφανίζεται *τὸ αὐτὸ* cis μὲ διάφορον ἰσχύν. Ἐτέρα δὲ βεβαίως πολὺ μεγαλυτέρα δυσχέρεια εἶναι, νὰ καθορίσῃ τις ἀκριβῶς, τί κυρίως ὀφείλει νὰ ἰσχύῃ ὡς μονάς, ὡς τὸ «κατὰ ἐν περισσότερον» ἐν τῇ κλίμακῃ τῶν ἐντάσεων δεδομένης τινὸς ποιότητος. Ἀκριβῆς μέτρησις εἶναι βεβαίως ἀδύνατος

ἐνταῦθα· κατὰ δὲ τοῦτο ὁ Bergson ἔχει δίκαιον. Θεωροῦν δὲ συνήθως, ὡς γνωστόν, μονάδα τὸ «μόλις περισσότερον» τοῦ αἰσθήματος τὸ ἀντιστοιχοῦν πρὸς διαφόρους ἐρεθισμούς· ἀλλὰ τὸ ζήτημα ἀκριβῶς εἶναι, ἐὰν τὸ «μόλις αἰσθητὸν» τοῦτο περισσότερον δύναται πάντοτε νὰ σημαίῃ τὸ αὐτὸ «περισσότερον». Καὶ ἡ ἔννοια δὲ τοῦ καλουμένου ὁρίου δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένη δυσχερειῶν.

Β'. Αἱ κατὰ Ἰωάννην Μύλλερ «εἰδικαὶ ἐνέργειαι τῶν αἰσθήσεων».

Ἡ λέξις ἐνέργεια ἐνταῦθα δυνατὸν φυσικὰ νὰ παραπλανᾷ· ὑπονοεῖται δὲ δι' αὐτῆς δύναμις ἢ δεξιότης.

Κατὰ Müller πᾶν αἰσθητήριον νεῦρον ἢ ἀκριβέστερον πᾶσα ἐπὶ μέρους ἰς νεῦρον τινὸς αἰσθητηρίου ἀποκρίνεται εἰς ἐρεθισμόν τινα δι' αἰσθήματος ἀκριβῶς ὠρισμένου· εἶναι δὲ ὅλως ἀδιάφορον, ὁποῖου εἴδους εἶναι ὁ ἐρεθισμός, ἂν δηλαδὴ οὗτος εἶναι κανονικός, σύμμετρος (adäquat) ἢ ἀσύμμετρος. Ἡ ἰδιάζουσα δὲ αὕτη ἔμφυτος ἰδιότης προεβλήθη, οὕτως εἰπεῖν, βραδύτερον ὑπὸ τῆς νευρικῆς ἰνὸς εἰς τὸν ἐγκέφαλον. Τὸ σύστημα τῶν ἐγκεφαλικῶν κυττάρων ἐξελήφθη νῦν τοιοῦτον, ὡς ἐὰν ἕκαστον μέρος αὐτοῦ εἶναι ἀπολύτως προωρισμένον νὰ παρέχῃ ὠρισμένον εἶδος αἰσθημάτων.

Ἡ θεωρία αὕτη σήμερον δὲν ἰσχύει πλέον· τοῦλάχιστον δέ, ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ ἐκάστης τῶν νευρικῶν ἰνῶν ἢ περὶ ἐκάστου τῶν ἐγκεφαλικῶν κυττάρων, εἶναι βεβαιότατον, ὅτι ἡ θεωρία αὕτη οὐδὲν κῦρος ἔχει. Αἱ διαφοραὶ τῶν ἐρεθισμῶν τῶν νεύρων ὡς τοιούτων φαίνονται ἀσκοῦσαι σημαντικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς γενέσεως τοῦ αἰσθήματος. Μία καὶ ἡ αὐτὴ ἰς πιθανῶς εἶναι ἱκανὴ νὰ μεταφέρῃ διαφόρους ἐρεθισμοὺς καὶ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἐγκεφαλικὸν κύτταρον δύναται κατὰ τὴν ἐκάστοτε φύσιν τοῦ ἐρεθισμοῦ νὰ παράγῃ διάφορα αἰσθήματα. Τοῦτο ἀσφαλῶς μὲν ἰσχύει ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ αἰσθήσει, ἀλλ' εἶναι βέβαια πιθανὸν ὅτι ὅλος ὁ ἐγκέφαλος τοῦ ἀρτιγεννήτου παιδὸς εἶναι ἰσοδυναμικός, γίνεται δὲ τὸ πρῶτον διάφορος ἐν τοῖς καθέκαστα μέρεσιν

αὐτοῦ σὺν τῷ χρόνῳ διὰ τῆς προσαρμογῆς αὐτοῦ πρὸς τὰς τελουμένας λειτουργίας (*).

Ὅπως δὴποτε ὅμως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, ὁ νόμος τοῦ Müller διασφύζει ἀλήθειάν τινα, βεβαίως δ' ὅλως διάφορον ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ἀπέδιδεν εἰς αὐτὸν αὐτὸς ὁ Müller.

Εἴτε δ' ἀληθὴς εἶναι ὁ νόμος οὗτος, εἴτε ὅλως ψευδής, εἴτε ἐν μέρει, ὅμως πάντως εἶναι αἴτημα λογικόν, στηριζόμενον ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς μονοσημάντου βεβαιότητος, κατὰ τὴν ὁποίαν πᾶσα ὠρισμένη ἔξ ἐρεθισμοῦ νεύρου τινὸς προκύψασα ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ, λαμβανομένῳ ὡς συνόλῳ τινὶ ὕλης, τελικὴ κατάστασις ἀντιστοιχεῖ πρὸς ὠρισμένον αἰσθημα ὡς ἐμπειρικὸν ψυχικὸν γεγονός. Ἄλλ' ἡ ὠρισμένη αὕτη τελικὴ κατάστασις ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ εἶναι, κατὰ τὴν γλῶσσαν τῶν νεωτέρων, ὠρισμένη κατάταξις ἢ ὠρισμένη κίνησις ἠλεκτρονίων.

Εἴτε λοιπὸν, ὡς ἐνόμιζεν ὁ Μύλλερ, ἡ κατάστασις αὕτη τῶν ἠλεκτρονίων εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα σταθερᾶς τινος αἰτίας, ἥτις δύναται νὰ ἐγερθῇ δι' οἰουδήποτε εἴδους ἐρεθισμοῦ, εἴτε γίνεται τὸ πρῶτον αὕτη, ὅπερ εἶναι, ἔνεκα τῆς ἰδιαζούσης φύσεως τοῦ ἐρεθισμοῦ, πάντως ἡ κατάστασις αὕτη διατελεῖ πρὸς ὠρισμένον τι αἰσθημα ἐν μιᾷ καὶ μόνῃ σαφεῖ ἀναφορᾷ.

Τὴν πρότασιν δὲ ταύτην ἂς ὀνομάσωμεν τὸ ψυχοφυσικὸν αἴτημα τῆς περὶ τοῦ αἰσθήματος διδασκαλίας.

Γ'. Αἰσθήματα φέροντα τοπικὰ γνωρίσματα.

Ὁ τόπος ὡς τοιοῦτος ἀνήκει, καθὼς γινώσκομεν (σελ. 33), εἰς τὴν στοιχειώδη ὕλην τῆς συνειδητῆς ἐμπειρίας· διὰ δὲ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναλύσῃ τις ἢ νὰ ἐξηγήσῃ αὐτὸν κατὰ τινα οἰονδήποτε τρόπον. Κατὰ τοῦτο ἡ καλουμένη «θεωρία τοῦ ἐμφύτου» (Nativismus) εἶναι ἀληθής.

Τὰ κατὰ τὴν αἰσθησιν τῆς ἀφῆς τοπικὰ σημεῖα εἶναι «ἐμφυτα»· τὸ αὐτὸ δὲ ἰσχύει καὶ περὶ πάντων τῶν ὀπτικῶν δεδομένων

(*) Πρβλ. τὴν ἐμὴν: «Philosophie des Organischen», 2 ἔκδοσ. 1921 σελ. 366 καὶ ἐξῆς.

τῶν φερόντων τὸν τόπον «ἐκεῖ ἔξω» καὶ περὶ πάντων τῶν κινητικῶν φαινομένων μὲ τὰς τρεῖς αὐτῶν διαστάσεις.

Ἄλλὰ καὶ ἡ καλουμένη «ἐμπειρική θεωρία» (Empirismus) ἐν τῇ ψυχολογικῇ περὶ τοῦ τόπου διδασκαλίᾳ ἐνέχει ἀλήθειάν τινα ὡς πρὸς τὰς *λεπτομερείας* τῆς ἀντιλήψεως τῶν δεδομένων ἀναφερομένων εἰς τὸν τόπον. Διότι καίτοι ἔχω ἔμφυτον τὴν ἔννοιαν «ἐκεῖ ἔξω», ἀνάγκη ὅμως νὰ *μάθω* πᾶν ὅ,τι ἐκφράζεται διὰ τῶν λέξεων: «ἔξω τόσον μακρὰν» καὶ «τὸ ἐν ὀπισθεν τοῦ ἄλλου». Ἐν τῷ ζητήματι δὲ τούτῳ κρατεῖ πολὺ σύγχυσις. Ἀρκούμεθα δὲ νὰ εἴπωμεν μόνον τὰ ἑξῆς:

Οὐδέποτε «βλέπω» σῶμά τι, τὸ μελανοδοχεῖόν μου λ. χ. ὡς σῶμα, καίτοι ἔχω συνειδητὰ σώματα ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ «νομίζω». Τὸ ἄμεσον ἀντικείμενον, δι' οὗ «νομίζω» (ὑπολαμβάνω) ὑπάρχον τὸ ἔμμεσον σωματικόν, ὅθεν τὸ μελανοδοχεῖον, αὐτὸ «βλέπω». Ἄλλὰ «βλέπω» αὐτὸ οὐχὶ τυχὸν κατὰ τὰς τρεῖς αὐτοῦ διαστάσεις, ἀλλὰ μόνον κατὰ δύο, ἥτοι ὡς ἐπιφάνειαν ἔχουσαν ἰδιαίτερον χροῶμα, μορφὴν καὶ σαφήνειαν. Βεβαίως *ἔχω* συνειδητὴν καὶ τὴν τρίτην αὐτοῦ διάστασιν, τὴν τοῦ βάθους, ὅμως οὐχὶ ὀπτικῶς, ἀλλὰ κινητικῶς κτηθεῖσαν, καθόσον δηλονότι λαμβάνω πείραν συνειδητὴν αἰσθημάτων τινῶν σωματικῶν ἐν τῷ ὀφθαλμῷ μου ὡς ἐπακολούθημα τῆς καλουμένης προσαρμογῆς (Akkomodation). Τόσον δὲ πολὺ εἴμεθα συνειθισμένοι εἰς τὴν προσαρμογὴν ταύτην, ὥστε ἐρχόμεθα πάντοτε εἰς τὸν πειρασμὸν νὰ πιστεύωμεν, ὅτι «βλέπομεν» τὴν τρίτην διάστασιν, τῆς ὁποίας ὅμως λαμβάνομεν πείραν μόνον κινητικῶς. Εἶναι δὲ βεβαίως γνωστόν, ὅτι, καὶ ὅταν βλέπωμεν διὰ στερεοσκοπίου, καίτοι *ἔχομεν* τὴν τρίτην διάστασιν, ὅμως δὲν βλέπομεν αὐτήν. Διότι καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην προσαρμοζόμεθα.

Παρατρέχομεν ἄλλα τινὰ δεδομένα, τὰ ὁποῖα ἐπιτρέπουν εἰς ἡμᾶς ὠρισμένας κρίσεις περὶ τοῦ βάθους τῶν ἀντικειμένων. Ἐξαιρετικῶς καλὰ γνωρίζουν ταῦτα οἱ ζωγράφοι, οἱ ὁποῖοι ἠξέου- ρουν λ. χ., ἐκ πείρας δέ, ὅτι ἀντικείμενα κείμενα λίαν μακρὰν ἔχουν συνήθως κυανῆν τινα ἀπόχρωσιν.

Δ'. Ἡ Πρᾶξις.

Τὸ ἀντίστροφον εἰς τὸ αἶσθημα εἶναι ἡ πρᾶξις. Κατ' αὐτὴν εἶναι τὸ σῶμά μου ἐνεργόν, ἐνῶ κατὰ τὸ αἶσθημα διάκειται τοῦτο παθητικῶς. Κατ' ἀπειρόκαλον δὲ τρόπον τοῦ λέγειν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι κατὰ μὲν τὸ αἶσθημα πρόκειται περὶ τῆς κατὰ διαδοχὴν ἐμφανίσεως τῶν ἑξῆς: φυσικοῦ τινος ἐρεθισμοῦ, τῆς ἐρεθίσεως τοῦ αἰσθητηρίου ὄργανου, τῆς τοῦ αἰσθητηρίου νεύρου, τῆς τοῦ ἐγκεφαλικοῦ κέντρου, τῆς διεγέρσεως τῆς ψυχῆς, ὅθεν τοῦ αἰσθήματος: τοῦναντίον δὲ κατὰ τὴν πρᾶξιν ἐμφανίζονται κατὰ σειρὰν: βούλησις, ἐρεθίσις κινητηρίου τινὸς ἐγκεφαλικοῦ κέντρου, κινητηρίου νεύρου καὶ σύσπασις τῶν μυῶν.

Τὰ λεχθέντα δὲ ταῦτα πάλιν φυσικὰ δὲν δυνάμεθα νὰ ἐκλαμβάνωμεν παρά, οἷα τῷ ὄντι εἶναι, ἥτοι ὡς σύντιμον ἔκφρασιν πολυπλόκου καταστάσεως. Ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει ὑπάρχει κατὰ συνάρτησιν σχέσις μεταξὺ τῆς βουλήσεώς μου νὰ πράξω τι καὶ ὠρισμένης τινὸς καταστάσεως ἢ γεγονότος τοῦ ἐγκεφάλου μου, τοῦ ὁποίου βεβαίως τὰ καθέκαστα εἶναι λίαν ὑποθετικά. Ὅπου ὑπάρχει τὸ ἐν, ὑπάρχει καὶ τὸ ἕτερον.

Τὸ ψυχοφυσικὸν αἴτημα ἀναγκάζει ἄρα ἡμᾶς νὰ ἀποδεχόμεθα μονόσημον σχέσιν μεταξὺ τοῦ «βούλομαι νὰ πράξω *τοῦτο*» καὶ τῆς ὑπάρξεως ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ τῆς ὠρισμένης *ταύτης* καταστάσεως.

Τοῦτο δὲ εἶναι ἀκριβῶς τοῦναντίον τοῦ κατὰ τὸ αἶσθημα συμβαίνοντος.

Ἄλλ' ὑπάρχουν ἐνταῦθα δυσχέρειαί τινες, αἱ ὁποῖαι ἐκ πρώτης τοῦλάχιστον ὄψεως καθιστοῦν κάπως ἀμφίβολον τὴν σύγκρισιν τοῦ αἰσθήματος πρὸς τὴν πρᾶξιν.

Ἐν μὲν τοῖς αἰσθήμασι λαμβάνω πείραν ὅλως ὠρισμένου τινὸς ἀντικειμένου, λ. χ. ἐρυθροῦ τινος, εὐθὺς ὡς ὠρισμένον μέρος τοῦ ἐγκεφάλου μου περιέληθ' εἰς ὠρισμένην τινὰ κατάστασιν εἶτε κατὰ τὸν νόμον τοῦ Ἰωάννου Μύλλερ εἶτε κατὰ ἄλλον τινὰ τρόπον. Ἄλλὰ τί κυρίως *βούλομαι* ἐγώ; Θέλω μὲν ἴσως βέβαια λ.χ. νὰ γράψω ἐπιστολήν τινα, οὐχὶ δὲ καὶ νὰ κινήσω ὠρισμένους μῦς τῆς χειρός μου, οὐδὲ νὰ διεγείρω κινητήριόν τι κέντρον τοῦ ἐγκεφάλου μου ἢ νεῦρόν τι ἐκ τῶν κινητηρίων. Μάλιστα δέ, ἐὰν δὲν

εἶμαι φυσιολόγος, οὐδὲ κἄν γινώσκω τι ἐκ τῶν πραγμάτων τούτων.

Ὅθεν ὀφείλομεν βεβαίως νὰ μεταβάλωμεν πῶς τὴν ὅλην περὶ τῶν ψυχοφυσικῶν γεγονότων γνῶμην ἡμῶν, ἵνα κατανοήσωμεν τὴν προᾶξιν ὡς τὸ ἀντίστροφον τοῦ αἰσθήματος καὶ ἵνα ἐν γένει σαφῶς κατανοήσωμεν τὸ ὅλον ψυχοφυσικὸν πρόβλημα.

Ὅθεν ἄς εἴπωμεν κατὰ πρῶτον, ὅτι ἐν τῷ αἰσθηματι ψυχικῶς τὸ κύριον δὲν εἶναι τὸ «ἔχω συνειδητὸν ἐρυθρόν», ἀλλὰ κατάστασις τις ὠρισμένη τῆς ἀσυνειδήτου ψυχῆς μου, ἧς μόνον ἀπλοῦς ἀγγελιαφόρος εἶναι ἡ συνειδητὴ πειρὰ μου. **Ἡ κατάσταση τῆς ψυχῆς μου** διατελεῖ ἐν μονοειδεῖ κατὰ συνάρτησιν σχέσει πρὸς κατάστασιν τινα τοῦ ἔγκεφάλου μου. Ὁσαύτως κατὰ τὴν βουλευτικὴν προᾶξιν ὠρισμένη τις **κατάστασις τῆς ψυχῆς μου**, τὴν ὁποῖαν ἀπλῶς καὶ μόνον ὑπεμφαίνει τὸ συνειδητὸν μου: «βούλομαί τι», συστοιχεῖ κατὰ συνάρτησιν πρὸς ὠρισμένην τινὰ κατάστασιν τοῦ ἔγκεφάλου μου, καὶ δὴ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ πρὸς κατάστασιν τῆς κινήτου χώρας τοῦ ἔγκεφάλου.

Οὕτως ἐξαφανίζονται αἱ δυσχέρειαι, ἐξαφανίζεται δὲ συγχρόνως καὶ ἄλλη τις δυσχέρεια, περὶ τῆς ὁποίας μέχρι τοῦδε οὐδένα ἐκάμαμεν λόγον, δυσχέρεια ἐν τῇ περὶ αἰσθήματος διδασκαλίᾳ ἐμφανιζομένη περὶ τὸ γεγονός, ὅτι βλέπω μὲν βεβαίως, ἄς εἴπωμεν οὕτω, ἐρυθρόν τι ἄνθος «ἐκεῖ ἔξω», ἀλλ' οὐχὶ τὴν ὀπτικὴν ἐν τῷ ἔγκεφάλῳ μου χώραν ἐν τῇ καταστάσει τῆς διεγέρσεως διατελοῦσαν. Ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο ἀκόμη μίαν φοράν.

Ὅθεν ἔχομεν πρὸ ἡμῶν δύο ζεύγη σχέσεων κατὰ συνάρτησιν, ἐὰν θέλωμεν νὰ ὀμιλήσωμεν ἀκριβέστερον: Ἡ μὲν μία δηλονότι ὑπάρχει μεταξὺ τῆς κακαστάσεως τοῦ ἔγκεφάλου καὶ τῆς καταστάσεως τῆς ψυχῆς, ἡ δ' ἑτέρα μεταξὺ τῆς καταστάσεως τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ λαμβάνειν συνειδητῶς πειρὰν τινος. Καὶ αἱ δύο δ' ἐμφανίζονται καὶ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ περὶ τοῦ αἰσθήματος καὶ ἐν τῇ περὶ τῆς βουλήσεως. Ἐὰν δὲ τις συνδέῃ ἀμέσως τὰ ἐμπειρικὰ ψυχικὰ γεγονότα μὲ καταστάσεις τοῦ ἔγκεφάλου, περιέχεται, ὡς εἶδομεν, εἰς δυσχερείας, μάλιστα δὲ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ περὶ τῆς βουλήσεως.

Λέγω δὲ ἀκόμη μίαν φοράν, ὅτι μέχρι τοῦδε ἐκάμαμεν λόγον

μόνον περὶ τῆς κατὰ συνάρτησιν ἐξαρτήσεως ἢ περὶ τῆς ἀντιστοιχίας ψυχικῶν πρὸς φυσικὰς καταστάσεις, οὐχὶ δὲ περὶ αἰτιότητος. Ἐὰν δ' ἴσως ὑπάρχῃ αἰτιώδης σχέσις μεταξὺ τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ψυχικοῦ μέρους τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος ἢ οἰαδήποτε ἄλλη σχέσις μεταξὺ αὐτῶν, ἐὰν δὲν πρόκειται περὶ αἰτιότητος, εἶναι ζήτημα ὅλως καθ' ἑαυτό.

Τὸ ἔργον ἡμῶν ἐνταῦθα ὑπῆρξε μόνον νὰ δείξωμεν, ὅτι, ὅπερ ἐκάλεσαμεν ψυχοφυσικὸν αἴτημα, δύναται νὰ καταδειχθῇ σαφῶς, ὅτι ἰσχύει καὶ περὶ τῆς βουλήσεως καὶ περὶ τοῦ αἰσθήματος. Τοῦτο δὲ κατεδείξαμεν νῦν, ὡς νομίζομεν.

Ταῦτα περὶ τῶν ἰδιατέρων προβλημάτων τῆς ψυχοφυσικῆς. Ἐξ αὐτῶν δὲ μόνον ὀλίγα ἀνεγράψαμεν. Δὲν ἐξητάσαμεν π. χ. λεπτομερῶς, ἀλλ' ἀπλῶς ἐθίξαμεν ἀλλαχοῦ τὸ σήμερον πολὺ συζητούμενον ζήτημα, ἐὰν σύνθετοι ἐξωτερικοὶ ἐρεθισμοὶ ψυχικῶς ἐμφανίζονται ὡς ἀπλοῦν ἄθροισμα τῶν μερῶν αὐτῶν ἢ ὡς ὀλόγητες.

Τὸ ἐκτάκτως σπουδαῖον τοῦτο πρόβλημα θέλομεν πραγματευθῆ μετ' οὐ πολὺ εὐρύτερον. Ὑπάρχουν δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα παρῆκομεν ἐκ προθέσεως.

Ἐρχόμεθα δὲ τώρα εἰς τὸ περίφημον πρόβλημα «Σῶμα καὶ ψυχή», τουτέστιν εἰς τὸ ζήτημα, ἐὰν, ἵνα ὀμιλήσωμεν κατὰ τὸν συνήθη τρόπον τοῦ λέγειν, εἶναι ὀρθὴ ἡ θεωρία τοῦ ψυχοφυσικοῦ παραλληλισμοῦ ἢ ἡ διδασκαλία περὶ τῆς ἀμοιβαίας ἐπιδράσεως ψυχῆς καὶ σώματος.

Ἄλλὰ φαίνεται μοι καλὸν πρὸ τῆς ἐρεύνης τοῦ ζητήματος τούτου νὰ εἰσαγάγωμεν ἐννοίαν τινα ἐξ ἴσου σπουδαίαν καὶ λαϊκὴν γενομένην, τὴν ὁποῖαν μετεχειρίσθημεν μέχρι τοῦδε μόνον ἐπ' εὐκαιρίας καὶ ἄνευ καθαυτὸ αἰτιολογίας, τὴν ἐννοίαν δηλαδή: **τὸ ἕτερον ἐγώ.**

Ἐὰν ἔχωμεν τὴν ἐννοίαν ταύτην, θὰ ἠμποροῦμεν νὰ ἐκφράζωμεν πάντα τὰ ἀπασχολοῦντα ἡμᾶς ζητήματα πλὴ ἀπλούστερον καὶ μὲ ὀλιγωτέραν περισσοτεχνίαν· διακόπτομεν λοιπὸν ἐπ' ὀλίγον τὴν ψυχοφυσικὴν ἡμῶν, διὰ νὰ ἐπανέλθωμεν ταχέως εἰς αὐτὴν στηριζόμενοι ἐπὶ εὐρύτερων βάσεων.

4. Τὸ ἕτερον ἐγώ.

Θεωρεῖται γενικῶς αὐτονόητον, ὅτι «ἐγώ» δὲν εἶμαι τὸ μόνον συνειδητὸν ὑποκείμενον, ἀλλ' ὅτι ὑπάρχουν πολλά ὑποκείμενα καὶ δὴ ὄχι μόνον οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ ζῶα ἢ τοῦλάχιστον πολλά ἐξ αὐτῶν. Δυστυχῶς θεωρεῖται τοῦτο πολλάκις αὐτονόητον καὶ ὑπὸ φιλοσόφων, οὐδὲ ταράσσει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὸ ἔργον αὐτῶν. Ὁ ψυχολόγος μάλιστα δύναται, ὡς νομίζεται, νὰ ἐργάζεται κατ' ἀφελῆ τινὰ πραγματοκρασίαν ἐξ ἴσου καθὼς καὶ ὁ φυσικὸς ἢ ὁ χημικὸς ἢ ὁ βιολόγος. Ἀλλὰ μόνον φιλόσοφος δὲν πρέπει τότε νὰ ὀνομάζεται.

Ἡ ψυχολογία ἡμῶν, καθὼς βέβαια θὰ ἔχη ἤδη ἀντιληφθῆ ὁ ἀναγνώστης, ἐπιδιώκει διαρρηθῆν φιλοσοφικοὺς σκοποὺς. Καθ' ἡμᾶς ἄρα οὐδὲν ὑπάρχει «αὐτονόητον», ἀκριβῶς δὲ ἐν τῷ ζητήματι περὶ τοῦ ἑτέρου ἐγὼ ἡμεῖς διαβλέπομεν πρόβλημα ἐξ ἴσου πολὺ δύσκολον καὶ πολὺ σημαντικόν.

Βεβαίως δὲν προτιθέμεθα τώρα ἀκόμη νὰ μετέλθωμεν μεταφυσικὴν θέτοντες δὲ τὸ ζήτημα, ἃν ἔχωμεν τὸ δικαίωμα νὰ κάμνωμεν λόγον περὶ τῆς ὑπάρξεως ἑτέρων ἐγῶ, νοοῦμεν τὴν λέξιν «ὑπαρξίς» ἐμπειρικῶς ὅθεν καθὼς ἐκλαμβάνει ταύτην ἢ ταξιλογία (λογική).

Ἐπὶ τῷ ἐγῶ μὲν τῶν ἀντικειμένων ἡμῶν συνειδητὰ ὑποκείμενα κατὰ τὴν ἐμπειρικὴν τῆς λέξεως ταύτης ἔννοιαν; Τοῦτο εἶναι τὸ ζήτημα.

Συνήθως μέχρι πρὸ ὀλίγου ἐλύετο τὸ πρόβλημα τοῦτο τῇ βοήθειᾳ τῆς ἐννοίας τῆς ἀναλογίας, οὕτω δὲ ἐφαίνετο ἀρκετὰ ἀπλοῦν. Ἐλέγοντο δηλαδὴ περίπου τὰ ἑξῆς:

Ἐπὶ τῷ ἐγῶ μὲν τῶν ἀντικειμένων ἡμῶν συνειδητὰ ὑποκείμενα κατὰ τὴν ἐμπειρικὴν τῆς λέξεως ταύτης ἔννοιαν; Τοῦτο εἶναι τὸ ζήτημα. Ἐπὶ τῷ ἐγῶ μὲν τῶν ἀντικειμένων ἡμῶν συνειδητὰ ὑποκείμενα κατὰ τὴν ἐμπειρικὴν τῆς λέξεως ταύτης ἔννοιαν; Τοῦτο εἶναι τὸ ζήτημα. Ἐπὶ τῷ ἐγῶ μὲν τῶν ἀντικειμένων ἡμῶν συνειδητὰ ὑποκείμενα κατὰ τὴν ἐμπειρικὴν τῆς λέξεως ταύτης ἔννοιαν; Τοῦτο εἶναι τὸ ζήτημα.

Κατὰ τὸν ἀπλοῦν τοῦτον συλλογισμὸν ὑπολαμβάνεται βέβαιον, ὅτι μόνον τότε δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν τι ἀμέσως περὶ τοῦ ἑτέρου, ὅταν πρόκειται περὶ τοῦ σώματός του καὶ περὶ τῆς διαγωγῆς αὐτοῦ. Ἡ γνώμη δὲ αὕτη δυνατὸν μὲν νὰ ἐξαρκῆ εἰς τὸν ἄνθρωπον τῆς ἐπιστήμης, εἰς τὸν φιλόσοφον ὅμως δὲν εἶναι εὐθὺς ἀνευ ἑτέρου ἐπαρκῆς.

Ὁ Θεόδωρος Λίππς (Th. Lipps) τὸ πρῶτον διείδε ἐνταῦθα δυσχερείαν τινά:

Ἡ δὴθεν τόσον ἀπλῆ σχέσις «τὸ σῶμά μου ἔχει πρὸς τὴν ψυχὴν μου καθὼς τὸ σῶμά σου πρὸς τὴν ψυχὴν σου» κατὰ Λίππς δὲν εἶναι τόσον ἀπλῆ. Διότι αἱ ἔννοιαι «ψυχὴ σου» καὶ «ἡ ἰδική σου συνειδητὴ πείρα» δὲν εἶναι σαφεῖς. Πάντως ἡ κατάληψις τῶν ἐννοιῶν τούτων ἀπαιτεῖ ἰδιαιτέραν τινὰ ἰκανότητα, τὴν ὁποίαν ὁ Λίππς καλεῖ «συναισθηματικὴν εἴσδυσιν» (Einfühlung), ῥῆσις, ἣτις ἔκτοτε εἰσήχθη πρὸ πάντων εἰς τὴν καλλογίαν. Μετατίθεμαι δηλαδὴ εἰς τὸ ἕτερον σῶμα, κατόπιν δὲ κατανοῶ ὑπὸ τὴν λέξιν «σύ» τὰ ἑξῆς: Θὰ ἠδυνάμην νὰ φαντασθῶ, ὅτι εἶμαι συνδεδεμένος μὲ τὸ σῶμά σου· ἐὰν δὲ τὸ σῶμά μου κινήται οὕτω, καθὼς κινεῖται τώρα τὸ ἰδικόν σου σῶμα, συνήθως ἔχω ταῦτα ἢ ἐκεῖνα τὰ ὄρισμένα συνειδητὰ ψυχικὰ φαινόμενα.

Ἄλλ' ἡ φράσις «συναισθηματικὴ εἴσδυσιν» δὲν προάγει ἡμᾶς πολὺ περαιτέρω. Μετὰ τὸν Λίππς ὁ Σέλερ (Scheler) ἐξέθηκε τὴν θεωρίαν του περὶ τῆς «ἀμέσου ἀντιλήψεως» τοῦ σύ. Βεβαίως οὐχὶ διὰ τῶν αἰσθητηρίων ἡμῶν ὁργάνων, ἀλλ' ἴσως τῇ βοήθειᾳ ἐσωτερικῆς τινος αἰσθήσεως κατὰ Σέλερ φαίνεται, ὅτι δυνάμεθα νὰ «ἀντιλαμβανόμεθα» ἀμέσως τὸ ἕτερον ἐγώ κατὰ τὴν ἰδιάζουσαν εἰς αὐτὸ μοναδικὴν αὐτοῦ φύσιν. Βραδύτερον δ' ὁ Σέλερ μετέβαλεν τὴν διδασκαλίαν του· τώρα δὲ ἀποδέχεται μόνον ἔμφυτον τινὰ γνῶσιν περὶ τούτου, ὅπερ θὰ ἠδυνάτο τις ἐν γένει νὰ ὀνομάσῃ ψυχικὴν ἑτερότητα. Ἀντιλαμβανόμεθα ἀμέσως οὐχὶ τὸ εἰδικὸν σύ ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ αὐτοῦ φύσει, ἀλλὰ, ὁσάκις ἀντιλαμβανόμεθα ἄλλοτριόν τι ἐνόργανον σῶμα καὶ τὴν διαγωγὴν αὐτοῦ, ἐφαρμόζομεν, οὕτως εἰπεῖν, τὴν ἐκ τῶν προτέρων ὑπάρχουσαν κατηγορίαν τοῦ πνευματικοῦ σύ καὶ λέγομεν:

Ἐδῶ ὑπάρχει ἕτερόν τι ἐγώ. Ὁμοιοπάτη πρὸς τὴν θεωρίαν ταύτην εἶναι ἢ ἀπ' αὐτῆς ἀνεξαρτήτως γεννηθεῖσα θεωρία τοῦ I. Φόλκελτ (Volkelt) περὶ τῆς «πρωταρχικῆς βεβαιότητος τοῦ σύ», ἥτις, καθὼς πᾶσαι αἱ κατηγορίαι, φαίνεται ὅτι εἶναι κατὰ Φόλκελτ, τῇ ἀληθείᾳ μὲν οὐχὶ σαφῶς, βεβαίως ὅμως λανθανόντως ἔμφυτος.

Τι δὲ ἄρα γε ὀφείλομεν ἡμεῖς αὐτοὶ νὰ εἰπώμεν περὶ τοῦ ζητήματος τούτου;

Ἐπὶ τὴν βεβαίως συναισθηματικὰ τινα φαινόμενα, τὰ ὅποια, καθὼς δικαίως ἐλέχθη, ἔχουν γνωστικὴν τινα ἰκανότητα. Πάντων δ' ὑπερέχει κατὰ τὴν ἰσχὴν τῆς ἰκανότητος ταύτης τὸ ἠθικὸν συναίσθημα. Τὸ συναίσθημα τοῦτο ἀσφαλῶς ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τοῦ ἐγὼ καὶ ἀναφέρεται εἰς «τὸν ἕτερον», τοῦλάχιστον λανθανόντως. Μάλιστα δὲ τὸ συναίσθημα τοῦτο ἄνευ τῆς εἰς τὸν ἕτερον λανθανούσης ταύτης ἀναφορᾶς οὐδεμίαν ἔχει σημασίαν. Δίχην ἐνστίχτου εἶναι ἐστραμμένον, ἐὰν μὴ εἰς ὠρισμένον τι ἀντικείμενον, ὅμως εἰς ὠρισμένην δυνατὴν ὁμάδα ἀντικειμένων καὶ δὴ εἰς ὁμάδα πνευματικὴν.

Ἐπὶ τὴν ἔννοιαν ταύτην δυνάμεθα νὰ ἀποδεχθῶμεν τὴν τοῦ Σέλερ φανταστικὴν παράστασιν περὶ τοῦ νέου Ροβινσῶνος, βεβαίως ὅμως μόνον ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην. Ἄς φαντασθῶμεν νέον τινὰ Ροβινσῶνα, λέγει ὁ Σέλερ, τουτέστιν ἀνθρώπινόν τι ὄν, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ ἔχει ζῆσει ἐντελῶς μόνον ἐπὶ τινος νήσου καὶ οὐδέποτε εἶδεν ἀνθρώπον ἢ ζῷόν τι. Τοιοῦτό τι ὄν ἄνευ πείρας αὐθορμήτως καὶ θυμοσόφως ἤθελε γινώσκει ἠθικῶς, ὅτι εἶναι μέλος πνευματικῆς τινος κοινότητος, τὴν πρώτην δὲ φορὰν, καθ' ἣν ἤθελεν ἰδεῖ ἐνόργανόν τι ὄν, ἤθελεν ὀνομάσει αὐτὸ παρευθὸς «σύ». Τὸ ἔμφυτον, ἐπέκεινα τοῦ ὑποκειμένου κείμενον λογικὸν σχῆμα, τὸ ὁποῖον βέβαια φαίνεται, ὅτι σημαίνει ἀπλῶς καὶ μόνον τὴν συνείδησιν «κενοῦ» τινος, ἤθελε πληρωθῆ περιεχομένου.

Ἀποδέχομαι τὴν γνώμην ταύτην. Ἄλλ' ὁ Σέλερ προβαίνειν περαιτέρω ἀποχωρίζει τὴν κατηγορίαν τοῦ σύ ἀπὸ τῆς ἠθικότητος. Ἴνα δ' ἐξετάσωμεν, ἐὰν καὶ τοῦτο εἶναι ὀρθόν, ἅς ἐρευνήσωμεν τώρα τὸ παράδοξον γεγονός, ὅτι δυνάμεθα νὰ «κατανοώμεν» τὴν ἔκφρασιν τοῦ προσώπου ἄλλων ὄντων, ὡσαύτως δὲ

ἅς ἐρευνήσωμεν καὶ τὴν ἰκανότητα τῆς μιμήσεως. Ἀμφότερα τὰ γεγονότα ταῦτα ἢ ψυχολογία οὐδὲ πόρρωθεν ἀξιοῖ τῆς προσοχῆς, τῆς ὁποίας εἶναι ἀξία.

Τῷ ὄντι δὲ φαίνεται, ὡς ἐὰν τὸ μικρὸν παιδίον, καὶ δὴ ὁ γνήσιος μεμπές, ἔχη τὴν ἰκανότητα πρῶτον μὲν νὰ ἐρμηνεύῃ τὴν ἔκφρασιν τοῦ προσώπου ἄλλων ἀνθρώπων κατὰ τὰ ἐν αὐτοῖς ὑπάρχοντα συναισθήματα, δεύτερον δὲ νὰ μιμῆται διὰ τοῦ προσώπου τοῦ τὴν ἔκφρασιν τοῦ προσώπου, τὴν ὁποίαν εἶδεν. Ἀμφότεραι αἱ δεξιότητες αὗται εἶναι ὅλως θαυμασταὶ καὶ δὲν δύναται νὰ ἐρμηνεύονται κατὰ τὸν συνήθη τρόπον.

Περὶ τῆς ἰκανότητος τοῦ ἐρμηνεύειν τὴν ἔκφρασιν τοῦ ἄλλοτρίου προσώπου δυνάμεθα ἴσως νὰ λέγωμεν τὸ ἑξῆς: ὁσάκις ἢ μήτηρ ἐμειδία, τὸ νήπιον ἐλάμβανε παρ' αὐτῆς πάντοτε κατὰ τι καλόν, ὁσάκις δὲ ἐφαίνετο τὸ πρόσωπόν της ἐξηγριωμένον ἐξυλλίζετο. Ἄλλ' οὕτω δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐρμηνευθῆ ἢ προβολὴ συναισθήματός τινος εἰς τὰ ἔνδον τῆς μητρὸς. Πῶς δηλονότι κατορθώνει ὁ μικρὸς μεμπές ἐκ τῆς ἐκφράσεως τοῦ προσώπου τῆς μητρὸς ὀρμώμενος νὰ ἀποδίδῃ εἰς αὐτὴν ὠρισμένον τι συναίσθημα;

Ἡ δὲ ἰκανότης τῆς μιμήσεως οὐδ' ἐν μέρει δύναται νὰ κατανοηθῆ. Τὸ νήπιον δύναται μὲν νὰ βλέπῃ μειδιῶντα ἄλλα πρόσωπα οὐδέποτε δὲ τὸ ἰδικόν του· ἀλλ' ὅμως δύναται νὰ μιμῆται τὸ μειδιάμα, μάλιστα δὲ καὶ ἄλλας κινήσεις ὅλως ὠρισμένας προσώπου τινός, τὰς ὁποίας εἶδε, καθὼς π. χ. τὴν ἔξω τοῦ στόματος ἔκτασιν τῆς γλώσσης καὶ τὴν εἰς ὀξὺ στοργγύλευσιν τοῦ στόματος. Καὶ ἐὰν δὲ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἔχει ἰδεῖ ἐν τῷ κατόπτρῳ τὸ πρόσωπόν του νὰ μειδιᾷ ἢ τὴν γλώσσάν του προτεταμένην ἢ τὸ στόμα του συνεσπασμένον εἰς ὀξὺ, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ γινώσκῃ διὰ τίνων κινήσεων γίνονται πάντα ταῦτα;

Φαίνεται ἄρα ὅτι ὑπάρχει ἔμφυτος τις ἰκανότης νὰ ἀντιδρᾷ τις εἰς ἐρεθισμοὺς ὠρισμένης μορφῆς καὶ ὠρισμένου ρυθμοῦ διὰ πράξεων τῆς αὐτῆς μορφῆς καὶ τοῦ αὐτοῦ ρυθμοῦ, καίτοι οἱ ἐρεθισμοὶ καὶ αἱ εἰς αὐτοὺς ἀντιστοιχοῦσαι ἀντιδράσεις εἶναι ὅλως διάφοροι τὴν φύσιν. Διότι οἱ μὲν ἐρεθισμοὶ, ὡς γνωστόν, ἀνήκουν εἰς τὰ τῶν αἰσθήσεων, αἱ δὲ ἀντιδράσεις εἰς τὰ τῶν κινήσεων. Ἡ

ἔμφυτος δὲ αὕτη ἱκανότης τῆς πρὸς ἀλλήλας ἀντιστοιχίας ἀπλῶν μορφῶν καὶ ρυθμῶν φαίνεται ὑπάρχουσα μόνον λίαν γενικὴ καὶ ἐν εἶδει γενικοῦ διαγράμματος ὡς γενικὴ ὁρμὴ ἢ οἶονει— ἔνστικτον, καθὼς ἴσως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν. Ἐὰν ἀναλογισθῇ δὲ τις ἐνταῦθα τὴν ἰσχυρὰν ὁρμὴν, ἧς συνειδητῶς λαμβάνεται πείρα, νὰ κινήσῃ ρυθμικῶς τοὺς πόδας ἢ τοὺς δακτύλους αὐτοῦ εὐθὺς ὡς ἀκούη μουσικὴν (!).

Ἐπανερχόμενοι δὲ τώρα εἰς τὸ πρόβλημα τοῦ ἑτέρου ἐγὼ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐν τῇ γενικῇ ἱκανότητι τοῦ μιμῆσθαι ἔχομέν τι δεδομένον, τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται ὄχι μόνον ἐν γένει εἰς τὸ εἶναι τι ἕτερον, ἀλλὰ καὶ ἰδίᾳ εἰς ἑτέραν ὁλότητα. Ἄπλῶς τὸ «ἕτερον», κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ «ἐγὼ», εἶναι δηλονότι ἤδη δεδομένον ἐν τῇ πρωταρχικῇ ἀναφορᾷ ἔχω τι, ὅθεν ἐν τῇ πρὸς ἀλλήλα ἀναφορᾷ τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου ἑτέρα δὲ ὁλότης εἶναι προδήλως τι πλεόν ἢ τὸ ἕτερον. Πάλιν δ' ὅμως τὸ ἕτερον ὅλον δὲν εἶναι εἰσέτι «ὄ» ἕτερος ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ σύ.

Ὅτι ἀντιλαμβανόμεθα ἀμέσως τὸ σὺ ἀπλῶς ὡς σὺ δὲν φαίνεται μοι καταδεδειγμένον· ἀλλ' ὅμως δύναμαι μόλα ταῦτα νὰ ἀποδεχθῶ τὴν θεωρίαν περὶ τῆς «βεβαιότητος τοῦ σὺ» ἐὰν ταύτην (τὴν βεβαιότητα δηλαδὴ) ὑπολαμβάνῃ τις ὡς περιεχομένην οὐχὶ μὲν ῥητῶς, ἀλλ' ὅμως λανθανόντως ἐν τῇ ἠθικῇ συνειδήσει. Κατὰ τὸ πόρισμα λοιπὸν συμφωνῶ μὲ τὸν Volkelt καὶ τὸν Scheler.

Ὅθεν ἔχομεν, καθὼς φαίνεται, ἀσαφῆ τινα ἐξ ἔνστικτου γινώσκουσιν ἀρχῆθεν ὑπάρχουσαν τοῦ γενικοῦ, σὺ, ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τὸ μὲν τῆς ἀναλογίας, τὸ δὲ τῆς οἶονει κατηγορικῆς ταύτης ἐκ τῶν προτέρων γνώσεως συμπεραίνομεν, ὅτι ὑπάρχουν ἕτερα ἐγὼ, τὰ ὁποῖα ἐκάστοτε εἶναι συνδεδεμένα μὲ τὸ σῶμα ὠρισμένου τινὸς ἀνθρώπου ἢ ζῴου ἢ συντόμως, ὅτι ὑπάρχουν συνειδητὰ ὑποκειμένα ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἡμετέρων ἀντικειμένων. Ὅθεν ἢ ἐπὶ τῆς ἀναλογίας στηριζομένη, διδασκαλία δὲν εἶναι ἐσφαλμένη, ἀλλ' ἀτελής· ἀπαι-

(!) Πρὸβλ. τὸ ἐξάρετον σύγγραμμα τοῦ I. Volkelt: Das ästhetische Bewusstsein, 1920.

τεῖ δὲ εἰς συμπλήρωσιν αὐτῆς τὴν γενικὴν περιοχὴν τοῦ ἑτέρου πνευματικοῦ ὄντος. «χωρικὴν (Regionale) κατηγορίαν» κατὰ τὸν Husserl, ὅπως καθ' ὄν ἀκριβῶς τρόπον τὰ ἐπὶ μέρους γεωμετρικὰ φαινόμενα περιλαμβάνονται ἐν τῷ χώρῳ ἐν γένει καὶ καθ' ὄν τρόπον τὰ ἰδιαιτέρα τοπικὰ σημεῖα τῶν ἀπτικῶν αἰσθημάτων ἡμῶν ἀπαιτοῦν τὴν «ἐπιφάνειαν τοῦ σώματός μου» ἐν γένει. Ἡ δὲ χωρικὴ (!) αὕτη κατηγορία εἶναι ἐν τῇ ἠθικῇ συνειδήσει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς λανθανόντως δεδομένη.

Τοσαῦτα λοιπὸν περὶ τούτου, ὅπερ θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὀνομάσῃ τὴν ψυχολογικὴν ἔρευναν τῆς γενέσεως τῆς ἔννοιᾶς: τὸ ἕτερον ἐγὼ. Πολλὰ εἶναι εἰσέτι σκοτεινὰ ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ· ἀλλ' ὅμως προσεγγίζομεν ἴσως εἰς τὴν λύσιν.

Ἄλλ' ἀνάγκη τώρα νὰ πραγματευθῶμεν καὶ ἕτερόν τι, τὸ ἐξῆς ζήτημα: Τί ἄρα γε σημαίνει ἡ ἔννοια τὸ ἕτερον ἐγὼ λογικῶς, τουτέστιν ὡς ἔννοια τάξεως ὁποῖα τις ἀσφαλῶς εἶναι αὕτη; Τὸ ζήτημα δὲ τῆς λογικῆς ἢ ταξικῆς σημασίας ἔννοιᾶς τινὸς εἶναι πάντοτε διάφορον ἀπὸ τοῦ ζητήματος τῆς ἀρχικῆς γενέσεως αὐτῆς. Ἡ μὲν ψυχολογικὴ θεωρία περὶ τῆς γενέσεως ἔννοιᾶς τινὸς δυνατὸν νὰ εἶναι οἰαδῆποτε· ὁ λογικὸς ὅμως χαρακτήρ τῆς ἔννοιᾶς ὡς ἔννοιᾶς, ἡ σημασία αὐτῆς ἐν τῇ ταξιλογίᾳ οὐδόλως ἀποσαφηνίζεται διὰ τῆς θεωρίας ἐκείνης.

Ἴνα δὲ ἀνακαλύψωμεν τὴν λογικὴν ἢ ταξικὴν σημασίαν τῆς ἔννοιᾶς ἕτερον ἐγὼ, ἀνάγκη νὰ ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι ἐθέσαμεν ἤδη (σελ. 85) τὰς δύο ἔννοιᾶς, τὴν τῆς φύσεως ὡς τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος ἐν τῷ χώρῳ καὶ τὴν τῆς ἐμῆς ψυχῆς ὡς τῆς ἀσυνειδήτου βάσεως τῆς συνειδητῆς ἐμπειρίας μου. Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῶν ἔννοιῶν τούτων ἢ λύσις τοῦ νέου προβλήματος δὲν εἶναι δύσκολος.

Φύσις ἐκλήθη ὑφ' ἡμῶν τὸ σύνολον τῶν ἐμμέσων ἐκείνων ἀντικειμένων τῶν ὄντων ἐν τῷ χώρῳ ἢ διατελούντων ἐν ἀναφορᾷ πρὸς αὐτόν, τὰ ὁποῖα νομίζονται δι' ἀμέσων ἀντικειμένων,

(!) Ἡ λέξις «χωρικὴ» πρέπει νὰ νοητῆ ἐνταῦθα παραγομένη ἐκ τῆς λέξεως χώρα, τόπος (Region). Τὸν ὄρον τοῦτον εἰσήγαγεν ὁ Husserl. Σ. Μ.

ὡς ἐὰν ὑπάρχουν αὐτοτελῆ καὶ μεταβάλλονται. Ἡ ἐμὴ δὲ ψυχὴ δὲν συντίθεται ἐκ σαφῶν διαφορῶν ἐπὶ μέρους ἀντικειμένων ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἀνεύρωμεν τοιαῦτα ἀντικείμενα. Ἀλλὰ καὶ ἡ ψυχὴ μου ὡς ὄλον, καθὼς ἐλέχθη, εἶναί τι **τί**, οὐχὶ δὲ τοπικὸν τὴν φορὰν ταύτην, τὸ ὁποῖον ἐκ τινῶν ἀμέσων δεδομένων νομίζεται ὡς ἐὰν διάγῃ ὑπαρξιν ἀνεξάρτητον. Τονίζομεν δὲ ἰδιαιτέρως ἀκόμη μίαν φορὰν, ὅτι αἱ λέξεις «ὡς ἐὰν» ἀποκλείουν ἐνταῦθα ἐπὶ τοῦ παρόντος πᾶν εἶδος μεταφυσικῆς.

Τώρα λοιπὸν εἴμεθα παρεσκευασμένοι νὰ δώσωμεν εἰς τὰς λέξεις *ἕτερον ἐγὼ* καὶ *ἕτερα ψυχὴ* τὴν λογικὴν αὐτῶν σημασίαν:

Τὰ ἐνόργανα σώματα, ἰδίᾳ δὲ τὰ ἀνθρώπινα καὶ τὰ τῶν ζῴων εἶναι ἔμμεσα ἢ ἐμπειρικά φυσικὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα νομίζονται, ὡς ἐὰν ὑπάρχουν αὐτοτελῆ κατὰ τε τὴν γένεσιν καὶ τὴν ὑπαρξιν αὐτῶν, **καὶ ὡς ἐὰν** διατελοῦν ἐν ἀμοιβαίᾳ ἐξαρτήσεϊ μετὰ τινος **τινός**, τὸ ὁποῖον εἶναι τοιοῦτον, οἷον ἡ ἐμὴ ψυχὴ καὶ τὸ ἐμὸν ἐγὼ. Τοῦτο λοιπὸν νομίζομεν, ὅταν λέγωμεν περὶ ἐτέρων ψυχικῶν ὄντων. Τὸ *διπλοῦν* δὲ «ὡς ἐὰν» ἐνταῦθα εἶναι λίαν σημαντικόν.

Κατὰ ταύτην ἄρα τὴν ἔννοιαν ἔχομεν μετὰ τῶν ἐμπειρικῶν ἡμῶν ἀντικειμένων καὶ ψυχικῶν ὑποκειμένων. Τῇ ἀληθείᾳ δὲ ἔχομεν ἀνάγκην τοιούτων ὑποκειμένων, ὅταν ἀσχολούμεθα μὲ τὴν ἱστορίαν, μὲ τὴν κοινωνιολογίαν καὶ μὲ αὐτὴν ἀκόμη τὴν βιολογίαν. Τώρα λοιπὸν ἐπιτρέπεται εἰς ἡμᾶς νὰ ὀμιλοῦμεν περὶ πολλῶν ψυχῶν καὶ οὐχὶ μόνον, ὡς συνέβαινε μέχρι τοῦδε, περὶ τῆς ἰδικῆς μου ψυχῆς. Οὕτως ἡ ὄλη ἡμῶν μελέτη θέλει ἀποκτήσει νῦν μεγαλυτέραν περὶ τὴν ἔκφρασιν ἐλευθερίαν. Δυνάμεθα νῦν νὰ προχωροῦμεν, ὡς ἐὰν ἔχωμεν ὑπερβῆ τὰ ὄρια τοῦ ἀκραιφνοῦς θεωρητικοῦ ἐγωῖσμοῦ (Solipsismus). Κατὰ τὴν βαθυτάτην βέβαια τοῦ πράγματος ἔννοιαν οὐδαμῶς ὑπερέβημεν ταῦτα· διότι, ὡς γνωστόν, τὰ πάντα νομίζονται «ὡς ἐὰν».

Ἀλλὰ νῦν πρὶν ἢ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὴν φύσιν τῶν ψυχῶν ἐν γένει, ὀφείλομεν νὰ ἐκπληρώσωμεν καὶ ἕτερόν τι ἀκόμη καθήκον πρὸς τὴν ψυχοφυσικὴν. Ἰστάμεθα πρὸ τοῦ μεγίστου τῶν προβλημάτων αὐτῆς, ἧτοι πρὸ τοῦ προβλήματος: «**Σῶμα καὶ ψυχὴ**».

Τί λοιπὸν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ προβλήματος τοῦτου; Θέλομεν ἄρα γε εἰπεῖ τι πλέον τῆς διδασκαλίας περὶ τῆς ἀμοιβαίας κατὰ συνάρτησιν σχέσεως τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς; Θὰ ἐξέλθωμεν ἄρα γε πέραν τῆς οὐδετέρας ἐκείνης μαθηματικῆς λέξεως, «συνάρτησις» ἢ ὁποῖα αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν δὲν περιέχει τὴν ἔννοιαν τῆς αἰτιότητος;

5. Σῶμα καὶ ψυχὴ.

Α. Ὁ ψυχομηχανικὸς παραλληλισμὸς.

Κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας τῆς 19ης ἑκατονταετηρίδος ἡ ἐπίσημος διδασκαλία περὶ τῶν σχέσεων μετὰ τὸν σῶματος καὶ ψυχῆς ἦτο ἡ θεωρία τοῦ καλουμένου **ψυχοφυσικοῦ παραλληλισμοῦ**. Νεωστὶ δὲ ἡ διδασκαλία αὕτη προσβληθεῖσα πολλαχόθεν δύναται νὰ θεωρητῆ σήμερον σχεδὸν ὑπὸ πάντων ἐγκαταλειφθεῖσα.

Ἡ διδασκαλία αὕτη λέγει, ὅτι δὲν ὑπάρχει κατάστασις τῆς ψυχῆς οὔτε γεγονός τι ἐν αὐτῇ, κατ' ἀκολουθίαν δὲ οὐδὲ συνειδητόν τι φαινόμενον—συνειδητὰ γεγονότα δὲν ὑπάρχουν, καθὼς γινώσκομεν—τὰ ὁποῖα νὰ μὴ συνοδεύονται ὑπὸ φυσικοχημικῶν ἢ συντόμως εἰπεῖν, ὑπὸ μηχανικῶν καταστάσεων ἢ γεγονότων ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ, ὅστις ὑπολαμβάνεται ὑπὸ τῆς θεωρίας ταύτης γνήσιον μηχανικὸν κατασκευάσμα· διὰ δὲ τοῦτο θὰ ἦτο προτιμότερον νὰ λέγωμεν μᾶλλον περὶ **ψυχομηχανικοῦ παραλληλισμοῦ**.

Ἡ διδασκαλία αὕτη περὶ τοῦ παραλληλισμοῦ ἔχει διαφορὰς μορφάς. Ψυχολόγοι τινὲς ἀπορρίπτουν τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀσυνειδήτου καὶ ὀμιλοῦν μόνον περὶ ψυχικῶν καταστάσεων, αἱ ὁποῖαι κατ' ἀκολουθίαν εἶναι πάντοτε συνειδηταῖ, καὶ περὶ τῶν παραλλήλων πρὸς αὐτὰς μηχανικῶν ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ γεγονότων. Κατ' αὐτοὺς ἐν γένει δὲν ὑπάρχουν ψυχικὰ γεγονότα, ἀφοῦ βέβαια ἀρνοῦνται τὰ ἀσυνειδήτως τελούμενα ψυχικὰ γεγονότα, εὐλόγως δὲ ἀπορρίπτουν τὴν ὑπαρξιν συνειδητῶν γεγονότων. Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῆς θεωρίας ταύτης καταρθεῖ ἐντελῶς τὸ συνεχὲς τῶν ψυχικῶν φαινομένων· κατ' αὐτὴν τὸ συνειδητὸν οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ προσθήκη τις, καὶ διὴ λίαν πολυτελής, εἰς ὠρισμένας καταστάσεις

δεδομένης τινός δυναμικῆς μηχανῆς. Τὴν θεωρίαν ταύτην ἐκάλεσαν *ἐπιφαινόμενονκρατίαν* (Epirhænomenalismus). Τὸ κύριον κατ' αὐτὴν εἶναι ὁ ἐγκέφαλος καὶ τὰ ἐν αὐτῷ μηχανικὰ γεγονότα, διότι μόνον ἐν αὐτῷ ὑπάρχει γένεσις καὶ αἰτιότης.

Ἐτέρα μορφή τοῦ παραλληλισμοῦ εἶναι ἡ *παμψυχία*. Ἐν αὐτῇ εὐρύνεται ἡ θεωρία τοῦ συνήθους παραλληλισμοῦ: οὐδὲν κατ' αὐτὴν ψυχικὸν ἄνευ παραλλήλου μηχανικοῦ γεγονότος, ἀλλὰ καὶ οὐδὲν φυσικὸν ἄνευ ψυκικοῦ. Ἡ παμψυχία ἀποτελεῖ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὸ κύριον συστατικὸν μεταφυσικοῦ τινος συστήματος. Δύναται ὅμως, ὅπερ εἶναι ἄξιον λόγου νὰ τονίσωμεν, νὰ νοηται αὐτὴ καὶ μὴ μεταφυσικῶς, κατ' ἀκολουθίαν δύναται νὰ συμβιβάζεται μὲ πᾶσαν γνωσιολογικὴν θεωρίαν.

Ἄς ἀποκαλύψωμεν νῦν κατὰ πρῶτον τὰς ἐσχάτας ῥίζας ἢ πηγὰς τοῦ ψυχομηχανικοῦ παραλληλισμοῦ, τουτέστι τοὺς λόγους, οἵτινες ἤγαγον εἰς τὴν εὐρείαν αὐτοῦ διάδοσιν καὶ δὴ καὶ τοὺς ἱστορικοὺς καὶ τοὺς λογικοὺς.

Ἱστορικῶς ἡ μήτηρ τοῦ παραλληλισμοῦ εἶναι ἡ φιλοσοφία τοῦ Σπινόζα. Ὁ Σπινόζας διδάσκει, ὡς γνωστόν, ὅτι τὸ ἔσχατον πραγματικὸν ὄν εἶναι ἡ μία οὐσία, ἡ ὁποία ἔχει δύο κατηγορήματα: ἔκτασιν καὶ νόησιν. Ἡ δὲ οὐσία αὐτῆς παρίσταται ἐξ ἴσου *ἐντελής* ἐν τῷ συνόλῳ τῶν καλουμένων τρόπων *ἐκατέρου* τῶν κατηγορημάτων. Ἡ κατ' ἄλλην ἔκφρασιν: τὸ μὲν σύνολον πασῶν τῶν καταστάσεων καὶ γεγονότων ἐν τῷ χώρῳ, τὸ δὲ τὸ σύνολον πασῶν τῶν ψυχικῶν καταστάσεων καὶ γεγονότων ἀπεικονίζουσι τὴν οὐσίαν ἐξ ἴσου *ἄκενον*, ἄνευ χασμάτων. Ἐχομεν ἄρα «ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πράγμα», κατὰ δύο ὅμως διαφόρους τρόπους ἐκπεφρασμένον. Διὰ τὸν λόγον ἐπομένως τοῦτον ὑπάρχει μὲν ἀκριβῆς ἀντιστοιχία τοῦ κατ' ἔκτασιν ὄντος καὶ τοῦ κατὰ νόησιν, οὐδεμία δὲ ἀμοιβαία ἐπίδρασις.

Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὴν πρώτην τῶν λογικῶν πηγῶν τοῦ παραλληλισμοῦ, αἵτινες στενῶς συνδέονται μὲ τοὺς λόγους, ἕνεκα τῶν ὁποίων ἡ διδασκαλία τοῦ Σπινόζα ἔγινεν ἡ μήτηρ τοῦ παραλληλισμοῦ. Μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ψυχομηχανικοῦ παραλληλισμοῦ θὰ ἦτο ἡ φύσις κατασκευάσμα μηχανικὸν ἄνευ χασματος: ἐξ ἄλλου δὲ ἡ θεωρία τοῦ Σπινόζα εἶναι ἡ τελειότης καὶ ἡ πλη-

ρεστάτη μεταφυσικὴ βῆσις τῆς διδασκαλίας περὶ τῆς μηχανικῆς ἀντιλήψεως τῆς φύσεως.

Βεβαίως ἡ κατανόησις τοῦ σύμπαντος θὰ ἦτο ἀπλουστάτη, εἴαν τις ἠδύνατο νὰ ἐννοῇ αὐτὸ κατὰ τὸν ἀνωτέρω ἐκτεθέντα τρόπον. Ἄλλ' εἶναι ὡσαύτως βέβαιον, ὅτι ἡ ἀπλότης δὲν εἶναι ἀπόλυτον κριτήριον τῆς ἀληθείας. Ἐπιτρέπεται εἰς ἡμᾶς νὰ εἴπωμεν μόνον, ὅτι σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπλότητος θὰ ἦμεθα ἠναγκασμένοι νὰ παραδεχθῶμεν τὴν μηχανικὴν θεωρίαν, *εἰάν* ἐν γένει ἠδυνάμεθα νὰ τὴν παραδεχθῶμεν· ἀλλ' εἴαν δὲν δυνάμεθα, βεβαιότατα εἶναι ἀνάγκη νὰ τὴν ἀπορρίψωμεν. Καὶ ἡ Γεωμετρία δὲ θὰ ἦτο ἀπλουστέρα, εἴαν ὁ χώρος εἶχε μόνον δύο διαστάσεις· ἔχει ὅμως τρεῖς.

Ἄλλ' ἡ θεωρία τοῦ παραλληλισμοῦ ἔχει καὶ ἐτέραν λογικὴν ῥίζαν· ὑπὲρ αὐτοῦ συνηγορεῖ ἐκ τῶν προτέρων καὶ ἕτερός τις λογικὸς συλλογισμὸς, ὅστις στηρίζεται ἐπὶ ἀναλογίας.

Ἐξητάσαμεν ἤδη ἐν τῇ περὶ τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς βουλητικῆς πράξεως διδασκαλίᾳ ἡμῶν τὸ ψυχοφυσικὸν αἴτημα. Ὅπως δὴποτε καὶ ἂν νοῶμεν τὴν διὰ τῶν νεύρων μεταφορὰν τοῦ ἐρεθισμοῦ καὶ τὴν ἐρέθισιν τοῦ ἐγκεφάλου, εἴτε δηλαδὴ κατὰ τὸν I. Μύλλερ, εἴτε κατ' ἄλλον τινὰ τρόπον, πάντως ὑπάρχει ἐν μὲν τῷ αἰσθηματι μονοειδῆς, ὁρισμένη σχέσις μεταξὺ ὁρισμένης ὕλικῆς τοῦ ἐγκεφάλου καταστάσεως καὶ ἰδιαίτου τινὸς αἰσθήματος· ἐν δὲ τῇ κατὰ βούλησιν πράξει ὑπάρχει ὡσούτως ὁρισμένη σχέσις μεταξὺ ὁρισμένης τινὸς καταστάσεως τῆς ψυχῆς μου, ἣτις ἐξαγγέλλεται μοι διὰ τοῦ ἰδικοῦ μου συνειδητοῦ βουλητικοῦ φαινομένου, καὶ ὁρισμένης ὕλικῆς καταστάσεως ἐν τινι κινητηρίῳ χώρῳ τοῦ ἐγκεφάλου μου.

Ἐκ τῶν γεγονότων τούτων, τῶν ὁποίων ἡ πρώτη ἀρχὴ ὑπάρχει ἐκ τῶν προτέρων (a priori), ὁρμώμενοι συγγραφεῖς τινες συνηγάγον τὸ συμπέρασμα, ὅτι τοιαύτη τις μονόσημος ἀντιστοιχία, οἷα ἡ μεταξὺ ὕλικῆς τοῦ ἐγκεφάλου καταστάσεως καὶ αἰσθήματος ἐξ ἑνός, μεταξὺ βουλήσεως καὶ ὕλικῆς τοῦ ἐγκεφάλου καταστάσεως ἐξ ἑτέρου, ἀνάγκη νὰ ὑπάρχη καὶ ὡς πρὸς πᾶν τί, τὸ ὁποῖον ἔχω συνειδητόν, εἴτε συναίσθημα εἶναι τοῦτο εἴτε οἶον· δὴποτε ἄλλο φαινόμενον. Καὶ τὰ ἀσυνειδητα ψυχικὰ γεγονότα, τὰ

ὅποια συνδέουν τὰς συνειδητὰς γινομένας ψυχικὰς καταστάσεις, ὀφείλουν νὰ ἔχουν κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην τὰ παράλληλα αὐτοῖς ἐν τῷ ἔγκεφάλῳ φυσικὰ γεγονότα καὶ δὴ φυσικὰ **μηχανικὰ** γεγονότα.

Ἐνταῦθα, ὡς εἶκος, ἐμφανίζονται αἱ διάφοροι παραλλαγαὶ τῆς θεωρίας τοῦ παραλληλισμοῦ. Ὑπάρχουν, ὡς γνωστόν, θεωρητικοὶ αὐτοῦ ἀντιπρόσωποι, οἵτινες ἀρνοῦνται γενικῶς τὴν ὑπαρξίν ἀσυνειδητῶν ψυχικῶν γεγονότων καὶ οἵτινες κατ' ἀκολουθίαν ὑπολαμβάνουν τὰς συνειδητὰς καταστάσεις ἀπλᾶ ἐπιφαινόμενα τῶν μηχανικῶν τοῦ ἔγκεφάλου κατὰστάσεων, οὐδεμίαν δὲ ἐν γένει γινώσκουν σύνδεσιν τῶν ψυχικῶν φαινομένων καθ' ἑαυτά. Ἡ ἐπιφαινομενοκρατία ὅμως δὲν εἶναι ἀναγκαῖα μορφή τῆς γενικῆς θεωρίας τοῦ παραλληλισμοῦ, τὴν ὁποίαν ἄριστα δύναται τις νὰ νοῆ, καθ' ὃν τρόπον διετύπωσεν αὐτὴν τὸ πρῶτον ὁ Σπινόζας.

Ἐὰς ἐρευνήσωμεν ἄρα λεπτομερῶς τὸ σπουδαῖον ἡμῶν τοῦτο πρόβλημα. Εἶναι δυνατόν νὰ διεξαγάγωμεν τὴν, περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐκάμαμεν λόγον, ἀναλογίαν; Ἡ καλύτερον: ἀναγκάζει ἡμᾶς τὸ ψυχοφυσικὸν αἴτημα, τὸ ὁποῖον ἀσφαλῶς ἰσχύει περὶ αἰσθημάτων καὶ περὶ βουλήσεως, νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι **πάν** συνειδητὸν φαινόμενον τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου συνοδεύεται ὑπὸ τινος παραλλήλου, τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν μορφήν ὑλικῆς τινος καταστάσεως τοῦ μηχανικῶς νοουμένου ἔγκεφάλου;

Διὰ τῆς εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἀποκρίσεως θὰ λύσωμεν βεβαίως συγχρόνως καὶ τὸ πρόβλημα περὶ τῆς φύσεως τῆς ἀμοιβαίας «κατὰ συνάρτησιν» ἐξαρτήσεως σώματος καὶ ψυχῆς τῆς ὑπαρχούσης ἐν τοῖς αἰσθηματι καὶ ἐν ταῖς βουλευτικαῖς πράξεσιν, ἂν δηλαδὴ αὕτη εἶναι ἀνάγκη νὰ παραμένῃ ἀπλῶς «σχέσις κατὰ συνάρτησιν» ἢ δύναται νὰ προσλάβῃ χαρακτῆρα μᾶλλον ὠρισμένον.

Ἐὰς παραθέσωμεν ἐνταῦθα συντόμως καὶ ἐκ τῶν προτέρων τὸ πόρισμα τῆς ἐρεῦνης ἡμῶν ταύτης: Θὰ δυνηθῶμεν δηλαδὴ νὰ δείξωμεν, ὅτι ἡ ὑφ' ἡμῶν ἐξετασθεῖσα ἐκείνη ἀναλογία περὶ τῶν καταστάσεων τοῦ ἐσωτερικοῦ ψυχικοῦ βίου τῇ ἀληθείᾳ δὲν ὑφίσταται καὶ ὅτι εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου δυνατόν νὰ θέσωμεν ἀντὶ τῆς ἀορίστου φράσεως «κατὰ συνάρτησιν» ἄλλην μᾶλλον ὠρισμένην

καίτοι, ὡς θέλει δειχθῆ, οὐχὶ ἀκριβῶς τὴν ἀπλῆν λέξιν «ἀλληλεπίδρασις».

B. Ἡ ἀναίρεσις τοῦ ψυχομηχανικοῦ παραλληλισμοῦ.

Εὐρισκόμεθα λοιπὸν οὕτω πρὸ τοῦ καθήκοντος, νὰ ἐλέγξωμεν τὴν θεωρίαν περὶ τοῦ ψυχομηχανικοῦ παραλληλισμοῦ ὑπεδηλώσαμεν δὲ ἤδη, ὅτι ὁ ἔλεγχος οὗτος θὰ καταλήξῃ εἰς τὴν ἀναίρεσιν τῆς θεωρίας ταύτης.

Ἄλλ' ἐπιθυμοῦμεν ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ νὰ εἶμεθα συντομώτατοι: διότι εἰς τὴν ἀναίρεσιν τῆς συνήθους θεωρίας τοῦ παραλληλισμοῦ ἀφιέρωσα ἰδιαίτερον σύγγραμμα (1), δὲν ἀγαπῶ δὲ τὰς ἐπαναλήψεις.

1. Ὁ συνήθης παραλληλισμὸς ἀναγκάζεται νὰ ἐργάζεται, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ φυσικὰ γεγονότα (τὰ βαίοντα παραλλήλως πρὸς τὰ ψυχικά), τῇ βοήθειᾳ τῆς ἐννοίας **ἐγκεφαλικὸν ἴχνος**, τὸ ὁποῖον ὁ Semon ἀπεκάλεσεν «ἐγγραμμά». Ἐρεθισμοὶ προκαλοῦντες ἀντιλήψεις, μεταβιβαζόμενοι εἰς τὸν ἔγκεφαλον, χαράσσουν ἐν αὐτῷ οἶνοι ἐγγραμμάτα. Τὴν **ἀνάμνησιν** λοιπὸν αἰσθητοῦ τινος ἀντικειμένου ὁ παραλληλισμὸς ὀφείλει νὰ ἐρμηνεύσῃ διὰ τῆς ἐκ νέου διεγέρσεως μέρους τινὸς τοῦ ἔγκεφάλου, τὸ ὁποῖον ἤδη πρότερον εἶχεν ἐρεθισθῆ, ὅθεν διὰ τῆς πάλιν διεγέρσεως «ἴχνους» τινός. Ἄλλ' ἐὰν ἀληθεύῃ τοῦτο, πῶς συμβαίνει, ὥστε εἰκόνες κατ' ἀνάμνησιν, καθὼς γινώσκουμεν (σελ. 66), παραβαλλόμενα πρὸς τὰ πρωτότυπα νὰ εἶναι πάντοτε ὄχι μόνον ἑλλιπεῖς, ἀλλὰ μάλιστα καὶ **νοθευμένα**, πρὸς δὲ τούτοις ἐκάστοτε καὶ ἰδιάζουσαι, ἀτομικαί; Πάντως ἐνταῦθα ἡ θεωρία τοῦ παραλληλισμοῦ συναντᾷ μεγάλην δυσχέριαν: τίποτε δὲ περισσότερον τῆς ὑποδείξεως τῆς δυσχερείας ταύτης δὲν θέλομεν καὶ ἡμεῖς νὰ εἴπωμεν διὰ τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου. Ἴσως διὰ βοηθητικῶν ὑποθέσεων θὰ ἠδύνατο νὰ σωθῆ ἡ θεωρία αὕτη. Ἀλλὰ βοηθητικαὶ ὑποθέσεις δὲν εἶναι ἀξιόσυστατοι πρὸς στήριξιν θεωρίας τινός.

2. Κατὰ δὲ τὴν **ἀναγνώρισιν** ἀντικειμένου τινός ὁ παραλληλισμὸς ὀφείλει κατ' ἀνάγκην νὰ ἰσχυρισθῆ τὰ ἑξῆς: Κατ' αὐ-

(1) Leib und Seele (Σῶμα καὶ ψυχὴ) 3 ἐδ. 1923.

τὴν ἐρεθίζεται πάλιν προὑπάρχον ἤδη «ἴχνος». Ἄλλ' ὅμως ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος ἤθελεν ἐξηγήσει τὸ πολὺ-πολὺ μείζονα ἔντασιν τοῦ δευτέρου ψυχικοῦ φαινομένου ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ πρῶτον, ἥτις ὅμως (μείζων ἔντασις) οὐδαμῶς ὑπάρχει· ὅπερ δὲ σπουδαιότερον καὶ δυσχερέστερον : ἀναγνωρίζομεν βέβαια ὡς «τὸ αὐτὸ» ἰχνογράφημά τι εἰς διαφόρους (ἀπὸ τῶν τοῦ τὸ πρῶτον ἀντιληπτοῦ γενομένου) ἀπολύτους ἀναλογίας παριστώμενον, μελωδίαν τινὰ ὡς «τὴν αὐτὴν» νῦν ἐν ἄλλῳ τόνῳ ἐκτελούμενην ἢ τὴν πρώτην φορὰν. Ἄλλ' ἐν τοῖς παραδείγμασι τούτοις ἀσφαλῶς «ἐρεθίζονται» τὴν δευτέραν φορὰν ἄλλα μέρη τοῦ ἐγκεφάλου. Πρὸς δὲ τούτοις ἀναγνωρίζομεν, καθ' ἃ κατέδειξεν ὁ Ε. Μπέχερ (Becher), καὶ ἐὰν ἀλλάξη τοῦ ἐρεθισμοῦ ἢ εἴσοδος (πύλη), ἐὰν δηλονότι, ὑπὸ περιστάσεις, τὰς ὁποίας κατὰ τὰ πειράματα μετ' ἀκριβείας καθορίζομεν, ἀκριβῶς ὁ αὐτὸς φυσικὸς ἐρεθισμὸς προσβάλλῃ τὴν δευτέραν φορὰν ἄλλο τι μέρος, ἃς εἴπωμεν π. χ., τοῦ ἀμφισβλησησοειδοῦς κατ' ἀκολουθίαν καὶ τοῦ ἐγκεφάλου παρὰ τὴν πρώτην φορὰν. Καὶ ἐν τῷ γεγονότι δὲ τούτῳ δὲν ἐπιθυμοῦμεν νὰ διδῶμεν τι πλέον ἢ δυσχερείαν τινά, ἥτις βεβαίως φαίνεται εἰς ἡμᾶς λίαν σημαντικὴ.

3. Ὁ ψυχομηχανικὸς παραλληλισμὸς δύναται νὰ μεταχειρίζεται ὡς *ψυχολογικὸν* αἴτημα μόνον τὴν περὶ τοῦ συνειρμοῦ διδασκαλίαν ἠϋξημένην ἴσως κατὰ τὴν ἔννοιαν τῆς συνεργίας παραγόντων (Konstellation). Ἀμφότεραι δὲ αἱ διδασκαλίας αὗται, ὡς γνωστόν, εἶναι ψυχολογικῶς ἀνεπαρκεῖς (ὄρα σελ. 56 καὶ ἐξῆς). Ἀλλὰ τὸ νὰ ἀναγκάζεται νὰ ἐργάζεται μετ' ἀνεπαρκῆ θεωρίαν εἶναι τι πλέον ἢ ἀπλῆ τις «δυσχέρεια».

4. Ἀναγκαῖον συμπέρασμα τοῦ *ψυχομηχανικοῦ* παραλληλισμοῦ εἶναι, ὅτι πᾶν ἐνὸργανον ὄν, ἰδίᾳ δὲ ὁ ἄνθρωπος, ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ διαγωγῇ λαμβανόμενος, κατ' ἀκολουθίαν καὶ ὁ *πράττων* ἄνθρωπος, δύναται νὰ νοῆται ὡς μηχανικὸν τι κατασκευάσμα. Ἀλλὰ τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι ἀδύνατον.

Ἡ εἰς τὸ πράττειν *δύναμις* τοῦ ἀνθρώπου εἰς πᾶσαν στιγμὴν τῆς ζωῆς του ἐξαρτᾶται κατὰ τὴν ἐκάστοτε ἰδιάζουσαν αὐτῆς φύσιν ἐκ τοῦ συνόλου τῶν ἐρεθισμῶν, οἵτινες ἠρέθισαν αὐτὸν μέχρι τοῦδε, στηρίζεται αὕτη κατ' ἀκολουθίαν ἐπὶ *ἱστορικῶς κληθεί-*

σης ἀφετηρίας ἀντιδράσεως, ἥτις εἶναι ὅλως τυχαία. Πᾶσα ὅμως *πραγματώσις* ἐπὶ μέρους πράξεώς τινος γίνεται κατὰ τὴν *ἀρχὴν τῆς ἀτομικῆς ἀντιστοιχίας ἐρεθισμοῦ καὶ ἀποτελέσματος* αὐτοῦ· διότι δὲν δύνανται ἐνταῦθα νὰ ἀναφέρονται τὰ μέρη συνθέτου τινὸς ἐρεθισμοῦ ἐν πρὸς ἐν πρὸς τὰ μέρη τῆς συνθέτου ἀντιδράσεως, οὐδὲ καὶ πρόκειται ἐν τῷ ἐρεθισμῷ περὶ τῆς κατὰ τὴν φυσικὴν «συνισταμένης». Ἐρεθισμὸς καὶ ἀντίδρασις εἶναι ὁλόγητες, καθὼς δεικνύει ἡ ἀνάλυσις πάσης οἰασδήποτε «συζητήσεως» μεταξὺ δύο ἀνθρώπων. Ἀνάλογόν τι, οἰονδήποτε δέ, πρὸς πάντα ταῦτα ἐν τῷ ἀψύχῳ κόσμῳ δὲν ἀνευρίσκομεν. Ἐν τῇ γλώσσῃ τῆς ψυχολογίας, ὡς γνωστόν, λέγομεν, ὅτι ἡ δύναμις τοῦ πράττειν στηρίζεται ἐπὶ «μνήμης καὶ ἐμπειρίας», πᾶσα ὅμως πραγματώσις πράξεως ἐπὶ «ἐλλόγου κατανοήσεως» καὶ «ἐλλόγου» ἀποκρίσεως.

Ἀνηρέσαμεν ἄρα ἐντελῶς ἀναγκαῖόν τι *ἐπακολούθημα* τῆς συνήθους θεωρίας τοῦ παραλληλισμοῦ. Ἄλλ' ὁ καταδεικνύων τὸ ἀναγκαῖον ἀκολούθημα θεωρίας τινὸς ὡς μὴ ὑπάρχον, οὗτος *ἀναιρεῖ* κατὰ γνωστόν λογικὸν ἀξίωμα αὐτὴν ταύτην τὴν θεωρίαν (!).

5. Συγκρίνομεν τέλος τὴν *κατασκευὴν* τοῦ ψυχικοῦ βίου καθόσον λαμβάνομεν αὐτοῦ πείραν συνειδητῶς, πρὸς τὴν *κατασκευὴν* τῶν φυσικῶν φαινομένων, καθὼς νοεῖ ταῦτα ἢ μηχανικῇ. Ἐὰν ἀμφοτέραι ἦσαν «κυρίως τὸ αὐτό», ἔπρεπε βεβαίως κατ' ἀνάγκην νὰ εἶναι ἀποτυπώματα ἀλλήλων.

Ἄλλ' ὅμως δὲν εἶναι ἀλλήλων ἀποτυπώματα ἢ ἀντίστοιχα.

Ὁ μὲν μηχανικὸς κόσμος νοούμενος κατὰ τὴν εὐρυτάτην ἔννοιαν τῆς λέξεως τὴν περιέχουσαν τὸ γνῶρισμα τοῦ «ἀθροίσματος», ὑπάρχει ἐν τῷ γόρφ, τὸ ἐν εἶναι *πλησίον* τοῦ ἄλλου. Ὁ συνειδητὸς ὅμως ἐμπειρικὸς κόσμος εἶναι *συγκεντρικὸς*, εἶναι, οὕτως εἴπειν, ἐκάστοτε προσηρητημένος πρὸς τὸ ἐγώ· παρατηρητέον δ' ἐνταῦθα, ὅτι ἡ λέξις «συγκεντρικὸς» εἶναι καὶ αὕτη ἄστοχος ἔκφρασις, ἥς κάμνομεν χοῆσιν δι' ἔλλειψιν καλυτέρας. Διότι

(!) Τὰς σκέψεις ταύτας ἐξέθηκα ἐκτενῶς ἐν τῷ συγγράμματί μου : «Leib und Seele», ἀκόμη δὲ εὐρύτερον ἐν τῷ : «Philosophie des Organischen» : (2 ἔκδ. 1921, σ. 330 ff).

ἐν τῷ κτᾶσθαι συνειδητὴν πείραν οὐδαμῶς πρόκειται περὶ τοπικοῦ τινος.

Πολὺ δὲ σημαντικώτερα εἶναι ἢ σύγκρισις τῆς περὶ τὰ στοιχεῖα **ποικιλίας** τῶν μηχανικῶν φαινομένων μετὰ τὴν περὶ τὰ στοιχεῖα **ποικιλίαν** τῶν συνειδητῶν ψυχικῶν.

Ἐν μὲν τοῖς φυσικοῖς φαινομένοις κατὰ τὰ διδάγματα τῆς νεωτάτης φυσικῆς ἔχομεν τρία στοιχεῖα, θετικούς πυρῆνας, ἠλεκτρόνια, ἴσως δὲ καὶ αἰθέρα. Ἐν τοῖς συνειδητοῖς δὲ ψυχικοῖς ἔχομεν πάντα, ὅσα ἠριθμήσαμεν ἀνωτέρω ἐν τῇ περὶ τῆς ψυχολογικῆς ὕλης διδασκαλίᾳ. Προέκυψαν δὲ ἐκ τῆς ἐρεύνης ἡμῶν ἐκείνης οὐχὶ ὀλιγώτεροι τῶν ἐξ **ομάδες** στοιχείων, ὧν ἐκάστη ἔχει ποικίλην τὴν σύστασιν.

Ἐχομεν ἄρα εἰς μὲν τὰ μηχανικὰ φαινόμενα ἀριθμὸν τῶν στοιχείων τὸν 3, εἰς δὲ τὰ ψυχικὰ ἀριθμὸν τῶν στοιχείων τὸν α' γνωρίζομεν δὲ ἀκριβῶς, ὅτι α εἶναι μεγαλύτερος τοῦ 3 ($\alpha > 3$).

Ἄλλ' ἔάν τις εἴπῃ εἰς ἡμᾶς, ὅτι ἐν τοῖς φυσικοῖς φαινομένοις παρῆδομεν τὰς ποικιλίας ἰδιαιτέρας τοπικὰς σχέσεις, ἤτοι τὰς γεωμετρικὰς σχέσεις τῆς θέσεως καὶ τῆς κινήσεως, ὁμολογοῦμεν τοῦτο εὐχαρίστως. Ἐὰν δ' ὀνομάσωμεν ν τὸν τεράστιον ἀριθμὸν τοιούτων δυνατῶν σχέσεων, ἐκ τοῦ 3 προκύπτει νῦν $3 + \nu$. Ἄλλ' ὁμως παρακαλοῦμεν νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψει, ὅτι πρὸς τὸ πλῆθος τοῦτο τῶν σχέσεων τῶν μηχανικῶν φαινομένων ἀντιστοιχεῖ ἕτερον ἐν τοῖς συνειδητοῖς ψυχικοῖς· διότι «τρίγωνον», «τετράεδρον», «κύβος», «ἔλλειψις», «κύκλος» κλπ., πάντα ταῦτα δύναται, ὡς γνωστόν, νὰ **γίνουσι καὶ συνειδητὰ ψυχικὰ φαινόμενα**. Ὁφείλομεν λοιπὸν νὰ προσθέσωμεν τὴν ἀξίαν ν καὶ εἰς τὸ α. Ἄλλ' ἔάν τὸ αὐτὸ ποσὸν προστεθῇ εἰς ἀμφοτέρω τὰ μέλη, ἀνισότης τις παραμένει ἀνισότης.

Ἄρα: $\alpha + \nu > 3 + \nu$,

Una eademque res, sed duobus modis expressa—ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα κατὰ δύο ὁμως τρόπους ἐκπεφρασμένον. Οὕτω μᾶς λέγει ὁ Σπινόζας περὶ τοῦ κατ' ἕκτασιν ὑπάρχοντος συγκρινομένου πρὸς τὸ κατὰ νόησιν· ἐπὶ τῆς διδασκαλίας δὲ ταύτης, ὡς γνωστόν, στηρίζεται ἡ συνήθης θεωρία τοῦ παραλληλισμοῦ.

Πράγματι ὁμως οὐδεὶς δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ τοῦ **ἐνός**

καὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος· διότι οἱ «δύο τρόποι» εἶναι παρὰ πολὺ διάφοροι ἀλλήλων.

Ταῦτα εἶναι ὀριστικὴ **αὐτοῦ τούτου** τοῦ συνήθους παραλληλισμοῦ ἀνασκευή· ἐπειδὴ δὲ πρὸς τούτοις ἀνεσκευάσθη καὶ ἐν τῶν ἀναγκαίων αὐτοῦ ἐπακολουθημάτων, ἡ ἀναίρεσις αὐτοῦ βεβαίως ἀπέβη ἐπαρκῆς.

Γ.' Τελικὰ συμπεράσματα.

Ἡ διδασκαλία περὶ τοῦ ψυχομηχανικοῦ παραλληλισμοῦ κατὰ ταῦτα ἀπερρίφθη. Τίνα δὲ τὰ ἐκ τῆς ἀπορρίψεως ταύτης συμπεράσματα; Ὁφείλομεν ἄρα γε κατ' ἀνάγκην νὰ παραδεχθῶμεν τὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς καλουμένης ἀμοιβαίας ἐπιδράσεως, ἀφοῦ ἡ περὶ τοῦ ψυχοφυσικοῦ παραλληλισμοῦ εἶναι ψευδής; Παράδοξον μὲν, ἀλλ' ἀληθές: ἀσπαζόμεθα μὲν δηλονότι αὐτὴν, ἀλλ' οὐχὶ ἄνευ μεγάλων περιορισμῶν καὶ δι' ἕνεκα τῶν ἐξῆς λόγων.

Φύσις καὶ **ψυχὴ** εἶναι δύο μέρη τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος, τὰ ὅποια εἶναι τελείως κεχωρισμένα ἀλλήλων, τούτου δ' ἕνεκα καὶ τελείως ἀνίκανα νὰ ἐπιδροῦν ἐπ' ἀλλήλων αἰτιωδῶς. Λογικῶς ἢ ταξίλογικῶς θὰ ἦτο προφανῆς παραλογισμὸς ἢ ἀποδοχὴ τοιαύτης ἐπιδράσεως. Μεταφυσικῶς δὲ δυνατὸν μὲν τὰ πράγματα νὰ ἔχουν ἄλλως, ἀλλ' ἡμεῖς ἐνταῦθα δὲν μετερχόμεθα ἀκόμη μεταφυσικῆν. Εἶναι ἀνάγκη πολλῶ μᾶλλον ἢ λογικῆ νὰ διαμορφώσῃ ὡς ἐξῆς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον συνήθως καλεῖται ψυχοφυσικὴ ἀλληλεπίδρασις:

Ἐχω τὰ ἐμὰ συνειδητὰ φαινόμενα κατὰ χρονικὴν ἀκολουθίαν. Τίθημι τὴν θεωρητικὴν ἔννοιαν **ἡ ἐμὴ ψυχὴ**, διὰ τῆς ὁποίας νομίζεται ὑπάρχον ἀντικείμενόν τι οἶονεὶ ἀνεξάρτητον, ἢ δυναμικὴ τοῦ ὁποίου ἐνέργεια ἄγει εἰς καταστάσεις τινάς, αἵτινες τὸ καθ' ἑαυτὰς ἔχουν παράλληλα πρὸς ἑαυτὰς τὰ ἐμὰ συνειδητὰ ἐκ πείρας φαινόμενα. Ὅθεν ὑπάρχει παραλληλισμὸς τις μεταξὺ τῶν συνειδητῶν μου φαινομένων καὶ καταστάσεών τινων τῆς (ἀσυνειδήτου) ψυχῆς μου.

Τὸ δὲ σῶμά μου εἶναι ἐν τῶν ἐμπειρικῶν οἶονεὶ ἀνεξαρτήτων ἀντικειμένων, τὰ ὅποια ἀνήκουν εἰς τὴν φύσιν. Καθὼς δὲ πάντα τὰ ἐνόργανα σώματα οὕτω κατέχεται καὶ τὸ σῶμά μου ὑπὸ τινος

παράγοντος οὐχὶ μηχανικοῦ, τὸν ὁποῖον καλοῦμεν *ἐντελέχειαν*. Δύναμαι λοιπὸν νὰ ὀμιλῶ περὶ τῆς *ἐντελεχείας τοῦ σώματός μου*.

Ἐπάσχει ἄρα κατὰ ταῦτα πρῶτον μὲν *ἀλληλεπίδρασις* μεταξὺ τῆς ἐντελεχείας καὶ τῆς ὕλης τοῦ σώματός μου καὶ τὰν ἀπαλιν. Ἡ ἀλληλεπίδρασις δὲ αὕτη εἶναι φυσική· διότι ἡ ἐντελέχεια εἶναι φυσικὸς παράγων. Δεύτερον δὲ ἡ ἐνέργεια τῆς ἐντελεχείας τοῦ σώματός μου τελεῖται *παραλλήλως* πρὸς τὴν ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς μου, τῆς ὁλοίας, ὡς γνωστόν, καταστάσεις τινὲς εἶναι *παραλλήλοι* πρὸς τὰ συνειδητὰ ἐκ πείρας φαινόμενά μου.

Ὅθεν ἀνευρίσκομεν ἀμοιβαίαν ἐπίδρασιν ἐν τῇ φύσει, μεταξὺ δηλονότι τῆς ἐντελεχείας καὶ τῆς ὕλης τοῦ σώματός μου. Εὐρίσκομεν δὲ *τρία* *παραλλήλα*, τὴν ἐνέργειαν δηλονότι τῆς ἐντελεχείας μου, τὴν ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς μου καί, ὡς πρὸς τινὰς καταστάσεις τῆς ψυχῆς μου, τὴν συνειδητὴν μου ἐμπειρίαν.

Ταῦτα πάντα φαίνονται ὑπερβολικαὶ λεπτολογίαι· ἀλλ' ἀκριβῶς ἡ λογικὴ εἶναι λίαν λεπτολόγον ὄργανον. Μεταφυσικῶς θέλομεν ἰδεῖ βραδύτερον, ὅτι ἡ ἐμὴ ψυχὴ καὶ ἡ ἐμὴ ἐντελέχεια σημαίνουν ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ ἀπολύτου ἐν καὶ τὸ αὐτό. Τότε δέ, *ἀλλὰ μόνον τότε*, θὰ κάμνωμεν λόγον περὶ ψυχοφυσικῆς ἀλληλεπίδρασεως, ἐνθα ὁμοίως αἱ λέξεις ψυχικὸς καὶ φυσικὸς δὲν σημαίνουν εὐθὺς ἀμέσως ἀνευ ἑτέρου τὸ αὐτό, ὅπερ καὶ ἐν τῷ κόσμῳ τῶν φαινομένων, ἀλλὰ τὸν μεταφυσικὸν τούτων λόγον. Τὸ ζήτημα τοῦτο ὁμοίως δυνάμεθα νὰ ἀναπτύξωμεν σαφῶς βραδύτερον.

Τῆς ἀπλότητος χάριν λέγομεν πάντως καὶ τώρα περὶ ἀλληλεπίδρασεως σώματος καὶ ψυχῆς, ἥτοι περὶ ψυχοφυσικῆς ἀλληλεπίδρασεως, ἔχοντες πάντοτε ὁμοίως κατὰ νοῦν, ὅτι ἡ ῥῆσις αὕτη λογικῶς κρινομένη δὲν εἶνε ἐντελῶς ἀκριβής.

Γνωρίζομεν δὲ ὅτι ὁ ἐγκέφαλος εἶνε ὁ τόπος, ἐνθα συνέρχονται σῶμα καὶ ψυχὴ καὶ δὴ αἰτιωδῶς καὶ οὐχὶ μόνον κατὰ συνάρτησιν. Ἐπάσχει ἄρα καὶ ἐν τῷ αἰσθηματικῷ καὶ ἐν τῇ βουλευτικῇ πράξει αἰτιῶδες στοιχεῖον. Πάν δέ, ὅ,τι ἔχομεν εἰπεῖ πρότερον περὶ τῶν πραγμάτων τούτων, γίνεται τώρα μᾶλλον ὠρισμένον, συγχρόνως δὲ καὶ ἔγκυρον, πάντοτε βέβαια εἰσέτι ἐντὸς τῶν ὁρίων

τῆς «οἰονεῖ» αὐτοτελείας. Διότι ἐξακολουθοῦμεν εἰσέτι νὰ ἐρευνῶμεν λογικῶς, οὐχὶ δὲ μεταφυσικῶς.

Ὁ ἐγκέφαλος εἶναι σύστημα ἀναριθμητῶν δυνατῶν συνδέσεων, οὗ ἡ μορφή ἐκ τῶν προτέρων εἶναι ὠρισμένη. Ἡ δὲ ψυχὴ μεταχειρίζεται τὸ σύστημα τοῦτο καὶ δημιουργεῖ πραγματικὰς συνδέσεις συμφώνως πρὸς τὴν ὀλότητα ποιούσαν ἐνέργειαν αὐτῆς. Ἐγκέφαλος καὶ ψυχὴ (ἐντελέχεια) εἶναι ὡσὰν μέγας τηλεφωνικὸς σταθμὸς μὲ τὸ προσωπικὸν αὐτοῦ.

Τίνι τρόπῳ εἶναι τοῦτο δυνατόν, καθήκον ἔχει νὰ ἀναπτύξῃ ἡ γενικὴ θεωρία περὶ ζωτικῆς ἀρχῆς (vitalistische Theorie). Ἐπραγματεύθην δὲ τὸ ζήτημα τοῦτο ἐν τῇ ἐμῇ φιλοσοφίᾳ τῶν ἐνοργάνων ὄντων¹⁾. Ἐνταῦθα δὲ ἀρκούμεθα μόνον νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὴν ἐντελέχειαν οὔτε νὰ ἴδωμεν, οὔτε νὰ πιάσωμεν δυνάμεθα.

Δ. Παράρτημα : Λέξεις τινὲς περὶ παραφροσύνης.

Ἄς παραθέσωμεν ἐνταῦθα ὀλίγας λέξεις περὶ τῆς φύσεως τῆς καλουμένης ἀσθενείας τοῦ πνεύματος ἢ περὶ τῆς παραφροσύνης.

Ἡ ψυχὴ ἢ ὁ ἐγκέφαλος εἶναι «ἀσθενής»; Ἄμεσον μὲν ὀριστικὴν περὶ τοῦ ζητήματος τούτου κρίσιν δὲν δυνάμεθα νὰ ἐκφέρωμεν, δυνάμεθα ὁμοίως νὰ ἐξερευνήσωμεν τὰς δύο ὑπαρχούσας δυνατὰς λύσεις, ἰδίᾳ δὲ ἐκείνην, τὴν ὁποίαν, ὡς νομίζω, ἀνάγκη νὰ ἀσπασθῶμεν, ὅτι δηλαδὴ μόνον περὶ «ἀσθενείας» τοῦ ἐγκεφάλου, οὐχὶ δὲ περὶ ἀσθενείας τῆς ψυχῆς δύναται νὰ γίνεταί λόγος.

Ἐπὶ τῆς γνώμης ταύτης στηριζόμενοι δυνάμεθα βεβαίως νὰ εἴπωμεν τὰ ἑξῆς: Πρόσωπόν τι πάσχον διανοητικῶς διάκειται τούτου ἕνεκα ἀνωμάλως, ἐπειδὴ κατὰ τὸν συνειδητὸν αὐτοῦ βίον προσλαμβάνει *ψευδῆ δεδομένα*. Ταῦτα δ' ὀφείλουσαν τὴν ὑπαρξίν των εἰς ταραχὴν τινὰ τῆς φυσιολογικῆς λειτουργίας τοῦ ἐγκεφάλου. Ἐχομεν ἤδη εἰπεῖ ἀνωτέρω, ὅτι συμφώνως πρὸς πᾶσαν ψυχοφυσικὴν περὶ τοῦ ἐγκεφάλου διδασκαλίαν ἀναγκαίως ὑφίσταται μονοσήμαντος ἀντιστοιχία ὕλικῆς τινος τοῦ ἐγκεφάλου καταστάσεως πρὸς ὠρισμένον συνειδητὸν ἐκ πείρας φαινόμενον ἔχον τὴν μορφήν εἰκόνας. Τὴν πρότασιν δὲ ταύτην ἐκαλέσαμεν *ψυχοφ-*

¹⁾ 2 ἔκδοσις 1921, σ. 416 — 494.

σικὸν αἴτημα. (σελ. 93). Ἄλλ' εἶναι ἕξ ὀλοκλήρουδυνατὸν νὰ παραχθῶν ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ καὶ ἄνευ ἐρεθίσσεως τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων ὄροι, οἱ ὁποῖοι νὰ ἔχουν ἐπακολούθημα τὴν ἐμφάνισιν σαφῶς ὠρισμένων συνειδητῶν παραστατικῶν φαινομένων ἐν εἶδει εἰκόνων. Πιθανῶς δὲ οὕτω παράγονται αἱ ψευδαισθησίαι, ὡσαύτως δ' ἴσως καὶ τὰ ψευδῆ δεδομένα, τὰ ὁποῖα θεωροῦμεν βάσεις τῆς παραφροσύνης. Ψευδῆ εἶναι, ὡς εἰκός, τὰ δεδομένα ταῦτα μόνον, ἐὰν ἐκλαμβάνωνται ὡς τι, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι, δηλαδὴ ὡς δείκται ἐμπειρικῶς τινος ἀντικειμένου. Αὐτὰ δὲ καθ' ἑαυτὰ λαμβανόμενα ταῦτα δὲν εἶναι «ψευδῆ». Ἄλλ' οἱ πάσχοντες διανοητικῶς ὑπολαμβάνουν αὐτὰ ὡς τοιοῦτους δείκτας.

Ἄνάγκη ἐνταῦθα νὰ κάμωμεν σπουδαίαν τινὰ διάκρισιν. Ἐφ' ὅσον πρόσωπόν τι πάσχει ψευδαισθησίας ἢ καὶ τὰς καλουμένας ἐμμόνους παραστάσεις, ταύτας δὲ θεωρεῖ ὡς τοιαύτας, τὸ πρόσωπον τοῦτο δὲν νοσεῖ διανοητικῶς κατὰ τὴν βαθυτέραν τῆς λέξεως σημασίαν, καίτοι ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἔχει συνειδητὰ γεγονότα, οὐδαμῶς εἶναι ὀμαλός. Ἄλλ' εἶναι κυριολεκτικῶς πνευματικῶς ἀσθενής, εὐθύς ὡς ἐκλαμβάνει τὸ δεδομένα ἐκεῖνα ἄνευ δισταγμοῦ ὡς δείκτας πραγματικῶν ἀντικειμένων, εὐθύς ἄρα ὡς γίνῃ τρόπον τινὰ αἰχμάλωτος τῶν δεδομένων αὐτοῦ.

Ἄλλ' ἡ ἐκδοχὴ αὕτη δὲν ἀνατρέπει τὴν θεωρίαν ἡμῶν, ὅτι διατάραξις τῆς διανοίας ἐξαρτᾶται μόνον ἐκ ψευδῶν δεδομένων; Δὲν φαίνεται, ὡς ἐὰν εἶναι διατεταραγμένη ἡ δύναμις τοῦ κρίνειν; Δὲν εἶναι δὲ αὕτη ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοῦ ἐγκεφάλου; Φαίνεται λοιπόν, ὡς ἐὰν μόλα ταῦτα καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἀσθενής. Καὶ ὁμως δὲν πιστεύω, ὅτι εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ ἀσπασθῶμεν τὴν ὑπόθεσιν ταύτην· ἡ δύναμις τοῦ κρίνειν ἐξαρτᾶται τὸ μὲν ἐκ τῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς ἀσκήσεως, τὸ δὲ παρουσιάζει μεγάλας ἐμφύτους διαφοράς. Ἀμφότερα δὲ δύνανται ἴσως νὰ ἐρμηνεύσουν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐκ πρώτης ὄψεως ἐμφανίζεται ὡς ἀσθένεια τῆς ψυχῆς. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν πνευματικὴ ἀσθένεια θὰ ἦτο τὸ ἐπσκολούθημα ἐσφαλμένης ἐρμηνεύσεως τῶν δεδομένων διὰ δυνάμεως τοῦ κρίνειν, ἢ ὁποῖα εἶναι ἢ ἀνάσκητος ἢ φύσει ἀδύνατος.

Ἐμὲ αὐτὸν δὲν ἱκανοποιεῖ ἐντελῶς ἡ ὑπόθεσις αὕτη· ἀλλ' ἴσως δεικνύει τὴν ὁδὸν τὴν ἀγούσαν εἰς τὸ καλύτερον.

Εἰς πᾶσαν ἐρμηνεύσαν πνευματικῶν ἀσθενειῶν καὶ εἰς πᾶσαν ἐρμηνεύσαν τῶν ψυχικῶν ἐπακολουθημάτων τῶν βλαβῶν τοῦ ἐγκεφάλου ἐμφανίζεται μεγάλη τις δυσκολία. Προέρχεται δὲ αὕτη ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ ψυχικὸς βίος προσώπου τινὸς δύναται ἴσως νὰ εἶναι πολὺ διάφορος ἀπὸ τῆς **ικανότητος** αὐτοῦ νὰ **ἐκφράξῃ** αὐτόν. Διότι, καὶ ἐὰν ἀσπασθῶμεν τὴν γνώμην, ὅτι εὐθύς ἕξ ἀρχῆς ἔχομεν τὴν βεβαιότητα τοῦ **σύ**, καὶ ὅτι ὑπάρχει ἔμφυτος ἀντιστοιχία μεταξὺ μορφῶν καὶ ρυθμῶν εἰς τὰς διαφόρους περιοχὰς τοῦ συμβαίνοντος (ὄρα τὸ κεφ. «ἕτερον ἐγὼ») ὁμως πάντοτε εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀνευρίσκωμεν πάντα τὰ ἐπὶ μέρους τῆς συνειδητῆς πείρας ἄλλου τινὸς ἀνθρώπου διὰ καθαρᾶς ἀναλογίας. Τοῦτο δὲ σημαίνει, ὅτι ἀνάγκη νὰ ἐρμηνεύωμεν τὰς κινήσεις αὐτοῦ, περιλαμβανομένων εἰς αὐτὰς καὶ τῶν γλωσσικῶν· διότι αἱ κινήσεις αὗται εἶναι τὸ μόνον, τὸ ὁποῖον εἶναι πράγματι δεδομένον. Ἄλλ' ὁ ἕτερος ἀνθρώπος ἀπλῶς δὲν δύναται ἴσως νὰ **ἐκφράξῃ** τὰ συνειδητὰ αὐτοῦ φαινόμενα· καλοῦμεν δὲ αὐτὸν τότε διανοητικῶς ἀσθενῆ, χωρὶς ὁμως νὰ εἶναι.

Τὸ αὐτὸ ἴσως ἰσχύει καὶ περὶ τῶν ἐπακολουθημάτων τῶν βλαβῶν τοῦ ἐγκεφάλου, αἵτινες προῆλθον εἴτε ἕξ ἀτυχημάτων εἴτε ἔνεκα πειραματικῶν ἐρευνῶν. Ἡ ἀφασία καὶ ἡ καλουμένη ψυχικὴ τύφλωσις ἔτυχον εὐρείας ἐρεῦνης κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη. Τὰ πορίσματα ὁμως αὐτῆς δὲν ὑπῆρξαν ἀναμφίλεκτα· ὑπάρχει δηλαδὴ ἀφασία χωρὶς νὰ δύναται τις νὰ ἀνεύρῃ βλάβην τινὰ τοῦ καλουμένου γλωσσικοῦ κέντρου· ὑπάρχει δὲ τοῦναντίον βλάβη τοῦ κέντρου τούτου ἄνευ ἀφασίας· συγχρότητα δὲ ἡ ἀφασία καὶ ἡ βλάβη τοῦ κέντρου δὲν συμφωνοῦν πρὸς ἀλλήλας κατὰ τὸν βαθμόν.

Ε'. Τελευταῖαι παρατηρήσεις.

Τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα ὀδηγοῦν ἡμᾶς εἰς τελευταίας τινὰς παρατηρήσεις περὶ τοῦ προβλήματος: «Σῶμα καὶ ψυχὴ».

Ἄς ἀπαριθμήσωμεν πάνθ' ὅσα ψυχικῶς καὶ φυσικῶς συμβαίνουν εἰς γεγονός τι, τοῦ ὁποίου ἀρχὴ μὲν εἶναι ἀντίληψίς τις,

τέλος δέ, πρᾶξις τις. Τὸ πρῶτον εἶναι ἴσως ἠλεκτρομαγνητικαὶ δονήσεις καθ' ὄρισμένον τρόπον διατεταγμένα· ἐρεθίζεται ὁ ἀμφιβληστροειδῆς χιτῶν, τὸ ὀπτικὸν νεῦρον καὶ ὄρισμένον μέρος τοῦ ἐγκεφάλου· τοῦτο δὲ ἐρεθίζει τὴν ἐντελέχειαν καὶ τὸ παράλληλον πρὸς αὐτήν, δηλαδή τὴν ψυχὴν· τότε δὲ βλέπω ἀντικείμενόν τι. Ἐμφανίζονται δὲ καὶ συναισθήματα καὶ διανοήματα, τὰ ὁποῖα κατέχονται ὑπὸ διοριστικῶν τάσεων· ἔρχεται κατόπιν ὄρισμένον συνειδητὸν βουλευτικὸν φαινόμενον, τὸ ὁποῖον δεικνύει ὄρισμένην κατάστασιν τῆς ψυχῆς (καὶ τῆς ἐντελεχείας). Τέλος δὲ ἡ ἐντελέχεια διεγείρει κινητικὰ τοῦ ἐγκεφάλου μέρη· τὴν ἐρέθισιν δὲ ταύτην διαδέχεται ἡ ἐρέθισις κινητηρίου νεύρου καὶ τελευταῖον πάντα ταῦτα καταλήγουν εἰς τὴν συστολὴν ὄρισμένων μυῶν.

Πῶς ἔχει δὲ νῦν τὸ μέρος ἐκεῖνο τοῦ ὅλου τούτου γεγονότος, τὸ ὁποῖον ἀρχίζει μὲ τὸ «βλέπω» καὶ λήγει μὲ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ βουλευτικοῦ φαινομένου; Ἄς ὀνομάσωμεν αὐτὸ τὴν *ἐνδοψυχικὴν σειρὰν*. Κατὰ τὴν ἡμετέραν διδασκαλίαν ὁ ἐγκέφαλος εἰς τὸ μέρος τούτου τοῦ ὅλου γεγονότος φαίνεται, ὅτι δὲν ἀσκεῖ θεμελιώδη ἐπίδρασιν. Δευτερεύουσάν τινα ἐπιρροὴν δυνατὸν πάντως νὰ ἀσκή, ἴσως ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ ἐπὶ μέρους. Οὐδὲν ὅμως περὶ τούτου γινώσκουμεν. Ἄλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ ἐγκέφαλος δὲν εἶναι ἡ ἐσχάτη ἀφετηρία τοῦ ἀπλοῦ γεγονότος τῆς ἀναπλάσεως. Διότι, καθὼς γινώσκουμεν, αὕτη δὲν εἶναι γνησία «ἀνάπλασις», οὐδὲ δυνάμεθα κυρίως νὰ ὀμιλῶμεν περὶ «ἰχνῶν» ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ, τὰ ὁποῖα θὰ ἦσαν τρόπον τινὰ εἶδος πραγμάτων. Πρὸ πάντων δὲ εἶναι ἀδύνατον νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ὁ ἐγκέφαλος ὡς ὕλικὸς ἐγκέφαλος εἶναι ἡ ἀφετηρία τοιούτων ψυχικῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα τείνουν εἰς ὀλότητες καὶ τάξιν. Ἄλλ' ὅμως εἶναι ἴσως δυνατὸν ὅροι τινὲς τῶν ἐπὶ μέρους φαινομένων τῆς ἀναπλάσεως νὰ εἶναι δεδομένοι ἐν ταῖς ὕλικαῖς καταστάσεσι τοῦ ἐγκεφάλου. Τότε δὲ ὁ ἐγκέφαλος θὰ ἦτο τι πλεόν ἢ ἀπλοῖν σύστημα συνδέσεων. Ἄλλ' ὁποῖόν τι; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο δὲν δυνάμεθα νὰ ἀπαντήσωμεν οὐδὲ δι' ὑποθέσεώς τινος. Τὰ ἐσφαλμένα δεδομένα, τὰ ὁποῖα ἴσως ἀποτελοῦν τὴν βάσιν τῆς παραφροσύνης, θὰ εὐρίσκοντο ἴσως εἰς σχέσιν καὶ μὲ τὴν ἰδιαιτέραν ταύτην ἄγνωστον ἰδιότητα τοῦ ἐγκεφάλου. Ὁ Μπέρξων (Bergson), καθ' ὅσον

ἐννοῶ αὐτόν, θεωρεῖ τὸν ἐγκέφαλον μόνον ὡς σύστημα συνδέσεων καὶ ὀνομάζει αὐτὸν ὄργανον τῆς ἐκδηλώσεως τῶν διαθέσεων ἡμῶν πρὸς τι ἢ πρὸς τινα (attitude). Συνιστῶ δὲ τὴν μελέτην τοῦ ἔργου αὐτοῦ *Matière et Memoire*. Εἶναι ἐν τῶν ἐμβριθεστάτων, ἂν μὴ τὸ ἐμβριθέστατον ἔργον τῆς νεωτέρας ψυχολογίας.

Ἐν τῷ προβλήματι «Σῶμα—ψυχὴ» ἐν γένει καὶ ἐν τῷ προβλήματι «ἐγκέφαλος—ψυχὴ» ἰδίᾳ διαφέρει, καθὼς ἴσως θὰ ἔχη συναγάγει ἐκ τῆς μακρᾶς ἡμῶν ταύτης ἐρευνῆς ὁ ἀναγνώστης, ὅπως κατὰ βάσιν ἡ νέα ψυχολογία ἀπὸ παλαιότερων διδασκαλιῶν. Ἡ διαφορὰ δὲ αὕτη δὲν ἐκτείνεται μόνον εἰς τὴν κατάρουσιν τοῦ ψυχομηχανικοῦ παραλληλισμοῦ. Χωρὶς νὰ λαμβάνῃ ἰδιαίτερος ὑπ' ὄψει τὴν διδασκαλίαν ταύτην ἢ παλαιότερα ψυχολογία συνήθιζεν εἰς πᾶσαν εὐκαιρίαν νὰ ἀνατρέχῃ εἰς τὸν ἐγκέφαλον ὡς εἰς ἐξηγητικὴν ἀρχήν. Ἡ σημασία τοῦ ἐγκεφάλου εἰς τὸν ψυχικὸν βίον ἐν γένει εἶνε βεβαίως πολὺ μεγάλη. Ἄλλ' εἶνε σχεδὸν ὅπως ἄγνωστος ἡ ἰδιαιτέρα ἐπίδρασις, τὴν ὁποῖαν ἀσκεῖ οὗτος ἐπὶ τῶν ἰδιαιτέρων, ἐπὶ τῶν ἐπὶ μέρους, ψυχικῶν γεγονότων.

Οὔτω λοιπὸν *ἡ ψυχὴ*, ἔννοια ἐπὶ μακρὸν χρόνον οὐχὶ πολὺ συγχρονισμένη, κατέλαβε πάλιν τὴν ἀρμόζουσαν εἰς αὐτὴν θέσιν· ὑπάρχουν δὲ μάλιστα σήμερον ψυχολόγοι τίνες, οἷον ὁ Ε. Μπέχερ, οἱ ὁποῖοι ἐγκατέλιπον σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου τὴν περὶ ἐγκεφαλικῶν ἰχνῶν θεωρίαν καὶ δὲν διστάζουν νὰ κάμνουν λόγον περὶ ψυχικῶν ἰχνῶν, καθὼς ἄλλοτε πρὸ 100 περίπου ἐτῶν ἐδίδαξεν ὁ Μπένεκε (Benecke).

Ἡμεῖς δ' αὐτοὶ ἐγκρίνομεν τὴν διδασκαλίαν ταύτην. Ἄλλ' ὅμως θὰ ἠθέλομεν καὶ νὰ τονίζωμεν ἰδιαζόντως, ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ νὰ θεωρῶμεν τὸν ἐγκέφαλον ψυχοφυσικῶς περιττόν. Νομίζομεν δὲ μάλιστα, ὅτι οὗτος εἶναι τι περισσότερον ἢ μόνον σύστημα συνδέσεων. Τίνα ὅμως δύναμιν ἀκριβῶς ἔχει, δὲν γινώσκουμεν. Βέβαιον δὲ θεωροῦμεν μόνον τοῦτο, ὅτι ἡ σπουδαιότης τοῦ ἐγκεφάλου, καθόσον ἀφορᾷ εἰς τὴν *βαθυτάτην* οὐσίαν τῶν ψυχικῶν γεγονότων, κυρίως δὲν εἶναι θεμελιώδης, ἀλλὰ δευτερεύουσα.

Ἐννοοῦμεν δ' ἐνταῦθα φυσικὰ διὰ τῆς λέξεως «ἐγκέφαλος» τὸν ὕλικον ἐγκέφαλον, ἐπομένως τὸν ἐγκέφαλον, καθόσον οὗτος

εἰς πᾶσαν χρονικὴν στιγμήν χαρακτηρίζεται διὰ γνωρισμάτων φυσικοχημικῶν. Δὲν ἐννοοῦμεν δὲ τὸν ἐγκέφαλον, καθ' ὅσον οὗτος διευθύνεται ὑπ' ἐντελεχείας, ὅθεν δὲν ἐννοοῦμεν ἐγκέφαλον σὺν ἐντελεχείᾳ.

Ὡς ὕλικὸν δὲ κατασκευάσμα, λέγομεν, ὁ ἐγκέφαλος δὲν εἶναι ἡ βᾶσις τῆς *οὐσίας*, τῶν ψυχικῶν φαινομένων, καίτοι πιθανῶς ἐντὸς τοῦ οὐσιώδους αὐτῶν διορίζει ὠρισμένα τινὰ ἐπὶ μέρους. Ὁ ἐγκέφαλος σὺν ἐντελεχείᾳ ἕξ ἄλλου, ὁ ἐγκέφαλος δηλονότι ὡς ὄργανον φυσιολογικὸν ἢ ὡς ζωτικὸν κατασκευάσμα βεβαίως εἶναι ὁ κύριος ὑπεύθυνος παράγων τῆς οὐσίας τῶν ψυχικῶν γεγονότων· διότι ἡ ἐντελέχεια εἶναι τὸ παράλληλον πρὸς τὴν ψυχὴν.

Τόσον λοιπὸν πολλά, μᾶλλον δὲ τόσον ὀλίγα περὶ τοῦ προβλήματος «ἐγκέφαλος καὶ ψυχὴ». Θὰ ἀφήσωμεν δὲ τώρα τὴν ψυχοφυσικὴν, τοῦλάχιστον ὡς ἰδιαίτερον τῆς ἐρεῦνης ἡμῶν θέμα, καίτοι, θὰ ἔχωμεν νὰ εἴπωμεν εἰσέτι παρὰ πολλὰ περὶ τῆς συστάσεως τῆς ψυχῆς καὶ συχνάκις θὰ ἀναγκασθῶμεν εἰσέτι νὰ θίξωμεν καὶ τὸ ζήτημα περὶ τῆς σημασίας τοῦ ἐγκεφάλου. Ἄλλὰ θέλομεν κατὰ πρῶτον νὰ ὑψώσωμεν εἰς ἀνώτερον ἐπίπεδον τὴν ὅλην ἡμῶν ἔρευνα. Εἰσηγάγομεν ἤδη ἀνωτέρω τὴν ἐννοιαν «τὸ ἕτερον ἐγώ», ἵνα διαπλάσωμεν ἐλευθερώτερον τὴν ἔρευνα ἡμῶν. Τὸ δ' ἕτερον τοῦτο ἐγὼ εὐρίσκειτο, ὡς γνωστόν, εἰσέτι πάντοτε ἔχον οἶονεῖ — ὑπαρξῆν, καθὼς καὶ ἡ ἰδική μου ψυχὴ· διότι δὲν ἐγκατελίπομεν εἰσέτι τὸ πεδίου τῆς ταξιλογίας (λογικῆς). Ἡ ὅλη δ' ἡμῶν ἔρευνα περιεστρέφετο περὶ τό: *ἔχω τι συνειδητόν*. Τώρα δὲ θέλομεν ἐπιχειρήσει ὅλος κρίσιμόν τι βῆμα. Ἄς ἀφήσωμεν πλέον τὸ «οἶονεῖ», τὸ «ὡς ἐάν» τῆς ταξιλογίας. Ἄς εἰσέλθωμεν δὲ εἰς τὴν μεταφυσικὴν. Βεβαίως δὲ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ θὰ εἰσέλθωμεν εἰς φανταστικὴν τινα ἢ εἰς μυστικὴν μεταφυσικὴν.

Μεταφυσικὴ τοῦ ψυχικοῦ βίου.

Ἡ βᾶσις πάσης μεταφυσικῆς εἶναι ἡ ἐννοια «πραγματικόν», ὄντως ὄν, τουτέστιν ὑπάρχον *καθ' ἑαυτό*, οὐχὶ δ' ὑπάρχον μόνον δι' ἐμὲ ὑπὸ τὴν ἐννοιάν τινος *τινός*, τὸ ὅποιον ἔχει τις συνειδητόν. Ὅθεν τὸ εἶναι (esse) σημαίνει τι περισσότερον τοῦ ἀπλοῦ γίνε-

σθαι ἀντιληπτόν ἢ νοεῖσθαι (Percipi ἢ Koncipi) ἐν τῇ διδασκαλίᾳ περὶ τοῦ ὄντως ὄντος.

Κυρίως δὲ δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδείξωμεν, ὅτι ὑπάρχει τὸ ὄντως ὄν (das Wirkliche) δυνάμεθα μόνον νὰ λέγωμεν, ὅτι θεωροῦμεν, ὅτι βλέπομεν νοερώς (¹) τὴν ἔλλογον σημασίαν τῆς λέξεως «ὄντως ὄν» (πραγματικόν) ὅλος καθ' ὄν τρόπον λ.χ. βλέπομεν (θεωροῦμεν) τὴν σημασίαν τῶν λέξεων «ἀναφορὰ» καὶ «τόσον». Βλέπομεν τῇ διανοίᾳ, ὅτι ὑπάρχει περισσότερα τάξεις, ἐὰν ἡ ταξιλογία θέτῃ ἑαυτὴν κατὰ μέρος καὶ γίνεται τι πλέον τῆς ἀπλῆς διδασκαλίας, ἡ ὁποία πραγματεύεται περὶ μόνης τῆς τάξεως. **Διὰ λόγους** λοιπὸν **τάξεως** (λογικούς) ἡ ταξιλογία καταλύει ἑαυτὴν καὶ γίνεται «διδασκαλία περὶ τοῦ ὄντως ὄντος» (Wirklichkeitslehre) ἢ μεταφυσικὴ. Εὐθύς δ' ὡς ποτε εἶναι παρεσκευασμένον τὸ ἔδαφος τῆς μεταφυσικῆς, τὸ σύνολον τούτου, ὅπερ συνήθως καλεῖται ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην τῆς λέξεως ἐννοιαν περιεχόμενον τῆς ἐμπειρίας, ἐπομένως τὸ σύνολον τούτου, τοῦ ὁποίου τις ἀμέσως λαμβάνει πείραν συνειδητῶς ἢ τὸ ὅποιον νομίζεται ὡς οἶονεῖ αὐτοτελὲς ἀντικείμενον, γίνεται παρευθὺς **φαινόμενον** τοῦ ὄντως ὄντος.

Δὲν εἶναι σκοπὸς τοῦ βιβλίου τούτου νὰ δείξῃ λεπτομερῶς, τίνα τρόπον εἶναι δυνατὴ ἡ μεταφυσικὴ καὶ ὁποία ὀφείλει νὰ εἶναι ἡ μέθοδος αὐτῆς. Κατὰ πρῶτον ἀσχολεῖται αὕτη μὲ τὸν κόσμον τῶν ἐμπειρικῶν ἀντικειμένων. Ταῦτα δὲ δὲν εἶναι εὐθύς ἀμέσως, ὑφ' ἣν μορφήν ἐμφανίζονται, πραγματικά· ἀλλ' αἱ ποικίλαι τῆς ἐμφανίσεως αὐτῶν μορφαὶ εἶναι σημεῖα ἐμφαινόντα ἕξ ἴσου μεγάλῃν ποικιλίαν τοῦ ὄντως ὄντος. Ἄπὸ τῆς ἀπόψεως

(¹) Σημ. μετ. Ἡ λέξις θεωρῶ ἢ βλέπω νοερώς (Schauen) παρὰ Driesh σημαίνει τὸ ἀποδέχεσθαι εὐθύς ἀμέσως, ἄνευ ἐτέρου, τὸν νοῦν, τὸ ἔλλογον τὸ ἐνυπάρχον ἐν τῷ ἀντικειμένῳ, νοουμένῳ, καθ' ὃ ἐδηλώθη ἤδη ἐν τῇ ὑποσημειώσει σελ. 40. Τὸ θεωρεῖν, τὸ βλέπειν τοῦτο δὲν εἶναι τι διὰ τῶν ὀφθαλμῶν βλέπειν· διότι κατὰ Driesh θεωροῦμεν λ. χ. τάξιν ἐν τοῖς συνειδητοῖς ψυχικοῖς φαινομένοις, θεωροῦμεν ἢ βλέπομεν τὴν ἔλλογον σημασίαν τῆς λέξεως «πραγματικόν» (ὄντως ὄν), βλέπομεν, ὅτι αἱ κατηγορίαι εἶναι τελικῶς ἔγχυρος, ἀδιάλυτος κτήσις τοῦ ἐγὼ ἡμῶν κ. τ. λ.

δὲ ταύτης δύναται τις νὰ μετέρχεται τὴν μεταφυσικὴν τοῦ τόπου, τῆς ὕλης, τοῦ χρόνου καὶ τῆς αἰτιότητος. Ἐμφανίζεται δὲ ἐν αὐτῇ καὶ τὸ πρόβλημα τῆς ὁλότητος, εἴτε προσωπικῆ εἴτε ὑπερπροσωπικῆ εἶναι αὕτη, καὶ τὸ περίφημον πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας. Περὶ τοῦ τελευταίου δὲ τούτου θὰ εἰπωμέν τινα εἰς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου τούτου.

Ἄλλ' ὅπερ μόνον ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐνταῦθα, εἶναι ἡ μεταφυσικὴ σημασία τῶν ψυχικῶν φαινομένων, ἐπομένως κατὰ πρῶτον λόγον τοῦ «*ἔχω τι συνειδητόν*» ἢ «*γινώσκω τι*». Ὁ τόπος καὶ πᾶν τὸ τοπικὸν εἶναι φαινόμενον ἐντὸς ὠρισμένου συστήματος ἀναφορῶν (σχέσεων), αἵτινες ὑπάρχουν ἐν τῷ κράτει τοῦ ἀπολύτου, τὸ ὁποῖον ἡμεῖς ὡς τοιοῦτον δὲν γνωρίζομεν, μόνον δὲ τινα περὶ τῆς ποικιλίας αὐτοῦ γινώσκουμεν. Οὕτως ἔχουν καὶ τὰ κατὰ τὴν ὕλην, τὰ κατὰ τὸν χρόνον, τὴν αἰτιότητα καὶ τὴν ὁλότητα.

Ἄλλ' εἶναι καὶ ἡ *γνώσις* (Wissen) ἢ ὀρθότερον τὸ «*γινώσκω*» φαινόμενον; (1)

Γνώσις εἶναι ἡ ἀναφορὰ (σχέσις) ἐκείνη, ἡ ὁποία καθίστησι τὸ πρῶτον δυνατὴν πᾶσαν ἰδιαιτέραν γνώσιν, κατ' ἀκολουθίαν καὶ πᾶσαν φιλοσοφίαν. Εἶναι δὲ ἡ μορφή τῆς ἀναφορᾶς ὅλως ἰδιαζούσης φύσεως· διότι δὲν συνδέει ἀντικείμενα μετ' ἀλλήλων, ἀλλὰ τὸ ὑποκείμενον μὲ τὸν ἀντικειμενικὸν κόσμον ἐν τῷ συνόλω αὐτοῦ. Οὕτω νοουμένη ἡ γνώσις ἢ τὸ ἔχειν συνειδητῶς δύναται νὰ καλῆται: *ἡ πρωταρχικὴ ἀναφορὰ*.

Φαίνεται μοι λοιπόν, ὅτι εἶναι παράλογον νὰ λέγη τις, ὅτι εἰς τὸ ἐγὼ «*εμφανίζεται*» τί τοῦ ὄντως ὄντος ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς γνώσεως. Μᾶλλον δὲ εὐθύς ὡς δημιουργηθῆ ἢ ἔννοια τοῦ ὄντος ἢ τοῦ ἀπολύτου, ἡ *γνώσις* γίνεται μέρος αὐτοῦ. Δύναται τις ἴσως νὰ ἀπορρίψῃ τὴν ἔννοιαν τοῦ ὄντως ὄντος· ἀλλ' ἐάν τις ἀποδεχθῆ αὐτήν, *αὐτὸ τοῦτο* τὸ «*ἔχω τι συνειδητόν*» γίνεται *πραγματικόν*, ὄντως ὄν.

Ὅθεν ἐν τῷ πρωτογενεῖ γεγονότι: «*ἔχω τι συνειδητόν*» μέρος τι τοῦ ὄντος γινώσκει ἑαυτὸ μὲν *οὕτως οἷον τῷ ὄντι εἶναι*

τὸ μέρος τοῦτο, τὸ δὲ ὑπόλοιπον μέρος τοῦ ὄντος μόνον ὡς φαινόμενον. *Γνώσις* λοιπόν γίνεται ποιότης τοῦ ἀπολύτου ἑαυτὴν γινώσκουσα. Εἶναι δὲ ἡ μόνη ποιότης αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν γινώσκουμεν, ὁποία πράγματι εἶναι καθ' ἑαυτήν.

Ἄλλὰ γνώσις εἶναι καὶ ἐμμέσως εἰς ἡμᾶς δεδομένη ὑπὸ τὴν μορφήν τῶν φαινομένων. Τοιαύτη δὲ γνώσις εἶναι οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι, καὶ τὰ ζῷα καὶ αἱ ζωτικαὶ ἐντελέχειαι. Ταῦτα δὲ πάντα παρέχουσιν ἑαυτὰ τοιαῦτα, *ὡς εἶναι* «*γινώσκουν*»: ἐφάνη δὲ μάλιστα εἰς ἡμᾶς ὡς εἶναι ἔχουμεν γνώσιν ἐκ τῶν προτέρων τοῦ σὺ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ξένων ὑποκειμένων.

Ὅθεν ὑπάρχουν ἐν τῷ ὄντως ὄντι πολλὰ ὑποκείμενα, οὕτως εἶπειν, πεποικισμένα μὲ ποικίλα τοῦ εἰδέναι εἶδη, ἐκ τῶν ὁποίων γινώσκω ἀμέσως μὲν ἐν, τὸ «*ἐγὼ γινώσκω*». Ἐκ δὲ τῶν ἄλλων εἰδῶν τινα μὲν δύναμαι νὰ κατανοῶ τελείως, τὴν γνώσιν δηλονότι τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Ἄλλα δὲ κατανοῶ ἐν μέρει π.χ. τὴν γνώσιν κυνὸς ἢ ἵππου τινός. Τὰ δὲ λοιπά, ἤτοι τὴν κατ' ἔνστικτον καὶ τὴν ἐντελεχειακὴν γνώσιν, οὐδαμῶς δύναμαι νὰ κατανοῶ.

Ἄλλ' ἀνάγκη νὰ τονισθῆ ἰδιαιτέως ἐν τι, τὸ ἐξῆς: Ὑποκείμενα καὶ ἀντικείμενα εἶναι μέρη ὅλου τινός, δηλαδή τοῦ ὄντως ὄντος, τῆς πραγματικότητος. Δὲν ὑπάρχει τὸ ὄντως ὄν *καὶ* πρὸς τούτοις ἕτερόν τι, τὸ ὑποκείμενον. Τοῦτο θὰ ἦτο παράλογον. Ὑπάρχει τὸ ἐν ὄντως ὄν, τὸ ὁποῖον περιέχει ἐν ἑαυτῷ ὡς πρώτην αὐτοῦ ἀναφορὰν (σχέσιν) τὸ εἰδέναι (γνώσιν). Κατ' ἀνάγκην δὲ ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ ὄντως ὄντος *καὶ* κατ' ἀκολουθίαν τοῦ εἰδέναι ἀποκτῶμεν κατ' αἰτιώδη σχέσιν διὰ τῶν αἰσθημάτων πάντα τὰ ἐπὶ μέρους περιεχόμενα τῆς γνώσεως. Ἐξ ἅπαντος τοῦτο ἰσχύει περὶ τοῦ «*ἐγὼ γινώσκω*», περὶ τοῦ «*ἐμοῦ*» εἰδέναι. Ἄλλα εἶδη τοῦ ὑποκειμένου βεβαίως φαίνονται, ὅτι δὲν ἔχουν ἀνάγκην ἐμπειρίας τινός, διὰ νὰ ἔχουν ἐπὶ μέρους γνωστικὰ περιεχόμενα. Ταῦτα δὲ εἶναι τὰ γινώσκοντα ἐκεῖνα ὑποκείμενα, περὶ τῶν ὁποίων εἶπομεν, ὅτι δὲν κατανοοῦνται ὑφ' ἡμῶν,

(1) ἐκτενῶς ἐρευνῶνται τὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἐνταῦθα γενικώτατα ἐκθέτομεν, ἐν τῇ ἐμῇ Wirklichkeitslehre, 2 ἐκδ. 1922, σελ. 131-194.

Ἡ ΣΥΣΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

Πλησιάζομεν εἰς τὰ τελευταῖα τμήματα τοῦ βιβλίου τούτου. Τὰ τμήματα ταῦτα θὰ ἀποτελοῦνται τὸ μὲν ἐκ περιλήψεως πάντων τῶν πορισμάτων ἡμῶν ἀφ' ὑψηλοτέρας νῦν σκοπιᾶς θεωρουμένων, τὸ δὲ ἐκ τῆς ἐρεῦνης πολλῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα μέχρι τοῦδε δὲν ἐξετάσαμεν.

Ἀφαιτηρία τῆς ψυχολογίας ἡμῶν δὲν εἶνε ἡ ἀφελῶς νοουμένη ἐμπειρία, ἀλλὰ τὸ πρωταρχικὸν γεγονός : **Ἔχω τι συνειδητόν.** Αἱ δ' ἔννοιαι : σῶμά μου, αἰσθητήριον ὄργανον, νεῦρα καὶ ἐγκέφαλος, ψυχοφυσική, ἡ ψυχὴ μου, ἕτεροι ψυχαὶ κλπ. εἰσῆχθησαν ὀλίγον καθ' ὀλίγον, καθ' ὃν τρόπον ἀπῆτει τὴν εἰσαγωγὴν αὐτῶν ἢ (λογικὴ) τάξις· διότι καθ' ἡμᾶς ἡ ψυχολογία εἶνε μέρος τῆς γενικῆς ταξιλογίας, εἶνε δηλαδὴ τὸ μέρος αὐτῆς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀσχολεῖται μὲ τὴν χρονικὴν ἀκολουθίαν τῶν συνειδητῶν ἐμπειρικῶν φαινομένων μου· ὅπως δὲ ἐν τέλει εἰσηγάγομεν ἀντὶ τῆς λογικῆς τὴν μεταφυσικὴν ἀποψιν.

1. Κριτικαὶ εἰσαγωγικαὶ παρατηρήσεις

Α' Μπρεντιάνος καὶ **Χοῦσσερλ** (Brentano καὶ Husserl).

Θὰ ἐπεθύμουν καθ' ἀρχὰς νὰ συγκρίνω τὴν ἰδικήν μου τῆς ψυχολογίας ἀντίληψιν μὲ τὴν ἀντίληψιν νεωτέρων τινῶν συγγραφέων καὶ δὴ πρὸ πάντων μὲ τὴν τοῦ **Μπρεντιάνου** καὶ τὴν τοῦ **Χοῦσσερλ**, οἱ ὁποῖοι, ὡς γνωστόν, ἀμφοτέροι εἶναι διονοούμενοι μεγάλην ἀσχοῦντες ἐπιρροήν.

Ὁ Μπρεντιάνος εἰσῆγαγεν εἰς τὴν νεωτέραν ψυχολογίαν ἐκ τῆς μεσαιωνικῆς φιλοσοφίας ἔννοιαν σχεδὸν λησμονηθεῖσαν, τὴν

ἔννοιαν τῆς **κατ' ἔντασιν πράξεως** ἢ συντόμως τὴν ἔννοιαν τῆς **πράξεως** (AKT)

Οὗτος καὶ οἱ ὁπαδοὶ αὐτοῦ λέγουν εἰς ἡμᾶς, ὅτι πᾶν ψυχικὸν ἢ συνειδητὸν πράγμα ἔχει τέσσαρα συστατικά : τὸ ἐγώ, τὴν πράξιν, τὸ περιεχόμενον καὶ τὸ ἀντικείμενον. Λέγουν πρὸς τοῦτοις, ὅτι ὑπάρχουν πολλὰ εἶδη τῆς πράξεως, π. χ. τὸ νοεῖν, τὸ εἰκάζειν, τὸ βούλεσθαι κλπ.

Περὶ τούτων ἔχω νὰ παρατηρήσω τὰ ἑξῆς :

Ἡ διάκρισις περιεχομένου καὶ ἀντικειμένου φαίνεται μοι δυνατὴ τότε μόνον, ὅταν πρόκειται περὶ ἐμπειρικοῦ ἀντικειμένου, εἴτε εἰς τὸ κράτος τῆς φύσεως εἴτε εἰς τὸ τῆς ψυχῆς, ἐν τῇ οἰονεὶ αὐτοτελείᾳ αὐτῆς νοουμένης ἀνήκει τοῦτο, ἐπομένως ὅταν πρόκειται περὶ ἐμμέσου, περὶ **νομιζομένου** ἀντικειμένου, καθ' ἃ ἡμεῖς ἐν τῷ ἰδίῳ ἡμῶν τρόπῳ τοῦ λέγειν λέγομεν. Ἄλλ' ὅπου πρόκειται περὶ ἀμέσων ἀντικειμένων, περιεχόμενον καὶ ἀντικείμενον φαίνονται μοι συμπύπτοντα. Διότι δὲν νομίζω ὑπάρχον τὸ «2» διὰ μέσον ἄλλου τινός, ἀλλ' ἔχω ὅπως ἀμέσως ἔννοιας, οἷα 2, τρίγωνον κλπ.

Πρὸς δὲ τοῦτοις ἔχω τὴν γνώμην, ὅτι ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ κυρίως συνειδητοῦ δὲν ὑπάρχουν διάφορα εἶδη τῆς πράξεως, ἀλλ' ὅτι τὸ **μόνον** εἶδος αὐτῆς, εἶναι τὸ **ἔχειν συνειδητόν** καὶ ὅτι πᾶσα ποικιλία ἐν τοῖς ψυχικοῖς φαινομένοις ἀνάγεται εἰς ποικιλίας τῶν ἀμέσων **ἀντικειμένων**, ἅτινα φέρουν ὅτε μὲν τοῦτο, ὅτε δὲ ἐκεῖνο τὸ εἶδος τόνου (σελ. 37) Ἐν τούτῳ διαφωνῶ πρὸς τὸν Μπρεντιάνον (1) καὶ πρὸς τὸν Χοῦσσερλ.

Ἄλλη τις διαφορὰ γνωμῶν ἀφορᾷ μόνον εἰς τὸν Χοῦσσερλ. Κατὰ τὸν Χοῦσσερλ δὲν εἶναι πάντα τὰ ψυχικὰ φαινόμενα φαινόμενα πράξεως, καθὼς ἀποδέχεται ὁ Μπρεντιάνος, ἀλλ' ὁ Χοῦσσερλ φρονεῖ, ὅτι ὑπάρχει καὶ ἐμφάνισις συνειδητοῦ φαινομένου ἄνευ ἐντάσεως ὡς λ. χ. συμβαίνει εἰς τὸ αἰσθημα. Ἄλλα νομίζω, ὅτι καὶ τὰ αἰσθήματα ἀναμφιβόλως εἶναι **συνειδητῶς κεκμημένα**

(1) Εἰς τὸν ἔλεγχον τῆς ὑπὸ τοῦ Μπρεντιάνου ἀρνήσεως τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀσυνειδήτου τῆς ψυχῆς μέρους δὲν εἰσέρχομαι. Οὗτος ρητῶς ταυτίζει ἐξ ὀλοκλήρου τὰ ψυχικὰ φαινόμενα πρὸς τὰ συνειδητά. Ἄλλ' ἤθελε κάμει τοῦτο ἄρα γὰρ καὶ σήμερον ;

καὶ ὅτι κατ' ἀκολουθίαν εἶναι φαινόμενα πράξεως· διότι ἡ πράξις εἶναι τὸ ἔχειν συνειδητῶς. Συνειδητὸν ἔχειν εἶναι δηλαδή πάντοτε ἔχειν ἐννοίας ἔστω καὶ λίαν συγκεχυμένας καὶ ἀσαφεῖς· διὰ τοῦτο λοιπὸν τὸ ἔχειν συνειδητὸν τι εἶναι πάντοτε ἔχειν «κατ' ἐντασιν» καὶ ὁσάκις πρόκειται οὐχὶ περὶ τοῦ νομίζεω ὑπάρχοντα ἐμπειρικά ἀντικείμενα διὰ τινος ἀμέσου συνειδητοῦ φαινομένου, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἀπλοῦ ἔχειν ἄμεσα περιεχόμενα. Αὕτη ὑπῆρξεν, ὡς γνωστόν, ἡ πρώτη βάσις τῆς ψυχολογίας ἡμῶν, βάσις, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ διατυπώσωμεν καὶ διὰ τῆς ἑξῆς προτάσεως: ὅτι δηλαδή «συνειδησις» εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ ἔχειν συνειδητὸν κατ' ἐντασιν ἢ ἔχειν ἐννοίας. (1)

Ἀποκρούομεν ὁμῶς διαρρηθὴν πλατωνικὴν τινα πραγματοκρατίαν (platonischer Realismus): δὲν ὑπάρχει «Βασιλεῖον» ἰδιαιτέρον τῆς ἐννοίας. Ψυχικὰ ἢ συνειδητὰ φαινόμενα εἶναι φαινόμενα, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν ρύσιν αὐτῶν εἶναι πλήρη νοῦ (σημασίας), δὲν ὑπάρχει δὲ ἐννοία τις, ἢ ὁποῖα δὲν εἶναι μέρος ψυχικῆς τινος ἢ συνειδητῆς κινήσεως. Μόνον τεχνητῶς δυνάμεθα νὰ ἀφαιρέσωμεν τὴν συνειδητὴν ὑπαρξίν τῶν ἐννοιῶν καὶ νὰ ἐρευνήσωμεν αὐτὰς ὡς τοιαύτας, καθὼς πράττει τοῦτο π. χ. ἡ μαθηματικὴ· ἀλλὰ δὲν πρέπει ποτὲ νὰ λησμονῶμεν, ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τεχνητῆς ἀφαιρέσεως. Τοσαῦτα λοιπὸν κατὰ παντὸς πλατωνισμοῦ.

Ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ, ὡς γνωστόν, ἡμεῖς οὐδέποτε μετεχειρίσθημεν τὰς λέξεις «πράξις» καὶ «ἐντασις»· διότι κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν μόνον ἐν εἶδος ὑπάρχει τοῦ γένους πράξις, δηλαδή τὸ **ἔχειν τι συνειδητὸν**· τούτου δὲ ἕνεκα ἐνταῦθα τὸ ὄνομα τοῦ εἶδους δύναται νὰ σημαίη καὶ τὸ γένος.

Περὶ δὲ τοῦ **Χοῦσσερλ** θὰ ἐπεθύμουν πρὸς τούτοις νὰ τονίσω ἰδιαιτέρως, ὅτι καὶ παρ' αὐτῷ ἡ ἐννοία τῆς πράξεως ἴσως δὲν φαίνεται σημαίνουσα συνειδητὴν ἐνεργεῖαν. Περὶ δὲ τούτου, ὡς

(1) Ἡ λέξις ἐννοία καθ' ἃ ἐν ὑποσ. καὶ ἐν σ. 34 ἐδηλώσαμεν, ἐνταῦθα καὶ πανταχοῦ σχεδὸν τοῦ βιβλίου τούτου δὲν σημαίνει τὴν **λογικὴν** ἐννοίαν, ἀλλὰ τὸ **νόημα**, τὴν **σημασίαν** τῶν λέξεων, ἣν ἔχει τις συνειδητὴν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἄνευ σκοπίμου διανοητικῆς ἐνεργείας, οἷον εἰ θυμοσόφως Σ. Μ.

γνωστόν, συμφωνῶ ἀπολύτως μὲ τὸν Χοῦσσερλ. Τοιοῦτόν τι, οἷον συνειδητὸν πράττειν ἢ ποιεῖν, πράγματι δὲν ὑπάρχει. Διὰ τοῦτο λοιπὸν νομίζω, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀποφεύγη τις ἐντελῶς τὴν λέξιν **πράξις**· διότι αὕτη παραπλανᾷ εὐκολώτατα εἰς τὸ νὰ νοῆ τις ἐνεργεῖαν.

Ἡ περὶ τούτου γνώμη τοῦ Μπρεντάνου δὲν εἶναι ἐντελῶς σαφής. Ἄγνωστον εἶναι, ἂν κατ' αὐτὸν ὑπάρχῃ συνειδητὴ ἐνεργεῖα ἢ δὲν ὑπάρχῃ. Τὴν ἔλειψιν δὲ ταύτην πλὴν αὐτοῦ ἔχουν καὶ πάντες οἱ παλαιότεροι ψυχολόγοι καὶ φιλόσοφοι ἐξαιρέσει ἑνὸς καὶ μόνου τοῦ Geulincx.

Β. Περὶ τῆς καλουμένης «κατανοούσης ψυχολογίας»

Ἀνάγκη τὸν πρῶτον τοῦτον ἔλεγχον νὰ ἀκολουθήσῃ καὶ δεύτερος.

Ἐξερρευνήσαμεν τὸ ζήτημα, ἂν ὑπάρχῃ ἄμεσός τις γνώσις περὶ τοῦ **σύ**, περὶ τοῦ ἑτέρου ἐγώ. Εἴπομεν δὲ πρὸς τούτοις, ὅτι δύναται τις νὰ «κατανοῆ» τὸν ψυχικὸν βίον ἄλλων ὄντων καὶ ὅτι τοιαύτη κατανοήσις ἐνίοτε μὲν εἶναι πλήρης, ἐνίοτε δὲ μερικὴ, καὶ πολλάκις οὐδόλως ὑπάρχει· προσεδέσαμεν δὲ μάλιστα, ὅτι πλήρως δυνάμεθα νὰ κανοῶμεν μόνον ἄλλους ἀνθρώπους. Ὁ Δίλταυ (Dilthey) καὶ ὁ **Γιάσπερς** (Jaspers) καὶ ἄλλοι τινὲς συγγραφεῖς ὁμιλοῦν περὶ δύο εἰδῶν ψυχολογίας, ἐκ τῶν ὁποίων τὴν μὲν μίαν ἐκάλεσαν «κατανοοῦσαν», τὴν δὲ ἄλλην «ἐξηγητικὴν» ψυχολογίαν· ἰσχυρίσθησαν δὲ, ὅτι ἑμφότεραι ἐπιστημονικῶς εἶναι ἰσότιμοι. Τὴν γνώμην ταύτην δὲν δύναμαι νὰ ἀσπασθῶ ἀδιστακτικῶς. Διότι κατὰ τὴν γνώμην μου ἡ κατανοοῦσα ψυχολογία δὲν εἶναι ἐπιστημονικὴ τις ψυχολογία, ἀλλὰ μόνον προπαρασκευὴ εἰς αὐτήν. Αὕτη συλλέγει ὕλην χάριν τῆς ἐπιστημονικῆς ψυχολογίας ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν, ὅτι ἐπιτρέπεται νὰ ὁμιλῶμεν ἐν γένει περὶ τοῦ ἁλλοτρίου ψυχικοῦ βίου· περισσότερον δὲ τούτου οὐδὲν κάμνει αὕτη. Ἄλλὰ τὸ συλλέγειν ὕλην καὶ τὸ ἐρμηνεύειν ταύτην, τοῦτέστι τὸ κατατάσσειν αὐτήν εἰς ταξικόν τι (λογικὸν) σχῆμα, ἀναμφιβόλως δὲν εἶναι ἰσότημα πράγματα.

Ἡ δὲ «κατανοήσις» τοῦ ψυχικοῦ βίου ἑτέρου τινὸς ἐγώ οὐδὲν ἕτερον σημαίνει ἢ ὅτι οὗτος κυρίως εἶπεῖν, οὐδὲν νέον μοι παρέ-

χει, ἀλλ' ὅτι εἶναι μόνον νέα τις «περίπτωσις» (νέον εἶδος) ἤδη γνωστοῦ γένους. Τοῦτο δὲ εἶναι μὲν βεβαίως ἀπλοποιήσις τῶν προβλημάτων· ἀλλ' ἀπλοποιήσις καὶ ἐξηγήσις δὲν εἶναι τὸ αὐτό.

2. Ἡ ψυχὴ.

Ἀναλαμβάνομεν νῦν νὰ ἐξερευνήσωμεν πάλιν τὸ ζήτημα περὶ τῆς κατασκευῆς τῆς ψυχῆς στηριζόμενοι ἐπὶ εὐρείας βάσεως. Γνωρίζομεν, ὅτι δυνάμεθα νὰ κάμνωμεν λόγον περὶ πολλῶν ψυχῶν, οὐχὶ δὲ μόνον περὶ τῆς ἰδικῆς μου ψυχῆς (κεφ. «τὸ ἕτερον ἐγώ») γνωρίζομεν δὲ πρὸς τούτοις, ὅτι *γνωσις* εἶναι γνώρισμα τοῦ ὄντως ὄντος καθ' ἑαυτό.

Ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ εἶναι τι ἄχωρον, μὴ ἐκτατόν, ὅμως ποικίλον ἐν ἑαυτῷ. Ἄς ὀνομάσωμεν αὐτὴν *κατ' ἔντασιν ποικιλίαν* (intensive Mannigfaltigkeit). Ἐπειδὴ δὲ μόνον ποικιλίας κατ' ἔκτασιν ἢ τοπικὰς δυνάμεθα νὰ ἀναλύωμεν μέχρι τῶν τελευταίων αὐτῶν στοιχείων, κατανοοῦμεν παρευθὺς, ὅτι ἡ ὑφ' ἡμῶν γνῶσις τῆς ψυχικῆς ποικιλίας κατ' ἀνάγκην εἶναι ἑλλιπής.

Ἡ ψυχὴ κυρίως μὲν εἶναι ἀσυνείδητος, μόνον δ' ἐν μέρος αὐτῆς εἶναι συνειδητόν, τὸ ἔχον τὴν μορφήν τοῦ *ἔχω τι*. Ἄλλ' ἡ λέξις ἀσυνείδητος δηλοῖ μόνον, ὅτι ἡ ψυχὴ ὡς ὅλον δὲν εἶναι τὸ ἐγώ, τὸ ὁποῖον γινώσκω ἢ μᾶλλον τὸ ὁποῖον γινώσκει ἑαυτό. Ἴσως δὲ καὶ ἡ ὅλη ψυχὴ ἔχει τὴν μορφήν τοῦ ἐγώ. Τὸ γεγονὸς δὲ τοῦτο ἤθελε βέβαια σημαίνει, ὅτι ἡ ψυχὴ ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἑμὸν ἐγώ εἶναι ἕτερόν τι ἐγώ, τὸ ὁποῖον εἰς ἐμὲ δὲν θὰ ἦτο ἐντελῶς καταληπτόν· διότι τὸ ἐγώ τοῦτο βεβαίως θὰ ἐξεδηλοῦτο δι' αἰτιώδους ἐνεργείας καὶ δὲν θὰ περιοριζέτο εἰς τὸ ἀπλοῦν «ἔχειν», καθὼς τὸ ἰδικόν μου ἐγώ. Τὸ ψυχικὸν λοιπὸν τοῦτο ἐγώ δὲν θὰ ἦτο alter ego ὅλως κατὰ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν, κατὰ τὴν ὁποίαν νοεῖται τὸ ἕτερον ἐγώ κατὰ τὴν καλουμένην διάσπασιν τῆς συνειδήσεως, καθ' ἣν εἰς μίαν ψυχὴν καὶ εἰς ἓν σῶμα ἀνήκουν περισσότερα τοῦ ἐνός πρὸς ἄλληλα αὐτοτελῆ, ἀλλὰ κατ' οὐσίαν ὅμοια ἐγώ. Πολλῷ μᾶλλον τὸ ἐγώ τῆς ψυχῆς καὶ τὸ ἑμὸν ἐγώ ἤθελον ἀποτελεῖ δύο διάφορα εἶδη τοῦ ἐγώ ἐν γένει.

Ἡ ψυχὴ εἶναι δυναμικὴ, πράττει τι, ἐνεργεῖ. Ἀορίστως πῶς

δυνάμεθα νὰ λέγωμεν, ὅτι δύνανται τις νὰ μεταχειρίζεται ἐπὶ τῆς ψυχῆς κατὰ τὸν κοινὸν οὐχὶ ἀκριβῆ τρόπον τοῦ λέγειν τὰς λέξεις «νοεῖν» καὶ «βούλεσθαι». Ἐπὶ τοῦ ἐγώ ὅμως οὐδαμῶς ἐπιτρέπεται νὰ μεταχειρίζομεθα τὰς λέξεις ταύτας· διότι κατὰ τὸ θεμελιωδέστατον, ἅμα δὲ καὶ τὸ ἀσφαλέςτατον πόρισμα τῶν ἐρευνῶν ἡμῶν, τὸ ἰδικόν μου ἐγώ μόνον *ἔχει* ἢ κατέχει, ἀλλὰ δὲν πράττει.

Ἡ βουλομένη λοιπὸν, συναισθανομένη καὶ νοοῦσα ψυχὴ εἶναι ἔννοια τῆς συνθετικῆς ἐπιστήμης θεωρητικῆς, ὑποθετικῆς, ἢ ὁποία σημαίνει τι δυναμικόν ὅλως, καθ' ὃν ἀκριβῶς τρόπον νοοῦνται ἐν ταῖς φυσικαῖς ἐπιστήμαις αἱ ἔννοιαι χημικῆ συγγένεια, δυνάμει, ἐνεργεῖα κλπ. Ἡ δ' ἔννοια αὕτη εἶναι εἰς ἡμᾶς χρήσιμος· διότι ἐπιδιώκομεν τάξιν (λογικὴν), τὴν ὁποίαν βεβαίως ἐν τέλει ἐρμηνεύομεν μεταφυσικῶς.

Μὲ τὴν αὐτὴν δὲ ὅλως σημασίαν, ἦτοι ὡς *θεωρητικὰς ἐννοίας τάξεως* χρειαζόμεθα καὶ θέτομεν τὰς ἔννοιαις: *αἴσθημα, ἀντίληψις*, πράξις κλπ. ἢ, συντόμως, τὴν ἔννοιαν τοῦ δυναμένου νὰ ἐρεθίζεται καὶ ἐρεθίζοντος *ψυχικοῦ ὑποκειμένου* ὡς συστατικοῦ τοῦ κόσμου τῶν *«ἐμῶν» ἀντικειμένων*: «Ὅθεν τὸ ζεῦγος τῶν λέξεων: «ὑποκείμενον — ἀντικείμενον» ἔχει *δύο* σημασίας· ὀφείλει δὲ τις ἐπιμελέστατα νὰ ἀποφεύγῃ τὴν σύγχυσιν τῆς πρωταρχικῆς σημασίας τῶν λέξεων τούτων, ἦτοι τὸ *ἔχω τι συνειδητόν*, μὲ τὴν *ἀντικειμενικὴν* αὐτῶν σημασίαν, ἢ ὁποία εἶναι ἡ τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Κατὰ τὴν κοινὴν ἐν τῇ καθημερινῇ ζωῇ κρατοῦσαν σημασίαν «ὑποκειμενικότης» εἶναι ἔννοια τῆς τὴν τάξιν ἐπιδιωκούσης θεωρίας, τὴν ὁποίαν (ἔννοιαν δηλαδὴ) βλέπει (νοεῶς) τὸ πρωταρχικόν ὑποκείμενον «ἐγώ». Μεταφυσικῶς δὲ συμπίπτουν βέβαια ἀμφοτέραι αἱ σημασίαι· ἀλλ' ὁ φιλόσοφος, ὁ τῷ ὄντι «κριτικὸς», ἀνάγκη κατὰ πρῶτον νὰ πραγματευθῆται αὐτὰς χωριστά.

Ἡ δυναμικὴ ψυχὴ ἐνεργεῖ πάντοτε *ὄλη*. Ἡ ἄχωρος αὐτῆς σύστασις εἶναι ὅλον τι· νέον δὲ τι ὅλον κατασκευάζει αὕτη ἐκ πάσης ἐκείνης τῆς ὕλης, τὴν ὁποίαν ἀποκτᾷ καὶ διαφυλάττει διὰ τῆς δεξιότητος τῆς μνήμης. Ἡ δευτέρα δὲ ὀλότης ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς πρώτης: Ἡ ὕλη δηλαδὴ, τὴν ὁποίαν ἀποκτᾷ ἡ ψυχὴ, παρεν-

τίθεται τρόπον τινὰ εἰς ὄρισμένες θέσεις τῆς ἀχώρου ἐμφύτου ὅλης συστάσεως αὐτῆς.

Πᾶσαι αἱ δυναμικαὶ ἔννοιαι, τὰς ὁποίας μεταχειρίζεται ἡ συνήθης ψυχολογία, οἷον συνειρμός, διοριστικὴ τάσις κ.λ.π. εἶναι μόνον προεισαγωγικαί, προσωριναί, καὶ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ συσκοτίζουσι ποτὲ τὴν θεμελιώδη ὁλότητα.

Οἱ συγγραφεῖς οἱ ἐργαζόμενοι μὲ τὰς ἔννοιαις «πράξεις» καὶ «ἐντάσεις» (σελ. 125) ὁμιλοῦν συνήθως καὶ περὶ διαφορῶν **διαθέσεων**. Κατ' αὐτοὺς ὑπάρχει διανοητικὴ, ἠθικὴ, καλαισθητικὴ καὶ θρησκευτικὴ διάθεσις, ὧν ἐκάστη ἀναφέρεται εἰς ὄρισμένην «ἀξίαν».

Ἡμεῖς δὲ πολλὰκις ἤδη ἐτονίσαμεν, ὅτι **ἐγὼ** μόνον **μίαν** «πράξιν» ἐπιτελῶ, δηλαδὴ τὸ **ἔχειν τι συνειδητόν**, κατ' ἀκολουθίαν δὲ **ἔχω** πάντοτε τὴν αὐτὴν «διάθεσιν». Δύναται τις ἐν τούτοις νὰ λέγῃ περὶ διαθέσεως καὶ περὶ διαφορῶν εἰδῶν αὐτῆς, ἀρκεῖ μόνον νὰ ἀναφέρῃ τὰς ἔννοιαις ταύτας εἰς τὴν ψυχὴν, οὐχὶ δὲ εἰς τὸ ἐγώ.

Ἐγὼ **ἔχω**, τὸ δὲ **ἔχειν** εἶναι πάντοτε τὸ αὐτό. Ἄλλὰ περὶ τῆς ψυχῆς μου δύναμαι νὰ λέγω, ὅτι εὐρίσκεται εἰς διαφορῶν διαθέσεις καθόσον αὐτὴ ἔχει νὰ κάμῃ μὲ τοῦτο ἢ μὲ ἐκεῖνο τὸ εἶδος τῶν **τινῶν**. Ἐὰν μὲν ἀσχολῆται αὐτὴ μὲ γενικὰ ζητήματα τάξεως (λογικὰ) διάκειται διανοητικῶς. Διάκειται δὲ αὐτὴ ἠθικῶς, ἔὰν ἐρευνᾷ τὰς ταξικὰς (λογικὰς) μορφὰς τῶν πράξεων ἀνθρωπίνης τινὸς κοινωνίας, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἰδικῶν μου πράξεων. Ἐχει δὲ καλαισθητικὴν τὴν διάθεσιν, ἔὰν παρατηρῇ ἐπὶ μέρους συγκεκριμένα ἀντικείμενα κατὰ τὴν «οὐσίαν», ἢ ὁποία ἐκδηλοῦται ἐν αὐτοῖς. Θρησκευτικῶς δὲ τέλος διάκειται ἡ ψυχὴ, ἔὰν παραδίδῃ ἑαυτὴν εἰς τὸν δυϊσμόν τῆς πραγματικότητος καὶ τὴν ἀντίθεσιν αὐτοῦ πρὸς τὸ ἰδεῶδες ταξικοῦ (λογικοῦ δηλ.) τινος ἐνισμοῦ. Ἀνεξήγητον γεγονός εἶναι, ὅτι ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ θρησκευτικὴ τῆς ψυχῆς διάθεσις συνοδεύεται πάντοτε ὑπὸ ἰσχυροῦ συναισθηματικοῦ τόνου, τοῦ ὁποίου λαμβάνει πείραν συνειδητὴν τὸ πρὸς τὴν ψυχὴν ἀνήκον ἐγώ.

Ὅθεν πᾶσαι αἱ διαθέσεις εἶναι διαθέσεις τῆς ψυχῆς, οὐχὶ δὲ τοῦ ἐγώ, τὸ ὁποῖον ἀπλῶς ἔχει συνειδητὰ κατὰ τὸν αὐτὸν πάν-

τοτε τρόπον ἀντικείμενα φέροντα διαφορῶν τόνους. Ἐξ ἄλλου δὲ ἡ ποικιλία τῶν ψυχικῶν διαθέσεων οὐδόλως ἐξαντλεῖται διὰ τῶν λέξεων διανοητικὴ, ἠθικὴ, καλαισθητικὴ καὶ θρησκευτικὴ. Ἐνταῦθα θὰ ἠδύνατό τις εἰσερχόμενος ὅλως εἰς τὰς λεπτομερεῖας νὰ κάμῃ λόγον καὶ περὶ διαθέσεων εἰς τὴν μαθηματικὴν, εἰς τὴν καλουμένην λογικὴν, εἰς φυσικὰ προβλήματα κ. λ. π.

Θὰ ἠδύνατό τις δὲ κατ' ἄλλην βᾶσιν κατατάσῃ τὰς διαθέσεις νὰ λέγῃ περὶ διαθέσεως καθαρῶς τῇ διανοίᾳ παρατηρούσης (θεωρούσης), περὶ ποθούσης, περὶ βουλομένης, αἰτινες ἀπασαι ἀναφέρονται εἰς τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον. Ἄλλὰ καὶ τότε παραμένει τὸ **ἔχω** τι συνειδητόν πάντοτε τὸ αὐτό, μόνον δὲ περὶ τῆς ἐνεργοῦ ψυχῆς ἐπιτρέπεται νὰ λέγωμεν, ὅτι δρῶσι διάφορα μέρη τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῆς δυνάμεως.

Ἐνταῦθα μνημονευτέα καὶ ἡ ψυχολογικὴ **χαρακτηρολογία** (Typenlehre), ἣτις ἀνεπτύχθη ὑπὸ τῶν Σπράγγερ, Σέλερ (Scheler), Κλάγκες (Klages) Γιούγκ (Jung) καὶ Γκρουνμπάουμ (Grünbaum), ἐν πολλοῖς βαθύτατα ἐρευνώντων. Περὶ ψυχικῶν χαρακτήρων (τύπων) οὐχὶ περὶ χαρακτήρων τοῦ «ἐγώ» πρόκειται ἐνταῦθα.

Ἡ ψυχικὴ δύναμις εἶναι τριττὴ. Κατὰ πρῶτον ὑπάρχει ἡ ἐσωτερικὴ δύναμις, ἡ ὁποία εἶναι ἡ βᾶσις τοῦ ἐσωτερικοῦ ἡμῶν ψυχικοῦ βίου, δηλαδὴ τοῦ καλουμένου ροῦ τῆς συνειδήσεως, ὁ ὁποῖος ὅμως, ὡς γινώσκομεν ἤδη, δὲν εἶναι ροῦς (ὄρα κεφάλ. «δυναμικὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ ψυχικοῦ βίου»). Ἀνευρίσκομεν ἐνταῦθα τὴν ἡμετέραν ἐνδοψυχικὴν σειρὰν (σ. 118). Διοριστικαὶ δὲ τάσεις ρυθμίζουσι καὶ κατευθύνουσι εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῶν εὐρίσκονται περιορίζοντες παράγοντες καὶ συνειρμικαὶ συγγένειαι, καθ' ὃν ἀκριβῶς τρόπον αἱ δυνάμεις τῆς ὕλης εὐρίσκονται εἰς τὴν διάθεσιν τῆς ζωτικῆς ἐντελεχείας. Πάντων δὲ βᾶσις ὑπόκειται ἡ ὁλότητα ποιοῦσα τάξιν ἐπάγουσα δύναμις τῆς πλήρους ψυχῆς. Ἄγνωστος εἶναι ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἐγκεφάλου, ἀλλ' εἶναι βέβαιον, ὅτι αὐτὴ δὲν ἀναφέρεται εἰς τὰ κύρια (σελ. 119).

Τὸ μέρος τῆς ψυχῆς, τὸ ὁποῖον καλοῦμεν ἐγώ, καθ' ὃν χρόνον ἐνεργεῖ ἡ ψυχὴ, λαμβάνει συνειδησίην τινῶν ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἐνεργείας ταύτης. Συναισθήματα, διανοήματα, εἰκό-

νες μνήμης καὶ ἀναμνήσεως, ἐμφανίζονται πρὸ τοῦ ἐγὼ τὸ ἐν κατόπιν τοῦ ἄλλου. Ἐὰν ὁμιλήσωμεν λογικῶς, ἡ χρονικὴ ἀκολουθία τῶν διαφόρων τούτων «παραστατικῶν» εἰδῶν εἶναι, ὡς εἰκός, τὸ ἀμέσως δεδωμένον, ἡ ὅλη δὲ δυναμικὴ τῆς ψυχῆς ἐπενοήθη θεωρητικῶς χάριν ἐξηγητικῶν σκοπῶν.

Δεύτερον ἡ δύναμις τῆς ψυχῆς εἶναι φυσικοψυχικὴ ἢ κεντρομόλος. Τὸ σῶμα ἐρεθίζεται ὑπὸ φυσικοῦ τινος ἐρεθισμοῦ, διεγείρεται κατόπιν ἢ παράλληλος δυὰς ἐντελέχεια — ψυχῆ, ἡ δὲ διέγερσις αὐτῶν γίνεται συνειδητὴ εἰς τὸ ἐγὼ ὡς ἀντίληψις. Σκοπὸς τῶν ἀντιλήψεων εἶνε νὰ κάμουν γνωστὰς εἰς τὸ ἐγὼ καταστάσεις τοῦ μετ' αὐτοῦ συνδεδεμένου σώματος ἢ συμβεβηκότα τοῦ περιβάλλοντος· ἐπιτελοῦν δὲ αὗται, ὡς εἰκός, τὸν διπλοῦν τοῦτον σκοπὸν ὡς φαινόμενα, ἅτινα ὅμως ὑποδεικνύουν τὴν ὑπαρξίν ὠρισμένου τινὸς ἐν τῷ ὄντως ὄντι.

Τέλος δὲ ἡ δύναμις τῆς ψυχῆς εἶναι ψυχοφυσικὴ ἢ φυγόκεντρος καὶ ἐκδηλώνεται ἐν τῇ βουλευτικῇ πράξει.

3. Οἱ παράγοντες τῆς κτήσεως τῆς γνώσεως.

Κατὰ πρῶτον λέγομέν τινὰ προεισαγωγικὰ περὶ τῆς ἀντιλήψεως καὶ περὶ τῶν στοιχείων αὐτῆς, περὶ τῶν αἰσθημάτων δηλαδή, καὶ περὶ τινῶν προβλημάτων, τὰ ὅποια εἶναι συνδεδεμένα μετὰ τῶν πραγμάτων τούτων.

Γινώσκομεν ἤδη, ὅτι δὲν «ἀντιλαμβανόμεθα» καταστάσεις τοῦ ἐγκεφάλου ἡμῶν, ἀλλ' ὅπερ παράδοξον μὲν, ἀλλὰ πασίγνωστον, ἐξωτερικὰ πράγματα ἢ καταστάσεις τοῦ σώματος ἡμῶν.

Τὸ σύνολον πασῶν τῶν ἀντιλήψεων δυνάμεθα νὰ ἀποκαλέσωμεν τὴν ὕλην τῶν ἐμπειρικῶν ἡμῶν γνώσεων, τέλος δὲ καὶ τῆς περὶ τοῦ κόσμου θεωρίας ἡμῶν.

Ἄπανα ἢ *κατ' αἰσθησίν* ψυχολογικὴ ὕλη κατὰ τὴν στενοτάτην τῆς λέξεως ἔννοιαν εἶναι περιβεβλημένη ὑπὸ μορφῶν τινων, ἢ, κάλλιον εἰπεῖν, εἰσάγεται εἰς δίκτυον μορφῶν, ἐκ τῶν προτέρων ἐσχηματισμένον, δηλαδή εἰς τὸν χρόνον, εἰς τὸν τόπον καὶ εἰς τὰς καλουμένας κατηγορίας, οἷον τὴν οὐσίαν, τὴν αἰτιότητα, τὴν ἀτομικότητα. Ἐνταῦθα δὲ ἀναφαίνεται τὸ πρόβλημα

περὶ καλουμένης ψυχολογικῆς θεωρίας τῆς γνώσεως καὶ ὡς τὸ σπουδαιότατον αὐτῆς ζήτημα προκύπτει τὸ πρόβλημα, ἐὰν τὸ περιεχόμενον τῆς ἐμπειρίας ἡμῶν εἶναι πιστὴ εἰκὼν ἢ μόνον συμβολικὴ ἔκφρασις τοῦ ὄντος.

Ἐντὸς τῶν ὀρίων τῆς καθαρᾶς ταξιλογίας *γνησία* θεωρία τῆς γνώσεως οὐδεμίαν ἔχει θέσιν, ἐπειδὴ ἡ ἀκριβὴς ἔννοια τοῦ γινώσκειν οὐδεμίαν ἔχει ἐν αὐτῇ θέσιν, δύναται τις δὲ τὸ πολὺ πολὺ καὶ ὁμιλῆ ἐν τῇ ταξιλογίᾳ περὶ οἷονεἰ γινώσκειν. Διότι κατὰ τὴν ἀκριβῆ αὐτῆς ἔννοιαν γνῶσις σημαίνει τὴν συνειδητὴν κατάληψιν τινος *τινός*, τὸ ὅποιον ὑπάρχει καθ' ἑαυτὸ, κατ' ἀκολουθίαν δὲ εἶναι τι ξένον πρὸς τὸν καταλαμβάνοντα, ἐνῶ ἡ καθαρὰ ταξιλογία γινώσκει μόνον τὸ εἰδέναι, τὸ ἔχον τὴν μορφήν «ἔχω τι συνειδητόν», οὐδένα δὲ κάμνει λόγον περὶ τῆς ὑπάρξεώς τινος καθ' ἑαυτὸ ὑπάρχοντος, τὸ ὅποιον διὰ τοῦ εἰδέναι καταλαμβάνεται ὡς τι ξένον πρὸς τὸν καταλαμβάνοντα.

Μόνον δ' ἐὰν ὑπάρχουν ἐπὶ μὲν τοῦ ἐνὸς μέρους τοῦ ὄντως ὄντος τὸ ἐγὼ, ἐπὶ δὲ τοῦ ἑτέρου τὸ πρὸς τὸ ἐγὼ ἄλλότριον, ἀμφοτέρω δὲ καθ' ἑαυτὰ ἐντὸς τοῦ ὄντως ὄντος, δύναται νὰ τεθῆ τὸ ἐρώτημα, ἐὰν ἀντιλαμβανώμαι «τὸ ἕτερον», ὅποιον εἶναι τῷ ὄντι ἢ μόνον συμβολικῶς.

Περὶ δὲ τούτου, τὸ ὅποιον ἐκαλέσαμεν πρὸ ὀλίγου οἷονεἰ γνῶσιν, δύναται βεβαίως νὰ κάμνη λόγον καὶ ἡ ψυχολογία ὡς μέρος τῆς ταξιλογίας, ἐκλαμβάνουσα τὰ πράγματα καὶ τὰ ἕτερα ἐγὼ ὡς *τινὰ* οὕτως ἔχοντα, «ὡς ἐὰν» ἦσαν αὐτοτελῆ. Ἄλλὰ τοῦτο εἶναι λίαν περίτεχνος ἄποψις, τὴν ὁποίαν διεξῆλθον ἐν τῇ ἐμῇ *ταξιλογία* (2 ἐκδ. σ. 315 καὶ ἐξῆς)· ἐν δὲ τῷ βιβλίῳ τούτῳ θέλομεν νὰ μελετήσωμεν ἐκ τῶν προτέρων μεταφυσικῶς τὴν ψυχολογικὴν μορφήν γνωσιολογίας τινός.

Ὅθεν γνησία γνωσιολογία ἀπαιτεῖ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπολύτου ἢ μεταφυσικοῦ εἶναι ὡς βάσιν αὐτῆς· μόνον δὲ οὕτως ἔχει σημασίαν τινὰ τὸ ζήτημα, ἂν ἡ γνῶσις ἡμῶν παρέχη εἰκόνα τινὰ ἢ μόνον σύμβολόν τι ὄντως ὄντος.

Ὡς γνωστόν, ὁ *Κάντιος* διετύπωσε τὸ πρόβλημα τῆς γνησίας γνώσεως κατὰ τρόπον σημαντικώτατον. Ἀποδέχεται μὲν τὸ ὄντως ὄν, ἀλλὰ διδάσκει, ὅτι οὐδαμῶς δυνάμεθα νὰ γνωρί-

σωμεν αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ὅποιον τῷ ὄντι εἶναι. Τὸ «ἕτερον» ἐρεθίζει τὸ «θυμικόν», τὸ ὅποιον βεβαίως ὀφείλομεν νὰ νοῶμεν ὡς ἀσυνείδητον. Κατόπιν δὲ τὸ θυμικὸν περιβάλλει τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐρεθίσεως ταύτης, τουτέστι τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων, διὰ τινῶν ἐμφύτων εἰς αὐτὸ μορφῶν, τοῦ χρόνου, δηλαδὴ τοῦ τόπου καὶ τῶν κατηγοριῶν καὶ τέλος θέτει πρὸ τοῦ συνειδητοῦ ἐγὼ τὰ προϊόντα τῆς περιβολῆς ταύτης.

Δύναται ἴσως ταῦτα νὰ εἶναι ὀρθά· ἀλλ' οὐδέποτε δυνάμεθα νὰ γινώσκωμεν, ἐὰν τῷ ὄντι εἶναι ἢ μὴ ὀρθά· διότι δὲν δυνάμεθα νὰ συγκρίνωμέν τι καθ' ἑαυτὸ πρὸς τι κατ' ἐμὲ ὑπάρχον· θὰ ἦτο δὲ δυνατόν τὰ περιεχόμενα, τὰ ὅποια ἴστανται πρὸ τῆς συνειδήσεώς μου καὶ τὰ ὅποια κατὰ **Κάντιον** εἶναι διαμεμορφωμένα ὑπὸ τοῦ θυμικοῦ ἡμῶν, νὰ ὑπάρχουν ἐν τῇ αὐτῇ μορφῇ καὶ ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ καθ' ἑαυτὸ ὄντος. Περὶ τῶν κατηγοριῶν μάλιστα εἶναι τοῦτο πιθανώτατον. Οὕτω δὲ τότε θὰ ὑφίστατο ἄμεσος βασικὴ ἁρμονία μεταξὺ τῶν μορφῶν τοῦ ἀντικειμενικοῦ μέρους τοῦ ὄντος καὶ τῶν μορφῶν τοῦ ὑποκειμενικοῦ αὐτοῦ μέρους.

Ἄλλὰ κατ' αὐτὴν ταύτην τὴν θεωρίαν τοῦ Καντίου ἢ περὶ τοῦ κόσμου εἰκῶν ἡμῶν δὲν εἶναι μόνον ἄπλοῦν τῆς φαντασίας πλάσμα, ἀλλ' ἔχει συμβολικὴν τινα σημασίαν, εἰ καὶ δὲν πρόκειται περὶ πιστῆς εἰκόνης· διότι ὁ βαθμὸς τῆς ποικιλίας τοῦ ὄντος ὄντος ἀνάγκη νὰ συστοιχῇ πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς ποικιλίας τῆς ἐκδηλώσεως αὐτοῦ ἐν τῷ ὑποκειμένῳ, ἐὰν μὴ μέλλῃ νὰ παραβιασθῇ αἴτημά τι τῆς λογικῆς.

Βλέπομεν (νοεῶς) εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐννοίας τινὰς τάξεως, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζονται ὀλόκληρα συστήματα ἐπιστημῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τῆς πραγματικῆς ἐμπειρίας ἢ βεβαίως τοῦλάχιστον ἀπὸ τοῦ ποσοῦ αὐτῆς. Γινώσκομεν π. χ. ἐν τελικῇ ἐγκυρότητι, ὅτι ἡ εὐθεῖα γραμμὴ εἶναι ἢ βραχυτάτη μεταξὺ δύο σημείων, ὅτι διὰ σημείου ἐκτὸς εὐθείας κειμένου μία μόνον παράλληλος πρὸς αὐτὴν δύναται νὰ ἀχθῇ. Τοιοῦτοι δὲ σταθεροὶ ὀρισμοὶ καλοῦνται **ἐκ τῶν προτέρων**. Σημαίνουν δὲ τρόπον τινὰ γνῶσιν ἐξ ἐνστίκτου περὶ τῶν τοπικῶν σχέσεων τῶν ἐμπειρικῶν πραγμάτων καὶ τῶν κινήσεων. Τὸ αὐτὸ δὲ ἰσχύει, καίτοι διαφόρως πως, καὶ περὶ ἄλλων ἀξιωματικῶν π. χ. περὶ τοῦ τῆς

αἰτιότητος. Δύναται τις μὲν ἴσως νὰ ἰσχυρίζεται, ὅτι τὸ ἀξίωμα τῆς αἰτιότητος δύναται νὰ ἀναλυθῇ, ὅτι οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀποχρῶντος λόγου ἐφηρμοσμένου ἐπὶ τοῦ γίνεσθαι. Ἄλλ' ὁ κατὰ φύσιν ἄνθρωπος ἀναμφιβόλως μεταχειρίζεται τὴν ἔννοιαν τῆς αἰτιότητος ὡς ἐξ ἐνστίκτου χωρὶς νὰ γινώσκῃ τι περὶ τῆς συνθέτου κατασκευῆς αὐτῆς. Οὗτος γινώσκει ἐκ τῶν προτέρων, ὅτι πᾶν τὸ συμβαῖνον ἀναγκάτως ἔχει αἰτίαν τινά, οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἢ φύσις αὐτοῦ. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ μὴ πεπολιτισμένος ἄνθρωπος γινώσκει τοῦτο καὶ πράττει κατ' αὐτό. Τὸ οὐσιωδέστατον μόλα ταῦτα εἶναι, ὅτι ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ἡμεῖς καλοῦμεν ἐν τοῖς φαινομένοις αἰτιότητα, ἀντιστοιχεῖ πάντως πρὸς σύνολόν τι ἀναφορῶν (σχέσεων) ἐν τῷ ὄντως ὄντι, τοῦ ὁποίου τὴν φύσιν βεβαίως μὲν δὲν γινώσκομεν ἐπακριβῶς, περὶ τοῦ ὁποίου ὅμως γνωρίζομεν, ὅτι ἐνέχει ἐν ἑαυτῷ τὴν ἔννοιαν τοῦ «ἐπειδή». Καθ' ὅμοιον δὲ τρόπον γινώσκομεν ἐκ τῶν προτέρων ἢ, διὰ νὰ ὁμιλήσωμεν ψυχολογικῶς, ἐξ ἐνστίκτου καὶ ἄλλα πολλά περὶ τῶν ἀναφορῶν (σχέσεων) τοῦ ὄντως ὄντος.

Λίαν σποδαῖον δὲ νῦν εἶναι τὸ ζήτημα, ἂν ἔχωμεν τοιαύτην τινὰ ἐξ ἐνστίκτου γνῶσιν καὶ περὶ ἄλλα πλὴν τῆς περὶ τὸν τόπον, τῆς περὶ τὸν χρόνον καὶ τῆς περὶ γενικὰς κατηγορίας γνώσεως. Πιστεύω δέ, ὅτι τὸ πρᾶγμα ἔχει οὕτως.

Περὶ ἐμφύτου λ. χ. βεβαιότητος τοῦ σὺ ἔχομεν ἤδη εἰπεῖ ἀνωτέρω. Ἄλλ' ἔχομεν πρὸς τούτοις ἐμφυτον γνῶσιν καὶ τῆς μορφῆς τοῦ σώματος ἡμῶν· διότι ἕκαστον τῶν ἀπτικῶν ἡμῶν αἰσθημάτων φέρει ἰδιαιτέρον τι τοπικὸν σημεῖον ἐν σχέσει πρὸς τὸ σῶμα ἡμῶν ὡς ὅλον τι λαμβανόμενον. Ἐν τῷ καλουμένῳ δὲ ἠθικῷ ἡμῶν συναισθηματι ἔχομεν ἀόριστόν τινα ἐξ ἐνστίκτου γνῶσιν, ὅτι ἀνήκομεν εἰς πνευματικὴν κοινότητα ὑπεράνω τῶν ἐπὶ μέρος προσώπων οὔσαν (ὑπερπροσωπικὴν). Τέλος δὲ τοιοῦτος εἶναι καὶ ὁ συνήθως καλούμενος καθ' ὄρμην βίος, τὸν ὅποιον ἐμελέτησεν ἐμβριθέστατα καὶ δι' ἰδίαν ὄσον ἀφορᾶ εἰς τὸν ἄνθρωπον ὁ Mac Dougall. Πάντοτε ὀλίγα τινὰ βεβαίως ἐκ τοῦ καθ' ὄρμην βίου γίνονται συνειδητὰ καὶ ταῦτα δ' εἶναι δύσληπτα· ἀνάγκη δὲ νὰ προφυλάσσεται τις ἀπὸ τῆς συγχύσεως τῶν δυνάμεων τῆς ἀσυνειδήτου ψυχῆς, τὰς ὁποίας τις κατασκευάζει

θεωρητικῶς, μετὰ τῶν ἐκ πείρας προερχομένων συνειδητῶν ψυχικῶν φαινομένων.

Οὗτω λοιπὸν ἔχομεν πλῆθος ἐμφύτων γνώσεων. Πάντων δὲ βάσις κείται ἡ πρωταρχικὴ γνῶσις περὶ τούτου, ὅπερ καλεῖται **τί, ἀντικειμενικότης**. Ἡ γνῶσις δ' αὕτη εἶναι τι οὐσιώδες αὐτῆς ταύτης τῆς γνώσεως, κάμνει δὲ χρῆσιν αὐτῆς ὄλως ἀμέσως καὶ ὁ κοινὸς τῆς καθημερινῆς ζωῆς ἄνθρωπος. Ἀλλὰ καὶ ὁ φιλόσοφος, καίτοι εἶναι ἠναγκασμένος νὰ καταστρέφῃ τὴν ἀφελῆ πίστιν εἰς τὴν ἀντικειμενικότητα, ὀφείλει ὅμως βραδύτερον νὰ ἀποκαθιστᾷ αὐτὴν κριτικῶς· ἴσως δὲ δὲν ὑπάρχει φιλόσοφος, ἐν τῷ συστήματι τοῦ ὁποίου ἡ ἔννοια τῆς πραγματικότητος δὲν ὑπάρχει ἔστω καὶ λίαν κεκαλυμμένη. Ἴσως δὲ μάλιστα λίαν παραμορφωμένη, ὡς συμβαίνει παρὰ πολλοῖς νεοκαντιανοῖς.

Ὅθεν ἔχομεν ἐν τῇ μορφῇ τῶν φαινομένων γνῶσιν ἐκ τῶν προτέρων ἢ, ἵνα εἴπωμεν ψυχολογικῶς, γνῶσιν ἔμφυτον ἐξ ἐνστικτοῦ τοῦ κόσμου τῶν ἀντικειμένων ἢ «τοῦ ἑτέρου» ἐν γένει, ἑτέρων ψυχῶν, τοῦ σώματος ἡμῶν, κοινότητος ὑπερπροσωπικῆς. εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκομεν, τῆς ἐν γένει φύσεως τοῦ χώρου καὶ τῶν γενικῶν κατηγορικῶν ἀναφορῶν τοῦ ἀντικειμενικοῦ μέρους τοῦ ὄντως ὄντος.

Πάντα δὲ ταῦτα εἶναι σύνολόν τι σχημάτων, τὸ ὁποῖον ὀφείλει νὰ πληροῦται ἰδιαιτέρου περιεχομένου διὰ τῆς καλουμένης κατ' αἴσθησιν ἐμπειρίας. Τὸ αἴσθημα δὲν παράγει συνειδητότητα, καθὼς ἴσως ἤθελε νομίσαι τις, ἀλλὰ συμβαίνει ἐντὸς **τῆς δεδομένης** συνειδητότητος μὲ πάσας αὐτῆς τὰς οὐσιώδεις ποιότητας, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ σπουδαιότητι εἶνε ἡ ἀναφορὰ **γνώσις** ἢ **ἔχω τι συνειδητὸν ἢ ὑποκείμενον—ἀντικείμενον**.

Ἀλλὰ διατὶ ἄρα γε δὲν εἶναι τι περισσότερον εἰς ἡμᾶς εὐθύς ἐξ ἀρχῆς δεδομένον, διατὶ ἔχομεν ἀνάγκην αἰσθημάτων καὶ ἀντιλήψεων, διατὶ δὲν εἴμεθα μονάδες, οἷαι αἱ λειβνίτειοι, ὥστε ἀμέσως νὰ παρουσιάζωμεν τέλειον «κάτοπρον τοῦ κόσμου»;

Τὸ ἐρώτημα τοῦτο οὐδόλως εἶναι παράλογον· διότι γινώσκωμεν, ὅτι ἐν τῷ ὄντως ὄντι ὑπάρχουν ἕτερα ὑποκείμενα, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἐν ἐμφύτῳ γνώσει περισσότερα ἡμῶν δεδομένα, γνωρίζομεν δὲ σήμερον, ὅτι, εἰ καὶ σπανίως, ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἄνθρω-

ποι, οἱ ὁποῖοι ἐπ' εὐκαιρίας ἐν τῇ «διοράσει» γινώσκουν κατ' ἄμεσον τρόπον περισσότερα τοῦ συνήθους, ὥστε ὁ «κανὼν» ἐνταῦθα δὲν εἶναι νόμος τις ἀπαράβατος, ἀλλὰ μόνον ἔκφρασις τοῦ κατὰ μέσον ὄρον συμβαινόντος.

Ἡ ἐκ τῶν προτέρων ἐν εἴδει γενικοῦ διαγράμματος ὑπάρχουσα γνῶσις, τὴν ὁποίαν ἔχομεν περὶ τῶν ἀντικειμένων ἐν γένει, περὶ ἑτέρων δηλαδὴ ψυχῶν, περὶ τοῦ σώματος ἡμῶν, περὶ τοπικῶν καὶ αἰτιωδῶν γενικῶν ἀναφορῶν κλπ. βεβαίως δὲν εἶναι ὡς πραγματικὴ συνειδητὴ γνῶσις ἀνεξάρτητος τῆς ἐμπειρίας, ἀλλ' εἶναι μόνον λανθανόντως ἢ δυνάμει γνῶσις ἐκ τῶν προτέρων. Γίνεται δὲ ἐνεργεῖα γνῶσις δι' ἐπὶ μέρους τινὸς ἐμπειρίας καὶ δὴ κατὰ τρόπον, τὸν ὁποῖον δύναται τις ἄριστα νὰ ἐκφράσῃ διὰ τῆς λαϊκῆς φράσεως: Θὰ ἠδυνάμην νὰ γινώσκω τοῦτο πρότερον.

Τὸ δὲ σύνολον τῶν ἐκ τῶν προτέρων ἐξ ἐνστικτοῦ δυνάμει γενικῶν σχημάτων (διαγραμμάτων) ἀποτελεῖ τὸ κύριον τούτου, ὅπερ ἡμεῖς ἐκαλέσαμεν: ἢ τὸν χαρακτήρα τοῦ ὄλου ἔχουσα κατασκευὴ ἢ ἡ σύστασις τῆς ἀσυνειδήτου ψυχῆς. Δυνάμεθα δὲ καθ' ὑπόθεσιν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι αὕτη εἶναι ἡ ἐσχάτη βᾶσις πασῶν τῶν διοριστικῶν τάσεων καὶ λανθανουσῶν διαθέσεων, αἱ ὁποῖαι ἐμφανίζονται καθ' ὄν χρόνον ἐγὼ τι ἀποκτᾷ πειρᾶν τινος. Ἡ δι' ἄλλων λέξεων: Ἡ ἀρχικὴ τῆς ἀσυνειδήτου ψυχῆς σύστασις ὀρίζει, τίνων ὁμάδων προβλημάτων καὶ πόσων θέλει λάβει πειρᾶν τὸ ἐγὼ, ἐνθα βέβαια πᾶν τὸ ἐπὶ μέρους ἐξαεῖται ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας.

Βαθεῖα ἔρευνα πάντων τῶν ἐξ ἐνστικτοῦ φαινομένων τοῦ ψυχικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου εἶναι λίαν εὐκταία, μετὰ δὲ τὰς σπουδαίας προεργασίας τοῦ Mac Dougall οὐχὶ ἀδύνατος. Τὰ ἐνστικτικὰ τῆς γενετησίου ὁρμῆς, τὰ τῆς θρέψεως, τὰ τῆς δυνάμεως καὶ ἄλλα θὰ περιελαμβάνοντο εἰς τὴν ἔρευναν ταύτην.

Αἱ πνευματικαὶ διαφοραὶ τῶν ἀνθρώπων, οἱ «χαρακτῆρες» αὐτῶν, αἱ «προδιαθέσεις» καὶ αἱ «ἰδιοφυΐαι» αὐτῶν ἐκδηλώνονται, ὡς γνωστόν, ἐν τῇ διαφορᾷ τῶν ἔργων καὶ τῶν πόθων αὐτῶν. Εὐρεῖα δὲ ἀνάλυσις θὰ ὀφείλει, ὡς νομίζομεν, νὰ ἐξετάσῃ χωριστὰ τὰς δεξιότητας τῆς προσλήψεως τῶν ἐντυπώσεων,

τὰς τῆς διαφυλάξεώς αὐτῶν, τὰς τῆς δι' αὐτῶν δημιουργίας τὰς τῆς διανοητικῆς ἐπεξεργασίας καὶ τὰς τῆς ἐν τῇ πράξει ἐφαρμογῆς καὶ πολλὰ ἄλλα. Πᾶσαι αἱ ἐκδηλοὶ διαφοραὶ τῶν ἀνθρώπων ἀπ' ἀλλήλων ἐξαρτῶνται ἴσως ἐν μέρει καὶ ἀπὸ τῶν ἐμπειριῶν, τὰς ὁποίας κατὰ τύχην ἀποκτοῦν, ἐπειδὴ ἕκαστος συλλέγει τὰς ἐμπειρίας του ἐξ ὠρισμένου τινὸς κύκλου ἀντικειμένων. Ἄλλ' αἱ ἐντεῦθεν προκύπτουσαι διαφοραὶ δὲν εἶναι αἱ μόναι. Ὑπάρχουν, καθὼς πρὸ ὀλίγου ἐξεθέσαμεν ἀκριβέστερον, καὶ ὅλως ἀρχικαὶ πνευματικαὶ διαφοραὶ τῶν ἀνθρώπων ἀπ' ἀλλήλων. Πόθεν δὲ προέρχονται αὗται; Μήπως ἐξ εἰδικῶν διαφορῶν τῆς παρ' ἐκάστω ἀτόμῳ ψυχικῆς ὁλότητος; Ἡ ἴσως τὸ μὲν πνεῦμα ὡς πνεῦμα ἢ ψυχὴ κατὰ τὴν κυριωτάτην αὐτοῦ φύσιν εἶναι πανταχοῦ τὸ αὐτό, πᾶσαι δὲ αἱ ἔμφυτοι διαφοραὶ τοῦ χαρακτήρος καὶ τῆς ιδιοφυίας ἐξαρτῶνται ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τῆς τυχαίας ὕλικῆς κατασκευῆς τοῦ σώματος; Ἐὰν τυχὸν συνέβαινε τοῦτο, ἠθέλομεν ἐπανέλθει πάλιν εἰς τὸ ζήτημα, τίς ἢ ἐν τῇ ψυχολογίᾳ σημασία τοῦ ἐγκεφάλου ὡς ὕλικου ἐγκεφάλου. Γνωρίζομεν δέ, ὅτι εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο οὐδεμίαν δυνάμεθα νὰ δώσωμεν ἀπάντησιν.

Προσθέσωμεν τώρα καὶ τινα ἰδιάζοντα περὶ τῆς ἀντιλήψεως ὡς παράγοντος τῆς κτήσεως τῆς γνώσεως καὶ περὶ ἄλλων τινῶν ψυχολογικῶν προβλημάτων ἐχόντων στενὴν συνάφειαν μὲ τὸ ζήτημα τῆς κτήσεως τῆς γνώσεως.

4. Ἡ ἀντίληψις ἐντὸς τοῦ ὅλου ψυχοφυσικοῦ προβλήματος.

Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἢ γλῶσσα τῆς καθημερινῆς ζωῆς ἀποκαλεῖ «ἀντίληψιν», εἶναι πρόβλημα πάσης κριτικῆς γνωσιολογίας, εἰ καὶ τὸ ὅλον βᾶθος τοῦ προβλήματος τούτου ἀποκαλύπτεται μόνον εἰς τὸν συνειδητὸν μεταφυσικόν. Δὲν δύναται τις, ἵνα εἴπωμεν συντόμως μὲν ἀλλὰ σαφῶς, νὰ «ἐξαφανίσῃ ὑπερβατικῶς» τὸ πρόβλημα τοῦτο, καθὼς τῷ ὄντι σήμερον πολλοὶ προσπαθοῦν νὰ κάμνουν περὶ δυσάρεστά τινα προβλήματα.

Μάλιστα δὲ ἐμφανίζεται τὸ πρόβλημα τοῦτο καὶ ἐν τῇ ὡς πρὸς τὴν μέθοδον ἐπὶ ἀκραιφνοῦς θεωρητικοῦ ἐγωϊσμοῦ στηρι-

ζομένη ταξιλογία, εἰ καὶ βεβαίως μόνον ὡς πρόβλημα ταξικόν (λογικόν): ἐξ ἐνὸς μὲν ὑπάρχει ἢ βεβαίως μόνον **οἶονεὶ** αὐτοτελῆς φύσις, ἐξ ἐτέρου δὲ καὶ ἡ ἐμὴ καὶ ἄλλαι βεβαίως ὡσαύτως μόνον **οἶονεὶ** αὐτοτελεῖς ψυχαί, τῶν ὁποίων ἐν μέρος ἔχον τὴν μορφήν τοῦ ἐγὼ λαμβάνει πείραν συνειδητῶς πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τῆς ἑαυτοῦ γνώσεως, ἦτοι «ἑαυτοῦ», ὅθεν γίνεται **αὐτο**συνειδητον. Τὰ δὲ πράγματα ἐρεθίζουν διὰ τοῦ σώματος τὰς ψυχὰς καὶ τὰ ἐγὼ αὐτῶν καὶ παράγουν οὕτως ἀντιλήψεις.

Εἰς ὅτινα, ἔχοντα ὑπ' ὄψει μόνον τὴν «ἰδικὴν του» ψυχὴν, φαίνονται ταῦτα παράδοξα, οὗτος ἄς σκεφθῇ τὰ ἐξῆς: Ἄς ὑποθέσῃ κατὰ πρῶτον, ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς ἀντιλήψεως δυνατὸν ἴσως ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ νὰ μὴ ἀναφαίνεται κἂν, ἀφοῦ βέβαια **ἐγὼ** μόνον **ἔχω συνειδητῶς**, ἀλλὰ δὲν «ἐρεθίζομαι», μᾶλλον δὲ πᾶσα ἐρεθίσις, ἐκλαμβανομένη ὡς εἶδος τι αἰτίας συμβαίνει ἐν τῷ τινί, τὸ **ὅποῖον** ἔχω συνειδητόν· ὅτι πράγμα τι ὀρώμενον λ. χ. ἐρυθρὸν τριαντάφυλλον, ἐρχεται πρὸ ἐμοῦ ὡς ἐνσυνειδητον οὐχὶ δι' ἐρεθίσεως, ἀλλ' ἀπλῶς ὑπάρχει ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ **τινός**, ὡς ἔμμεσον ἀντικείμενον, κατὰ χρονικὰς τινος στιγμῆς, ὅτι δὲ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ ψανομένου τινὸς πράγματος, λ. χ. περὶ σιδηροῦ τινος ὑπ' ἐμοῦ «ψανομένου μοχλοῦ» ἢ μνίας τινὸς καθημένης ἐπὶ τῆς χειρός μου. Ἄλλ' εἶναι μὲν βεβαίως ἀληθές, ὅτι πᾶν **τι**, ὑπάρχει ἀπλῶς ἐν τῇ γενικῇ περιοχῇ, τοῦ **ἔχω τι συνειδητόν**, ἀλλ' ὅμως ἐφόσον τοῦτο εἶναι **ἔμμεσον** ἀντικείμενον, ὑπάρχει ἐν τῇ περιοχῇ ταύτῃ ἐν εἴδει αἰτιώδους ἀμοιβαίας ἐπιδράσεως. Ἡ δ' αἰτιώδης αὕτη ἀλληλεπίδρασις συνίσταται τὸ πρῶτον μὲν ἐκ γνησίων σχέσεων ἐρεθίσεως ὑφισταμένων μεταξὺ τῶν ἄλλων πραγμάτων καὶ τοῦ «ἰδικοῦ μου» σώματος μὲ τὰ αἰσθητήρια ὄργανα, μὲ τὰ νεῦρα καὶ μὲ τὸν ἐγκέφαλόν του, ἅτινα πάντα, ὡς γνωστόν, εἶναι ἔμμεσα φυσικὰ ἀντικείμενα· δεύτερον δὲ ὑφίστανται γνήσιαι ἐρεθίσεις καὶ μεταξὺ τοῦ σώματος μου ὡς συνθέτου ὕλικου ὄντος καὶ τῆς ἐντελεχείας αὐτοῦ· τῶν ἐρεθίσεων δὲ τούτων ἔπειτα τὸ ἀπετέλεσμα, ὅπερ εἶναι κατάστασις τις τῆς ἐντελεχείας, εἶναι «παράλληλον» πρὸς κατάστασιν τῆς ψυχῆς μου· εἰδικὸν δέ τι πάλιν συνειδητὸν φαινόμενον τοῦ ἐγὼ εἶναι σημεῖον δηλωτικὸν τῆς ψυχικῆς ταύτης κατα-

στάσεως. Ὄθεν παραμένει «γεγονός», ὅτι τότε μόνον ἐγὼ ἔχω συνειδητῶς τι νεωστὶ ἐμφανιζόμενον ἐν εἶδει πράγματος ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ *τινός* ἐν γένει καθ' ὠρισμένην τινὰ χρονικὴν στιγμήν—ὅθεν λ. χ. «βλέπω» τὸ τριαντάφυλλον, λαμβάνω ἀπτικὴν πείραν μοχλοῦ ἢ μυίας τινός—*ὅταν* συστοίχως *πρὸς τὴν χρονικὴν ταύτην στιγμήν ἀκριβῶς* διαγείρεται τὸ σῶμά μου καὶ ἡ ἰδική μου ἐντελέχεια—ψυχὴ ὑπὸ τοῦ πράγματος ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ὁμως ὑπελάμβανον ἤδη ὡς οἶονεὶ αὐτοτελῶς ὑπάρχον ὁρμώμενος ἐξ ἄλλων δεδομένων. Καὶ ὅστις δὲ δὲν θέλει ταξιλογικῶς (λογικῶς δηλ.) διανοούμενος νὰ ὑπολαμβάνῃ ἐν εἶδει πραγμάτων τὰ συνειδητὰ αὐτοῦ φαινόμενα ὡς ἕμμεσα οἶονεὶ—αὐτοτελεῖ ἀντικείμενα, ἀλλὰ θέλει νὰ κάμνῃ ἀπλῶς λόγον μόνον περὶ περιεχομένων τῆς συνειδητῆς ἐμπειρίας, ἐπομένως ὁ θέλων νὰ ἀποδέχεται ἀνεπιφυλάκτως τὸ τοῦ Βερκελεύου *esse* = *percipi*, καὶ οὗτος ὀφείλει μόλα ταῦτα νὰ ἀποδεχθῇ τὴν εἰδικὴν κανονικῶς πάντοτε ἐπαναλαμβανομένην στενὴν ἀμοιβαίαν σύνδεσιν ὠρισμένων ἐκ πείρας συνειδητῶν φαινομένων, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ μὲν εἶναι ἔξωτερικά, ἀναφερόμενα εἰς τὰ ἐκτὸς τοῦ σώματός μου, τὰ δὲ εἶναι τοῦ «σώματός μου».

Ἐπιθυμῶ νὰ παραθέσω ἐντι ἰϋθα συντόμως σκέψεις τινάς, τὰς ὁποίας πρὸ ἐτῶν (1) ἐξέθηκα: Βλέπω μυϊάν τινα, τοῦτέστιν ἔχω τὸ συνειδητὸν φαινόμενον «ὀρωμένη μυῖα»: ἡ ὀρωμένη μυῖα κάθεται ἐπὶ τῆς ὀρωμένης χειρός μου, λαμβάνω πείραν, τοῦλάχιστον «θὰ ἠδυνάμην» νὰ λάβω πείραν τῶν ἐξῆς: ὀρωμένης διεγέρσεως τῶν νεύρων, πρὸς τούτοις ὀρωμένης διεγέρσεως τοῦ ἐγκεφάλου, ἔπειτα δὲ—λαμβάνω πείραν τῆς «ἀπτικῆς» μυίας. Ἡ ἀντιστρόφως, ὁπότε βεβαίως ἀνάγκη νὰ νοῶμεν ἐλάχιστην τὴν ταχύτητα τοῦ φωτός: ψαύω τριαντάφυλλον τι, ψαύω νευρικὴν καὶ ἐγκεφαλικὴν διεγερσιν καὶ εὐθὺς κατόπιν λαμβάνω ἀννειδητῶς πείραν τοῦ «ὀρωμένου» τριανταφύλλου.

Τοῦτο λέγεται «ἀντίληψις» κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ *Βερκελεύου*: αὕτη εἶναι κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην ὑπερπήδησις ἀπό-

(1) Φιλοσοφία τῶν ἐνοργάνων ὄντων 1 ἐκδ. 1909, τόμ. II. σελ. 272 καὶ ἐξῆς.

τινος περιοχῆς εἰς ἄλλην καὶ ἐξ αὐτῆς εἰς ἄλλην ἐν τῇ καθόλου περιοχῇ αἰσθήσεώς τινος. Ὅτι δὲ καὶ ἐνταῦθα πρόκειται ἡμῖν ὅλος ἰδιάζον, παράδοξον γεγονός, οὐδεμία ἀμφιβολία.

Ἐν τῇ *τελείῳ* δὲ καὶ ἀρτίως ἐπεξεργασμένη, ἐπομένως ἐν τῇ *φύσιν* καὶ *πολλὰς ψυχὰς* πραγματευομένη ταξιλογία πάντα ταῦτα εἶναι ἀπλούστερα: Παρατηρῶ δηλονότι πράγματα, ἕτερα «πρόσωπα» καὶ τὴν πρὸς ἄλληλα σχέσιν ἀμφοτέρων. Ἴδου τὸ τριαντάφυλλον καὶ αἱ ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευόμεναι ἀκτῖνες φωτός· αὗται προσβάλλουν τὸν ὀφθαλμὸν προσώπου τινός, ἐπιφέρουν διεγερσιν νεύρων τινῶν καὶ τοῦ ἐγκεφάλου, κατόπιν δὲ—τὸ πρόσωπον τοῦτο βλέπει τὸ τριαντάφυλλον. Τὰ πάντα φυσικά, διότι ἐν τῇ ταξιλογίᾳ τὰ πράγματα ἐκλαμβάνονται ὡς ὄντα *οἶονεὶ* αὐτοτελεῖ. Ἄλλ' ὁμως τὸ γεγονός ὑπάρχει καὶ εἶναι πρόβλημα παραδοξότατον.

Μεταφυσικῶς, ὡς εἰκός, φυσικὰ δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἐρεθίζει τὸ «τριαντάφυλλον» ἢ ἡ «μυῖα» ὡς πράγματα νοούμενα κατὰ τὴν ἐμπειρικὴν τῶν λέξεων τούτων σημασίαν. Μᾶλλον δὲ *τί*, ἄγνωστον, ὁποῖόν τι καθ' ἑαυτὸ εἶναι, πάντως δὲ ἰδιαίτερον τι εἰς πᾶσαν ἰδιαίτεραν περίπτωσιν, διατελεῖ πρὸς τοῦτο, τὸ ὁποῖόν μοι ἐμφανίζεται ὡς ἕτερον πρόσωπόν, ἐν τῇ σχέσει, ἢ ὁποία ἐμφανίζεται εἰς ἐμὲ ὡς αἰτιώδης διεγέρσις. Οὕτω δὲ τότε τοῦτο, ὅπερ ἐμφανίζεται εἰς ἐμὲ ὡς ἕτερον πρόσωπον, ἔχει τὸ συνειδητὸν ἐκ πείρας φαινόμενον, τὸ ὁποῖον καλῶ ἀντίληψιν.

Ἄλλ' εἶναι ὅλος ἀδιάφορον, πῶς νοεῖται τὸ «ἐρεθίζον» *τί*, ἂν δηλαδὴ ὡς πρᾶγμα (πραγματοκρατικῶς), ἂν ὡς «αὐτοδιέγερσις» συνειδήσεώς τινος, ἂν ὡς ἄμεσον τοῦ Θεοῦ ἔργον, καθ' ἃ ἐδόξαζον οἱ τὸ δόγμα τῆς συντυχίας ἀσπαζόμενοι (Okkasionalisten). Πάντως δὲ ὑπάρχει καὶ τὸ ἐν καὶ τὸ ἄλλο, ἔστω καὶ ἂν εἶναι μόνον διάφορα μέρη τοῦ αὐτοῦ ἀνωτέρου ἐνός. Ἐν τῷ μέσῳ δ' ἀμφοτέρων ὑπάρχει τὸ διὰ τῆς λέξεως *ἐρέθισις* σημαινόμενον γεγονός, κατ' ἀκολουθίαν τοῦ ὁποίου τὸ δεύτερον, τὸ «ἕτερον» ἀντιλαμβάνεται.

Τὸ πρόβλημα ἄρα τῆς ἀντιλήψεως κατ' οὐδένα τρόπον δύναται νὰ παροραθῇ ὡς *πρόβλημα*. Ἡμεῖς δὲ τώρα βεβαίως δὲν

ἰσχυρίζομεθα μὲν, ὅτι «λύομεν» τὸ μέγα αἰνίγμα, τὸ ὁποῖον κρύπτει τὸ πρόβλημα τοῦτο, θέτομεν ὅμως αὐτὸ σαφῶς.

Τῷ ὄντι τὸ πρόβλημα τῆς ἀντιλήψεως εἶναι τὸ αἰνιγματώδεςτατον πρόβλημα τῆς ψυχολογίας ἐν γένει.

Ὅθεν τὸ πρᾶγμα ἐν γένει, τὸ ὁποῖον, καθὼς γινώσκομεν τώρα, δύναται τις ὅλως κατὰ βούλησιν νὰ νοῆ κατ' ἀφελῆ πραγματοκρατίαν ἢ ταξιλογικῶς ἢ μεταφυσικῶς, ἔχει, ἵνα συντόμως συνοψίσωμεν ἀκόμη μίαν φορὰν ἐν τρόπῳ τοῦ λέγειν πραγματοκρατικῶ, ὡς ἔξῃς: Ὑπάρχει συνειδητὸν ὑποκείμενον συνδεδεμένον, ἀδιάφορον πῶς, μὲ ψυχὴν τινα ἀσυνείδητον καὶ μὲ σῶμά τι μεταβάλλον τόπον· ὑπάρχουν δὲ καὶ ἀντικείμενα ἐμπειρικά. Τὸ συνειδητὸν ὑποκείμενον λαμβάνει συνειδητῶς δεδομένα ἐκ τῶν ἀντικειμένων, ἀφοῦ ταῦτα διὰ τινος διαμέσου ἠρέθισαν τὸ εἰς τὸ ὑποκείμενον ἀνήκον σῶμα καὶ περαιτέρω τὴν ἐντελέχειαν—ψυχὴν αὐτοῦ. Τὸ ὑποκείμενον ἄρα δὲν εἶχε τὰ δεδομένα ταῦτα πρὸ τῆς ἐρεθίσεως, οὐδ' ἔλαβεν αὐτὰ προβληθέντα ἐκ τοῦ ἀκραιφνοῦς ἐσωτερικοῦ βίου τῆς προσωπικῆς ψυχῆς ὡς τοιαύτης.

Ἴνα δὲ τοιοῦτόν τι εἶναι **δυνατόν**, πάντως ἀνάγκη νὰ ὑπάρχη **ἐξ ἀρχῆς** (ab origine) γενικὴ τις ἀναφορὰ (σχέσις) μεταξὺ ὑποκειμένου τινὸς καὶ τοῦ κόσμου τῶν ἀντικειμένων· ἐν δὲ τῇ σχέσει ταύτῃ περιλαμβάνεται ἡ ἐρέθισις, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ εἰς τὰ ἰδιαίτερα ἐκάστοτε συνειδητὰ δεδομένα. Τὴν ἀντικειμενικὴν ταύτην προϋπάρχουσαν ἀναφορὰν, τὴν ὁποίαν δὲν πρέπει νὰ συγγέωμεν μὲ τὸ **ἔχω συνειδητῶς** τῆς πρωταρχικῆς καταστάσεως—καίτοι τοῦτο μεταφυσικῶς εἶναι ἴσως εἰδικὴ περίπτωσις ἐκείνης—συντόμως καλοῦμεν **γνώσιν**, ἣτις δυνατόν νὰ ὑπάρχη **δυνάμει** ἢ **ἐνεργείᾳ**, τοῦτέστιν ἢ μόνον ὡς δυνατότης πρὸς μέλλουσαν πληθῶσιν μὲ περιεχόμενον ἢ ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ πληρώσει.

Ἡ ἀκριβεστέρα ἐρευνα τοῦ ζητήματος τούτου δύναται προσφόρως νὰ συνδέεται μὲ τὸν ἔλεγχον ἰδιαίτερας τινὸς περὶ τῆς «ἀντιλήψεως» θεωρίας, δηλαδή μὲ τὸν ἔλεγχον τῆς θεωρίας τοῦ **Λεϊβνίτιου**, ὅστις ἀρνείται μὲν τὴν ἐννοιαν τῆς ἐρεθίσεως, οὕτω δὲ κυρίως αὐτὴν τὴν «ἀντίληψιν» ὡς συνειδητὴν κατάληψιν ἀντικειμένου τινὸς ἐπερχομένην κατόπιν σωματικῆς τινὸς ἐρεθίσεως, **ὁλῶς** δὲ παρὰ τὰ **φαινόμενα**, παράγει τὰ καλούμενα δε-

δομένα τῆς ἀντιλήψεως μόνον ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου τῆς ψυχῆς.

Ἡ θεωρία αὕτη εἶναι ἀλλόκοτος. Ἐὰν δ' ἐξετάσωμεν, διατὶ αὕτη εἶναι ἀλλόκοτος, θὰ ἐννοήσωμεν ἴσως σαφῶς πάσας τὰς κατὰ τὴν ἀντίληψιν παρατηρουμένας ἐμπειρικὰς λεπτομερείας, ἴσως δὲ καὶ θὰ λάβωμεν τὸ δικαίωμα νὰ χαρακτηρίσωμεν τὴν θεωρίαν τοῦ Λεϊβνίτιου ὄχι μόνον ἀλλόκοτον, ἀλλὰ καὶ ψευδῆ.

Ἐρωτῶμεν ἐν πρώτοις: τίνα ἄρα γε ἐπιρροὴν ἀσκει **ἐν πάσῃ περιπτώσει** ἐμπειρικῶς τὸ σῶμα κατὰ τὴν ἀντίληψιν; Μὲ ἄλλους λόγους: Τί συμβαίνει ἀναγκαιῶς εἰς τὸ σῶμα (εἶναι δὲ ἀδιάφορον κατ' ἀρχάς, ἐν ὁποίᾳ τινὶ αἰτιώδει συνδέσει), ὅσάκις ἔχομεν ἀντίληψιν;

Ἡ ἀπόκρισις εἶναι ἡ ἔξῃς: «ἐρέθισις» τῶν αἰσθητηρίων ὄργάνων, τῶν νεύρων καὶ μερῶν τινῶν τοῦ ἐγκεφάλου. Ἄλλ' ἐρέθισις εἶναι μεταβολὴ καταστάσεως· αὕτη δὲ πάλιν εἶναι κατὰ τὴν νεωτέραν θεωρίαν περὶ ὕλης πάντοτε μεταβολὴ τῆς συνθέσεως συστημάτων ἠλεκτρονίων.

Πῶς δὲ εἶναι δυνατόν νὰ συμβαίη, ὥστε μεταβολὴ περὶ τὴν σύνθεσιν συστημάτων ἠλεκτρονίων ἐν τῷ σώματι, ἴδια δὲ τελευταῖον ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ, νὰ ὁδηγῇ εἰς συνειδητὴν ἀντίληψιν δεδομένου τινός, τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς τὸ ἐρεθίζον ἀντικείμενον, ὥστε νὰ βλέπωμεν, νὰ ἀκούωμεν, νὰ ψαύωμεν τὸ ἀντικείμενον;

Ὁ Λεϊβνίτιος παρέχει διὰ τῆς θεωρίας αὐτοῦ ἀπόκρισιν, ἡ ὁποία δὲν εἶναι ἀπόκρισις. Συντόμως οὗτος λέγει: ἐν τῇ προδιατεταγμένῃ τοῦ κόσμου ἀρμονίᾳ κεῖται ἡ ἀντιληπτικὴ πρᾶξις, ἡ ὁποία ἐκπηγάζει ἀπλῶς καὶ μόνον ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς φύσεως τῆς μονάδος (=ψυχῆς), ἐν τῷ ἀνέκαθεν προϋπάρχοντι σχεδίῳ τούτῳ τοῦ κόσμου προϋπάρχει πρὸς τούτοις καὶ ἡ ἐρέθισις ἐκείνη τοῦ σώματος μετὰ τοῦ τελικοῦ αὐτῆς ἀποτελέσματος, μετὰ τῆς μεταβολῆς δηλαδή τῆς θέσεως τῶν ἠλεκτρονίων· ἀλλ' ὅμως οὔτε ἐκείνη εἶναι «ἐρέθισις» οὔτε τὸ ὑφ' ἡμῶν πρὸ ὀλίγου κληθὲν τελικὸν ἀποτέλεσμα εἶναι «ἀποτέλεσμα». Διότι κατὰ Λεϊβνίτιον καὶ ἐν τῇ ὕλικῃ φύσει ὡς τοιαύτη δὲν ὑπάρχει αἰτία καὶ ἀποτέλεσμα, πᾶσα δὲ μονὰς ἐνεργεῖ ἀπλῶς ex sola sua natura (μόνον δανάμει τῆς ἑαυτῆς φύσεως). Ἄλλ' ὅμως παρὰ πᾶσαν ἀρνησιν τῆς αἰτιότητος ἢ συνειδητῆς πείρα τῆς μονάδος εἶναι κάτοπτρον τοῦ

σύμπαντος (miroir de l'univers). Ταῦτα οὕτως ἔχουσιν—(πόθεν ἄρα γε γινώσκει τοῦτο ὁ Λεϊβνίτιος; **Δύναται** ἄρα γε ἐν γένει νὰ γινώσκῃ τοῦτο ὁρμώμενος ἀπ' αὐτῆς ταύτης τῆς θεωρίας του ;).

Ἐὸν πρὸς στιγμὴν ὁμολογήσωμεν, ὅτι ὁ Λεϊβνίτιος ἔχει δίκαιον, ἀνάγκη νὰ παραδεχθῆ τις, ὅτι **ἀνευ** ἐρεθίσσεως τὸ ὑποκειμενον θὰ εἶχε γνῶσιν περὶ τοῦ σύμπαντος κόσμου κατὰ τὸ ἰδιαίτερον, κατὰ τὸ ἐπὶ μέρους αὐτοῦ περιεχόμενον, γνῶσιν, ἣς πᾶν τὸ ἐπὶ μέρους μεταβαίνει διαδοχικῶς ἐκ τῆς καταστάσεως τοῦ **δυνάμει** ὄντος εἰς τὴν τοῦ **ἐνεργεία**, ἵνα κατόπιν βυθισθῆ καὶ πάλιν εἰς τὴν πρώτην ἐκείνην κατάστασιν, εἰς τὴν τοῦ δυνάμει.

Ἄλλ' οὐδεὶς ἄνθρωπος ἀσπάζεται σοβαρῶς τὴν φαινομενικὴν ταύτην λύσιν. Ἀπορρίπτων δέ τις αὐτὴν ἔρχεται εἰς τὰς περὶ αἰτιώδους σχέσεως θεωρίας, ἐνθα κατ' ἀρχὰς δύναται νὰ παραμένῃ ἐκκενρὸς τὸ ζήτημα τοῦ παραλληλισμοῦ.

Πρῶτος δὲ διετύπωσε τὰς θεωρίας ταύτας ὁ Ἰωάννης Μύλλερ: κατ' αὐτὸν εἰδικὰ σταθερὰν θέσιν κατέχοντα κύτταρα τοῦ ἐγκεφάλου (ἢ καὶ νευρικά ἴνες) ἀντιστοιχοῦν πρὸς στοιχειώδεις εἰδικὰς ἀντιλήψεις. Ἐνῶ δὲ εἶναι ὅλως ἀδιάφορον, πῶς γίνεται ἡ ἐρεθίσσις αὐτῶν, ἂν δηλαδὴ «συμμέτρως» (Adäquat), τοῦτέστιν ὁμαλῶς, ἢ ἀσυμμέτρως, π.χ. διὰ πίεσεως, δι' ἠλεκτρικοῦ ρεύματος, διὰ θερμότητος, πάντως πᾶσα στοιχειώδης τοῦ ἐγκεφάλου χώρα ἀποκρίνεται δι' εἰδικῆς στοιχειώδους ἀντιλήψεως τοῦ ὑποκειμένου.

Ἄλλὰ τίς ἐγγυᾶται ἐνταῦθα, ὅτι, ὁσάκις ἀντιλαμβάνομαι, ἀντιλαμβάνομαι «τὸν κόσμον;» Οὐδεὶς! Ἄς ὑποθέσωμεν, ὅτι οἷοσδήποτε γελωτοποιὸς ἠδύνατο νὰ ἐρεθίσῃ κατὰ τι σχέδιον «ἀσυμμέτρως» τὸν ἐγκέφαλόν μου· ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἦθελον «ἀντιληφθῆ» «κόσμον» οὐδόλως ὑπάρχοντα.

Ἡ θεωρία αὕτη, καθὼς γινώσκομεν ἤδη (ὄρα κεφ. «αἱ κατὰ I. Μύλλερ εἰδικαὶ ἐνέργειαι τῶν αἰσθήσεων») τοῦλάχιστον ἐν τῇ αὐστηροτάτῃ αὐτῆς μορφῇ ἐγκατελείφθη διὰ λόγους ἐξ αὐτῶν τῶν πραγματικῶν γεγονότων προερχομένους. Ὁ ἐγκέφαλος δηλ. δὲν εἶναι ἐξ ἀρχῆς (ab origine) «ἀνισοδυναμικός», τοῦτέστιν ἐν ἐκάστη αὐτοῦ χώρᾳ εἰδικῶς προδιαπεπλασμένος δι' ἕκαστον εἶδος τῶν μετ' αὐτοῦ συνδεδεμένων δυνατῶν ἀντιλήψεων. Παρὰ μὲν τῷ

ἐνηλίκῳ ὁ ἐγκέφαλος παραμένει πάντοτε κατὰ πολὺ, παρὰ δὲ τῷ ἀρτιγεννητῷ ἴσως ἐξ ὀλοκλήρου ριζικῶς «ἰσοδυναμικός»: τοῦτέστι **δυνάμει** θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀναφαίνεται εἰς **πᾶσαν** στοιχειώδη τοῦ ἐγκεφάλου χώραν **πᾶν** στοιχειώδες ἀντιληπτικὸν δεδομένον, ἀρκεῖ μόνον νὰ δημιουργῆται εἰδική τις κατάστασις εἰς τὴν περὶ ἣς πρόκειται, ἐγκεφαλικὴν χώραν· εἰς **πᾶσαν** δὲ ἐγκεφαλικὴν χώραν εἶναι ἐξ ἴσου δυνατὴ ἡ δημιουργία **πάσης** τοιαύτης εἰδικῆς καταστάσεως. Αἱ «καταστάσεις», δὲ ὡς γνωστὸν ἦδη ἡμῖν, εἶναι εἰδικαὶ συνθέσεις ἠλεκτρονίων· ὁ ἡμέτερος ἄρα γελωτοποιὸς θὰ ἠδύνατο θεωρητικῶς καὶ τώρα νὰ προκαλέσῃ τὴν ἐμφάνισιν ψευδοῦς τινος κόσμου, ἀλλὰ τὸ ἔργον του πρακτικῶς θὰ ἦτο πολὺ δυσκολώτερον, πάντως δὲ θὰ ἦτο ἀνάγκη νὰ κατέχῃ ἐξαιρετικῶς καλὰ τὰ τῆς μεταχημικῆς τέχνης. Τοιοῦτός τις γελωτοποιὸς δοῦν ἴσως ἐν τῇ παραφροσύνῃ, πιθανὸν δὲ καὶ ἐν ταῖς ψευδαισθησίαις καὶ ἐν τῷ ὄνειρῳ.

Τὸ τεράστιον αἰνίγμα τῆς περὶ ἀντιλήψεως διδασκαλίας εἶναι, ὅτι «καταστάσεις» τινές, ὠρισμέναι, ἦτοι συνθέσεις ἠλεκτρονίων, τοῦ ἐγκεφάλου ὀδηγοῦν εἰς τὸ «ἀκούειν», ἔτεροι δὲ εἰς τὸ «βλέπειν», τινές εἰς τὸ αἰσθημα «τῆς ψαύσεως» ξένων σωμάτων, τινές εἰς τὸ αἰσθημα τῆς ψαύσεως τοῦ ἰδικοῦ μου σώματος, καὶ ὅτι, διὰ νὰ ἐξάρωμεν μόνον τὸ πάντων παραδοξότατον, πᾶν μὲν τὸ ὁρῶμενον εἶναι «ἐκεῖ ἔξω», πάντα δὲ τὰ περὶ τὴν ψαῦσιν τοῦ σώματός μου ἀναφέρονται εἰς τὸ «σῶμά μου» καὶ διὲ εἰς εἰδικὰ π.χ. εἰς τὸ «τοπικὰ σημεῖα» αὐτοῦ.

Διότι, ὡς γνωστὸν, δὲν βλέπω ἐγὼ τὴν ὠρισμένην ταύτην σύνθεσιν τῶν ἠλεκτρονίων τῷ ἐγκεφάλῳ μου, ἐὰν ὑποτεθῆ, ὅτι αὕτη εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐρεθίσσεως, ἀλλὰ **βλέπω** ἐδῶ πρὸ ἑμαυτοῦ τὸ τριαντάφυλλον· ἄλλην δὲ τινα φορὰν ἔχω αἰσθημά τι ἀφῆς οὐχὶ εἰς ὠρισμένην τινὰ χώραν τοῦ ἐγκεφάλου μου, ἀλλὰ ἀνώτατον ἄκρον τοῦ ἀριστεροῦ ὠτός μου.

Τοῦτο εἶναι τὸ μέγα ψυχοφυσικὸν θαῦμα.

Εἴπομεν δ' ἤδη, ὅτι **γνώσις** εἶναι ἡ **ἐκ τῶν προτέρων** δεδομένη σχέσις τοῦ ὑποκειμένου πρὸς τὸν κόσμον τῶν ἀντικειμένων· ἐν τοῖς ὁρίοις δὲ ταύτης γίνεσθαι ἡ κτῆσις πάσης ἐπὶ μέρους γνώσεως. Ἡ ἐκ τῶν προτέρων δὲ δεδομένη αὕτη γνώσις ἔχει προ-

δήλως εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἰδιάζοντα σχήματα: τὶ λ. χ. σημαίνει τὸ «ἐκεῖ ἔξω ἐν τῷ χώρῳ», εἶναι ἐκ τῶν προτέρων δεδομένον, ὡσαύτως τὸ τί σημαίνει: «ἡ ἐπιφάνεια τοῦ σώματός μου», ἴσως δὲ καὶ ἄλλα.

Δι' ἐρεθίσεων ἄρα πληροῦται μὲ ἰδιαίτερον, μὲ ἐπὶ μέρους περιεχόμενον, ἡ λεγομένη *γνώσις*, ἐντὸς δὲ τῶν ὀρίων διαγραμμάτων (σχημάτων) ἐκ τῶν προτέρων δεδομένων.

Δυνάμει μὲν λοιπὸν ἔχω γνώσιν περὶ ἀπείρως πολλῶν *δυνατῶν* κόσμων, οἱ ὅποιοι πάντες κατασκευάζονται ἐκ τῶν αὐτῶν στοιχειωδῶν δεδομένων. Περὶ τοῦ «*πραγματικοῦ*» δὲ κόσμου γινώσκω *ἐνεργεία*, ἀλλὰ μόνον λίαν ἑλλιπῶς μὲ πολλὰς, πλάνας, καί, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀντίληψιν κατὰ τὴν κυριωτάτην αὐτῆς ἔννοιαν, πάντοτε μόνον στιγμιαίως.

Θὰ ἦτο δ' ἴσως δυνατὸν ἡ *ιδιὴ μου* ψυχὴ, βεβαίως οὐχὶ «ἐγώ», νὰ γνωρίζῃ στιγμιαίως *ὀλόκληρον* τὸν πραγματικὸν κόσμον, ἐπομένως νὰ εἶναι αὕτη ἐκάστοτε ἀκαριαῖον *miroit de l'univers* (κάτοπτρον τοῦ σύμπαντος), οὐχὶ μὲν βεβαίως κατὰ *λεῖβνίτειον* τρόπον, ἀλλὰ διὰ μέσου τῶν ἐρεθίσεων; Νοητὸν θὰ ἦτο βέβαια τοῦτο, εἴαν τις ἤθελεν ἀποδεχθῆ τὴν ὑπαρξίν ἀσυνειδήτων διορατικῶν καὶ τηλεπαθητικῶν διεγέρσεων. Θὰ ἠγέρετο ὅμως τότε τὸ ζήτημα, διατὶ ἄρα γε «ἐγώ» δὲν γινώσκω ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον θὰ ἠδυνάμην νὰ γινώσκω μόνον ἐκ τῶν ἐρεθίσεων τῆς ψυχῆς μου;

Ὅμως θὰ ἦτο ἀνωφελὲς νὰ προχωρήσωμεν περαιτέρω εὐθύς τώρα: ὅθεν διὰ τοῦτο προτιμῶμεν κατὰ πρόωτον νὰ στηρίξωμεν ἐπὶ εὐρύτερας βάσεως τὰ μέχρι τοῦδε ἐπιτευχθέντα πορίσματα.

Μέχρι τοῦδε ὁμιλήσαμεν μόνον περὶ ἀντίληψως, κατεδείξαμεν δὲ σαφῶς τὸ τεραστίως παράδοξον γεγονός τῆς συστοιχίας εἰδικῶν εἰδῶν τῆς ἀντίληψως, οἷον τὸ βλέπειν, τὸ ἀκούειν, τὸ ἀπτεσθαι κλπ. τὰ ὅποια εἶναι συνημμένα μετὰ σχημάτων ἐκάστοτε εἰδικῶν καὶ ἐκ τῶν προτέρων δεδομένων, οἷον τὸ «ἐκεῖ ἔξω» «ἐπιφάνεια τοῦ σώματος», πρὸς διαφορὰς περὶ τὰς συνδέσεις ἠλεκτρονίων καὶ ἐπεράναμεν τὸν λόγον τοῦτον παραθέσαντες τὴν γνώμην, ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ ὑπαρξίς (ἀσυνειδήτου) ψυχῆς ἀντικατοπτρίζουσης τὸν κόσμον.

Ἄλλ' ἡ ἀντίληψις *οὐδέποτε* εἶναι μόνον «ἀντίληψις». Αὐτὴ αὕτη ἡ πασῶν ἀπλουστάτη ἀντίληψις καθαρῶς ὡς τοιαύτη, τοῦλάχιστον παρὰ τῷ ἐνηλίῳ, εἶναι σχεδὸν *πάντοτε ἀναγνώρισις*. Ἐν γένει δὲ ἡ ἀντίληψις «*ἀκραιφνῆς* ὡς τοιαύτη» οὐδόλως ὑπάρχει, ἀφοῦ βέβαια παρευθὺς ὑπάρχει ἕτοιμον τὸ ὄνομα «τοῦ κατ' ἀντίληψιν παρατηρηθέντος».

Μᾶλλον δὲ πᾶσα ἀντίληψις, ἡ ὀρθότερον, πᾶσα ἀναγνώρισις συνείρεται παρευθὺς *ἐν ὄλῳ ὠρισμένη θέσει* πρὸς τὸ σύνολον τῶν ἤδη ὑπαρχουσῶν γνώσεων. Διότι κατὰ πᾶσαν νέαν ἀντίληψιν ὑπάρχουν βέβαια διὰ τὸ ὑποκείμενον αἱ *μέχρι τοῦδε κτηθεῖσαι γνώσεις*. Τὸ ὑποκείμενον δηλονότι εἶχε *διαφυλαγμένας προηγουμένας γνώσεις*, ἡ δὲ βάσις τοῦ γεγονότος τούτου, ἥς ἕνεκα σχεδὸν πᾶσα καλουμένη ἀντίληψις κυρίως εἶναι ἀναγνώρισις, συντόμως ὀνομάζεται *μνήμη* ἢ *ἀνάμνησις*.

Τὴν μὲν λέξιν «μνήμη» ἄς μεταχειρίζομεθα, ὡς πρότερον, ἐπὶ τῆς ψυχῆς καὶ δι' αὐτῆς ἄς δηλοῦμεν τὴν «δύναμιν» αὐτῆς νὰ *διασώξῃ* προηγουμένας γνώσεις ἐν ὠρισμένη τάξει καὶ νὰ *ἀναπλάτῃ* αὐτὰς χάριν τοῦ ἐγῶ (γινώσκωμεν δὲ ἤδη, ὅτι, ἀκριβῶς εἰπεῖν, δὲν πρόκειται περὶ ἀναπλάσεως, ἀλλὰ περὶ δημιουργίας σελ. 65...). «Ἀνάμνησιν» δὲ ἄς ὀνομάζωμεν *συνειδητὸν τι φαινόμενον* ὡς τοιοῦτον, εἴαν φέρῃ τὸν τόνον τοῦ ὅτι προὔπηρξε καὶ ἄλλοτε ποτε πρότερον συνειδητόν. «Μνήμη» ἄρα εἶναι ἔννοια θεωρητικῆ ψυχολογικῆ, «ἀνάμνησις» δὲ ἔννοια φαινομενολογικῆ.

Διὰ νὰ προχωρήσωμεν δὲ περαιτέρω περὶ τὴν διασάφησιν τοῦ ὄλου ψυχοφυσικοῦ γνωσιολογικοῦ προβλήματος, ἄς θέσωμεν κατ' ἀρχὰς τὸ ὡς πρὸς τὴν «ἀκραιφνῆ» ἀντίληψιν ἔξερευνηθῆν ἤδη ζήτημα: Τίνα ἐπίδρασιν ἀσκει τὸ *σῶμα* ἐπὶ τῆς μνήμης καὶ τῆς ἀναμνήσεως καὶ τῶν πρὸς αὐτὰς συναφῶν;

Ὅτι μὲν ἡ σύνδεσις τοῦ σώματος μετὰ τῆς ψυχῆς, νοουμένης ὡς δημιουργοῦ τῆς τάξεως τῶν φαινομένων καὶ ὡς φορέως τῆς μνήμης, κάμνει τὸ σῶμα ὄλον τι ὕλικόν μὴ μηχανικόν, καταδεικνύουν ἐν γένει ἡ περὶ τῆς ζωτικῆς ἀρχῆς θεωρία (Vitalismus) καὶ ὁ ἔλεγχος τοῦ παραλληλισμοῦ. Μόλα ταῦτα θὰ ἦτο δυνατὸν κατὰ τὸ φαινόμενον τῆς μνήμης ὁ ἐγκέφαλος νὰ ἀσκή ὠρισμένην ἀναγκαίαν ἐπίδρασιν: περὶ ταύτης δὲ πρόκειται τώρα.

Ἦδη ὁ Μπένεκε (Bencke) εἰσήγαγε τὴν ἔννοιαν τοῦ **ψυχικοῦ ἴχνους** ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἐγκεφαλικὸν ἴχνος· ὁ δὲ **E. Μπέχερ** (E. Becher) ἀπεδέχθη τὴν ἔννοιαν ταύτην· ὁ **Μπέρξων** δὲ καὶ **ἐγὼ** αὐτὸς εἰς παρομοίας κατελήξαμεν διδασκαλίας. Τὸ ζήτημα δὲ εἶναι τώρα, ἂν ἐγκεφαλικά ἴχνη καὶ μνημονικά ἴχνη ἀποκλείουν ἄλληλα.

Ἐς ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὴν σπουδὴν ζητημάτων τινῶν ἐκ τῶν ἀφορώντων εἰς τὸ **ἀναγνωρίζειν**. Ὅτι ἐνταῦθα δὲν ἔξαρκοῦν τὰ φυσικά ἴχνη, κατέδειξεν ἡδη ὁ καθόλου ἔλεγχος τοῦ παραλληλισμοῦ ἐπὶ τῇ βάσει ὠρισμένων τινῶν συλλογισμῶν. Προσθέτομεν δὲ εἰς τὸν ἔλεγχον τοῦτον τὰς ἑξῆς σκέψεις:

Ὅστις μόλα ταῦτα νομίζει **οὐσιώδη**, εἰ καὶ οὐχὶ τὰ μόνα οὐσιώδη, τὰ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ ἴχνη, οὗτος λέγων, ὅτι τὸ ἀναγνωρίζειν εἶναι ὁπωσδήποτε συνημμένον μετὰ τῆς **ἀναξέσεως** ἴχνους ἐγχαραχθέντος πρότερον, λησμονεῖ, ὅτι ἡ γνώμη αὕτη οὐδαμῶς μὲν ἴσως θὰ ἠδύνατο νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν ἰδιαιτέραν τοῦ **ἀναγνωρίζειν** φύσιν, τὸ πολὺ—πολύ δὲ ἠθέλεν ἐρμηνεύσει τυχὸν μεγαλυτέραν ἰσχὺν τῆς, περὶ ἧς ὁ λόγος, ἀντιλήψεως: Ἄλλ' ὅμως ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ τῆς ἰσχύος ταύτης.

Πρὸς δὲ τούτοις ἀποκλείεται ἕξ ὀλοκλήρου ἡ δι' ἐγκεφαλικῶν ἰχνῶν κατανόησις τῆς ἀναγνωρίσεως στοιχειώδους τινὸς ὀλότητος ἕξ ἐκείνων τῶν ὀλοτήτων, τῶν ὁποίων τὸ ποῖον προέρχεται ἐκ τῆς **χρονικῆς** μορφῆς, ἥτοι ρυθμοῦ ἢ μελωδίας τινός. Μάλιστα δὲ αὕτη αὕτη ἢ **πρώτη** κατάληψις τοιαύτης τινὸς ὀλότητος ὡς **ὀλότητος** εὐθύς ἕξ ἀρχῆς δὲν δύναται νὰ κατανοηθῇ μηχανικῶς, οὕτως ὥστε οὐδὲ ἂν παρίσταται ἀνάγκη νὰ γίνῃ λόγος τις περὶ τοῦ προβλήματος τῆς γνώσεως καθ' ὅμοιότητα, τὸ ὁποῖον ἐξητάσαμεν, ὅτε ἐξηλέγχωμεν τὸν παραλληλισμόν. Διότι, ἐὰν π. χ. ὁ ἕκτος τόνος μελωδίας τινὸς γίνεται συνειδητὸς ἕξ ἀντιλήψεως ὅμως οἱ μόλις προηγηθέντες τόνοι ἔχουν ἤδη **ὑπάρξει** ὡς «τόνοι» καὶ ἐὰν εἰσέτι τὰ ἴχνη αὐτῶν **ὑπάρχουν**. Ἐὰν λοιπὸν τις μόλα ταῦτα ἀντιλαμβάνεται τώρα τὴν μελωδίαν ὡς **ἐν** ἀντικείμενον—αὕτη μὲν αὕτη ἢ σύλληψις τῆς μελωδίας εἰς ἐν εἶναι ἕκτος χρόνου, ἐν τῷ χρόνῳ δὲ ὑπάρχει μόνον τὸ ἀντικείμενον—κατὰ τὴν περὶ τῶν ἐγκεφαλικῶν ἰχνῶν θεωρίαν ἔπρεπε κατ' ἀνάγκην νὰ

ἀντιλαμβάνεται τις πράγμα **συγχρόνως** ὑπάρχον ὡς διαδοχικῶς ὑπάρχον. Ἄλλ' ὅμως τὴν «ἡλικίαν» τοῦ συγχρόνως ὑπάρχοντος ὡς **ἐνιαίου τινὸς ὕλικου** δὲν δύναται τις βέβαια νὰ τὴν διαγνώσῃ ἕξ αὐτοῦ. Διότι τοῦτο οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἢ εἰδικὴ κατάταξις ἡλεκτρονίων ἐν χώρῳ. Συγχορδίας (ἢ συμφωνίας) μὲν ἴσως ἐν πάσῃ περιπτώσει θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἀντιλαμβάνεται (καὶ νὰ ἐνθυμῆται) τοιοῦτοτρόπως, μελωδίαν ὅμως οὐδέποτε. Γενικώτατα δὲ εἶναι βεβαίως δυνατὸν νὰ λεχθῆ, ὅτι κατάληψις χρονικῶν ὀλοτήτων καὶ ἀνάμνησις φέρουσα εἰδικὰ χρονικά σημεῖα («τότε», «πρότερον ἢ») ἀδύνατον νὰ ἐρμηνευθοῦν δι' ἐγκεφαλικῶν ἰχνῶν.

Ὅτι δὲ μόλα ταῦτα καὶ εἰς τὴν ἀναγνώρισιν ἰδίᾳ καὶ ἐν γένει εἰς πᾶν φαινόμενον ἔχον τὸν χαρακτήρα τῆς ἀναμνήσεως ὁ ἐγκέφαλος **ἀσκεῖ ὠρισμένην τινὰ** ἐπιρροήν, συναγεται ἐκ τῶν ἐπακολουθημάτων, τὰ ὁποῖα ἔχουν διὰ τὸν συνειδητὸν βίον ἐλαττώματα τοῦ ἐγκεφάλου καὶ βλάβαι αὐτοῦ, ἀκόμη καὶ ὅταν αὗται εἶναι ἰάσιμοι. Ἐπὶ χρόνον τινά, ὡς γνωστόν, δὲν ἀναγνωρίζει ὁ «ἀγνωστικὸς» (der Agnostiosche), ὁ δὲ βλαβεῖς τὸν ἐγκέφαλον δὲν ἀναμνησκειται.

Πρὸς τὸ γεγονός τοῦτο, τὸ ὁποῖον συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς γνώμης, ὅτι ἐγκεφαλικά ἴχνη ἔχουν σημασίαν τινὰ εἰς τὴν ἀνάμνησιν καὶ εἰς τὴν ἀναγνώρισιν, ἀντίκειται βεβαίως παρευθὺς ἕτερον, ὅτι δηλαδὴ ἐν βαθυτάτῃ ὑπνώσει φαίνονται πάντα τὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα τίς ποτε ἔσχε συνειδητά, ὅτι δύναται νὰ ἀναπλασθοῦν ἀνελλιπῶς. Ἄλλ' οὐδεὶς βέβαια γινώσκει, πῶς ἔχουν τὰ κατὰ τὴν βαθεῖαν ὑπνώσειν τοῦ ἔχοντος βλαμμένον τὸν ἐγκέφαλον.

Πῶς λοιπὸν ὀφείλομεν νὰ κρίνωμεν περὶ τῆς ἀξίας τῶν ψυχικῶν καὶ τῶν ἐγκεφαλικῶν ἰχνῶν; Ἀμφότερα φαίνονται ἀσκοῦντα ἐπίδρασιν τινά.

Ὅφείλομεν ἄρα γε νὰ εἰπώμεν, ὅτι τὸ οὐσιώδες εἶναι τὰ **ψυχικά** ἴχνη, ἢ δὲ **ψυχῆ**, καθ' ἃ αὕτη δεικνύει ἐν βαθυτάτῃ ὑπνώσει, ἀναμνησκειται ἀνελλιπῶς **πάντων** τῶν μέχρι τοῦδε συνειδητῶν γενομένων φαινομένων; Ἐὰν τοῦτο ἦτο ἀληθές, τὰ **ἐγκεφαλικά** ἴχνη θὰ εἶχον σημασίαν τινὰ μόνον εἰς τὰς ἀναμνήσεις τοῦ ἐγῶ, ἥτοι μόνον εἰς τὴν ἀνάπλασιν τὴν ἐν τῷ ἐγῶ

τελουμένην. Ἐὰν ἡ ψυχὴ θέλῃ ὅποτεδήποτε νὰ ἐμφανίσῃ εἰδικῶς ἀνάπλασιν συνημμένην μετὰ τοῦ ἐγῶ, ἀναγινώσκει αὐτὴ, ὁ ὅποια αὐτὴ γινώσκει ἅπαν τὸ παρελθόν, εἰς τὰ ἐγκεφαλικά ἴχνη ὡς εἰς βιβλίον καὶ παρατηρεῖ εἰς τὸ περὶ οὗ ἑκάστοτε πρόκειται ἴχνος, ἔξ οὗ κατόπιν προέρχεται συνειδητότης τοῦ ἐγῶ. Τὴν δὲ πλάνην, εἰς τὴν ὁποίαν ἐνδέχεται νὰ ὑπόκειται ἡ ἀνάμνησις τοῦ ἐγῶ (οὐχὶ τῆς ψυχῆς) θὰ ἠδύνατό τις ἴσως νὰ ἐρμηνεύσῃ ἀποδεχόμενος βλάβην τινὰ τῶν ἐγκεφαλικῶν ἰχνῶν, καθ' ὅμοιον δὲ τρόπον ἠθέλε τις ἐρμηνεύσει καὶ τὰς ἔνεκα βλαβῶν διαταραχὰς τῆς ἀναμνήσεως.

Οὕτω λοιπὸν ψυχικά καὶ ἐγκεφαλικά ἴχνη ἠθέλον τύχει τῆς προσηκούσης ἐκτιμῆσεως.

Ἄλλ' εἰς νέας πάλιν ἀπορίας ἐμβάλλει ἡμᾶς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ψυχὴ κατὰ τὴν ἀνελλιπήν ἔξ ἀναμνήσεως γνῶσιν, ἣτις λαμβάνει χώραν ἐν βαθυτάτῃ ὑπνώσει, δεικνύει λαμπρῶς, ὅτι δύναται νὰ ἄγῃ εἰς τὴν συνειδητότητα ἐν τῷ ἐγῶ ἀπληλαγμένον πλάνης πᾶν τὸ μέχρι τοῦδε συνειδητῶς κεκτημένον, εἰ καὶ μόνον ἐν τῷ ἐγῶ, τὸ ὅποion εὐρίσκειται ἐν ὑπνώσει ὅθεν ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι ὡς εἶναι φανερόν, ἀπολύτως προσοδεμένη πρὸς τὰ ἴχνη, ἔξ ὧν ἔξαρτᾶται ἡ περὶ τὴν ἀνάμνησιν πλάνη. Ἄλλὰ διατὶ λοιπὸν τότε ἡ ψυχὴ μεταχειρίζεται τὰ ἴχνη ταῦτα χάριν τοῦ ὀμαλοῦ ἐν ἐργηγόρσει βίου :

Ἐοραζόμεθα ἐνταῦθα, ὡς εἶναι εὐνόητον, μὲ τὴν ἔννοιαν ψυχῆς, ἡ ὅποια ἀποκτᾶ τὸ περιεχόμενον τῆς γνώσεως αὐτῆς διὰ μέσου τῆς ἐρεθίσεως (διὰ τῶν αἰσθήσεων δηλαδὴ) εἰ καὶ βεβαίως ἡ κτῆσις αὕτη τοῦ περιεχομένου τῆς γνώσεως γίνεται ἐντὸς τῶν ὀρίων τῆς πρωταρχικῆς γενικῆς ἀναφορᾶς γνώσεως καὶ δὴ ἐντὸς τῶν ὀρίων γνωστικῶν διαγραμμάτων δεδομένων ἐκ τῶν προτέρων. Ἐὰν ἠθέλομεν νοεῖ τὴν ψυχὴν συμφώνως πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Λεϊβνιτίου ὡς «κάτοπτρον τοῦ σύμπαντος» ἔχον ἔξ ἀρχῆς (ab origine) καὶ περιεχόμενον, ἠθέλον ἀποβῆ πάντα τὰ ἀνωτέρω ζητήματα πολὺ πολυπλοκώτερα καὶ ἀκαταληπτότερα.

Ἀρχετὰ δὲ ἀκατάληπτος παραμένει ἡ πρὸς ἄλληλα σχέσις τῶν ψυχικῶν καὶ τῶν ἐγκεφαλικῶν ἰχνῶν καὶ ἐντὸς τῶν ὀρίων τῆς περὶ ἐρεθίσεως διδασκαλίας.

Ἄλλὰ καὶ ἡ τηλεπάθεια, ἡ μεταβίβασις σκέψεων καὶ ἡ διό-

ρασις, ἵνα τὸ πρῶτον καὶ τὰ πράγματα ταῦτα ἀναφέρωμεν ἥδη ἐνταῦθα, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ νοηθοῦν ὅπως ὡς ἐρεθισμοί, εἰ καὶ ὡς οὐχὶ «ὀμαλοί», κατ' ἀκολουθίαν δὲ ὡς «ἀντιλήψεις» ψυχικοῦ τινος ἢ τινος «ἐκεῖ ἔξω». Οὐδ' ἐνταῦθα ἄρα εἶναι ἀναγκαία ἡ ὑπόθεσις περὶ τοῦ ἀρχικοῦ κατόπτρου τοῦ κόσμου, ἐνθα βεβαίως δὲν πρέπει τις νὰ νοῆ ἐκπομπὰς κυμάτων, οἷα τὰ περὶ ὧν ἐν τῇ φυσικῇ γίνεται λόγος (πάντως δὲ δὲν πρέπει νὰ ὑπονοῆ τις ἀκτῖνας κατὰ τὴν ἔννοιαν γεωμετρικῶν τόπων (1)).

Ἦδυνήθημεν νὰ δεῖξωμεν ἐνταῦθα μόνον, ὅτι τὸ γεγονός τῆς ἀντιλήψεως καὶ ἐν γένει πᾶν τὸ ψυχοφυσικὸν ἀποτελεῖ ὅπως ἰδιαζόντως δυσχερὲς πρόβλημα. Οὐδὲν ἀπολύτως οὐδὲν ἠδυνήθη νὰ «λυθῆ». Πάντως δ' εἰς τὸ μέλλον θέλει διαλευκανθῆ καλύτερον ἢ σήμερον τὸ ζήτημα τῆς συμβολῆς τοῦ ἐγκεφάλου εἰς τὰ ψυχοφυσικά φαινόμενα ἢ διαλεύκανσις δὲ αὕτη θὰ ἐσήμαινε τοῦλάχιστον τὴν διασάφησιν τοῦ ζητήματος : «ψυχικά ἢ ἐγκεφαλικά ἴχνη ἢ ἀμφότερα ;».

Ἄς προσθέσωμεν δὲ καὶ τι τελευταῖον : ἐγὼ (2) καὶ ψυχὰι κινοῦνται μετὰ τοῦ σώματος. Πράττουν δὲ τοῦτο πράγματι ὡς «ἐγῶ» καὶ «ψυχὰι» ; Διότι βέβαια νὰ κινοῦνται δύναται μόνον ὑλικά πράγματα ἢ μόνον δὲ ταῦτα δύναται καὶ νὰ εἶναι «ὀπου» δήποτε.

Τὸ δύσκολον τοῦτο πρόβλημα δύναται ἴσως νὰ λυθῆ συντόμως διὰ τῆς ἰσχυρίσεως, ὅτι μετὰ τοῦ σώματος κινοῦνται μόνον οἱ τόποι, ἐν οἷς ἔργῳ ἐκδηλοῦνται τὰ ἐγῶ καὶ αἱ ψυχὰι, οὐχὶ δὲ αὐτὰ αὐτὰι.

5. Διάφορα εἶδη τῆς γνώσεως.

Σκοπίμως δὲν προτιθέμεθα ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ νὰ κάμωμεν λόγον περὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς ψυχῆς, οὔτε περὶ τῆς παρὰ τῷ ἀτόμῳ οὔτε περὶ τῆς φυλετικῆς. Διότι περὶ μὲν τῆς ψυχολογίας τοῦ παιδὸς ὑπάρχουν πολλὰ καλὰ βιβλία (3), πάντα δὲ τὰ κατὰ τὴν γένεσιν

1) Πρβλ. Ordnungslehre, 2 ἔκδ. σελ. 231.

2) Ἡ λέξις «ἐγῶ» ἐνταῦθα εἶναι ἀριθμοῦ πληθυντικοῦ. Σ. Μ.

3) Ἰδιαιτέρας μνείας ἄξιον εἶναι τὸ τοῦ Bühler, Die geistige Entwicklung des Kindes. 4 ἔκδ. 1924

τῆς φυλῆς ἐν γένει εἶναι ἀκόμη λίαν ἀσταθῆ καὶ ἀβέβαια (¹) περὶ τῶν μεταγενεστέρων δὲ περιόδων τῆς ἀναπτύξεως τῆς παρὰ τῷ ἀτόμῳ ψυχῆς, ἥτοι περὶ τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς ἀπὸ τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας μέχρι τοῦ γήρατος, ἐλάχιστα εἶναι ἐπιστημονικῶς γνωστά.

Μόνον δὲ δι' ὀλίγων θέλω νὰ ὑπομνήσω, ὅτι ἤδη ἐθέσαμεν ἀνωτέρω (σελ. 73) τὸ ζήτημα, μὴ τυχὸν ἡ καλουμένη ἀνάπτυξις τῆς ψυχῆς δυνατὸν τῇ ἀληθείᾳ νὰ εἶναι ἀνάπτυξις τοῦ ἐγκεφάλου. Διότι, ὡς εἰκός, ἡ κτήσις συνειδητῶν περιεχομένων δὲν εἶναι «ἀνάπτυξις». Τὸ δὲ ζήτημα εἶναι, ἂν ἀνελίσσεται ἡ οὐσία τῆς ψυχῆς.

Πρὸς δὲ τούτοις οὔτε περὶ τοῦ προβλήματος περὶ τῆς ὑπάρξεως πνεύματος ὑπεράνω πάντων τῶν προσώπων ὄντος πρόκειται νὰ γίνῃ ἐνταῦθα διεξοδικὸς λόγος. Μόνον δὲ ἐν τῷ ἑξῆς, θέλω νὰ εἶπω: ὅτι δηλαδὴ ἀσφαλῶς μὲν ὑπάρχει «πνεῦμα» ὑπερπροσωπικὸν περιλαμβάνον πάντας τοὺς ἀνθρώπους, ἴσως δὲ μάλιστα πᾶν τὸ ζῶν, ἀλλ' ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ γίνεταί λόγος περὶ ὑπερπροσωπικοῦ ὄντος περιλαμβάνοντος μόνον ἐπὶ μέρους τινὰ λαὸν ἢ ἐπὶ μέρους τινὰ πολιτείαν. Ἡ δὲ καλουμένη «λαϊκὴ ψυχή» δύναται νὰ ἀναχθῆ εἰς συνειδητὴν ἢ ἀσυνειδητὸν ἐπίδρασιν ἢ εἰς μίμησιν ἢ σημαίνει μόνον μέσον τινὰ ὄρον. Ὁ δ' ἀποδεχόμενος τὴν ὑπαρξίν λαϊκῆς ψυχῆς ὡς ἰδιαιτέρας οὐσίας, ὀφείλει ἀναγκάτως νὰ παραδεχθῆ τὴν ὑπαρξίν τοιαύτης τινὸς οὐσίας προκειμένου καὶ περὶ πανεπιστημίου τινὸς ἢ περὶ λέσχης.

Ὀλίγον δὲ περισσότερα θέλομεν νὰ εἴπωμεν ἐνταῦθα περὶ εἰδῶν τινῶν τῆς γνώσεως, τὰ ὁποῖα διαφέρουν ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως.

Μοῦ φαίνεται, ὅτι οὐδεὶς ὑπάρχει λόγος νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ οὐσία τῆς ψυχῆς τῶν καλουμένων *πρωτογόνων* διαφέρει οὐσιωδῶς ἀπὸ τῆς συστάσεως τῆς ἰδικῆς μας ψυχῆς. Ὁ πρωτόγονος ἀπλῶς δὲν γινώσκει, τί σημαίνει κριτικὸς ἔλεγχος καὶ τί ἀνάλυσις· τοῦτο εἶναι τὸ πᾶν. Καὶ τὸ ἐμβριθέστατον δὲ βιβλίον τοῦ Levy—Brühl περὶ τῆς διανοήσεως τῶν κατὰ φύσιν ζώντων λαῶν δὲν ἠδυνήθη νὰ με πείσῃ περὶ τοῦ ἐναντίου. Ὁ πρωτό-

(¹). Πρβλ Krüger, Entwicklungspsychologie.

γονος ἔχει πάσας τὰς κατηγορίας καὶ δὴ τὴν τῆς αἰτιότητος, διαφέρει δὲ ἡμῶν μόνον, καθόσον πληροὶ αὐτὰς περιεχομένου λίαν ἀκρίτως. Βεβαιότατα δὲν γινώσκει οὗτος τοὺς κατὰ τὸν Μίλλ νόμους τῆς ἐπαγωγῆς. Ἄλλ' ἐντεῦθεν δὲν συνάγεται, ὅτι ἡ κατασκευὴ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ διαφέρει οὐσιωδῶς τῆς ὑφῆς τῆς ἰδικῆς μας ψυχῆς. Τὸν «πρωτόγονον» τύπον τῆς ψυχῆς δυνάμεθα ἄλλως τε νὰ εὕρωμεν καὶ εἰς τὴν ἰδικήν μας χώραν ἐν τῷ μέσῳ ἀνθρώπων ἐλάχιστα μορφωμένων καὶ δὴ περὶ τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα. Ἡ δὲ σχέσις τῆς καλουμένης πρωτογόνου ψυχῆς πρὸς τὴν κριτικὴν ψυχὴν εἶναι, οἷα ἡ σχέσις τῆς μυθολογίας πρὸς τὴν μεταφυσικὴν. Ἀμφότεραι ἔχουν τὴν αὐτὴν θεμελιώδη σύστασιν, τὸ αὐτὸ σχῆμα τάξεως (λογικόν)· διάφορος δὲ εἶναι μόνον ἡ πλήρωσις τοῦ σχήματος τούτου, μὲ ἐμπειρικὸν περιεχόμενον· ἐνταῦθα δὲ ἄξιον σημειώσεως εἶναι, ὅτι ἡ πλήρωσις τοῦ σχήματος τῆς αἰτιότητος ἀρχίζει μὲν ἐν εἴδει γενικῆς τινος θεωρίας ἀποδεχομένης ζωτικὴν ἀρχὴν τῶν πάντων κρατοῦσαν (Allvitalismus), βραδύτερον δὲ ἐπὶ ἐρεῦνης δῆθεν κριτικῆς στηριζομένη μεταβάλλεται εἰς μηχανικὴν νενικῶς ἐν παντὶ ὡσαύτως ἰσχύουσαν θεωρίαν καὶ τέλος καταλήγει, δι' ἐρεῦνης τῷ ὄντι κριτικῆς, εἰς δυϊσμόν.

Ὁ δὲ ψυχικὸς βίος τῶν ζῴων δύναται νὰ μελετᾶται μόνον κατὰ τὴν μέθοδον τὴν στηριζομένην ἐπὶ τῆς παρατηρήσεως τῆς ἔξωτερικῆς διαγωγῆς (Behaviorismus) αὐτῶν· βαθύτατα δὲ ἐξηρευνήθη οὗτος κατὰ τὴν μέθοδον ταύτην πρὸ πάντων ὑπὸ τῶν Ἀμερικανῶν ἐρευνητῶν Jennings, Thorndike, Uerkes, Watson, ὑπ' ἄλλων καὶ ὑπὸ τοῦ W. Köhler.

Ἡ δεξιότης τῆς μνήμης ὑπάρχει πρὸς τὰ κάτω μέχρι τῶν ἐγκυματικῶν ζωῦφιων· συνειρμοὶ δὲ καὶ διοριστικαὶ τάσεις δρῶσι παρὰ κυσί, γαλαῖς, ἐλέφασιν κλπ. ὡσαύτως δὲ παρὰ τῇ σηπία καὶ παρὰ τῷ (θαλασσίῳ) ἀστέρι. Ἀρέσκονται δὲ πολλοὶ νὰ λέγουν, ὅτι τὰ ζῶα ἔχουν μὲν βεβαίως «διάνοιαν», ἀλλὰ στεροῦνται ἀφαιρετικῆς δυνάμεως. Νομίζω, ὅτι ἡ γνώμη αὕτη εἶναι κατὰ τὰ κύρια ἄστοχος· πλὴν δὲ τούτου καὶ ὅτι εἶναι λίαν ἀόριστος, Ἡ οὐσιώδης διαφορὰ τῆς καλουμένης διανοίας τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τῆς τῶν ζῴων κατὰ τὴν γνώμην μου εἶναι διττή. Πρῶτον τὰ

ζῶα δὲν δύνανται νὰ ἀναλύουν εἰς τὰς ἐσχάτας λεπτομερείας τὴν μνημονικὴν αὐτῶν κτῆσιν καὶ νὰ συνθέτουν ἐκ τῶν στοιχείων νέα φαινόμενα οὕτως, ὡς δύναται τοῦτο ὁ ἄνθρωπος. «Λουκάνικον καὶ θράβδος εἶναι τρόπον τινὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου τοῦ κυνός» οὕτως ἔχω εἰπεῖ ποτε πρότερον. Δεύτερον δὲ τὰ ζῶα οὐδέποτε κατέχουν, οὕτως εἰπεῖν, σαφῶς ἀνεπτυγμένας τὰς κατηγορίας ἢ ἐννοίας τάξεως (τὰς λογικὰς), καίτοι κατὰ τὰς πράξεις των λανθανόντως κάμνουν αὐτῶν χρῆσιν. Τοῦτο δὲ σημαίνει, ὅτι τὰ ζῶα γινώσκουν μὲν, τί εἶναι πράγμα τι, ἀλλὰ δὲν *ἔχουν συνειδητὴν* τὴν ἐννοίαν «πρᾶγμα» πρὸς δὲ τούτοις καὶ συλλογίζονται, ἀλλὰ δὲν ἔχουν καθαρὰν τὴν ἐννοίαν *ἐπειδὴ*.

Ὅπως δὲ ἄλλως ἔχουν πάντα ταῦτα, εὐθὺς ὡς στρέψωμεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν εἰς τὰ ἐξ ἐνστίκτου ἐπιτεύγματα, οἷα ἐμφανίζονται εἰς ἡμᾶς μὲ ἰδιάζουσαν ἐπιβολὴν παρὰ πτηνοῖς, μύρμηξι καὶ μέλισσαι· κατὰ τὰ ἐνστικτα τὰ ζῶα ὑπερέχουν ἡμῶν· διότι τὰ ἰδικὰ μας ἐνστικτα παραμένουν διὰ παντὸς ὅπως γενικὰ καὶ ἄοριστα.

Ἄλλ' ἢ διαφορὰ ἔργου τινὸς ἐξ ἐνστίκτου ἀπὸ πράξεώς τινος εἶναι ἡ ἐξῆς: Τὸ μὲν ἐξ ἐνστίκτου ἐπίτευγμα εἶναι κατὰ τὸν ἰδιαιτέρον αὐτοῦ χαρακτῆρα ἤδη κατ' αὐτὴν ταύτην τὴν πρώτην φοράν, καθ' ἣν τὸ πρῶτον γίνεται, τέλειον, ἐνῶ ἡ πράξις βελτιοῦται προϊούσης τῆς ἐμπειρίας. Ἐντεῦθεν συνάγεται, ὅτι κατ' ἀνάγκην τὸ θεμέλιον τοῦ ἐνστίκτου ἀποτελεῖ ὅπως ἰδιαιτέρον εἶδος τῆς γνώσεως. Τὸ πτηνὸν ὀφείλει ἀναγκαίως νὰ ἔχη τι ὡσὰν ἔμφυτον εἰκόνα τῆς φωλεᾶς του, ἢ μέλισσά τι ὡσὰν ἔμφυτον εἰκόνα τῶν κηρηθρῶν αὐτῆς. Ὅθεν οἱ παλαιότεροι Γερμανοὶ φυσικοὶ φιλόσοφοι εἶχον ἀπολύτως δίκαιον ἰσχυριζόμενοι, ὅτι τὰ ὑπ' ἐνστίκτων κατεχόμενα ὄντα ὄνειρεύονται ὅ,τι ἔχουν νὰ κάμουν. Πάντως δὲ δυνάμεθα νὰ συγκρίνωμεν τὴν κατ' ἐνστικτον δεξιότητα πρὸς τὴν δεξιότητα γνησίου τινὸς καλλιτέχνου λ.χ. ζωγράφου τινός, καίτοι βεβαίως ἐνταῦθα ὑπάρχουν διαφοραί· διότι πλὴν ἄλλων ἐν τῷ ἐνστίκτῳ δὲν πρόκειται βέβαια περὶ ἐξαιρέσεως, ἀλλὰ περὶ τοῦ κανόνος.

Ἀκριβῶς δὲ τὴν ἐξ ἐνστίκτου γνῶσιν κατὰ βάθος οὐδὲν κατανοοῦμεν. Πολλῶν δὲ ὀλιγώτερον κατανοοῦμεν τὴν «γνῶσιν»,

ἢ ὁποία ἀναγκαίως εἶναι ἐνεργός, ὅπου ἐκδηλοῦται ἡ ζωτικὴ ἐντελέχεια, ἐν τῇ ἐμβρυολογίᾳ ἢ ἐν τῇ ἀποκαταστάσει ὀπωσδήποτε βλαβέντος μέλους τοῦ σώματος. Ἡ ἐντελέχεια ἐνεργεῖ ὡς ἐνστικτον τελείως εὐθὺς ἀπ' αὐτῆς τῆς πρώτης φορᾶς τῆς δράσεως αὐτῆς, οὐδεμίαν δὲ ἔχει χρεῖαν βελτιώσεως. Τὴν ἐντελέχειαν δυνάμεθα νὰ συγκρίνωμεν πρὸς τὸ ἐνστικτον, οὐχὶ δὲ πρὸς τὴν διάνοιαν· ἀμφότερα δὲ εἶναι εἶδη τῆς γνώσεως.

6. Δυναμικὴ τῆς βουλήσεως.

Ἡ δύναμις τῆς ψυχῆς κατεδείχθη ἀνωτέρω (σελ. 131) τριττῇ αὕτῃ εἶναι τὸ μὲν ἐσωτερικὴ, τὸ δὲ κεντρομόλος, τρίτον δὲ φυγόμενος. Ἐκτενέστατα μὲν ἠρευνήσαμεν τὴν ἐσωτερικὴν δύναμιν. Τινὰ δὲ κατ' ἐξοχὴν σπουδαῖα σημεῖα τῆς κεντρομόλου δυνάμεως ἐπραγματεύθημεν ἐν τῷ περὶ τῆς ψυχοφυσικῆς τμήματι τοῦ βιβλίου τούτου καὶ ἐν τισι παραγράφοις τοῦ κεφαλαίου τούτου· διότι εἰς τὴν κεντρομόλον δύναμιν τῆς ψυχῆς ἀνήκει πᾶν ὅ,τι ἀναφέρεται εἰς τὴν κτῆσιν τῶν γνώσεων καὶ εἰς διάφορα εἶδη τῆς ἐμφύτου γνώσεως. Ὅφειλομεν δὲ τώρα νὰ εἴπωμεν ὀλίγας ἀκόμη λέξεις περὶ τῆς φυγοκέντρον δυνάμεως τῆς ψυχῆς, οὕτω δὲ συγχρόνως νὰ συμπληρώσωμεν ἐξ ὀλοκλήρου τὰ μέχρι τοῦδε λεχθέντα ὑφ' ἡμῶν περὶ τῆς βουλήσεως. Διότι μὲ τὴν συνειδητὴν ἐν τῷ ἐγῶ ἐμφάνισιν βουλευτικοῦ τινος περιεχομένου τίθεται εἰς ἔργον ἡ φυγόκεντρος δύναμις τῆς ψυχῆς.

Ἄς ὑποθέσωμεν, ὅτι θέλω νὰ γράψω ἐπιστολήν. Τοῦτο σημαίνει οὐχὶ ὅτι τυχὸν «θέλω» νὰ συστειλω τινὰς τῶν μυῶν τῶν δακτύλων μου, οὐδὲ κἄν, ὅτι «θέλω» νὰ *πιᾶσω* τὴν πένναν, καίτοι ἡ χεὶρ μου *πιάνει* αὐτήν. Ταῦτα πάντα δηλοῦν ὅτι τὸ συνειδητὸν μέρος τοῦ βούλεσθαι εἶναι λίαν περιορισμένον· ἀναφέρεται δὲ τοῦτο μόνον εἰς ὄρισμένην τελικὴν κατάστασιν, τοῦλάχιστον εἰς τὰς περισσοτέρας περιπτώσεις, πάντα δὲ τὰ ἀναγκαῖα ἐνδιάμεσα γεγονότα τελοῦνται αὐτομάτως. Τὸ συνειδητὸν ἄρα βούλεσθαι δηλοῖ εἰς ἐμὲ κατάστασιν τινὰ ὄρισμένην τῆς ψυχῆς, ἢ ὁποία (κατάστασις) τὸ καθ' ἑαυτὴν θέτει εἰς ἐνεργεῖαν ὄρισμένας δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ἐνεργοῦν σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἐν τῷ ἀσυνειδήτῳ

μέρει. Θέλω νὰ ἐπιτύχω ὄρισμένον σκοπόν, ἡ δὲ ψυχὴ μου γινώσκει, τί εἶναι ἀναγκαῖον νὰπραχθῇ χάριν τῆς ἐπιτεύξεως τοῦ σκοποῦ τούτου.

Ἡ συνειδητὴ βούλησίς μου δυνατὸν νὰ εἶναι τὸ ἄμεσον ἐπακολούθημα ἀντιλήψεώς τινος, καθὼς π. χ. ἐὰν βλέπω ἐξ ἀποστάσεώς τινος φίλον τινὰ καὶ θέλω νὰ τοῦ ὁμιλήσω. Δύναται ὁμως νὰ ἀναφανῇ κατὰ τὸ δὴ λεγόμενον, καὶ αὐτομάτως, τοῦτέστι κατὰ τὴν πορείαν τῆς ἐνεργείας τῆς δυνάμεως τοῦ ἐσωτερικοῦ ψυχικοῦ μου βίου.

Πάντα ταῦτα θὰ ἀποβοῦν σημαντικὰ ἐξ ἀφορμῆς ψυχολογικῶν τινων φαινομένων, τὰ ὁποῖα θὰ ἐξετάσωμεν ἐν τοῖς ἐξῆς.

Ἐνίοτε ὑπάρχει σύγκρουσις τις περὶ ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ὀφείλει τις νὰ βουλευθῇ, ἡ καλουμένη δηλαδὴ σύγκρουσις τῶν ἐλατηρίων. Ἐν τῇ συγκρούσει δὲ ταύτῃ ἀναφαίνεται ἡ ἕξις ἐκείνη διαφόρων συναισθημάτων, περὶ τῆς ὁποίας ἔγινεν ἀνωτέρω λόγος (σελ. 46)· τοῦτο μὲν τὸ συναισθημα ἔχει τὸν ἰσχυρότερον τόνον ἡδονῆς, ἐκεῖνο δὲ τὸν ἰσχυρότερον τόνον τῆς τελικῆς ἐγκυρότητος. Ἐκ τῶν συναισθημάτων δὲ τούτων θὰ νικᾷ ἐκάστοτε ἐν' οὗτω δὲ τοῦτο θὰ διορίζῃ τὴν κυρίως βούλησιν καὶ κατ' ἀκολουθίαν καὶ τὴν πράξιν. Κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ προβλήματος περὶ τῆς ἐλευθερίας θὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο.

7. Περὶ τινων ἑτεροιώσεων τοῦ ψυχικοῦ βίου.

A. Τεχνικοὶ ὄροι.

Ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν γενικὴν ἀνάλυσιν τῆς συστάσεως τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, εἰς ζήτημα δηλονότι, τὸ ὁποῖον εἰσέτι δὲν ἐλύσαμεν ὀριστικῶς.

Κατὰ πρῶτον θέλομεν εἰσαγάγει τεχνικούς τινας ὄρους, οἱ ὁποῖοι θὰ μᾶς χρησιμεύσουν πολὺ εἰς πάντα τὰ ἐπόμενα ζητήματα, διότι οἱ ὄροι οὗτοι θὰ καταστήσουν τὴν ἔρευναν ἡμῶν εὐκολωτέραν καὶ ἀπλουστέραν.

Διὰ τοῦ ὄρου *ἀπλῆ μνήμη* ἡ μνήμη ἄνευ χρονικοῦ τόνου ἃς ὀνομάσωμεν τὴν δεξιότητα τοῦ ἀναπλάττειν ὅ,τι δήποτε ἐκ τῆς παρελθούσης ἐμπειρίας ἀπλῶς καὶ μόνον κατὰ τὴν τοιαύτην ἢ

τοιαύτην αὐτοῦ φύσιν ἐπομένως ἄνευ ἀναφορᾶς τινος εἰς τὴν ἰδιαιτέραν σύνδεσιν, ἐν ἣ διετέλει τοῦτο πρὸς τὸ σύνολον τῆς ἐμπειρίας, ἐπομένως ἀκριβῶς τούτου ἕνεκα καὶ ἄνευ ἰδιαιτέρου χρονικοῦ τόνου.

Εἰδικευμένην δὲ μνήμην ἡ μνήμη ἔχουσαν χρονικὸν τόνον τοῦναντίον ἃς ὀνομάσωμεν τὴν δεξιότητα τοῦ ἐνθυμῆσθαι μέρος τι τῆς παρελθούσης ἐμπειρίας μὲ τὴν ἰδιαίχουσαν αὐτῷ ἀναφορὰν πρὸς τὸν χρόνον τῆς πρῶην αὐτοῦ ἐμφανίσεως, τοῦτέστι μὲ τὴν ἰδιαιτέραν αὐτοῦ σχέσιν πρὸς τὰς χρονικὰς καὶ τὰς ἄλλας ἀναφορὰς, ἐν αἷς διετέλει πρότερον.

Ὅθεν ἡ μὲν ἰκανότης τοῦ ὁμιλεῖν ξένην τινὰ γλῶσσαν ἀνήκει εἰς τὴν ἀπλῆν μνήμην, ἡ δὲ ἀνάμνησις ὄρισμένων λέξεων, τὰς ὁποίας ἔχω εἰπεῖ πρὸ 8 ἡμερῶν τὴν 12 ὥραν, ἀνήκει εἰς τὴν εἰδικευμένην μνήμην.

B. Ἡ σημασία τῆς λέξεως «ἀσυνειδήτων».

Καὶ ἄλλη δὲ τις εἰσαγωγικὴ παρατήρησις θέλει δευχθῆ ὠφέλιμος.

Διὰ τῆς λέξεως «ἀσυνειδήτων» ἐκαλέσαμεν ἤδη *τι*, τὸ ὁποῖον ἀνήκει μὲν βεβαίως εἰς τὰ περὶ τὴν ψυχὴν καὶ οὐχὶ τυχὸν εἰς τὴν φύσιν, ἀλλ' ὁμως δὲν εἶναι *τι*, τὸ ὁποῖον ἔχω ἢ ἔσχον συνειδητόν. Ὅλος δὲ διαρρήδην τονίζομεν ἐνταῦθα, ὅτι κατὰ ταῦτα τὸ ἀσυνειδήτων *δὲν* εἶναι οὐδ' ὑπῆρξε συνειδητόν. Ἡ παρατήρησις δὲ αὕτη φαίνεται μὲν βεβαίως ὅλος ἀυτονόητος καὶ κατ' ἀκολουθίαν περιττή. Παραδόξως ὁμως δὲν εἶναι περιττή· διότι συγγραφεῖς τινες ὁμιλοῦν περὶ «ἀσυνειδήτων παραστάσεων», τοῦτέστι περὶ ἀσυνειδήτων συνειδητῶν περιεχομένων, πράγμα καταφανῶς παράλογον. Οὐχὶ δὲ πολὺ ὀρθότερον εἶναι νὰ ὁμιλῇ τις περὶ «ἀπαρηρητῶν παραστάσεων», καίτοι ὁ παραλογισμὸς ἐνταῦθα δὲν εἶναι τόσον πρόδηλος· διότι καὶ ἡ ρῆσις αὕτη δύναται βεβαίως νὰ σημαίῃ μόνον παραστάσιν, ἡ ὁποία οὔτε εἶναι οὔτε ὑπῆρξέ τι συνειδητόν. Διότι πᾶν ὅ,τι δὲν ἔχει παρατηρηθῆ, οὔτε εἶναι οὔτε ὑπῆρξέ ποτε συνειδητόν· ὅθεν ἐν τοῖς συνειδητοῖς περιεχομένοις *οὐδὲν* τοιοῦτον ὑπάρχει.

Ἐξετάσωμεν δὲ ἐνταῦθα ἅπαξ διὰ παντὸς καὶ ἑτερόν τι συναφὲς ζήτημα.

Δύναμαι νὰ «ἐνθυμηθῶ» τι, τοῦ ὁποίου οὐδέποτε μὲν ἔσχον πείραν συνειδητῶς, οὐδ' ἀσαφειστάτην, τοῦ ὁποίου ὅμως «θὰ ἦτο δυνατόν» νὰ λάβω πείραν, καθόσον ὁ οἰκεῖος ἐρεθισμὸς ἔχει διεγείρει τὸν ὀφθαλμὸν ἢ τὸ οὖς μου ; Ἡ τοῦτο μὲν εἶναι ἀδύνατον, πᾶσα δὲ περίπτωσις, κατὰ τὴν ὁποίαν φαίνεται συμβαῖνον τοιοῦτον γεγονός, ἀνάγκη νὰ ἀνάγεται εἰς γνήσιον προγενέστερον ἐκ πείρας συνειδητὸν φαινόμενον, τὸ ὁποῖον ἔχει λησμονηθῆ τάχιστα καὶ ἔξ ὀλοκλήρου ; Ἄς εἴπωμεν τὸ αὐτὸ συγκεκριμένως : Περιπατῶ ἐπὶ ὁδοῦ τιнос, διὰ νὰ ἀνεύρω ὠρισμένον κατάστημα, συζητῶ ὅμως μετὰ τιнос φίλου καὶ δὲν προσέχω. Αἴφνης παρατηρῶ, ὅτι ἤδη ἀντιπαρήλθον τὸ κατάστημα. Τί συνέβη ἐνταῦθα ; Ἄρα γε δὲν «εἶδον» μὲν πράγματι τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ καταστήματος, καίτοι ἢ εἰκὼν αὐτῆς προσέβαλε τὸν ὀφθαλμὸν μου, μόλα ταῦτα δὲ «ἐνθυμοῦμαι» αὐτήν ; Ἡ εἶδον μὲν αὐτήν, ἀλλὰ τὴν ἔλησμονῆσα παρευθὺς ; Δυστυχῶς δὲν δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν περὶ τούτου ὠρισμένως. Ἄλλ' ὅμως παραμένει ἀναμφισβήτητον, ὅτι ὅ,τι δὲν εἶδον, τοῦτο δὲν τὸ εἶδον, εἶναι δὲ ἀντίφασις νὰ λέγη τις, ὅτι «ἔχει ἰδεῖ ἀσυνειδήτως».

Μετὰ τὰς παρατηρήσεις ταύτας εἰσερχόμεθα εἰς τὸ ζήτημα ἡμῶν.

Γ. Περιγραφή καὶ κατάταξις.

Κατὰ πρῶτον λέγομεν περὶ τοῦ ἑξῆς : Ἡ ψυχὴ δύναται νὰ διέρχεται ἀναμειξ καταστάσεις διαδεχομένας ἀλλήλας περιοδικῶς, αἱ ὁποῖαι, συγκρινόμεναι πρὸς τὴν ὁμαλὴν ἐμφάνισιν συνειδητῶν φαινομένων, ἔχουν λίαν διάφορον τὴν κατασκευὴν. Δεύτερον περὶ τοῦ ἑξῆς : ὑπάρχουν καταστάσεις τῆς ψυχῆς, αἱ ὁποῖαι ἐμφανίζονται τρόπον τινὰ συντεθειμέναι ἐν εἴδει στρωμάτων, ὧν ἕκαστον ἔχει ἐγὼ τι, καὶ τὰ ὁποῖα διατελοῦν ἐν αἰτιώδει ἀλληλεπιδράσει. Τρίτον : ὑπάρχει τὸ γεγονός δύο διαδεχομένων ἀλλήλα ἐγὼ ἁμφοτέρω δὲ τὰ ἐγὼ ταῦτα εἶναι τῆς αὐτῆς μὲν γενικῆς συστάσεως, πεπληρωμένα ὅμως διαφόρων περιεχομένων. Τέλος δὲ τέταρτον ὑπάρχει ἀπόσχισις τμημάτων τινῶν τῶν καθ' ὅλου ψυχικῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα δὲν ἐπιστέφει μὲν ἐγὼ τι, ἐπιδρωσιν ὅμως ἐπὶ τοῦ ἐνὸς μόνου ὑπάρχοντος ἐγὼ ὡς ὅλου.

Τό, περὶ οὗ κατὰ πρῶτον ἐγένετο λόγος, γεγονός ἀναφέρεται, τὸ μὲν εἰς τὸ φαινόμενον τοῦ *ὄνειρου* ἐν τῇ ἐναλλαγῇ αὐτοῦ μὲ τὰ συνειδητὰ φαινόμενα τῆς ἐγρηγόρευσης, τὸ δὲ εἰς τὴν κατάστασιν *τῆς ὑπνώσεως* ἐν τῇ ἐναλλαγῇ αὐτῆς μὲ τὸν ὁμαλὸν συνειδητὸν ψυχικὸν βίον. Τὸ δεύτερον ὀνομάζεται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ *παρασυνειδησία* (*nebenbewusstsein*) καὶ *ὑποσυνειδησία* (*Unterbewusstsein*). Τὸ τρίτον καλεῖται διχασμὸς τῆς συνειδήσεως καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶναι συνδεδεμένον μὲ τὸ φαινόμενον τῆς ὑποσυνειδησίας. Τὸ δὲ τέταρτον περιλαμβάνει τὰ καλούμενα «συμπλέγματα» τοῦ Φρόϋδ. (*Komplexe*) καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Κουέ (*Coué*) νεωσιτὶ ἀνακαλυφθέντα ἀποτελέσματα τῆς αὐθυποβολῆς.

Πάντα ταῦτα δυνατόν νὰ ἐμφανίζονται συνδεδεμένα πρὸς ἄλληλα. Ἐνδιαφέρουν δὲ ἡμᾶς οὐχὶ κατὰ τὴν πραγματικὴν ἰδιαιτέραν ἐκάστου φύσιν, ἀλλὰ μόνον καθόσον διαφωτίζουν ἡμᾶς περὶ τῆς φύσεως τῆς ψυχῆς.

α') Τὸ ὄνειρον

Κατὰ πρῶτον προτιθέμεθα νὰ ἐρευνήσωμεν τὴν ἰδιαιτέραν τῶν ὄνειρων φύσιν καὶ νὰ συσχετίσωμεν αὐτὰ μὲ ὅσα ἔχει διδάξει ἡμᾶς ἢ συνήθης ψυχολογία τῶν ἐν ἐγρηγόρσει συνειδητῶν ψυχικῶν φαινομένων. Ἀναμφιβόλως τὰ ὄνειρα εἶναι διαδοχαὶ *τινῶν*, τὰ ὁποῖα εἶναι κεκτημένα συνειδητῶς. Τὸ δ' ἐγὼ τῶν ὄνειρων μου εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ ἐγὼ τῶν ἐν ἐγρηγόρσει συνειδητῶν φαινομένων· διότι δύναμαι νὰ ἐνθυμοῦμαι τὰ ὄνειρά μου, ἐν δὲ τῷ ὄνειρῳ ἐνθυμοῦμαι πολλὰς ἐκ τῶν κατὰ τὴν ἐγρηγόρσιν κτηθειῶν ἐμπειριῶν. Ἐντεῦθεν δὲ θὰ ἠδύνατό τις νὰ νομίση, ὅτι ὡς πρὸς τὸ ἐγὼ καὶ τὴν μνήμην ἐλαχίστη μόνον διαφορὰ ὑπάρχει τῶν ὄνειρων ἀπὸ τῶν ἐν ἐγρηγόρσει συνειδητῶν φαινομένων· τῇ ἀληθείᾳ ὅμως, καθὼς θέλει παρευθὺς δειχθῆ, ὑπάρχουν σημαντικώταται διαφοραί.

Περὶ μὲν τῆς δυνάμεως τοῦ ἀναμνησθεσθαι παρατηρητέον, ὅτι κατὰ μὲν τὴν ἐγρηγόρσιν ἐνθυμοῦμαι τὰ περιεχόμενα τῶν ὄνειρων μου, τοῦλάχιστον ἐπ' εὐκαιρίας, ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς εἰδικευμένης μνήμης, ἐν δὲ τοῖς ὄνειροις ἐνεργεῖ μόνον ἡ ἀπλή.

μνήμη, κατ' ἀκολουθίαν ἄνευ τινὸς χρονικοῦ τόνου. Ἐν τῷ ὄνειρῳ π.χ. γινώσκω, τί εἶναι οἰκία τις ἢ κύων, ἀλλ' ἄνευ αἰτιωδῶν καὶ χρονικῶν ἀναφορῶν εἰς ἰδιαίτερα παρελθόντα συνειδητὰ φαινόμενα. Ἡ ἀπλή δὲ μνήμη ὡς τοιαύτη εἶναι ἰδιαίτερος ἰσχυρὰ ἐν τῷ ὄνειρῳ· συχνάκις ἐμφανίζονται ἐν αὐτῷ πράγματα ἀπὸ πολλοῦ λησμονημένα, πάντοτε ὅμως ἄνευ ἰδιαίτερου χρονικοῦ τόνου.

Τὸ δ' ἐν ἐγρηγόρσει ἐγὼ καὶ τὸ ἐν ὄνειρῳ εἶναι μὲν βεβαίως τὸ αὐτό, ἀλλ' ὅμως γνῶρισμά τι κατ' ἐξοχὴν οὐσιῶδες τοῦ ὄνειρου εἶναι ἀκριβῶς μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐγὼ στενότερα συνδεδεμένον: Δηλαδή πάντα τὰ τινά, τὰ ὅποια ἔχω ἐν τῷ ὄνειρῳ εἶναι, ὡς εἰκός, ἰδικά μου τινά. Ἀλλὰ πολλῶν ἐκ τῶν τινῶν τούτων λαμβάνω πείραν ἐν τῷ ὄνειρῳ συχνότατα οὕτως ὡς ἐὰν *ἔτερός* τις διηγείτο εἰς ἐμὲ περὶ αὐτῶν. Οὕτω π.χ. συμβαίνει πολλάκις νὰ «ἐρωτῶ» τινα ἐν τῷ ὄνειρῳ, ἐκεῖνος δ' ἔπειτα νὰ μοὶ «ἀπαντᾷ».

Τὸ παράδοξον τοῦτο εἶδος τοῦ λαμβάνειν συνειδητῶς πείραν τινος ἃς ὀνομάσωμεν: *γνώσιν ἐν εἴδει τῆς γνώσεως περὶ ἀλλοτριᾶς γνώσεως*. Διότι τὸ πρᾶγμα ἔχει ὡς ἐξῆς: γινώσκω οὕτως ὡς ἐὰν ἐγίνωσκον περὶ τῆς γνώσεως ἄλλου τινός. Τὴν παράδοξον δὲ ταύτην μορφὴν τῆς γνώσεως θὰ συναντήσωμεν περαιτέρω συχνότερον.

Τὴν γενικὴν διαφορὰν τῆς συστάσεως τῶν ὄνειρων ἀπὸ τῆς συστάσεως τῶν ἐν ἐγρηγόρσει συνειδητῶν φαινομένων προσεπάθησαν πολλάκις νὰ ἐκφράσουν λέγοντες, ὅτι τὰ ὄνειρα στεροῦνται ὀρισμένης κατευθύνσεως καὶ εἶναι ἀπλή παιδιὰ τῶν συνειρμῶν. Τοῦτο ὅμως βεβαίωτατα εἶναι ψευδές. Τὰ ὄνειρα εἶναι ἔλλογα καὶ ἔχουν σημασίαν, οὐδαμῶς εἶναι χαώδη, πολλὰ δὲ τοῦναντίον δραματικώτατα.

Καὶ κατ' ἄλλα δὲ γνῶρισματα διαφέρει ἡ σύστασις τῶν ὄνειρων ἀπὸ τῆς τῶν ἐν ἐγρηγόρσει συνειδητῶν φαινομένων.

Ἐν τοῖς ὄνειροις ὑπερέχει ἐκτάκτως τὸ συγκεκριμένον. Μία εἰκὼν καταδιώκει τὴν ἄλλην. Δὲν στεροῦνται ὅμως τὰ ὄνειρα παντὸς ἀφρημένου στοιχείου. Ἀφρημένα στοιχεῖα ὑπάρχουν, ἀλλ' εἶναι ἄσαφῆ καὶ κεκαλυμμένα ἐντελῶς ὑπὸ τῶν συγκεκριμένων.

Ἄλλο σημαντικώτατον γνῶρισμα τῶν ὄνειρων εἶναι ἡ παρ' αὐτοῖς ἔλλειψις τῆς δυνάμεως τοῦ κρίνειν, ἡ ὁποία συνδέεται μὲ τὴν ἔλλειψιν τῆς εἰδικευμένης μνήμης, σημαίνει ὅμως καὶ τι πλέον: εἰς τὰ ὄνειρα δηλονότι ἐλλείπει ὁ τόνος τῆς τελικῆς ἐγκυρότητος, τοῦ εἶναι τι ἐν τάξει τοῦ ὅτι λογικῶς ἔχει καλῶς. Λησμονοῦμεν π.χ. κατ' αὐτὰ πᾶσαν ἡμῶν τὴν γνῶσιν τὴν περὶ τοῦς νόμους τῆς φύσεως, χωρὶς νὰ ἐκπληττώμεθα διὰ τοῦτο.

Ἄλλὰ τίς εἶναι λοιπὸν ἡ σημασία τῶν ὄνειρων; τί ἐκφράζουν ταῦτα;

Ὁ Φρόυδ (Freud) δικαίως εἶπεν, ὅτι, τοῦλάχιστον εἰς πολλὰς περιπτώσεις, τὰ ὄνειρα παριστάνουν συμβολικῶς τὴν πληρωσιν πόθων, οἱ ὅποιοι δὲν δύνανται νὰ πληροῦνται ἐν ἐγρηγόρσει. Οἱ πόθοι οὗτοι δύνανται, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι πάντοτε ἀφροδίσιοι. Ὁ Φρόυδ καὶ οἱ ὁπαδοὶ αὐτοῦ συνέταξαν ὀλόκληρον πίνακα συμβόλων, δυστυχῶς ὅμως ἀπάντων ἀναφερομένων ἀποκλειστικῶς εἰς τὰ ἀφροδίσια. Ἐννοια σπουδαία, τὴν ὁποίαν ὠσαύτως εἰσήγαγεν ὁ Φρόυδ, εἶναι καὶ ἡ ἔννοια τοῦ ἐλέγχου, ἣτις σημαίνει, ὅτι τὰ ἐμπόδια, τὰ ὅποια ἐν ἐγρηγόρσει ἀνθίστανται κατὰ τῆς πληρώσεως πόθου τινός, ἐκφράζονται συμβολικῶς καὶ ἐν τῷ ὄνειρῳ. Περὶ δὲ τῶν λεπτομερειῶν ἀνάγκη νὰ παραπέμψωμεν τὸν ἀναγνώστην εἰς τὰ κυριώτερα ἔργα τοῦ Φρόυδ.

Τὰ ὀλίγα ταῦτα λόγια περὶ τοῦ ὄνειρου ἀνάγκη ἐνταῦθα νὰ θεωρηθῶν ἀρκετὰ. Ἄλλα γνῶρισματα αὐτοῦ ἐμφανίζονται μόνον σπανίως ἢ εἶναι ἀβέβαια. Ἄς ἀναφέρωμεν δὲ πρὸς τούτοις καὶ τὴν συνέχισιν ὄνειρων ἐπὶ πολλὰς νύκτας: Ἐὰν ἡ συνέχισις αὕτη ἦτο ὁμαλὸν γεγονός, βεβαίως ἠθέλομεν κάμνει λόγον περὶ δύο *φύσεων*, μιᾶς νυκτερινῆς καὶ μιᾶς ἡμερινῆς καὶ θὰ ἤμεθα ἐντελῶς συνηθισμένοι νὰ ἀνήκωμεν καὶ εἰς τὰς δύο ἐν ἀδιαλείπτῳ διαδοχῇ ἀλλήλων.

Ὅθεν ἡ περὶ τοῦ ὄνειρου διδασκαλία δεικνύει εἰς ἡμᾶς ὅτι τὸ *ἔχω τι συνειδητὸν* ὑπάρχει κατὰ δύο τρόπους, οἱ ὅποιοι διατελοῦν συνδεδεμένοι ὁ μὲν πρὸς τὸν ὕπνον, ὁ δὲ πρὸς τὴν ἐγρηγόρσιν μου. Ἄλλ' ὅμως μόνον τὰ ἐν ἐγρηγόρσει συνειδητὰ φαινόμενα παρουσιάζουν ἐν τῇ ὀλότητι αὐτῶν ἔλλογον συνάφειαν

καὶ ὀδηγοῦν ἡμᾶς εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς **ἐμπειρικῆς πραγματικότητος**, τῆς ὁποίας μέλη εἶναι τὰ ἡμέτερα ψυχοφυσικὰ πρόσωπα.

β') Ὑπνωσις

Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὰ φαινόμενα τοῦ ὑπνωτισμοῦ. Θὰ ἐξάσθωμεν δὲ καὶ ἐνταῦθα μόνον ὅ,τι εἶναι σπουδαῖον εἰς τὴν κατανόησιν τῆς κατασκευῆς τῆς ψυχῆς. Δὲν θὰ ἐκταθῶμεν εἰς τὰς λεπτομερείας τῆς ὑπνώσεως, οὐδὲ θὰ περιγράψωμεν καὶ κατατάξωμεν τὰ φαινόμενα αὐτῆς μέχρι τῶν ἐσχάτων λεπτομερειῶν. Περὶ τούτων ὑπάρχουν πολλὰ βιβλία. Ὅπως ὀλίγας μόνον λέξεις θὰ ἀφιερώσωμεν εἰς τὴν ἀπλὴν περιγραφὴν καὶ τὴν κατάταξιν, διὰ νὰ ἀποφύγωμεν παρανοήσεις.

Ἡ κατάσταση τῆς ὑπνώσεως δὲν εἶναι κατάστασις τις τοῦ ὑπνου· διότι ἐν αὐτῇ ὑπάρχουν αἴσθημα, ἀντίληψις καὶ βούλησις, καίτοι ταῦτα πάντα εἶναι στενῶς περιορισμένα εἰς περιορισμένον πεδῖον τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διορίζονται ὑπὸ τοῦ ὑπνωτίζοντος καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ λεγομένων λέξεων. Ἡ ὑπνωσις ἐπέρχεται ἢ δι' ὑποβολῆς ἢ δι' αὐθυποβολῆς· ἢ δὲ ὑποβολὴ δύναται βεβαίως πάντοτε νὰ ἀναγεται εἰς τὴν αὐθυποβολὴν καὶ ἐνεργεῖ μόνον ἐν εἴδει ἐρεθισμοῦ. Ἡ καλουμένη κενότης τῆς συνειδήσεως εἶναι προϋπόθεσις τῆς ὑπνώσεως. Αὕτη δὲ αὕτη ἡ κενότης δύναται νὰ παραχθῇ δι' ὑποβολῆς ἐτέρου τινός, ἢ τις ἐπιτυχοῦσα, μεταβάλλεται εἰς αὐθυποβολὴν, ἢ γεννᾶται ἀμέσως δι' αὐθυποβολῆς, τοῦτέστι διὰ χαλαρώσεως πάσης βουλήσεως, ἢ τις ἐπιτυγχάνεται εἴτε ἀπ' εὐθείας εἴτε διὰ τῆς χρήσεως βοηθημάτων τινῶν, λ.χ. διὰ τῆς προσηλώσεως τῶν ὀφθαλμῶν εἰς λάμπον κομβίον, εἰς κρύσταλλον κλπ.

Ἐπελθούσης δὲ τῆς ὑπνώσεως, τὰ **γενικώτατα** θεμελιώδη αὐτῆς γνωρίσματα εἶναι τὰ ἑξῆς: Ὑπεραισθησία, ἔλλειψις μυϊκῆς κοπώσεως καὶ μεγάλη ἰσχύς τῆς ἀπλῆς μνήμης. Πάντα δὲ τὰ ἄλλα οὐσιώδη γνωρίσματα τῆς ὑπνώσεως ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὰς ἰδιαιτέρας, ἀπὸ τὰς ἐπὶ μέρους ὑποβολὰς ἢ αὐθυποβολὰς, ἀφοῦ ἅπαξ ἡ ἀρχικὴ γενικὴ ὑποβολή ἢ αὐθυποβολή ἐπέφερε τὴν ὑπνωσιν.

Τὰ σπουδαιότατα **ἰδιαίτερα** γνωρίσματα τῆς ὑπνώσεως, τὰ

ὁποῖα ἐμφανίζονται κατ' ἀκολουθίαν ὠρισμένων ὑποβολῶν ἢ αὐθυποβολῶν, δύνανται νὰ εἶναι ἀκραιφνῶς ψυχικὰ ἢ ψυχοφυσικά.

Παρέχομεν δὲ σύντομον αὐτῶν ἐπισκόπησιν :

1. Ψυχικὰ φαινόμενα.

1. Θετικαὶ ψευδαισθησίαι καὶ παραισθήσεις : Ὁ ὑπνωτισμένος βλέπει ἄνθος τι, ἐνῶ δὲν ὑπάρχει (ψευδαισθησία, Halluzination). Κηλὶς εἰς τὸ παράθυρον ἐκλαμβάνεται ὡς χρυσαλλίς, ὕδωρ, ὡς οἶνος, γεώμηλα, ὡς ὄστρεα (παραισθησις illusion).

2. Ἀρνητικαὶ ψευδαισθησίαι : Ὁρισμένον πρόσωπον εἰς τινα συναναστροφὴν οὔτε βλέπεται, οὔτε ἀκούεται, καίτοι εἶναι παρόν.

3. Δραματικὴ μίμησις ἄλλων προσώπων (Ναπολέων) ἢ ἐποχῶν τῆς νεότητος αὐτῶν τούτων τῶν ὑπνωτισμένων προσώπων ἢ ἀκόμη καὶ ζώων.

4. Γνώσις ἐν εἴδει τῆς γνώσεως περὶ ἀλλοτρίας γνώσεως (σελ. 160). Ὁ ὑπνωτισμένος π.χ. γινώσκει πολλάκις πράγματα ἐκ τῶν ἐν τῇ ὁμαλῇ αὐτοῦ καταστάσει συνειδητῶν φαινομένων, ἀλλ' ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ συνειδητῶν ἐκ πείρας φαινομένων ἄλλου τινός προσώπου.

5. Καθ' ὑποβολὴν ἢ κατ' αὐθυποβολὴν ἐπίδρασις ἐπὶ πάσης δυνατῆς μορφῆς ἐμμόνων παραστάσεων (ιδεῶν), φόβων (Phobien), κακῶν συνηθειῶν κλπ.

6. Μεθυπνωτικὴ ὑποβολή : Διαρκούσης δηλαδὴ τῆς ὑπνώσεως, δίδεται ἡ διαταγὴ εἰς τὸν ὑπνωτισμένον νὰ ἐκτελέσῃ ὠρισμένην πράξιν εἰς ὠρισμένον χρόνον μετὰ τὴν εἰς τὴν ἐγρήγορσιν ἐπάνοδον π.χ. εἰς 10 π. μ. τῆς ἐπομένης ἡμέρας· ἡ πράξις λοιπὸν αὕτη ἐκτελεῖται τῷ ὄντι, ἐὰν αὕτη δὲν ἀντίκειται παρὰ πολὺ εἰς τὸν «χαρακτῆρα» τοῦ, περὶ οὗ ὁ λόγος, προσώπου.

2. Ψυχοφυσικὰ φαινόμενα.

Ὑπάρχει καθ' ὑποβολὴν ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς ἰάσεως πληγῶν, ἐπὶ ἐγκανμάτων, ἐπὶ τῆς πέψεως, ἐπὶ τῆς ἐμμηνορροίας κ.λ.π.

Φαίνεται δὲ μάλιστα, ὅτι ἡ ὑποβολή ἢ ἡ αὐθυποβολή δύναται νὰ ἐπιδρῷ καὶ ἐπὶ τῆς θεραπείας τῆς φυματίσεως· δι' ὑποβολῆς δύναται τις νὰ ἀπαλλαγῇ καὶ ἀπὸ κρουολόγημα ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτοῦ εὐρισκόμενον.

Τὸ ὑπνωτισμένον πρόσωπον γινώσκει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πάντα τὰ ἐν τῇ ὁμαλῇ αὐτοῦ καταστάσει ὑπάρχοντα συνειδητὰ αὐτοῦ φαινόμενα εἴτε ἀπλῶς, ὡς ἔχουσι ταῦτα, εἴτε κατὰ τὸν ἀλόκοτον ἐκεῖνον τρόπον, τὸν ὁποῖον ὠνομάσαμεν γνῶσιν ἔχουσαν τὴν μορφήν τῆς γνώσεως περὶ ἀλλοτρίας γνώσεως. Δὲν συμβαίνει ὅμως καὶ τὸ ἀντίθετον, ἐκτὸς ἐὰν ἐδόθη ἰδιαιτέρα διαταγή κατὰ τὴν ὑπνωσιν. Ὁ ὑπνωτισθεὶς ἄρα μετὰ τὴν εἰς τὴν ἐγρηγόρσιν ἐπάνοδον λησμονεῖ πάντα τὰ κατὰ τὴν ὑπνωσιν ὑπάρξαντα συνειδητὰ ψυχικὰ αὐτοῦ φαινόμενα. Κατὰ τὴν ἐπομένην δὲ ὑπνωσιν συνήθως ὑπάρχει ἡ ἀνάμνησις πάντων τῶν κατὰ τὴν προηγούμενην ὑπνωσιν λαβόντων χώραν ψυχικῶν φαινομένων.

Ἡ κατάσταση τῆς ὑπνώσεως εἶναι κατὰ τὸ περιεχόμενον πλουσιωτέρα τῆς συνήθους ὁμαλῆς καταστάσεως. Ἄλλ' ἢ ὁμαλῇ κατάστασις εἶναι πλουσιωτέρα κατὰ τὴν δύναμιν τοῦ κρίνειν, τοῦτέστι κατὰ τὴν δύναμιν τοῦ διακρίνειν, τί εἶναι ἀληθές καὶ τί εἶναι ψευδές. Δυνάμεθα δὲ πρὸς τούτοις νὰ λέγωμεν, ὅτι ἐν μὲν τῇ ὑπνώσει ὑπερέχει ἡ ἀπραξία ἐν δὲ τῇ ὁμαλῇ καταστάσει ἡ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς.

3. Ὁ διχασμὸς τῆς συνειδήσεως.

Διχασμὸν τῆς συνειδήσεως λέγοντες ἐννοοῦμεν τὸ εὐτυχῶς σπάνιον φαινόμενον, ὅτι δύο ἢ καὶ πλείονα ἐγὼ ἀνήκουν εἰς μίαν ψυχὴν (καὶ εἰς ἐν σῶμα) καὶ διαδέχονται ἀλλήλα κατὰ τὴν ἐγρηγόρσιν. Διχασμὸς τῆς συνειδήσεως προέρχεται συνήθως ἐκ τῆς καλουμένης καταπληξίας. Ἄς ὀνομάσωμεν πρόσωπον τι διατελοῦν ἐν τῇ ὁμαλῇ αὐτοῦ ψυχικῇ καταστάσει Α—πρόσωπον. Κατὰ τὸν διχασμὸν ἐμφανίζεται αἴφνης ἐν τῷ αὐτῷ σώματι ἕτερον, τὸ Β—πρόσωπον, τὸ ὁποῖον ἔχει ὅλως διάφορον χαρακτῆρα καὶ διάγει τὸν ἰδιαιτερον αὐτοῦ βίον. Τοῦτο ἐνθυμεῖται πολλὰς ἐκ τῶν ἐμπειριῶν τοῦ Α, ἀλλ' οὕτως, ὡς ἐὰν τὸ Α ἦτο ἄλλο τι πρόσω-

πον. Πολλάκις βέβαια καὶ τὸ Β οὐδὲν γινώσκει περὶ τοῦ βίου τοῦ Α. Τοῦναντίον ἡ ὁμαλῇ κατάσταση, δηλ. ἡ Α. οὐδέποτε γινώσκει τι περὶ τοῦ Β, ὅσάκις κατόπιν αὐτὸ παριστᾷ πάλιν τὸ ἐν ἐγρηγόρσει ἐγώ. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ λησμονῶμεν, ὅτι, εἰ καὶ Α καὶ Β κατὰ τὰ συνειδητὰ αὐτῶν φαινόμενα εἶναι ὅλως ἀνεξάρτητα ἀπ' ἀλλήλων, ὅμως ἡ ἀπλῆ αὐτῶν μνήμη εἶναι σχεδὸν πάντοτε ἡ αὐτή, ἐφόσον ἀναφέρεται εἰς τὴν γνῶσιν γλωσσῶν, κοινωνικῶν θεσμῶν κλπ. Πάντως δὲ ὑπάρχουν ὀλίγαι τινὲς περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ Β κατάσταση οὐδὲ κἄν τὴν ἀπλῆν μνήμην τοῦ προσώπου Α ἔχει εἰς τὴν διάθεσίν της. Ἐὰν δὲ συμβαίῃ τοῦτο, τὸ Β ἀνάγκη νὰ μάθῃ τὸ πᾶν ἐκ νέου, ἀκόμη καὶ αὐτὸ τὸ λαλεῖν· διὰ δὲ τοῦτο δικαίως γίνεται λόγος περὶ ψυχολογικοῦ νηπίου. Τὸ νήπιον δὲ τοῦτο μανθάνει βέβαια τάχιστα.

Ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον τὸ φαινόμενον τοῦ διχασμοῦ παρουσιάζει μεγάλην ποικιλίαν. Δὲν προτιθέμεθα δὲ νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ποικιλίας ταύτης· ἀναφέρομεν δὲ πρὸς τοῖς εἰρημένους μόνον, ὅτι τὸ πρόσωπον Β (ἢ πρόσωπόν τι Γ, ἐὰν ὑπάρχη) ἐνίοτε δύναται νὰ ἐπιδρῷ ἐπὶ τῶν πράξεων τοῦ προσώπου Α, ὅταν τοῦτο παριστάνῃ τὸ ἐν ἐγρηγόρσει ἐγώ, πρὸς μεγάλην κατάπληξιν αὐτοῦ (τοῦ Α). Περὶ τούτου προσθέτομεν καὶ τινὰς λεπτομερείας.

Καθ' ὅμοιον τρόπον ἐνεργοῦν τὰ «συμπλέγματα» (Komplexe) τοῦ Φρόυδ. Ἄλλ' ὡς ἤδη εἶπομεν, ταῦτα δὲν ἐπιστέφει ἐγώ τι, ἀλλ' εἶναι ἀπλᾶ ψυχικὰ ἀποσπάσματα. Ἐπιδροῦν ὅμως ταῦτα ἐπὶ τῶν πράξεων ὑγιοῦς ἐν ἐγρηγόρσει διατελούσης προσωπικότητος ὅλως κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον δύναται νὰ ἐπιδρῷ κατὰ τὸν γνήσιον διχασμὸν τῆς συνειδήσεως λανθάνουσα τις προσωπικότης.

Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τούτου, τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὀνομάσῃ συμπλέγματα τοῦ Κουὲ (Coulé) ἄκοπος, ὄχι ἔντονος, ἀλλὰ σταθερὰ συγκράτησις παραστάσεώς τινος συνοδευομένης ὑπὸ τῆς σταθερᾶς πίστεως εἰς τὴν πραγματοποίησιν αὐτῆς ἔχει ἐπακολούθημα αὐτὴν ταύτην τὴν πραγματοποίησιν, εἴτε περὶ καθαρῶς ψυχικῶν γεγονότων πρόκειται, εἴτε περὶ ψυχοφυσικῶν. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου δύναται νὰ ἀρθῇ ἡ ἀμηχανία, ἡ ἄλλως

παρὰ πολλοῖς ἐμφανιζομένη, ὁσάκις πρόκειται νὰ παρουσιασθοῦν πρὸ τοῦ κοινοῦ, ἵνα ὁμιλήσουν, ἀσθενεῖαι δὲ δυνατόν νὰ καταπνιγοῦν ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτῶν εἰσέτι εὐρισκόμενα. Καὶ ταῦτα δὲ εἶναι συμπλέγματα ἐκτὸς τοῦ ἐγὼ ὑποσυνειδήτως ἐκδηλούμενα.

Τὰς πρακτικὰς δὲ μεθόδους τοῦ Φρόυδ καὶ τοῦ Κουὲ ἄριστα δύναται τις νὰ ἀντιδιαστείλῃ πρὸς ἀλλήλας λέγων, ὅτι ὁ μὲν **Φρόυδ ἐξοβελίζει κακά, ὁ δὲ Κουὲ δημιουργεῖ ἀγαθὰ «συμπλέγματα».**

«Ὅρμαί» δὲ τοῦναντίον δὲν εἶναι τι ὑποσυνειδήτων, ἀλλ' ἄμεσα ἐπακολουθήματα τῆς κατασκευῆς τῆς ἀσυνειδήτου ψυχῆς. (σελ. 137).

Τοιαῦτα ἔστωσαν ἐνιαῦθα λελεγμένα κατὰ καθαρὰν περιγραφὴν καὶ κατάταξιν περὶ τῶν παραδόξων τούτων πραγμάτων. Περὶ τῶν λεπτομερειῶν ὁ ἀναγνώστης ἀνάγκη νὰ μελετήσῃ τὰ ἔργα τῶν Azam, Janet, Binet, Freud, Morton Prince, Walter Prince καὶ Boudouin.

Θὰ ἔχη δὲ τις ἴσως παρατηρήσει εἰς τὰ μέχρι τοῦδε λεχθέντα ὅτι σχεδὸν τὰ αὐτὰ γνωρίσματα, ὡς π. χ. ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἐνὸς ἐγὼ ἐπὶ ἄλλον τινός, ἐμφανίζονται εἰς πλείονα τῶν μέχρι τοῦδε περιγραφέντων φαινομένων· τὰ οὐσιώδη δὲ ταῦτα γνωρίσματα ὡς τοιαῦτα ἂς μελετήσωμεν κἄπως εὐρύτερον. Κατὰ τὴν μελέτην ἡμῶν δὲ ταύτην θὰ συλλέγωμεν τὴν ὕλην, ὅπου καὶ ἂν εὐρίσκωμεν αὐτήν. Θέλομεν λάβει πρὸ ὀφθαλμῶν, ἐντελῶς καθὼς τὸ φέρει ἡ σειρὰ τῶν πραγμάτων, τὴν ὑπνωσιν, τὸν διχασμόν, τὴν ἐπίδρασιν τῶν συμπλεγμάτων, ἴσως δὲ καὶ τὰ ὄνειρα· ἀλλ' ἴσως θέλομεν λάβει ὑπ' ὄψει καὶ ἄλλα μέχρι τοῦδε μὴ ἐξετασθέντα πράγματα, π. χ. τὴν αὐτόματον ἐνέργειαν (Automatismus).

4. Ἡ αἰτία ἢ προκαλοῦσα τὴν ὑπνωσιν καὶ ἡ φύσις αὐτῆς.

Τὸ πρῶτον, τὸ ὅποιον ὀφείλομεν νὰ ἐρευνήσωμεν, εἶναι ἡ κατάστασις τῆς ὑπνώσεως ὡς τοιαύτη καὶ ἡ αἰτία τῆς γενέσεως αὐτῆς.

Εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ὑπνώσεως ὑπάρχει πάντοτε, πρᾶγμα παράδοξον, **βουλητικὴ πρᾶξις**, μᾶλλον δὲ ἀποτελέσματι τι δύο τοιούτων πράξεων. Κατὰ πρῶτον «βούλομαι» τὸ κενὸν τῆς συνειδήσεώς μου, κατόπιν «βούλομαι» νὰ προσέχω εἰς περιορισμένον πεδῖον. Τὸ πεδῖον δὲ τοῦτο μεταβάλλεται, καθόσον πρόκειται περὶ ὑποβολῆς ἢ περὶ αὐθυποβολῆς. Κατὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ προσοχὴ διευθύνεται πρὸς τὸν ὑπνωτιστὴν, κατὰ δὲ τὴν δευτέραν εἰς ὠρισμένην παράστασιν, ἢ ὁποῖα ἀνεφάνη ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ τούτου τοῦ ὑπνωτισμένου. Ἡ διαφορὰ αὕτη παραμένει καὶ ἐὰν δύναται νὰ ἀνάγῃ τις τὴν ὑποβολὴν εἰς αὐθυποβολὴν. Ὁ Coué καὶ ὁ Boudouin, ἰσχυρίζονται ὅτι ἀνάγκη νὰ ἀποφεύγῃ τις πᾶσαν ἔντονον προσπάθειαν κατὰ τὴν αὐθυποβολὴν· διότι οἱ αὐτῆς ἠθέλην ἐπιτύχει τις ἀποτελέσματα τῆς αὐθυποβολῆς ἀκριβῶς ἀντίθετα ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἐπιθυμεῖ τις νὰ ἐπιτύχῃ. Μόλα ταῦτα ὅμως· εἰς τὴν ἀρχὴν ὑπάρχει **βουλητικὴ** πρᾶξις· διότι ἀνάγκη νὰ **θελήσῃ** τις τὸ κενὸν τῆς συνειδήσεως καὶ τὴν περιορισμένην προσοχήν, ἔστω καὶ ἂν εἶναι ἀληθές, ὅτι βούλησις ἰσχυρὰ καὶ ἀποφασιστικὴ ὑπὸ κοπιώδους προσπαθείας συνοδευομένη καταστρέφει τὴν ἐπίδρασιν τῆς αὐθυποβολῆς.

Ἄλλὰ γινώσκωμεν, ὅτι δὲν εἶμαι ἐγὼ ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος πράττει τι ἐν τῷ βούλεσθαι. Τὸ πράττειν εἶναι ἔργον τῆς ψυχῆς μου (σελ. 50). Ὅθεν θέλησις νὰ ὑπνωτισθῶ εἶναι σημεῖον ὠρισμένης καταστάσεως τῆς ψυχῆς μου, ἢ ὁποῖα (κατάστασις) θέτει ἐν αὐτῇ (τῇ ψυχῇ δηλαδὴ) εἰς ἐνέργειαν δύναμιν τινα, ἧς τὰ ἀποτελέσματα εἶναι πρῶτον μὲν ἡ πνευματικὴ κενότης, δευτέρον δὲ ἢ πρὸς ἕν μόνον μέρος κατεύθυνσις τῆς προσοχῆς, ἕξ ὧν προέρχεται ἡ ὑπνωσις.

Αὕτη δὲ αὕτη ἡ ὑπνωσις ἀνάγκη νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς σύμπλεγμα ὠρισμένων δεξιότητων ἢ δυνάμεων. Μὲ ἄλλους λόγους· Καλοῦμεν πρόσωπόν τι ὑπνωτιστόν, ἐὰν γνωρίζωμεν, ὅτι τοῦτο ὑπὸ ὠρισμένους ὄρους θὰ συμπεριφέρεται καθ' ὠρισμένον τρόπον. Οὐδέποτε δὲ πρέπει νὰ λησμονῶμεν, ὅτι τὸ κύριον εἶναι ἡ στατικὴ καὶ ἡ δυναμικὴ κατάστασις τῆς ψυχῆς καὶ ὅτι ἡ συνεί-

δῆσις δεικνύει εἰς ἡμᾶς μόνον ἀποσπάσματα τῆς καταστάσεως τῆς ψυχῆς.

Τὰ κυριότατα γνωρίσματα τῆς ψυχῆς κατὰ τὴν ὑπνωσιν φαίνεται, ὅτι εἶναι τὸ μὲν μεγάλη ἰσχύς τῆς ἀπλῆς μνήμης, τὸ δέ τι, τὸ ὅποιον, καθ' ὅσον εἶναι συνειδητὸν, θὰ ἡδύνατό τις νὰ ὀνομάσῃ *ἰσχὺν τῆς πεποινθήσεως*¹ τὸ δεύτερον δὲ τοῦτο καὶ τὴν ἰσχυρὰν αὐτοῦ ψυχικὴν καὶ ψυχοφυσικὴν ἐπίδρασιν κατέδειξαν μὲ ἰδιαιτέραν σαφήνειαν ὁ Coué καὶ ὁ Baudouin. Ἡ πεποίθησις ἐκείνη εἶναι βεβαίως εἶδος ἀπλῆς πίστεως, εἰ καὶ ἰσχυρᾶς, στερεῖται δὲ παντὸς ἀποχωρῶντος λόγου. Μὲ ἄλλους λόγους : ἡ πεποίθησις αὕτη ἴσταιται ὅπως μεμονωμένη ἄνευ συνδέσεώς τινος μὲ τὸ ὅλον περιεχόμενον τῶν προηγουμένων ἐμπειριῶν. Μοῦ λέγει τις ἔτσι καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἔτσι τοῦτο εἶναι τὸ ὅλον σχῆμα, ἔνθα ὁ «τις» οὗτος δυνατὸν νὰ εἶμαι καὶ ἐγὼ ὁ ἴδιος. Λέγει τις ἢ λέγω ἐγὼ : ἰδοὺ μία σφήξ, εἶμαι Ναπολέων, εἶμαι παιδί, εἶμαι κύων : ἐγὼ δὲ τότε εἶμαι πεπεισμένος, ὅτι ἐκεῖ πράγματι εἶναι μία σφήξ ἢ ὅτι πράγματι εἶμαι Ναπολέων. Τὸ δὲ περιεχόμενον τῆς πεποινθήσεως γίνεται ἡ ἀφορμὴ τῆς γενέσεως ὠρισμένων διοριστικῶν τάσεων, οὕτω δὲ ἀσκεῖ ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν πράξεων τῶν ὑπνωτισμένων προσώπων. Δυνάμεθα ἄρα νὰ λέγωμεν, ὅτι τὴν κατάστασιν τῆς ὑπνώσεως περισσότερον παντὸς ἄλλου χαρακτηρίζουν λογικῶς ἀνεξέλεγκτοι διοριστικαὶ τάσεις.

Ἄς ὀρίσωμεν νῦν ἐν ἀκόμῃ βλέμμα εἰς τὰς δυνάμεις τῆς βουλήσεως (σελ. 155).

«Βούλομαι ὠρισμένον τινὰ σκοπὸν, ἡ δὲ ψυχὴ μου γινώσκει, τί πρέπει νὰ γίνῃ πρὸς ἐπίτευξιν αὐτοῦ». Ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον θέλω, διατελεῖ κατὰ κανόνα ἐν στενῇ συναφείᾳ πρὸς ὠρισμένην ἀντίληψιν ἢ ἐκπηγάξει αὐθορμήτως ἐκ τῶν δυνάμεων τοῦ ἐσωτερικοῦ ψυχικοῦ βίου.

Κατὰ δὲ τὴν ὑποβολὴν ἢ τὴν αὐθυποβολὴν ὁ σκοπός, τὸν ὅποιον βούλομαι, εἶναι καθωρισμένος ἢ ὑπὸ τινος ψευδαισθησίας ἢ ὑπὸ παραισθήσεως, τὰς ὁποίας πλημμελῶς θεωρῶ ὡς ἀντιλήψεις, ἢ ὁ σκοπὸς οὗτος ἐκπηγάξει ἐκ τῆς καλουμένης αὐθορμησίας τῶν ἐσωτερικῶν ψυχικῶν δυνάμεων κατὰ τρόπον ὅπως ἀνώμαλον. Τὸ μὲν πρῶτον συμβαίνει, ἐὰν π. χ. ἐκλαμβάνω κη-

λίδα τινα ὡς σφήκα καὶ προσπαθῶ νὰ τὴν ἀποφύγω. Τὸ δὲ δεύτερον, ἐὰν πιστεύω, ὅτι εἶμαι παιδί ἢ κύων. Ἡ διαστροφή ἄρα κατὰ τὴν δευτέραν περίπτωσιν συνίσταται ἐν τούτῳ, ὅτι εἶμαι πεπεισμένος περὶ τινος, περὶ τοῦ ὁποίου οὐδεὶς ὑπάρχει λόγος νὰ εἶμαι πεπεισμένος.

Ἄλλ' ἡ πεποίθησις καὶ ἡ βούλησις νὰ ἐπιτύχῃ τις σκοπὸν τινα διατελοῦντα ἐν συναφείᾳ πρὸς τὴν πεποίθησιν ἐκείνην διορίζει τὴν πορείαν τῶν ἀσυνειδήτων δυνάμεων τῆς ψυχῆς ἐντελῶς, καθ' ὃν τρόπον συμβαίνει τοῦτο καὶ ἐν τῇ ὁμαλῇ ψυχικῇ καταστάσει. «Γινώσκει» ἄρα καὶ ἐνταῦθα ἡ ψυχὴ, τί ποιητέον πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ. Δὲν εἶναι ἐπομένως τὸ γενικὸν διάγραμμα τοῦ ψυχικοῦ βίου μεταβληθὲν ἐν τῇ ὑπνώσει ἢ καὶ κατὰ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀπλῶν «συμπλεγμάτων» τοῦ Φρόϋδ καὶ Κουέ (σελ. 166), ἀλλ' οἱ ὄροι, οἱ ὅποιοι θέτουν εἰς κίνησιν τὰς δυνάμεις ταύτας⁽¹⁾. Οὗτος εἶναι ὁ λόγος, διὰ τὸν ὅποιον ὁ ἐν ὑπνώσει βίος βαίνει ἐπὶ ὁδὸν λίαν καθωρισμένην ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἐν ὄνειροις βίον. Δύναται τις ἴσως νὰ καλέσῃ τὴν ὑπνωσιν ἐν μακρὸν ὄνειρον· τὰ γενικὰ ὅμως ὄρια, ἐντὸς τῶν ὁποίων αὕτη λαμβάνει χώραν, δὲν εἶναι ὁ ὕπνος, ἀλλ' ὠρισμένη μερικὴ ἀνώμαλος κατάστασις ἐρηγηόσεως. Πᾶσαι αἱ ψευδαισθησίαι, καὶ αἱ θετικαὶ καὶ αἱ ἀρνητικαὶ εἶναι προῖόν τοῦ γενικοῦ τούτου οὐσιώδους χαρακτηῆρος τῆς ὑπνώσεως.

Τοιαύτη, νομίζω, εἶναι ἡ ὀρθὴ ἀνάλυσις τούτου, ὅπερ καλεῖται ὑποβολὴ ἢ αὐθυποβολὴ κατὰ τὴν στενοτέραν ἔννοιαν τῆς λέξεως γίνεται δηλονότι χρῆσις τῆς λέξεως «ὑποβολή», ὡς μοι φαίνεται, ἐπὶ δύο ἐννοιῶν. Ἡ μὲν πρώτη εἶναι ἡ ὑποβολὴ ἢ ἡ αὐθυποβολή, ἡ ἀποβλέπουσα ἐν γένει εἰς τὸ νὰ ὑπνωτισθῇ τις. Εἶναι δὲ αὕτη, ὡς γνωστόν, εἶδος βουλήσεως ἐπιδικούσης κενότητα πνευματικὴν καὶ προσοχὴν ἔχουσαν ὠρισμένην εἰδικὴν κατεύθυνσιν. Ἄς καλέσωμεν ταύτην *πρωτεύουσαν* ὑποβολήν. Ἐὰν δ'

(1). Ὁ Strauss ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ «Wesen und Vorgang der suggestion» 1925 εὐλόγως ὑποδεικνύει, ὅτι ἡ καθημερινὴ ζωὴ εἶναι ἐντελῶς γεμάτη ἀπὸ ἐπιδράσεις ὑποβολῆς ἢ συμπλεγμάτων. Ἄλλ' ὁ Στράους κατὰ τὴν γνώμην μου δὲν ἐκτιμᾷ προσηκόντως τὰς ἀξιολόγους ἐργασίας τοῦ Coué καὶ Baudouin.

αὕτη ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ αὐτῆς, ἐμφανίζεται ἡ *δευτερεύουσα* ὑποβολή, τουτέστιν ἀναφαίνεται ἰδιαίτερα τις παράστασις ἔχουσα τὸν τόνον τῆς ἀπολύτου πεποιθήσεως, ἡ ὁποία τὸ καθ' ἑαυτὴν θέτει εἰς ἐνεργεῖαν ἰδιαίτερας διοριστικὰς τάσεις.

Ὁθεν ἡ ὑπνωσις εἶναι περιορισμὸς μὲν τῶν λογικῶν, ἅμα δὲ ἐξ ἀντιθέτου καὶ ἐπαύξεισι τῶν μνημονικῶν καὶ τῶν ἐντελεχειακῶν δεξιότητων τῆς ψυχῆς. Τὸ γεγονός δὲ τοῦτο σημαίνει διατάραξιν τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, καθόσον μόνον ἀπόσπασμα αὐτῶν, εἰ καὶ τελειότατα, ἐνεργεῖ κατὰ τὴν ὑπνωσιν. Διότι δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμεν τὴν τεραστίαν ἔκτασιν τῆς ἀπλῆς μνήμης κατὰ τὴν ὑπνωσιν: εἶναι βεβαίως π. χ. γνωστόν, ὅτι ὁ ὑπνωτιζόμενος δύναται νὰ ἀναπλάτῃ ποιήματα ἢ καὶ ξένας γλώσσας, αἱ ὁποῖαι ἐν ἐγρηγόρσει ἦσαν ἀπὸ πολλοῦ λησμονημένοι. Ἄλλ' ὅμως ἕτερόν τι *εἶναι* ἀκριβῶς κατὰ τὸν χρόνον τῆς ὑπνώσεως λησμονημένον, ἡ λογικὴ διάταξις τοῦ συνόλου δηλαδὴ τῆς προτέρας ἐμπειρίας. Ἡ τεραστία ἔκτασις τῆς ἀπλῆς μνήμης ἐν τῇ ὑπνώσει ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς τὴν εἰκασίαν, ὅτι ἡ ψυχὴ κατὰ κυριωτάτην αὐτῆς οὐσίαν ἔχει πιθανῶς τὴν ἰκανότητα νὰ διασφῶζῃ πᾶν, οὐτινὸς ποτε ἔχει λάβει πείραν, ὥστε ὁ μέγας περιορισμὸς τῆς μνήμης ὁ παρατηρούμενος ἐν τῇ ὁμαλῇ καταστάσει ὀφείλεται ἴσως εἰς δευτερεύοντα μόνον ἐμπόδια, τῶν ὁποίων βέβαια ἡ φύσις εἶναι σήμερον ἄγνωστος.

Ἄλλ' ἀσκεῖ ἄρα γε σπουδαίαν τινὰ ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν φαινομένων τούτων ὁ ἐγκέφαλος; Τόσον ὀλίγα γινώσκουμεν περὶ τῆς ἰδιαίτερας ταύτης σημασίας τοῦ ἐγκεφάλου, ὅσον καὶ περὶ τῆς σημασίας αὐτοῦ εἰς ἄλλα φαινόμενα.

Ὁ Κόνσταμ (Kohnstamm) (1) ἐξέφρασε τὴν γνώμην, ὅτι ἡ ψυχὴ ἐν βαθυτάτῃ ὑπνώσει διατελοῦσα ὄχι μόνον γινώσκει πᾶν, οὐτινὸς ἔχει λάβει ποτὲ πείραν τὸ οἰκεῖον εἰς αὐτὴν ἐγὼ, ἀλλ' ὅτι καὶ οὐδέποτε πλανᾶται. Κατ' αὐτὸν ἡ ψυχὴ ἐν τῇ βαθυτάτῃ ὑπνώσει εἶναι «τελεία» καὶ κατὰ τὴν ἠθικότητα.

Ἐὰν ἡ γνώμη αὕτη εἶναι ἀληθής, ἀνάγκη νὰ διακρίνωμεν δύο καταστάσεις ὑπνώσεως. Ἡ μὲν πρώτη, τὴν ὁποίαν ἀνελύσα-

(1) Journal für Psychologie und Neurologie 23.

μὲν ἀνωτέρω, θὰ ἐσήμαινε εἶδος μεταβατικῆς καταστάσεως: κατ' αὐτὴν δηλαδὴ ἡ ψυχὴ θὰ ἦτο τελεία ὡς πρὸς τὴν μνήμην, λίαν δὲ ἀτελής ὡς πρὸς τὴν δύναμιν τοῦ κρῖναι ἢ ἐγρηγόρσει, ὡς γνωστόν, ἵστερεῖ πολὺ ὡς πρὸς τὴν μνήμην, ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν κρίσιν εἶναι ἀρκετά, εἰ καὶ οὐχὶ ἐντελῶς, τελεία ἢ βαθυτάτη δὲ ὑπνωσις θὰ ἦτο ὑπὸ πᾶσαν ἐποψιν τελεία. Ἄλλ' ἵνα εἶπῃ τις τὴν τελευταίαν λέξιν περὶ τοῦ ζητήματος τούτου, ἀπαιτοῦνται νέα ἔρευνα.

5. Παρασυνειδησία. (Nebenbewusstsein).

Ἐχομεν τώρα νὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ δύο σπουδαιοτάτας ἐννοίας, τῆς νεωτάτης ψυχολογίας, μὲ τὰς ἐννοίας δηλαδὴ *παρασυνειδησία* καὶ *ὑποσυνειδησία*, ἐκ τῶν ὁποίων μετεχειρίσθημεν ἤδη ἐπ' εὐκαιρίας τὴν δευτέραν. Ἐξετάζομεν κατὰ πρῶτον τὴν παρασυνειδησίαν. Ἀνάγκη δ' ἐνταῦθα νὰ προσέχωμεν πολὺ εἰς τὴν γλωσσικὴν ἡμῶν ἔκφρασιν, διὰ νὰ μὴ ἐκλαμβάνωμεν ὡς ὅμοια πράγματα ἀνόμοια.

Παρασυνειδησία κατὰ τὴν αὐστηρὰν ἐννοίαν τῆς λέξεως πρέπει νὰ σημαίῃ μόνον τὴν ἀναμφισβήτητον ὑπαρξιν *ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ* δύο ἐγῶ εἰς μίαν ψυχὴν καὶ εἰς ἓν σῶμα ἀνηκόντων. «Ἀναμφισβήτητος ὑπαρξίς» δὲ οὐδὲν ἕτερον σημαίνει ἢ ἔργῳ ἐκδηλοῦσθαι. Ἄλλ' ὅμως τὸ ζήτημα εἶναι, ἂν εἰς πάσας τὰς περιπτώσεις τῆς *καλουμένης* παρασυνειδησίας ἐκδηλοῦνται τῷ ὄντι ἔργῳ δύο ἐγῶ «ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ». Ἐνίοτε φαίνεται βεβαίως τὸ πρᾶγμα οὕτως ἔχον.

Ἐὰν πρόσωπόν τι ὑπνωτισμένον ἔχη ἀρνητικὴν ψευδαισθησίαν, ἐὼν π. χ. δὲν βλέπῃ ὄρισμένον παρὸν πρόσωπον ἢ ὄρισμένον δελτάριον ὑπάρχον ἐν τῷ μέσῳ πολλῶν ἄλλων, ἐὰν τις ἐρωτήσῃ αὐτὸ ταπεινῇ τῇ φωνῇ, ἂν πράγματι δὲν βλέπῃ αὐτό, θὰ ἀποκριθῇ ὡσαύτως ταπεινῇ φωνῇ ἢ ἴσως καὶ θὰ καταγράψῃ, ὅτι εἶναι «ἀφ' ἑαυτοῦ φανερόν», ὅτι βλέπει, ἀλλ' ὅτι *ὀφείλει* νὰ μὴ βλέπῃ. Ἐνταῦθα προδήλως κάποιος «τίς», κάποιον X, ἀναγκαίως ἀντιλαμβάνεται τοῦτο, τὸ ὁποῖον δὲν ἀντιλαμβάνεται τὸ κύριον ἐγὼ τοῦ ὑπνωτισμένου προσώπου, κάποιος «τίς», ὁ ὁποῖος διατε-

λεῖ πρὸς τὴν αὐτὴν ψυχὴν ἐν τῇ αὐτῇ συναφείᾳ, ἐν ἧ καὶ τὸ κύριον ἐγώ. Ὁ τίς λοιπὸν οὗτος εἶναι ἢ αἰτία, ὥστε τὸ κύριον ἐγὼ νὰ μὴ βλέπῃ, ὑπὸ δὲ τὴν ἀποψιν ταύτην, καθὼς θὰ ἴδωμεν βραδύτερον, εἶναι ὑποσυνείδητος. Καθόσον ὁμως ὁ τίς ἡμῶν οὗτος γινώσκει, **δτι** βλέπει καὶ ὅτι κάμνει τὸν «ἕτερον» νὰ μὴ βλέπῃ, εἶναι παρασυνείδητος.

Ἄς εἰσαγάγωμεν νῦν τὰς δύο ἐννοίας **πρωτεύουσα** καὶ **δευτερεύουσα πράξις**. Ὁ μὲν ὑπνωτισμένος ἐπιτελεῖ σύμφωνα μὲ τὴν ἐν γένει αὐτοῦ διαγωγὴν, διαρκούσης τῆς ὑπνώσεως, πρωτευούσας ἢ κυρίας πράξεις, ὁ δὲ «τίς», ὁ ὁποῖος ἐκδηλοῦται ἐπ' εὐκαιρίας διὰ ταπεινῆ τῇ φωνῇ ὁμιλίας ἢ διὰ γραφῆς, κάμνει δευτερευούσας ἢ παραλλήλως βαινούσας πράξεις καὶ δὴ **χρησιμοποιοῦν τὸ αὐτὸ σῶμα**. Ἡ σύγχρονος δὲ ἐμφάνισις κυρίας καὶ δευτερευούσης πράξεως ἐν τῷ αὐτῷ σώματι εἶναι τὸ ἀληθὲς γινώρισμα τῆς παρασυνείδησις.

Ὑποσυνείδητός τις **τίς** δύναται βεβαίως πολλάκις, καθὼς θὰ ἴδωμεν παρακάτω, νὰ καλῆται καὶ οὗτος ὑπὸ τινα ἐννοίαν παρασυνείδητος. Δυνάμεθα δ' ἴσως ἐνταῦθα νὰ λέγωμεν περὶ **λανθανούσης** παρασυνείδησις, τὴν ὁποῖαν ὀφείλομεν νὰ διακρίνωμεν ἀπὸ τὴν **ἐνεργεία** παρασυνείδησιαν, περὶ τῆς ὁποίας μόνον πραγματευόμεθα ἐνταῦθα.

Τὴν γραφὴν ἐκείνην καὶ τὴν ταπεινῆ τῇ φωνῇ ὁμιλίαν ἐκείνην, περὶ τῶν ὁποίων παρεμπιπτόντως ἐκάμαμεν λόγον, ὅτε ἤρευνῶμεν τὰ περὶ τὴν ἀρνητικὴν ψευδαισθησίαν, ὀνομάζουσι συνήθως **αὐτόματον ἐνέργειαν** (Automatismus). Ἡ αὐτόματος ἄρα ἐνεργεια, ἐκδηλουμένη συγχρόνως μὲ τὰς πράξεις πρωτεύοντός τινος προσώπου, θὰ ἦτο τὸ γινώρισμα τῆς ἐνεργείας παρασυνείδησις. Αὐτόματος δ' ἐνεργεια δύναται νὰ ἐμφανίζεται καὶ ἐν ὑποβολῇ μεθυπνωτικῇ. Ἐὰν δοθῇ εἰς τινα ἐν τῇ ὑπνώσει διαταγὴ πρὸς ἐκτέλεσιν πράξεώς τινος μετὰ τὴν ὑπνωσιν, καταγράφει αὐτὴν οὗτος πολλάκις μετὰ τὴν ἀφύπνισιν αὐτομάτως, **πρὶν** ἢ ἔλθῃ ἢ ὥρα τῆς ἐκτελέσεως. Γράφει λοιπὸν π.χ. εἰς τὰς 9 π. μ.: «εἰς τὰς 12 ὀφείλω νὰ ἀπαγγείλω ἐν ποίημα».

Τίς δὲ εἶναι ὁ γράφων οὗτος; ὡς εἰκὸς εἶναι ὁ «τίς» ἡμῶν ἐκεῖνος; διότι τὸ ἐν ἐργηγόρσει πρόσωπον οὐδὲν γινώσκει περὶ

τῆς γραφῆς «αὐτοῦ». Τοῦτο δὲ εἶναι λαμπρὸν παράδειγμα τῆς ἐνεργείας παρασυνείδησις, τὸ ὁποῖον διαφέρει ἀπὸ τὰ πρότερον ἐκτεθέντα μόνον κατὰ τοῦτο, ὅτι τὸ πρωτεύον πρόσωπον τῶρα μὲν εἶναι ὁμαλὸν ἐν ἐργηγόρσει ἐγώ, ἐν ἐκείνοις δὲ τοῖς παραδείγμασι ἦτο ἐγὼ ἐν ὑπνώσει διατελοῦν.

Αὐτόματος ἐνεργεια δύναται νὰ ἐμφανίζεται καὶ κατὰ τοὺς διχασμοὺς συνειδήσεως. Ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ βέβαια τὸ Β εἶναι ὡς πρὸς τὸ Α ὑποσυνείδητον, τὸ πολὺ—πολὺ δὲ ἐπιτρέπεται νὰ καλῆται λανθανόντως παρασυνείδητον. Τυχούσης ὁμως εὐκαιρίας ἐπιτελεῖ συγχρόνως καὶ τὸ Β δευτερευούσας πράξεις, καθ' ὃν χρόνον πράττει τὸ Α. Κατὰ τὰς στιγμὰς δὲ ταύτας τὸ Β εἶναι ἐνεργεία παρασυνείδητον.

Περὶ τῆς αὐτομάτου ἐνεργείας τῶν καλουμένων «διαμέσων» προσώπων (Medium) θέλομεν ὁμιλήσει βραδύτερον.

6. Ὑποσυνείδησις ἢ ὑποσυνείδητον (Unterbwusstein).

Πρὶν ἢ ἐξετάσωμεν τὴν τελευταίαν βᾶσιν τῆς παρασυνείδησις, ἃς εἶπωμέν τινα περὶ τῆς **ὑποσυνείδησις**. Ἡ τελικὴ δὲ ἡμῶν ἀνάλυσις κατόπιν θέλει συμπεριλάβει ὁμοῦ ἀμφοτέρω τὰ φαινόμενα ταῦτα.

Κατὰ πρῶτον εὐρίσκομεν ὑποσυνείδησιαν ἐν τῇ ὑπνώσει. Διότι ἡ ἀρνητικὴ ψευδαισθησία δύναται νὰ κατανοηθῇ μόνον διὰ τῆς εἰκασίας, ὅτι «τίς» ἐμποδίζει τὸ ὑπνωτισμένον κύριον πρόσωπον νὰ βλέπῃ ὅ,τι βλέπει, καὶ ὅτι ὁ τίς οὗτος εἶναι ἐγὼ τι· διότι οὗτος, καθὼς γινώσκομεν, δύναται αὐτομάτως ἔργα νὰ ἐκδηλοῦται.

Καὶ κατὰ τὴν μεθυπνωτικὴν ὑποβολὴν ἐνεργεῖ ἀσυνείδητός τις τίς· καὶ οὗτος δὲ εἶναι ἐγὼ τι· διότι δύναται νὰ δοῦν αὐτομάτως, ἐξ οὗ βεβαίως συνάγομεν, ὅτι οὗτος καὶ ἄλλως ὑπάρχει ὡς ἐγώ. Οὗτος δὲ δίδει εἰς τὸ κύριον πρόσωπον σημεῖόν τι περὶ τοῦ τι καὶ πότε ὀφείλει τοῦτο νὰ πράξῃ.

Εἰς μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν, δηλαδὴ κατὰ τὴν ἀρνητικὴν ψευδαισθησίαν, τὸ ὑποσυνείδητον πρόσωπον συνδέεται πρὸς ὑπνω-

τισμένον τι ἀνώτερον ἐγώ· εἰς δὲ τὴν δευτέραν πρὸς τι ἐν ὁμαλῇ καταστάσει διατελοῦν ἐγώ.

Ὑποσυνείδητα φαινόμενα ἀναφαίνονται πολλάκις καὶ κατὰ τὸν διχασμόν. Ἡ μὴ ὁμαλὴ κατάστασις Β δύναται νὰ εἶναι ὑποσυνείδητος ὡς πρὸς τὴν ὁμαλὴν Α, οὐδέποτε δὲ συμβαίνει τὸ ἀντίστροφον. Ἐνίοτε δὲ πρὸς ἀμφοτέρω ὑπάρχει ὑποσυνείδητόν τι Γ.

Διὰ δύο λόγους ἐπιτρέπεται ἐνταῦθα νὰ κάμνωμεν λόγον περὶ γνησίου ὑποσυνειδήτου «ἐγώ», περὶ alter ego. Πρῶτον δηλαδὴ διότι τὸ πρόσωπον Β ἐπ' εὐκαιρίας ἔργῳ ἐκδηλοῦται αὐτομάτως καὶ ἐκτελεῖ δευτερευούσας πράξεις διαρκούσης τῆς καταστάσεως Α. Δεύτερον δὲ διότι ἡ κατάστασις Β γινώσκει βραδύτερον, ὅταν γίνῃ πρωτεῦον πρόσωπον, τὶ ἔχει κάμει αὐτομάτως, καθ' ὃν χρόνον ἐπρώτευσεν τὸ πρόσωπον Α.

Φαίνεται δὲ μάλιστα, ὡς ἐὰν ἡ κατάστασις Β, καθ' ὃν χρόνον εἰσέτι λανθάνει, γινώσκει πᾶν ὅ,τι συμβαίνει εἰς τὴν κατάστασιν Α καθ' ὃν χρόνον αὕτη (ἢ Α) εἶναι εἰσέτι τὸ πρωτεῦον ἐγώ, καὶ δὴ γινώσκει τὸ Β τὰ ἐν Α συμβαίνοντα ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς γνώσεως περὶ ἀλλοτρίας γνώσεως (σελ. 161). Διότι τὸ Β θεωρεῖ τὸ Α ὡς ἕτερόν τι πρόσωπον, τὸ ὁποῖον πολλάκις ἀπροκαλύπτως μισεῖ. Τὸ αὐτὸ δὲ ἰσχύει καὶ περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Γ, ὅσάκις ὑπάρχει, πρὸς τὸ Α καὶ Β.

Τὰ συμπλέγματα ὅμως τοῦ Φροῦδ καὶ τοῦ Κουὲ εἶναι μὲν ὑποσυνείδητα *τινά*, ἀλλ' οὐχὶ ἐγώ.

7. Ἡ φύσις τῆς παρασυνειδησίας καὶ τῆς ὑποσυνειδησίας

Ἄλλὰ ἡ λοιπὸν μᾶς λέγουσι περὶ τῆς κατασκευῆς τῆς ψυχῆς τὰ φαινόμενα τῆς παρασυνειδησίας καὶ τὰ τῆς ὑποσυνειδησίας περιλαμβανομένων πάντων τῶν ἐν αὐταῖς ἐπὶ μέρους γεγονότων καὶ δὴ ἰδίᾳ καὶ τῆς παραδόξου ἐκείνης γνώσεως, ἢ ὁποῖα φέρει τὴν μορφήν τῆς γνώσεως περὶ ξένης γνώσεως;

Ἡ εὐρύτης τῆς μνήμης, ἢ ὁποῖα ἐν τῇ ὑπνώσει εἶναι τόσον συνήθης, δὲν ὑφίσταται κατὰ τὸν διχασμόν· οὔτε τὸ πρόσωπον Γ, οὔτε τυχὸν ὑπάρχον πρόσωπον Γ εἶναι ὑπνωτισμένα ἐγώ.

Παρασυνειδησία ἄρα καὶ ὑποσυνειδησία δὲν εἶναι ἀναγκαίως συνδεδεμένα μετὰ τῆς εὐρύτητος ἐκείνης τῆς μνήμης, καίτοι δυνατόν ἴσως ποτὲ νὰ συμβαίῃ καὶ τοῦτο· διότι ὑποσυνείδητόν τι ἐγώ δυνατόν βέβαια νὰ εἶναι ὑπνωτισμένον, ὡς συμβαίνει ἐν ταῖς ἄρνητικαῖς ψευδαισθησίαις, ἔνθα θὰ ἠδύνατό τις νὰ καλέσῃ αὐτὸ ὑπνωτικόν, καὶ ἐν τῇ μεθυπνωτικῇ ὑποβολῇ.

Ὑποσυνείδητόν τι δὲ ἐγώ *δὲν* εἶναι ἡ *ψυχή* ἐν τῇ ἀσυνείδητῳ αὐτῆς ὁλότῃ· ἀλλ' εἶναι κατὰ τὴν σύστασιν αὐτοῦ μᾶλλον ἐγώ, οἷον τὸ ὁμαλῶς ἔχον, καθ' ἀκολουθίαν λίαν περιορισμένον ἐγώ.

Ἄλλ' ὑποσυνείδητόν τι ἐγώ εἶναι πάντως ὀλιγότερον περιορισμένον τοῦ Α ἐγώ τοῦ διχασμοῦ τῆς συνειδήσεως· διότι τὸ ὑποσυνείδητον ἐγώ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ τοῦ διχασμοῦ Α ἐγώ, ἐὰν γίνῃ ὡς πρόσωπον Β ἀνώτερον ἐγώ, γινώσκει περὶ πάντων τῶν ἐμπειριῶν τοῦ συντρόφου αὐτοῦ, εἰ καὶ ἡ γνῶσις αὕτη φέρει τὴν παράδοξον ἐκείνων «δραματικὴν» μορφήν.

Ἐπιπολαίως ἐξετάζων τὸ πρᾶγμα θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἔλθῃ εἰς τὸν πειρασμόν νὰ εἴπῃ, ὅτι κατὰ τὰ φαινόμενα τοῦ διχασμοῦ τὸ πρόσωπον Β, καθ' ὃν χρόνον ἐνεργεῖ τὸ πρόσωπον Α, κοιμᾶται καὶ ὄνειρεύεται περὶ τῶν ἐμπειριῶν αὐτοῦ. Ἄλλ' ὅμως ἡ γνώμη αὕτη θὰ ἦτο πεπλανημένη· διότι δὲν ὄνειρεύεται τις, καθ' ὃν χρόνον ἔχει εὐδιάτακτα συνειδητὰ περιεχόμενα, καὶ ἂν ταῦτα ἔχουν ἀλλόκοτον μορφήν.

Ὅτι τὸ πρόσωπον Β ὄνειρεύεται, δυνάμεθα νὰ λέγωμεν μόνον, ἐὰν τὸ Β εἶναι τὸ πρωτεῦον πρόσωπον καί, καθ' ὃν χρόνον εἶναι πρωτεῦον, τῷ ὄντι κοιμᾶται ὁμαλῶς. Ὁ Morton Prince ἀνεκάλυψε τὸ παράδοξον γεγονός, ὅτι ἡ κατάστασις Α καὶ ἡ κατάστασις Β προσώπου τινὸς πάσχοντος διχασμόν δύνανται ἐν τῇ ὑπνώσει νὰ ἀποτελέσουν τὸ αὐτὸ πρόσωπον. Τὸ ὑπνωτισμένον δὲ τοῦτο πρόσωπον, τὸ ὁποῖον ἄρα συσχετίζεται καὶ πρὸς τὸ Α ἐγώ καὶ πρὸς τὸ Β ἐγώ, γινώσκει πάντα τὰ κατὰ τὸν ἐν ἐγρηγόρσει βίον τοῦ Α καὶ τοῦ Β, εἰ καὶ ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς γνώσεως περὶ ξένης γνώσεως, γινώσκει δὲ καὶ τὰ ὄνειρα ἀμφοτέρων. Δυνατόν δὲ ἴσως νὰ ἀποβῇ νέον πρόσωπον Γ καὶ νὰ διάγῃ ἰδικόν του βίον, καθ' ὃν διακρίνεται κατὰ τὸν «χαρακτήρα» καὶ

τοῦ Α καὶ τοῦ Β· διαφυλάττει δὲ πρὸς τούτοις πᾶσαν τὴν ἑαυτοῦ γνῶσιν περὶ τοῦ βίου τοῦ Α καὶ τοῦ Β, ἢ ὁποία φέρει πάντοτε τὴν παράδοξον ἐκείνων δραματικὴν μορφήν, ὡς εἶαν τὸ Α καὶ τὸ Β ἦσαν ξένα πρόσωπα.

8. Σύνοψις.

Μέλλοντες δὲ τώρα νὰ συνοψίσωμεν πάντα, ὅσα μέχρι τοῦδε ἐμάθομεν περὶ τῶν διαφορῶν καταστάσεων τῆς ψυχῆς, πάντα λοιπόν, ὅσα, διὰ νὰ ὁμιλήσω κατὰ τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ συμβοῦν καὶ εἰς σὲ καὶ εἰς ἐμέ, δικαιούμεθα νὰ κάμωμεν λόγον περὶ τῶν ἐξῆς ἑτεροιώσεων τῆς ψυχῆς :

I. Τὸ ἐν ἐγρηγόρσει ἐγώ.

II. Τὸ ὄνειρευόμενον ἐγώ.

III. Τὸ ὑπνωτισμένον ἐγώ.

IV. Τὸ ὑπνωτισμένον ἐγώ ὡς παρασυνειδησία ἢ ὑποσυνειδησία ὡς πρὸς τὸ I (μεθυλνωτικὴ ὑποβολή).

V. Τὸ ὑπνωτικὸν ἐγώ ὡς παρασυνειδησία ἢ ὑποσυνειδησία ὡς πρὸς τὸ III. (ἄρνητικὴ ψευδαισθησία).

VI. Τὸ ἐν ἐγρηγόρσει ἐκ διχασμοῦ ἐγώ Α ἐναλλασσόμενον μὲ ἕτερόν τι ἐκ διχασμοῦ ἐγώ ἐκλαμβανόμενον ὡς alter ego.

VII. Τὸ αὐτὸ ὄνειρευόμενον.

VIII. Τὸ αὐτὸ ὑπνωτισμένον.

IX. Τὸ ἀνώμαλον ἐκ διχασμοῦ ἐγώ Β ἐν ἐγρηγόρσει ἐναλλασσόμενον δὲ μὲ τὸ VI.

X. Τὸ αὐτὸ ὄνειρευόμενον.

XI. Τὸ αὐτὸ ὑπνωτισμένον.

XII. Τὸ αὐτὸ παρασυνειδήτων ἢ ὑποσυνειδήτων ὡς πρὸς VI.

XIII. Τρίτον ἐκ διαιρέσεως τῆς συνειδήσεως παραγόμενον ἐγώ (πρόσωπον Γ) ἐναλλάξ ἐμφανιζόμενον μὲ τὸ VI καὶ IX, γινώσκον δὲ πάντα τὰ συνειδητὰ φαινόμενα καὶ πάντα τὰ ὄνειρα ἀμφοτέρων, ὡς εἶαν ταῦτα ἦσαν ἕτερα πρόσωπα.

XIV. Τὸ αὐτὸ ὑπνωτισμένον· τοῦτο δὲν εἶναι, ὡς γνωστόν, καὶ ἡ ὑπνωτικὴ κατάσταση τοῦ VI τὸ IX.

XV. Τὸ αὐτό, παρασυνειδήτων ἢ ὑποσυνειδήτων πρὸς VI ἢ IX.

Ἐὰν καλέσωμεν *πρωτεύον ἐγώ* τὸ ἐγώ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον *δεσπόζει* καθ' ὄρισμένον τινὰ χρόνον, δυνάμεθα νὰ λέγωμεν, ὅτι ὑπάρχει διαδοχὴ διαφορῶν ἑτεροιώσεων πρωτεύοντος ἐν γένει ἐγώ, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ γνωστοτάτη εἶναι ἡ ἐναλλαγὴ τῶν I καὶ II, τουτέστιν ἡ ἐναλλαγὴ τοῦ ἐν ἐγρηγόρσει καὶ τοῦ ὄνειρευομένου ὁμαλοῦ ἐγώ.

Ἄλλ' αἱ καταστάσεις III (ὑπνωτισμένον ἐγώ), VI (ἐκ διχασμοῦ κατάστασις Α), VII (τὸ αὐτὸ ὄνειρευόμενον), VIII (τὸ αὐτὸ ὑπνωτισμένον), IX (ἐκ διχασμοῦ κατάστασις Β), X (τὸ αὐτὸ ὄνειρευόμενον), XI (=VIII κατὰ Morton Prince, τουτέστι τὸ αὐτὸ ὑπνωτισμένον), XIII (ἐκ διαιρέσεως κατάστασις Γ) δύνανται καὶ ἀναμεταξύ των νὰ ἐναλλάσσονται ὡς κύρια ἐγώ.

Τὸ πρῶτον ἄρα πόρισμα ἡμῶν εἶναι, ὅτι ὑπάρχει κατὰ τὸν *τρόπον*, ὡς δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, μεγάλη ποικιλία πρωτευόντων ἐγώ. Ὁ τρόπος δὲ οὗτος ὀφείλει κατ' ἀνάγκην νὰ διατελῇ ἐν ὄρισμέναις ἀγώστοις ἀναφοραῖς πρὸς τὴν κατασκευὴν τῆς ψυχῆς, ἀναφοραῖς, αἱ ὁποῖαι ἐπιδρῶν ἐπὶ τοῦ μέρους ἐκεῖνου τῆς ψυχῆς, τὸ ὁποῖον ὡς ἐγώ γινώσκει περὶ ἑαυτοῦ ἀμέσως.

Πᾶς δὲ τρόπος εἶναι συγχρόνως τοιοῦτος, ὥστε δύναται νὰ συνοδεύεται ὑπὸ τινος *δευτερεύοντος* ἐγώ, τὸ ὁποῖον εἶναι γνήσιον ἐγώ, ἢ τοῦλάχιστον ὑπὸ δυναμικῶν τινων ἀποσπασμάτων τοῦ περιεχομένου, ὑπὸ τῶν συμπλεγμάτων δηλαδὴ τοῦ Φροῦδ καὶ τοῦ Κουέ. Τὰ δευτερεύοντα δὲ ταῦτα ἐγώ δύνανται νὰ εἶναι γνήσια παράλληλα ἐγώ καὶ νὰ ἐκτελοῦν παραλλήλως εἰς τὸ αὐτὸ σῶμα πράξεις, ἢ εἶναι λανθάνοντα ἐγώ, τὰ ὁποῖα ἐπιδρῶν δυναμικῶς ἐπὶ τοῦ πρωτεύοντος ἐγώ καὶ κατὰ τὴν ἔννοιαν ταύτην καλοῦνται κατώτερα ἐγώ.

Ἡ σύγχρονος ὑπαρξίς ἐνὸς πρωτεύοντος ἐγώ καὶ ἐνὸς δευτερεύοντος φαίνεται διδάσκουσα, ὅτι ἡ κατασκευὴ τῆς ψυχῆς κατὰ τὸν τρόπον ἄγνωστον ἐν ταῖς λεπτομερείαις δύναται νὰ χωρίζεται εἰς μέρη ἢ τμήματα, ἕκαστον ἐκ τῶν ὁποίων ἔχει εἰς τὴν διάθεσίν του μέρος μόνον τοῦ περιεχομένου τῆς μνήμης. Διότι τὰ μνημονικὰ περιεχόμενα τοῦ πρωτεύοντος καὶ τοῦ δευτερεύοντος ἐγώ

ἀσφαλῶς διαφέρουν ἀναμεταξύ των, καθόσον τὸ εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ πρωτεύοντος ἐγὼ ὑπάρχον εἶναι περιορισμένον, ἐνῶ τὸ περιεχόμενον τοῦ δευτερεύοντος ἐγὼ δύναται ἐπ' εὐκαιρίας νὰ εἶναι πλήρες. Ὑπάρχει ἄρα ἐνταῦθα τοῦλάχιστον ἐν ἀπόσπασμα μνήμης, πολλάκις δὲ μάλιστα δύο· καὶ ἐὰν δὲ ἐν μόνον τοιοῦτον ἀπόσπασμα ὑπάρχη, ἦτοι τὸ εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ πρωτεύοντος ἐγὼ Α ὄν, ἐνῶ τοῦναντίον τὸ δευτερεῦον ἐγὼ κατέχει ἐντελῶς ὅλον τὸ περιεχόμενον τῆς μνήμης, μόλα ταῦτα καὶ ἡ μνήμη τούτου ἔχει τὴν παραδόξον ἐκείνην μορφήν, ἡ ὁποία εἶναι γνωστὴ εἰς ἡμᾶς ὡς γνῶσις ἔχουσα τὴν μορφήν τῆς γνώσεως, περὶ ξένης γνώσεως, καὶ τὴν ὁποίαν ἔχομεν ἤδη γνωρίζει κατὰ τὴν ἀνάλυσιν τῶν ὄνείρων.

Πᾶν εἶδος τοῦ ἐγὼ ἐξαιρέσει τοῦ ἐν ὁμαλῇ ἐγρηγόρει ἐγὼ ἐμφανίζεται ὡς «ἀνώμαλον», καίτοι καὶ τὸ ἐν ἐγρηγόρει ἐγὼ εἶναι ἑλλιπὲς ἐν συγκρίσει πρὸς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον θὰ ἠδυνάμεθα νὰ καλέσωμεν ψυχικὸν ἐγὼ. Τὸ ἐγὼ δὲ τοῦτο τῆς ψυχῆς εἶναι βεβαίως κατὰ τὰ ἰδιαίτερα αὐτοῦ γνωρίσματα ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς, ἐκτὸς ἐάν, καθὼς νομίζει ὁ Kohnstamm, ἀποκαλύπτεται ἐν τῇ βαθυτάτῃ ὑπνώσει.

Τὸ πάντων δὲ παραδοξότατον εἶναι ἡ δυναμικὴ πρὸς ἄλληλα σχέσις δύο συνυπαρχόντων ἐγὼ, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ μὲν ἐν εἶναι ἄνωτέρα, τὸ δὲ ἕτερον κατωτέρα συνείδησις. Τὸ ἕτερον τῶν ἐγὼ τούτων ἀσφαλῶς οὐδὲν γινώσκει περὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ περὶ τῶν συνειδητῶν φαινομένων τοῦ ἕτερου, ἐὰν δὲ τὸ ἕτερον τοῦτο γινώσκῃ περὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ περὶ τῶν συνειδητῶν φαινομένων ἐκείνου, πάντως γινώσκει ταῦτα μόνον, ὡς ἐὰν ἐκεῖνο ἦτο τις «ξένος».

Πῶς ἄρα γε συμβαίνει, ὥστε νὰ ὑπάρχουν ἐνταῦθα δύο πεδία τῆς γνώσεως συνηνωμένα ἢ δι' ἀμοιβαίας ἀγνοίας, ἢ διὰ μονομεροῦς ἀγνοίας ἢ ἀλλοτριότητος; Πῶς δὲ συμβαίνει νὰ ὑπάρχουν ταῦτα ἐν τῇ αὐτῇ ψυχῇ, αἱ δὲ ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς αὐτὰ ζῶναι τῆς ψυχῆς — (διότι τὰ ἐγὼ καθ' ἑαυτά, ὡς γνωστόν, *δὲν ἐνεργοῦν*) — μόλα ταῦτα, τοῦλάχιστον εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν, νὰ δύνανται πρὸς τούτοις νὰ συνδέωνται πρὸς ἀλλήλας αἰτιωδῶς;

9. Ἡ δύναμις τοῦ ἐγκεφάλου

Ἐπιδορᾷ ἄρα γε ἐπὶ τῶν φαινομένων τούτων ὁ ἐγκέφαλος; Δὲν γνωρίζομεν. Ἀλλὰ γινώσκομέν τινα περὶ ἄλλων περιπτώσεων, κατὰ τὰς ὁποίας ὑπάρχουν *πολλὰ* ὄντα ἀντὶ τοῦ προσδοκωμένου ἑνός. Ἐνταῦθα δηλονότι ἔχω ὑπ' ὄψει μου τὰ ἐμβρυολογικὰ πειράματα, τὰ ὁποῖα ἐξετέλεσα ἐγώ: Ἐὰν δηλ. τις ἀποχωρήσῃ ἀπ' ἀλλήλων τὰ δύο ἢ τὰ τέσσαρα πρῶτα κατὰ τὴν διαυλάκωσιν ἀναφαινόμενα κύτταρα τοῦ θαλασσίου ἐχίνου ἢ θαλασσίου ἀστέρος, λαμβάνει τελείως ἀνεπτυγμένα ἐνόργανα ὄντα ἰσάριθμα πρὸς τὰ ἀπομονωθέντα κύτταρα. Ἄλλ' εἰς πᾶν ἐνόργανον ὄν ἀνήκει μία ψυχὴ· ἐὰν δὲ τις ἴσως δὲν ἐπιθυμῇ νὰ κάμῃ λόγον περὶ τῆς «ψυχῆς» θαλασσίου ἐχίνου, ἀρκεῖ νὰ φαντασθῇ, ὅτι τὸ πείραμα γίνεται ἐπὶ ἀνθρωπίνου ὄραριου.

Βλέπομεν ἄρα ἐνταῦθα πόσα ἐγὼ καὶ ψυχαὶ εἶναι συνδεδεμένα με ὄρισμένον ποσόν τι ὕλης, τὸ ὁποῖον *ἄθικτον* παραμείναν ἤθελε παραγάγει ἐν μόνον ἐνόργανον ὄν καὶ *μίαν* ψυχὴν. Τὰ πράγματα βέβαια ἐνταῦθα δὲν ἔχουν ὅλως κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθ' ὃν ἔχουν εἰς τὰ καθαρῶς ψυχολογικὰ ἡμῶν φαινόμενα· διότι, ὡς γνωστόν, κατὰ μὲν τὰ ἐμβρυολογικὰ πειράματα ὑπάρχουν ἰσάριθμα ἐγὼ καὶ ψυχαὶ, ἐνῶ ψυχολογικῶς ὑπάρχει μία ψυχὴ, πολλὰ δὲ ἐγὼ. Πάντως ὅμως τὸ ἐμβρυολογικὰ πορίσματα δεικνύουν εἰς ἡμᾶς, ὅτι τὸ δυνάμει ἐν ψυχικῶς δύναται νὰ γίνῃ ἐνεργεῖα πολλὰ κατὰ τοὺς ἐκάστοτε ὑλικοὺς ὄρους.

Ἐντεῦθεν θὰ ἠδύνατό τις ἴσως νὰ συμπεράνῃ, ὅτι ὄροι ὑλικοὶ ἀσκοῦν ἐπιρροὴν τινα καὶ ἐπὶ τῶν φαινομένων τοῦ ψυχικοῦ διχασμοῦ, ὄροι, οἱ ὁποῖοι, ὡς εἰκός, θὰ ἀπεδίδοντο εἰς τὸν ἐγκέφαλον. Τούτου δὲ οὕτως ἔχοντος, ἀνωμαλίαι ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ θὰ ἦσαν ἢ αἰτία ἀνωμαλιῶν ἐν τῇ συστάσει τῆς ψυχῆς, καθὼς ἴσως συμβαίνει καὶ εἰς τὴν συνήθη παραφροσύνην. Γενικαί γνῶμαι οὐδόλως ὠφελούν ἡμᾶς βέβαια ἐν ταῖς ἐρευναῖς ἡμῶν ταύταις, ἀλλ' οὐδὲν ἕτερον ἔχομεν νὰ προσφέρωμεν πλὴν αὐτῶν.

Ἄλλ' ἐὰν καὶ καθ' ὑπόθεσιν παραδεχθῶμεν, ὅτι ὁ ἐγκέφαλος ἀσκεῖ ἐπίδρασίν τινα, εἰς ἡμᾶς ἄγνωστον, κατὰ τὴν ὑπνωσιν, κατὰ τὴν ὑποσυνειδησίαν, κατὰ τὸν διχασμὸν κλπ. *δὲν* θέλομεν βέβαια

νά ἰσχυρισθῶμεν διὰ τῆς ὑποθέσεως ταύτης, ὅτι τὸ *οὐσιώδες* εἰς πάντα ταῦτα τὰ πράγματα εἶναι τὰ ἐγκεφαλικά φαινόμενα· ἀλλὰ, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑποθέσῃ τις, ὅτι οἱ παράγοντες τῆς ψυχῆς λαμβάνουν παρὰ τοῦ ἐγκεφάλου δεδομένα τινὰ καὶ ὅτι δρῶσιν ἀνωμάλως, ἐάν ποτε τὰ δεδομένα ταῦτα ποικίλλουν καθ' ὄρισμένον ποσόν.

Λάβωμεν π. χ. τὰ δύο σημαντικώτατα φαινόμενα: τὴν ἐπίδρασιν δηλαδὴ τῆς ὑποσυνειδησίας καὶ τὴν γνῶσιν τὴν ἔχουσαν τὴν μορφήν τῆς γνώσεως περὶ ἀλλοτρίας γνώσεως. Τὰ πράγματα ταῦτα ἀναμφιβόλως ἔχουν τὸν βαθύτατον αὐτῶν λόγον ἐν τῇ ἀχώρῳ τῆς ἀσυνειδήτου ψυχῆς συστάσει. Ἡ μονομερὴς ἀγνοία ἐνταῦθα εἶναι συνηνωμένη μὲ μονομερῆ γνῶσιν ἔχουσαν ὅμως τὴν μορφήν τῆς ἀλλοτριότητος· ὁ δὲ ἀλλότριος ὑφίσταται πολλάκις ἐντελῶς ἐχθρικήν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἐτέρου ἐκείνου, ὁ ὁποῖος γινώσκει αὐτόν. Πάντα ταῦτα ἀναφέρονται εἰς τὴν συνείδησιν καὶ συμβαίνουν ἐν *μιαῖ* ψυχῇ. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὠνομάσαμεν ἀπλήν μνήμην (σελ. 157), εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μόνον εἰς ἀμφοτέρας ταύτας τὰς καταστάσεις, καθὼς δεικνύει π.χ. ἡ ὑπ' αὐτῶν ἀμφοτέρων γνῶσις τῆς γλώσσης.

Ἄλλὰ διατὶ τὸ μὲν Α εἶναι ἀνίκανον νὰ ἔλθῃ εἰς σχέσιν τινὰ μὲ τὰ ἰδιαίτερα συνειδητὰ φαινόμενα τοῦ Β, ἐνῶ τὸ Β δύναται νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφήν μὲ τὰ τοῦ Α, εἰ καὶ βεβαίως, ἐν τῇ παραδόξῳ ἐκείνῃ δραματικῇ μορφῇ; Ἐξήγησιν τινὰ τῶν φαινομένων τούτων δύναται ἴσως νὰ δώσουν διαταραχαὶ τῶν λειτουργιῶν τοῦ ἐγκεφάλου ἀκριβῶς, καθ' ὃν τρόπον διαταραχαὶ τῆς ὕλης ἐρμηνεύουν π.χ. τὴν ὑπεραναγέννησιν παρὰ πᾶσαν θεωρίαν περὶ τῆς ζωτικῆς ἀρχῆς.

Θεωρητικῶς τὸ πρᾶγμα ἔχει ἐνταῦθα καθ' ὁμοιότατον καὶ πρότερον τρόπον: Ἡ μνήμη δηλαδὴ ἀσφαλῶς δὲν εἶναι «δεξιότης» τοῦ ἐγκεφάλου· ἀλλ' ἐπειδὴ αὕτη δὲν ἐνεργεῖ καθ' ἀπόλυτον τελειότητα, ἀνάγκη νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὰς ἑλλείψεις αὐτῆς, ὅτι προέρχονται ἐξ ἀτελειῶν τῆς ὕλης. Ἡ κοινὴ παραφροσύνη ὡς γνωστόν, πρότερον τὴν αὐτὴν ἀπήτησεν ἐρμηνείαν, ἐάν τις δὲν θέλῃ νὰ παραδεχθῇ, ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ νοσῇ ἡ ψυχὴ. Τώρα δὲ ἀνωμαλία, ἴσως δὲ μάλιστα ἀπλαῖ ἑτεροιώσεις τοῦ ἐγὼ ὁδηγοῦν

εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα, ἀφοῦ βέβαια δὲν δυνάμεθα εὐλόγως νὰ φαντασθῶμεν, τίνι τρόπῳ ἡ ψυχὴ δύναται ἐξ ἑαυτῆς νὰ μεταβάλλῃ τὸ ἐγὼ.

Ἄλλ' ἐπαναλαμβάνομεν ἀκόμη μίαν φορὰν, ὅτι καὶ ἂν ἦτο δυνατόν νὰ εἰσδύσωμεν εἰς τὰ καθέκαστα τοῦ ζητήματος τούτου πολὺ βαθύτερον, παρ' ὅσον δυστυχῶς εἶναι δυνατόν, ὅμως δὲν θὰ ἐπετρέπετο εἰς ἡμᾶς νὰ νομίζωμεν, ὅτι διχασμός, ὕπνωσις, ὄνειρον, συσσυνηδυσία καὶ ὑποσυνειδησία ἔχουν τὸν κύριον αὐτῶν οὐσιώδη λόγον ἐν τῇ συστάσει τοῦ ἐγκεφάλου· ὁ ἐγκέφαλος ἐπιδρᾷ μόνον ἐπὶ τῆς συστάσεως τῆς ψυχῆς. Ἴσως δὲ θὰ ἠδύνατό τις ἐνταῦθα νὰ κάμνῃ χρῆσιν καὶ τῆς ἐννοίας τῆς ρυθμίσεως (Regulation) ἢ ὁποία ἐν τῇ βιολογίᾳ εἶναι τόσον σπουδαία· οὕτω δὲ ἡ ψυχὴ καθ' αὐτὴν ἤθελε μὲν λαμβάνει δεδομένα παρὰ τοῦ ἐγκεφάλου, ἐξ αὐτῶν δὲ ἤθελε κάμνει ὅ,τι ἄριστον δύναται νὰ κάμνῃ.

10. Γενικὰ περὶ μνήμης καὶ ἀναμνήσεως.

Καλὸν φαίνεται νὰ συνοψίσωμεν ἀκόμη μίαν φορὰν πάντα, ὅσα, ἐρευνῶντες τὸν ὁμαλὸν καὶ τὸν ἀνώμαλον ψυχικὸν βίον, ἔχομεν μάθει περὶ *ἀναμνήσεως* καὶ περὶ *μνήμης*.

1. Λέγοντες *ἀνάπλασιν* ἐννοοῦμεν, ὅτι γίνεται πάλιν συνειδητόν τι, τὸ ὁποῖον ἔχει γίνεαι ἄλλοτὲ ποτε πρότερον συνειδητόν. Ἡ λέξις ἄρα ἀνάπλασις φαίνεται νὰ σημαίῃ γεγονός τι, χωρὶς καθ' ἀρχὰς νὰ μεριμνῶμεν περὶ τῆς φύσεως αὐτοῦ. Τὸ γενόμενον δὲ ποτε πρότερον συνειδητόν, τὸ ὁποῖον πάλιν κατόπιν εἶναι συνειδητόν, δύναται νὰ εἶναι στοιχεῖόν τι, σύνθετόν τι φαινόμενον ἢ σύνθετον ἐκ συνθέτων. Εἶναι δ' εἰς ἡμᾶς γνωστόν, ὅτι πᾶσα ἀνάπλασις, ἀκριβέστερον ἐξεταζομένη, εἶναι δημιουργία· διατηροῦμεν ὅμως τὴν συνήθη ταύτην λέξιν, διότι βέβαια κατὰ τὰ γενικά, εἰ καὶ οὐχὶ κατὰ τὰ ἀτομικά, γνωρίσματα τοῦ γεγονότος τούτου τῷ ὄντι γίνεται *ἀνά» πλασις*.

Τὸ δυνάμενον νὰ παράγῃ ἀναπλάσεις ἔχει δύναμιν ἀναπλαστικήν. Τὴν *δύναμιν* δὲ ταύτην, περιλαμβανομένης καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ διαφυλάττειν, ἢ ὁποία συνυπάρχει μετ' ἐκείνης,

ὀνομάσαμεν συντόμως «*μνήμην*». Τῶν ἐρευνῶν ἡμῶν δὲ συμπέρασμα ὑπῆρξεν, ὅτι «ἐγώ» μὲν οὐδεμίαν ἔχω μνήμην, ἀλλ' ὅτι μόνον λαμβάνω συνειδητῶς πείραν ἀναπεπλασμένων φαινομένων. Λέγομεν δὲ: «ἐνθυμοῦμαι» καὶ καλοῦμεν συντόμως *ἀνάμνησιν* τὸ *ἔχειν συνειδητὰ* ἀναπεπλασμένα φαινόμενα. Νομίζω δέ, ὅτι γινώσκω, πότε λαμβάνω πείραν ἀναπεπλασμένου τινὸς (οὐχὶ δὲ πρωτοτύπου)· διότι τὸ ἀναπεπλασμένον ἔχει ἐφ' ἑαυτοῦ τὸν τόνον τοῦ «ἤδη προῦπάρξαντος», ἀνευ ἢ μετ' εἰδικοῦ τόνου «*τότε*». Πλὴν δὲ τῶν περὶ τὴν χρονολογίαν σφαλμάτων, εἶναι βεβαίως δυνατὴ καὶ ἡ πλάνη τοῦ ὑπολαμβάνειν τι ὡς ἀναπεπλασμένον, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν γένεσιν αὐτοῦ κρινόμενον ἐν γένει δὲν εἶναι τοιοῦτον (Fausse reconnaissance).

Μνήμην μὲν ἔχει κατὰ τὰ εἰρημένα ἡ *ψυχὴ*, ἀνάμνησιν δὲ *ἔχω ἐγώ*.

Κατανόησις δὲ τῆς φύσεως τῆς μνήμης, ἦτοι τῆς ἀναπλαστικῆς δυνάμεως τῆς ψυχῆς, δυνατόν νὰ προέλθῃ μόνον ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀναπλάσεως, ἦτοι ἐκ τῆς σπουδῆς τῶν ἀναμνήσεων· διότι μόνον αὗται εἶναι *ἀμέσως* συνειδηταί. Κατὰ ταῦτα ὅλη ἡ περὶ τῆς μνήμης διδασκαλία εἶναι «*θεωρία*», ὅλη δέ, ἔξ ἧς αὕτη ἀφορμᾶται, εἶναι αἱ ἀναμνήσεις.

Κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην τοῦ πράγματος ἔννοιαν ἀμέσως προσιτὴ εἰς ἐμὲ προδήλως εἶναι μόνον ἡ «*ἰδική μου*» μνήμη. Θεωρῶ ὅμως διηκρινισμένην καὶ ἠτιολογημένην τὴν ἔννοιαν: «Τὸ παρ' ἐτέρω τινὶ συνειδητόν». Διὰ τοῦτο δύναμαι νὰ ἐρευνῶ «τὴν μνήμην» ἀφορμώμενος καὶ ἐκ τῶν ὁμολογιῶν καὶ τῶν πράξεων ἄλλων ἀνθρώπων.

Ἐκ δὲ τῆς μελέτης πάντων τῶν προσιτῶν εἰς ἐμὲ ἀναμνήσεων, καὶ τῶν ἰδικῶν μου καὶ τῶν ἀλλοτρίων, αἱ ὁποῖαι, καθὼς εἴπομεν, εἶναι πάντοτε ἡ μόνη ἀμέσως δεδομένη ὅλη τῆς ἐρεῦνης, συνάγεται, ὅτι ἡ μνήμη δύναται νὰ ἐκδηλώνεται κατὰ τρόπον *ποικιλώτατον*. Κινεῖται δὲ μάλιστα ἡ ποικιλία αὕτη τῶν ἐκδηλώσεων τῆς μνήμης ἐπὶ διαφόρων ὁδῶν.

2. Ἐὰς διακρίνωμεν *πλοῦτον, σαφήνειαν καὶ ἀξιοπιστίαν* τῆς μνήμης.

Ὁ *πλοῦτος* τῆς μνήμης προσμετρεῖται κατὰ τὸ πλῆθος τῶν

πράγματι δυναμένων νὰ ἀναπλάττονται φαινομένων ἐν συγκρίσει πρὸς ὅσα ἐν γένει ἔχουν γίνεαι πρότερον συνειδητά.

Ἡ *σαφήνεια* κρίνεται κατὰ τὸ ποσὸν τῶν λεπτομερειῶν, τὰς ὁποίας ἔχει ἀνάμνησις τις, ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν λεπτομερειῶν τοῦ προτύπου. Ἰδιάζουσιν δὲ ἔχει ἐνταῦθα σπουδαιότητα τὸ ζήτημα, ἂν ἀναπλάττονται καὶ πάντες οἱ *τόνοι*, οὐχὶ δὲ μόνον τὸ «*συγκεκριμένον*».

Ἡ δὲ *ἀξιοπιστία* ἢ ἡ βεβαιότης ἀναφέρεται πρῶτον μὲν εἰς τὸ ποιὸν τοῦ περιεχομένου τῆς ἀναμνήσεως, τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατόν νὰ νοθευθῇ, δεύτερον δὲ εἰς τὴν χρονολογίαν, εἰς τὸ *εἰδικόν τότε* (ἐὰν ἐν γένει μὲν ἡ χρονολογία δὲν ἔλλείπη, ὑπάρχει δὲ μόνον ὁ ἀπλοῦς τόνος, ὅτι τι «ἤδη ὑπῆρξε συνειδητόν»). Οὕτω λοιπὸν προκύπτει *ἀξιοπιστία* περὶ τὸ ποιὸν καὶ *ἀξιοπιστία περὶ τὴν χρονολογίαν*. Ἀμφότεραι δὲ δύνανται νὰ συνυπάρχουν. Εἰς δὲ τὴν «*fausse reconnaissance*» (ψευδῆ ἀναγνώρισιν) ἀμφότεραι εἶναι ἴσαι τῷ μηδενί.

Σκοπὸς δὲ νῦν τοῦ προκειμένου τμήματος εἶναι νὰ συνοψίσωμεν μίαν ἀκόμη φορὰν πᾶν ὅ,τι ἐμάθομεν εἰς τὰ διάφορα κεφάλαια τοῦ βιβλίου τούτου περὶ τῶν διαφόρων ἐτεροιώσεων τῆς μνήμης, ἦτο νὰ μάθωμεν συνοπτικῶς τὴν ποικιλίαν, ἐν τῇ ὁποίᾳ δύναται ἐν γένει νὰ ἐκδηλώνεται «*μνήμη*».

Προκύπτουν λοιπὸν ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἀναμνήσεων, αἵτινες τίθενται πάντοτε βάσις τῶν περὶ τῆς μνήμης ἐρευνῶν, αἱ ἑξῆς εἰδικαὶ χαρακτηριστικαὶ ἐκδηλώσεις τῆς μνήμης:

3. α) Ἐγώ τι κατὰ τὴν ἐκάστοτε προαίρεσιν αὐτοῦ λαμβάνει κατ' ἀνάπλασιν *τελείαν* πείραν παντὸς οἰουδήποτε παρελθόντος, ἐν τῇ ἐγρηγόρσει δὲ αὐτοῦ τὸ πρῶτον ἀναφανέντος συνειδητοῦ φαινομένου, τοῦτέστι λαμβάνει πείραν αὐτοῦ μετὰ πάσης αὐτοῦ λεπτομερείας, πρὸς δὲ καὶ μετὰ παντὸς τόνου σημασιολογικοῦ, μετὰ πάσης ἀναφορᾶς καὶ μετὰ τῆς ὀρθῆς χρονολογίας. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἀναπλάσεως φαίνεται, ὅτι ἐμφανίζεται ἐν βαθυτάτῃ ὑπνώσει, εἶναι δὲ σπανιώτατον. Ἡ μνήμη ἐνταῦθα εἶναι *ἀπολύτως τελεία* καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὀφείλει νὰ καλῆται οὕτω· ὅθεν εἶναι τοιαύτη, ὁποία ὄφειλε νὰ εἶναι. Οὐδὲν ἐλησημονήθη, οὐδὲν παρεμορφώθη οὔτε κατὰ τὸ ποιὸν οὔτε κατὰ τὴν χρονο-

λογίαν. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς μνήμης δύναται νὰ ἐργάζεται ἐν **εἶδει μὲν κινήματογράφου**, ἀλλὰ μετὰ λόγου, ἐμφανίζον εἰς ἐγὼ τι τὸν ὅλον βίον ἐν ταχείᾳ διαδοχῇ· τοῦτο δὲ π. χ. ἰσχυρίζονται, ὅτι συμβαίνει παρὰ πνιγομένους, οἱ ὅποιοι σωθέντες συνέρχονται πάλιν εἰς ἑαυτοὺς.

β). Ἐγὼ τι ἔχει ἀναμνήσεις ὡσάν τὰς ἐν τῇ προηγουμένῃ παραγράφῳ (α) ἐκτεθείσας, ἀλλ' ἐστερημένας σημασιολογικῶν τόνων, κατ' ἀκολουθίαν ἀλόγους, ὅθεν μόνον ἐν **εἶδει εἰκόνων**, ἐπομένως μικρᾶς σαφηνείας. Καὶ τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἀναπλάσεως φαίνεται συμβαῖνον ἐν βαθείᾳ ὑπνώσει. Ἡ μνήμη ἐνταῦθα εἶναι δι' **εἰκόνων τελεία**· παρουσιάζει δηλαδὴ εἰς τὸ ἐγὼ τὰ πάντα, ἀλλ' ἄνευ τινὸς κατανοήσεως· θὰ ἠδύνατο δέ τις ἴσως νὰ εἴπῃ ἄνευ μὲν τῶν λογικῶν κατηγοριῶν, μόνον δὲ ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ.

γ). Ἐγὼ τι ἔχει ἀναπεπλασμένα μέρη τινὰ οἰαδήποτε τῶν προτέρων συνειδητῶν φαινομένων, ὧν ἔχει λάβει ἐν ἐργηγόρσει πείραν, ὅτε μὲν ταῦτα, ὅτε δὲ ἐκεῖνα. Πολλὰ λεπτομέρειαι αὐτῶν εἶναι ἄσαφεις, πολλὰ ἐλλείπουν, πολλὰ δὲ εἶναι παραμορφωμένα· τὸ οὐσιῶδες ὅμως πάντως εἶναι πραγματολογικῶς ὀρθόν, ὀρθῶς συνδεδεμένον καὶ ὀρθῶς χρονολογημένον. Ἡ μνήμη, περὶ ἧς πρόκειται ἐνταῦθα, ἄς κληθῆ **εἰδικευμένη τμηματικὴ μνήμη**. Ἡ μνήμη αὕτη εἶναι ἡ τοῦ ὕγιου ἐν ἐργηγόρσει διατελοῦντος ἀνθρώπου· ἀναφέρεται δὲ αὕτη εἰς τὰ ἐν ἐργηγόρσει συνειδητὰ αὐτοῦ φαινόμενα καὶ εἰς τινὰ τῶν ὀνείρων αὐτοῦ.

δ). Ἐγὼ τι ἔχει ἀναπλάσεις κατὰ τὸν ἐν § γ ἐκτεθέντα τρόπον. Τμήματα ὅμως τινὰ τοῦ συνόλου τῶν προγενεστέρων συνειδητῶν αὐτοῦ φαινομένων εἶναι μὲν παντελῶς ἐκβεβλημένα ἐκ τῶν ἀναπλάσεων αὐτοῦ, ἀλλ' εἶναι εἰς τὴν διάθεσιν ἐτέρου τινός, εἰς τὸ αὐτὸ σῶμα ἀνήκοντος ἐγώ. Ἀμφοτέρω τὰ ἐγὼ ταῦτα ἔχουν μόνον τὴν «ὕλικὴν μνήμην» (σελ. 156) τὴν αὐτήν. Ἐταῦθα ἐνεργοῦν ἀναπλαστικῶς ἐναλλάξ δύο τμηματικαὶ μνήμαι· λέγομεν δὲ ἐνταῦθα ἐν γένει περὶ **μνήμης ἐκ διχασμοῦ**, τὴν ὁποίαν ἀνευρίσκομεν κατὰ τὸν διχασμὸν τῆς συνειδήσεως. Συγκρίνοντες δὲ κατὰ τὴν μνήμην ταύτην τὸ ἐν ἐργηγόρσει ἐγὼ πρὸς τὸ ἐν ὑπνώσει ἐγὼ παρατηροῦμεν, ὅτι αὕτη ἐμφανίζεται συνήθως ἔχουσα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἰδιαιτέραν παρ' ἑκατέρω μορφῆν· τὸ μὲν ἐν ὑπνώσει

δηλονότι ἐγὼ δύναται νὰ ἔχῃ συνειδητὰς τὰς ἀναπλάσεις πάντων τῶν παρελθόντων συνειδητῶν φαινομένων ἀμφοτέρων τῶν ἐγὼ (κατὰ τὸν ἐν § «γ» ἢ καὶ κατὰ τὸν ἐν § «α» ἐκτεθέντα τρόπον), τὸ δὲ ἐν ἐργηγόρσει ἐγὼ ἔχει ἀναπλάσεις ἀναφερομένας μόνον εἰς προηγούμενα ἐν ἐργηγόρσει γενόμενα συνειδητὰ φαινόμενα καὶ δι' μόνον κατὰ τὸν ἐν § γ τρόπον. Δυνατὸν δὲ πρὸς τοῦτοις νὰ ἐμφανίζεται καὶ τὸ εἶδος ἐκεῖνο τῶν συνειδητῶν φαινομένων, τὸ ὁποῖον ἐκαλέσαμεν «γνώσιν ἔχουσαν τὴν μορφήν τῆς γνώσεως περὶ ἄλλοτρίας γνώσεως».

ε). Ἐγὼ τι ἔχει μὲν ἀναπλάσεις πλείστων, ἴσως δὲ μάλιστα πάντων τῶν συνειδητῶν φαινομένων, τὰ ὁποῖα ἔχουν παραχθῆ πρότερον, ὅμως οὐχὶ ὀρθῶς συνδεδεμένας καὶ χρονολογημένας, ἀλλ' ἢ ἀσυνδέτους ἢ συνδεδεμένας καθ' ὅλως νέον, ἐμπειρικῶς δὲ ἀδύνατον τρόπον, χωρὶς βέβαια νὰ παρατηρηθῆ τὸ ἀδύνατον τῆς συνδέσεως ταύτης. Τὴν μνήμην, ἡ ὁποία ἐνεργεῖ ἐνταῦθα, δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν καθὼς καὶ ἀλλαγοῦ ἀνωτέρω, **ὕλικὴν μνήμην**· διότι ἡ μνήμη αὕτη παρέχει μόνον ὕλην καθαρῶς ὡς τοιαύτην ἢ ἀπλῶς ὕλην χάριν τῶν συνδέσεων, τὰς ὁποίας δημιουργεῖ αὕτη, ὅλως καινοφανῶν ἐμφανιζομένων συνειδητῶν φαινομένων. Ἡ μνήμη αὕτη δοῖ ἐν μὲν τῷ ἐν ἐργηγόρσει ἐγὼ ὑπὸ τὴν πρώτην μορφήν κατὰ τὴν ἀπλήν τῶν ἀντικειμένων ἀναμνήσεων, τὴν ἐστερημένην χρονικοῦ τόνου, ὑπὸ τὴν δευτέραν δὲ μορφήν κατὰ τὸ **ὄνειρον**.

Τὰ τρία τελευταῖα ἐκ τῶν περιγραφέντων ἐνταῦθα εἰδῶν μνήμης δύναται νὰ ἀναχθῶν εἰς τὸ πρῶτον εἶδος, εἰς τὴν **ἀπολύτως τελείαν** μνήμην· διότι σημαίνουν ἀπλῶς **ἐλλείψεις** αὐτῆς ἀναφερομένας εἰς τὸν πλοῦτον, εἰς τὴν σαφήνιαν ἢ εἰς τὴν ἀξιοπιστίαν ἢ εἰς πάντα ταῦτα ὁμοῦ. Κατὰ πρῶτον ἐλλείπει ἐξ αὐτῶν ἡ ἔλλογος σημασία, ἔπειτα πολλὰ τμήματα, ἔπειτα πᾶσαι αἱ συνδέσεις, αἵτινες εἶναι πλέον τι ἢ ἀπλῶς στατικῆς φύσεως.

Ἄλλ' ἡ «ἀπολύτως τελεία» μνήμη μόλα ταῦτα φαίνεται καὶ αὕτη ἀτελής. Διότι δύναται νὰ ἐμφανίζῃ εἰς τὸ ἐγὼ ὑπὸ μορφήν ἀναμνήσεως μόνον πάντα τὰ προγενέστερα κατὰ τὴν ἐργηγόρσειν παραχθέντα συνειδητὰ φαινόμενα, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὰ ὄνειρα. Μνή-

μη δέ, ἡ ὁποία κατορθώνει καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο, φαίνεται, ὅτι δὲν ὑπάρχει.

Θὰ ἠδύνατο δὲ τις ἴσως τοῦναντίον νὰ κάμνη λόγον καὶ περὶ ἔκτου εἶδους μνήμης, καθόσον θὰ ἦτο πιθανῶς δυνατὸν νὰ ὑπάρξη εἰδικευμένη τμηματικὴ μνήμη *ἄνευ τῆς συνειδήσεως τῆς ἐλλόγου σημασίας*, ἥτοι ἀνάλογός τις πρὸς τὴν β. Τὸ εἶδος δὲ τοῦτο θὰ ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ *ἐν εἶδει εἰκόνων εἰδικευμένη τμηματικὴ μνήμη*. Ἡ μνήμη αὕτη δυνατὸν βέβαια νὰ ἐκδηλώνεται ἐν τῷ ὄνειρῳ, ἴσως δὲ καὶ ἐν ὑπνώσει, καίτοι βέβαια, τοῦλάχιστον ἐν τῷ ὄνειρῳ, φαίνεται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπάρχον νόημά τι οἰονδήποτε «ἐσφαλμένον».

4. Ἐκθέσωμεν τώρα ἀκόμη μίαν φορὰν, κατὰ πόσον τὰ διάφορα τῆς μνήμης εἶδη ἐν ἕκαστον χωριστὰ εἶναι χαρακτηριστικά τῶν διαφόρων καλουμένων καταστάσεων τῆς συνειδήσεως.

Ὁ ὀμαλὸς ἐν ἐγρηγόρσει συνειδητὸς ψυχικὸς βίος, καθόσον μὲν εἶναι ἀπλῆ τις ἀνάμνησις οἰονδήποτε ἀντικειμένου καθαρῶς ὡς τοιοῦτου, ἥτοι ἄνευ εἰδικοῦ χρονικοῦ τόνου, ἀφορμαῖται ἀπὸ τῆς *ὕλικης μνήμης*, κατὰ δὲ τὰ ἄλλα ἀπὸ τῆς *εἰδικευμένης τμηματικῆς μνήμης* μὲ πάσας αὐτῆς τὰς ἐλλείψεις.

Ὁ δ' ἐν ὄνειρῳ ψυχικὸς βίος σπανίως μὲν ἐργάζεται μὲ εἰδικευμένην τμηματικὴν μνήμην, τοῦναντίον δὲ πάντοτε μὲ ὑλικὴν μνήμην καὶ δὴ πλουσιωτάτην, ἥτις ὅμως δὲν ἐκδηλοῦται ἀπλῶς ὡς ἀνάμνησις οἰονδήποτε ἀντικειμένου, ἀλλὰ προσφέρει τὴν ὕλην εἰς νέας συνθέσεις, αἱ ὁποῖαι συγκρινόμεναι κατὰ τὴν ἐν αὐταῖς λογικὴν διατάξιν πρὸς τὴν ἐν ἐγρηγόρσει γνῶσιν ἐν τῇ πραγματικότητι εἶναι «ἀνύπαρκτοι». Ἐνταῦθα λοιπὸν πρόκεινται ἡμῖν ψυχικὰ συνειδητὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ἀπλῶς ἄλογα ἀλλὰ ὅλος παράλογα, ἐναντία δηλονότι πρὸς τὴν λογικὴν τάξιν, ἣν ἔχουν αἱ ἐν ἐγρηγόρσει γνῶσεις.

Ὁ ἐν ὑπνώσει βίος ἐνίοτε μὲν φαίνεται ὁρμώμενος ἀπὸ τῆς *ἀπολύτως τελείας* μνήμης· δύσκολον δὲ θὰ εἶναι νὰ ἔξευρεθῇ, μήπως πολλὰ τῶν φαινομένων αὐτοῦ ἔχουν μόλα ταῦτα βάσιν μόνον τὴν *δι' εἰκόνων τελείαν* μνήμην. Ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δὲ δοῦν ἐν τῇ ὑπνώσει εἰδικευμένη τμηματικὴ μνήμη, καὶ δὴ τὸ μὲν περιέχουσα περισσότερα τμήματα μνημονικὰ ἢ ἐν τῇ ἐγρη-

γόρσει, τὸ δὲ πᾶσι μὴ πεπληρωμένη παντελῶς ἐλλόγου σημασίας, ἀλλὰ ἐν μέρει ἐν εἶδει εἰκόνων ἐκδηλουμένη. Ἡ εὐκολος δὲ καθ' ὑποβολὴν ἐπίδρασις, εἴτε διὰ ψευδαισθησιῶν, καὶ παραισθησεων, εἴτε διὰ τῆς «ὑποδύσεως ἄλλων προσώπων» ἐκδηλοῦται αὕτη, πάντως δεικνύει, πόσον χαλαρῶς κατὰ τὴν ὑπνωσιν εἶναι συνδεδεμένη μετὰ τῆς ψυχολογικῆς ὕλης ἡ ἔλλογος σημασία καὶ πόσον εὐκόλως ἐμφανίζονται ἐνέργειαι συγγενεῖς πρὸς τὰς ἐν τῷ ὄνειρῳ δρώσας δυνάμεις.

Ὁ δ' ἐκ διχασμοῦ τῆς συνειδήσεως συνειδητὸς ψυχικὸς βίος ἐργάζεται μὲ μνήμην ἐκ διχασμοῦ, ἡ ὁποία τὸ καθ' ἑαυτὴν ἔχει τὴν μορφήν τῆς εἰδικευμένης τμηματικῆς μνήμης, ἀφετηρίαν δὲ πρὸς τοῦτοις καὶ μνήμην ὑλικήν. Ἀξιοσημείωτον δὲ εἶναι, ὅτι ἡ δευτέρα αὕτη ἀφετηρία εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἡ αὐτὴ εἰς πλείονα εἰς ἐν σῶμα ἀνήκοντα ἐγώ. Μνήμη τις δ' ἐκ διχασμοῦ δύναται νὰ εἶναι ἴση τῷ μηδενί· τοῦτου δὲ γενομένου, τὸ ἕτερον τῶν ἐκ διχασμοῦ προσώπων ὀφείλει νὰ μάθῃ τὰ πάντα ἐκ νέου ὡς «ψυχολογικὸν νήπιον».

5. Λίαν διδακτικὸν εἶναι νῦν νὰ ἐκθέσωμεν πάντα ταῦτα καὶ ἄλλην μίαν φορὰν ἀφορμώμενοι ἀπὸ τῆς *λήθης*. Λησμονεῖ τις :

Κατὰ μὲν *τὸν ὀμαλὸν ἐν ἐγρηγόρσει βίον* πολλὴν ὕλην, πολλὰ ἐπὶ μέρους σύνθετα φαινόμενα, πολλὰς χρονολογίας, *οὐδέποτε* ὅμως, ἐκτὸς ἐὰν πρόκειται περὶ παραφροσύνης, τὸ γενικὸν σχῆμα τῆς λογικῆς τάξεως τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος κατὰ τὸ ὁποῖον κρίνεται τὸ «δυνατὸν ὑπάρχειν».

Ἐν δὲ τῷ ὄνειρῳ λησμονοῦμεν ὀλίγην ὕλην, σχεδὸν πάσας τὰς χρονικὰς καὶ ἰδίαι δὲ τὰς αἰτιώδεις ἐπὶ μέρους συναφείας, πᾶσαν χρονολογίαν, καὶ δὴ κατ' ἐξοχὴν τὸ ὅλον γενικὸν σχῆμα τῆς λογικῆς τάξεως τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος.

Ἐν τῇ καταστάσει τῆς ὑπνώσεως, εἰς σπανίας μὲν περιπτώσεις, αἱ ὁποῖαι ὅμως δύναται ἴσως νὰ γίνουν συχναί, ἴσως *ἀπολύτως οὐδὲν* λησμονεῖται, ἐπ' εὐκαιρίας δὲ ἴσως (τύπος β) λησμονοῦμεν τὴν κατηγορίαν τοῦ «νοεῖν ἐλλόγως» καὶ τὴν τῆς τάξεως, χωρὶς ὅμως νὰ παραβαίνεται τὸ γενικὸν σχῆμα τῆς τάξεως τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος. Καθὼς δὲ δεικνύει ἡ εὐκολος ὁρπὴ

εἰς τὸ ὑφίστασθαι τὴν καθ' ὑποβολὴν ἐπίδρασιν, πάντως ὑπάρχει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μέγας ὁ κίνδυνος τοῦ λησμονεῖν ἀκριβῶς τὸ τῶν κατηγοριῶν ἐν γένει σχῆμα· ἐκδηλοῦται δὲ ἡ τοιαύτη λήθη εὐθὺς ὡς γίνῃ ἰδιαιτέρα τις εἰς αὐτὴν ἀποβλέπουσα ὑποβολή. Οὕτως ἡ ἔννοια τοῦ «ἐμπειρικῶς δυνατοῦ» χάνει ἐνταῦθα τὴν σημασίαν αὐτῆς, καίτοι ἴσως ἡ μνήμη εἶναι σχεδὸν τελεία. «Ἐνθυμεῖται» μὲν τις πᾶν τὸ ἐπὶ μέρους, ἀλλ' ὅμως «προσοδοκᾷ» τὰ ἀπιστευτότατα πράγματα.

6. Πάντα τὰ λεχθέντα δεικνύουν, ὅτι τεχνητῶς μόνον δύναται τις νὰ ἐρευνᾷ «τὴν μνήμην» ὡς καθαρὰν ἀποθήκην. Διότι πάντα τὰ συνειδητὰ φαινόμενα εἶναι διαπεποτισμένα διὰ τῶν κατηγοριῶν κατ' ἀκολουθίαν καὶ τὰ ἐπὶ τῆς μνήμης στηριζόμενα κατ' ἀνάπλασιν συνειδητὰ φαινόμενα. Ἀκριβῶς δὲ διὰ τοῦτο ἀνάγκη νὰ λέγωμεν, ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν *προσαρτᾷ* εἰς ἑαυτὴν νέα, ἀλλ' *ὅτι εἰσάγει καὶ συνενοῖ εἰς ἑαυτὴν* πᾶν νέον.

Ἔθεν καθαρὰ «λήθη» νοουμένη ὡς ἀπλῆ πλέον ἀνυπαρξία συνειδητῶν κατ' ἀνάπλασιν φαινομένων εἶναι σχετικῶς σπανία· ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲ λήθη εἰσχωρεῖ ὡς ἀναγκαῖα προϋπόθεσις εἰς τὴν καλουμένην *πλάνην περὶ τὴν ἀνάμνησιν*. Ἐν ταύτῃ δὲ δὲν πρόκειται περὶ ἀπλοῦ τινος μὴ ἔχειν τι, ἀλλὰ περὶ συνειδητῶν φαινομένων ἐχόντων *ἀτόπως* τὸν τόνον τῆς τελικῆς ἐγκυρότητος· Τρία δὲ θεμελιώδη εἶδη πλάνης περὶ τὴν ἀνάμνησιν ὑπάρχουν, τὰ ὁποῖα δύναται νὰ διαπλασθῶσι σύνθετα.

Πρῶτον : ἡ *ἐσφαλμένη χρονολογία*. Κατ' αὐτὴν περιεχόμενον τι προϋπάρξαν τίθεται κατὰ τὴν ἀνάμνησιν οὐχὶ εἰς τὸ προσῆκον μέρος τοῦ παρελθόντος. Προϋπόθεσις, ὡς εἰκός, εἶναι ἡ λήθη τῆς ὀρθῆς χρονολογίας.

Δεύτερον : ἡ «Fusse reconnaissance» (ἐσφαλμένη ἀναγνώρισις). Κατ' αὐτὴν ἀποδίδεται τόνος τις τοῦ τότε, εἴτε ὠρισμένως εἴτε ἀορίστως, εἰς συνειδητὸν περιεχόμενον, τὸ ὁποῖον οὐδέποτε μέχρι τοῦδε ὑπῆρξε συνειδητὸν καὶ τὸ ὁποῖον κατ' ἀκολουθίαν οὐδένα ἔπρεπε νὰ φέρῃ τόνον τοῦ τότε, οὔτε ὠρισμένον οὔτε ἀόριστον. Τὸ δὲ ζήτημα βεβαίως ἐνταῦθα εἶναι, μὴ τυχόν ποτε προϋπῆρξάν τινα «δυνάμει» συνειδητὰ φαινόμενα, οὔτως ὥστε τὸ αἰσθητήριον ὄργανον εἶχε μὲν ποτε πρότερον ἐρεθισθῆ κατὰ

τινα τρόπον, ὁ ὁποῖος θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὀδηγήσῃ εἰς συνειδητὰ φαινόμενα, δὲν ἐγένετο δὲ τοῦτο ἴσως ἕνεκα λίαν περιορισμένης προσοχῆς ἢ ἐπειδὴ ὁ ἐρεθισμὸς ἦτο λίαν ἀσθενῆς (σελ. 158). Ἐν τῇ ὑπνώσει δύναται πολλάκις νὰ καταδειχθῇ, ἂν συμβαίῃ τοῦτο ἢ ἐὰν πρόκειται περὶ ὅλως γνησίας *ἐσφαλμένης ἀναγνωρίσεως*.

Τρίτον : Ἡ *παραμόρφωσις* τῶν περιεχομένων τῆς μνήμης ὡς συνθέτων φαινομένων ἐκλαμβανομένων ὡς πραγμάτων, κατ' ἀκολουθίαν ἢ παραμόρφωσις τῆς ὕλης τῆς μνήμης. Ἡ παραμόρφωσις αὕτη ἐν ἐγρηγόρσει εἶναι τόσον συχνή, ὥστε δύναται νὰ θεωρητῆ ἀπολύτως ὅτι ἀποτελεῖ τὸν κανόνα διὰ τὰ ἐν ἐγρηγόρσει συνειδητὰ φαινόμενα· αὕτη, ὡς εἰκός, προϋποθέτει λήθη τῶν «καταλλήλων» ιδιοτήτων, αἱ ὁποῖαι κáμινουν τι νὰ φαίνεται ὡς πρᾶγμα.

Τέταρτον : Ἡ *διαστροφή* τῆς *πραγματικῆς* (τῆς περὶ τὰ πράγματα) ἀναφορᾶς (σχέσεως). Κατ' αὐτὴν μνημονικὴ τις ὕλη συνδέεται κατ' ἀνάμνησιν μετ' ἄλλων μνημονικῶν ὕλων, μετὰ τῶν ὁποίων δὲν ἐπετρέπετο νὰ συνδέεται. Ἡ πλάνη αὕτη, ὡς εἰκός, συμβαδίζει μετ' ἐσφαλμένης χρονολογίας, εἴτε ἀπολύτως εἴτε μόνον σχετικῶς ἐσφαλμένη εἶναι αὕτη, τοὔτέστιν εἴτε ἐν τῇ περιοχῇ εἰδικευμένης ἀναμνήσεως τελεῖται ἢ πλάνη, εἴτε ἀπλῶς λέγει μόνον ὅτι : «ἀφοῦ ἔγινε συνειδητὸν τὸ Α, εὐθὺς ἀμέσως κατόπιν ἐγένετο συνειδητὸν τὸ Β». Ἡ ὀρθὴ ἀναφορὰ (καὶ χρονολογία) ἐλησμονήθη εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς πλάνης κρατεῖ τῶν ὀνείρων, συχνότατα δὲ καὶ τῶν ἐν ἐγρηγόρσει συνειδητῶν φαινομένων.

Πέμπτον : ἡ *ἔλλειψις ἐλλόγου νοήματος*. Ἐχει μὲν τις ὀρθὰς κατ' ἀνάμνησιν εἰκόνας, ἀλλὰ «τί εἶναι αὐταί» δὲν καταλαμβάνει. Ἐνταῦθα ἀνήκουν πᾶσαι αἱ ἀγνωσῖαι· ἴσως δὲ καὶ πολλὰ ὑπνωτικὰ φαινόμενα. Θὰ ἠδύνατο δὲ τις ἴσως νὰ εἴπῃ, ὅτι ἐνταῦθα δὲν πρόκειται κυρίως περὶ πλάνης, ἀλλὰ μόνον περὶ ἰδιαιτέρου τινὸς εἶδους τῆς λήθης.

Ἐκτον : Ἡ *διαστροφή τῆς ἐλλόγου σημασίας*. Εἰκὼν τις μνήμης νοεῖται ἄλλως παρὰ κατὰ τὸ πραγματικὸν αὐτῆς νόημα. Τὸ εἶδος τοῦτο δύναται ἴσως νὰ ἀναχθῇ εἰς τὸ τέταρτον, δηλαδὴ

εἰς τὴν διαστροφὴν τῆς πραγματικῆς ἀναφορᾶς (σχέσεως), πάντως δ' ἔχει ὡς βάσιν ταύτην. Παρέχει ὁμως εἰς ἡμᾶς τὸ δικαίωμα νὰ παραθέσωμεν αὐτὴν ὡς ἰδιαίτερον εἶδος πλάνης ὁ ὑπάρχων ἐν αὐτῇ **παραλογισμὸς**, εἰς τὸν ὁποῖον καταλήγει ἡ κατ' ἀνάμνησιν εἰκὼν, καὶ ὁ ὁποῖος καταφαίνεται διὰ τῆς συγκρίσεως πρὸς τὸ σύνολον τῆς προγενεστέρας ἐμπειρίας. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς πλάνης παρατηρεῖται ἐν ὄνειροις καὶ ἐν τῇ παραφροσύνῃ· ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐν ὑπνώσει ὑποβολῆς εἶναι τοιαῦτα πλάνα.

Πάλιν δὲ τὸ μέγα ζήτημα εἶναι (σελ. 150) τὸ ἐξῆς: Διατί ἡ μνήμη δὲν ἐργάζεται πάντοτε **ἀπολύτως τελείως**, ἀφοῦ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ὑπνωτισμοῦ δεικνύουν, ὅτι αὕτη **δύναται** νὰ ἐργάζεται μὲ ἀπόλυτον τελειότητα;

Πράγματι δὲ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ νομίζῃ τις ἐνταῦθα, ὅτι δύναται νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰ πάντα διὰ τῆς προσφιλοῦς ψυχοφυσικῆς ἐρμηνείας, ὅτι ἡ ἀτέλεια τῆς μνήμης προέρχεται ἐξ «ἐξαφανισμοῦ» τῶν ἐγκεφαλικῶν ἰχνῶν· διότι παρὰ τὴν γνώμην ταύτην ὑπάρχει βέβαια παρ' ἐκάστω δυνάμει ἡ ἀπολύτως τελεία μνήμη. Ὅθεν πᾶσαι αἱ ἐλλείψεις τῆς μνήμης σημαίνουν **οὐχί** ἀνεπανόρθωτον **ἀπώλειαν**, ἀλλὰ **θόλωσιν** ἢ **κάλυψιν** εἰσέτι ὑπαρχούσης τελείας δεξιότητος.

Τίς δὲ ἄρα γε εἶναι ἡ ἐσχάτη σύστασις τῆς θολώσεως ταύτης καὶ τί ἄρα γε σημαίνει εἰς τὸν σύνολον συνειδητὸν ψυχικὸν βίον ἡ ὑπαρξις αὐτῆς; Μὴ ἄρα γε ἡ ὑπαρξις αὐτῆς καὶ προάγει μάλιστα τὸ κύριον ἔργον τοῦ συνειδητοῦ ψυχικοῦ βίου, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ οὗτος ἐν τῷ συνόλω βίῳ, τῷ ψυχικῷ ἅμα καὶ φυσικῷ ὁμοῦ λαμβανομένοις, μήπως λοιπὸν εἶναι «σκόπιμος»;

Βραδύτερον ἐρευνῶμεν αὐθις τὰ ζητήματα ταῦτα εὐρύτερον.

11. Λογικαὶ παρατηρήσεις.

Λογικῶς εἶναι πᾶσαι αἱ ἔννοιαι, τὰς ὁποίας εἰσηγάγομεν ἐν τῷ συγγράμματι ἡμῶν τούτῳ, **ἀναγκαῖαι**, τοῦτέστιν ἔννοιαι ἀπαιτούμεναι ὑπὸ τῆς (λογικῆς τῶν ἀντικειμένων) τάξεως, οἷαι εἶναι καὶ πᾶσαι αἱ ἔννοιαι ἐν ταῖς θεωρητικαῖς φυσικαῖς ἐπιστήμαις.

Ταχύτης, δύναμις, δυνάμει ἐνέργεια ἐν τῇ μηχανικῇ, μορφοποιὸς ἐρεθισμὸς, μορφογενετικὴ δύναμις ἐν τῇ βιολογίᾳ, συνειρομὸς, διοριστικὴ τάσις, δευτερεύουσα πρᾶξις, ὑποσυνειδησία (ἢ ὑποσυνείδητον) κλπ. ἐν τῇ ψυχολογίᾳ—πᾶσαι αἱ ἔννοιαι αὗται εἶναι ἰσότημοι. Ἐὰν δὲ τινες τῶν ἔννοιῶν τούτων φαίνονται συνθετώτεροι καὶ παραδοξότεροι τῶν ἄλλων, λόγος τούτου εἶναι αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα, εἰς ἃ ἀναφέρονται, οὐδαμῶς δὲ οὐδεμία «ὑποκειμενικότης».

Ὅθεν ἐν τῇ ἐμπειρικῇ πραγματικότητι, ἢ, ἐὰν προτιμῶμεν, ἐν τοῖς «φαινομένοις», **ὑπάρχει τις** ὄρισμένη ὑποσυνειδησία (ὑποσυνείδητον) ἀκριβῶς, καθὼς ὑπάρχει ἰδιαίτερα δυνάμει ἐνέργεια· ἐὰν δὲ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν μεταφυσικὴν, (σελ. 120) δυνάμει νὰ ἰσχυρίζομεθα, ὅτι καὶ ἡ ὑποσυνειδησία καὶ ἡ δυνάμει ἐνέργεια ἔχουν ἐξ ἴσου τὰ ἀπόλυτα αὐτῶν σύστοιχα.

Εἶναι αὐτονόητον, ὅτι πᾶσαι αἱ ταξικαὶ (λογικαὶ) ἔννοιαι ἀνάγκη νὰ διατυποῦνται σαφῶς, νὰ διακρίνονται ἀλλήλων σαφῶς καὶ νὰ γίνεται προσεκτικὴ χρῆσις αὐτῶν. Νομίζομεν, ὅτι ἐπρόξαμεν τοῦτο· εἴμεθα δὲ ἀτυχῶς ἠναγκασμένοι νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἄλλων ἢ μέθοδος τῆς ἐρευνῆς δὲν ὑπῆρξε πάντοτε πολὺ ἀκριβῆς καὶ διηκατ' ἔροχην περὶ τὰ τῆς «ὑποσυνειδησίας».

Ἡ ὑποσυνειδησία (ἢ ὑποσυνείδητον), διὰ νὰ εἴπωμεν περὶ αὐτῆς ἀκόμη μίαν φοράν, **δὲν** εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ ἡ ἀσυνείδητος ψυχὴ, ἢ ἐξ ἀρχῆς ἔχουσα δυναμικὴν τὴν σύστασιν. Ἡ ὑποσυνειδησία εἶναι ἀπόσπασμα τῆς συστάσεως ταύτης ἀναφερόμενον εἰς ὄρισμένα περιεχόμενα. Τὰ συμπλέγματα ἄρα τοῦ Φρόυδ καὶ τοῦ Κουὲ πρόπει ἀναγκαίως νὰ ὀνομάζωνται ὑποσυνείδητα· ἀλλ' ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον συμφώνως πρὸς τὰς προγενεστέρας ἡμῶν ζήτησεις (σελ. 137) καθορίζει τὸν χαρακτῆρα καὶ τὰς δεξιότητας ἀνθρώπου τινὸς καὶ ἐκδηλοῦται καθ' «ὄρμην» ἢ κατ' «ἐνστικτον» δὲν εἶναι ὑποσυνείδητον, ἀλλ' ἡ ἀσυνείδητος ψυχὴ ἐν τῇ ὁλότητι αὐτῆς. Γνωρίζω βέβαια, ὅτι εἰς τὰς ἐπὶ μέρους περιπτώσεις εἶναι δύσκολον νὰ κρίνωμεν, ἐὰν πρόκειται περὶ ὑποσυνειδήτου ἐγὼ ἢ περὶ τῆς ψυχῆς ὡς ὅλου, θεωρητικῶς ὁμως πάντοτε ὑφίσταται ἡ διαφορά.

Ἐπεδείξαμεν πρότερον (σελ. 83) τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν

ἔχει εἰς τὴν *ἱστορίαν* καὶ εἰς τὴν *κοινωνιολογίαν* ἢ κοινῇ νομιζομένη, ἢ τῶν *δυσάλων* ψυχικῶν φαινομένων νεωτέρα ψυχολογία, καὶ εἵπομεν, ὅτι ἡ ψυχολογία σήμερον δύναται δητῶς νὰ ἀπαιτῆ παρὰ τῶν καλουμένων ἐπιστημῶν τοῦ πολιτισμοῦ νὰ κάμνουν χρῆσιν αὐτῆς. Τὸ αὐτὸ δ' ἰσχύει καὶ περὶ τῆς νῦν ὑφ' ἡμῶν ἐρευνηθείσης νέας ψυχολογίας τῶν *ἀνωμάλων* ψυχικῶν φαινομένων. «Ἀνώμαλα» εἶναι βέβαια τὰ ψυχικὰ φαινόμενα μόνον, ἐν αἷς περιπτώσει ταῦτα εἶναι εἰς τὸ ἔπακρον ἀνεπιτυγμένα· κρίνομεν δὲ ταῦτα ἰδιαίτερος σπουδῆς ἄξια κυρίως οὐχὶ ἕνεκα τῆς ἀνωμαλίας αὐτῶν, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐπιτρέπουν ἰδιαζόντως ἀκριβῆ ἀνάλυσιν τοῦτου, ὅπερ ἀσθενέστερον ὄν εἶναι καὶ «δυσάλον». Μάλιστα δὲ πᾶν ὅ,τι ἔχει συνάφειάν τινα μετὰ τῆς *ὑποσυνειδησίας*, φαίνεται εἰς ἡμᾶς κατ' ἐξοχὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ τῇ κοινωνιολογίᾳ ἔχον *ὑπὲρ πᾶν ἄλλο τὴν μεγίστην* σημασίαν. Αὕτη (ἡ ὑποσυνειδησία) τῷ ὄντι δύναται νὰ ἐρμηνεύη καλύτερον παρὰ δῆθεν «κατανοουῖσα» τις ψυχολογία καὶ ἱστοριογραφία, ἢ ὅποια, κυρίως εἰπεῖν, οὐδὲν «κατανοεῖ», ἀκριβῶς *ἐπειδὴ* ἡ ἐπίδρασις τῶν «συμπλεγμάτων» εἶναι ὅλως τεραστία. Διότι οὐδαμῶς ἐνδιαφέρουν μόνον συνειδητὰ «ἄλλαγα σύνθετα φαινόμενα», τὰ ὅποια πρὸς τοῦτοις, καθὼς κατέδειξεν ὁ Θεόδωρος Λέσσινγκ (Th. Lessing) πειστικῶς, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μόνον post factum (μετὰ τὴν γένεσιν αὐτῶν) ἐρμηνεύονται.

ΠΑΡΑΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὸ τελευταῖον κρίσιμον σημεῖον τῆς νεωτέρας ψυχολογίας, εἰς τὴν παραψυχολογίαν. Θὰ δειχθῆ δέ, ὅτι εἶναι ὀρθόν νὰ πραγματευθῶμεν περὶ αὐτῆς ἀκριβῶς εἰς τοῦτο τὸ μέρος τοῦ βιβλίου ἡμῶν· διότι ὀδηγοῦν ἡμᾶς εἰς αὐτὴν ἡ ὑπνωσις, ἡ αὐτόματος ἐνέργεια, ἡ ὑποσυνειδησία καὶ ἄλλα πολλά!

Φυσικὰ τὸ πρῶτον ζήτημα εἶναι τὸ περὶ τῶν *γεγονότων*. Μὲ ἄλλους λόγους : *Ὑπάρχουν* ἐν γένει τὰ πράγματα ταῦτα ; Μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ὑπῆρχον ἀκόμη πολλοί, ὑπάρχουν δὲ ἀκόμη καὶ σήμερον, οἱ ὅποιοι δογματίζον ἀπλῶς, ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχουν παραψυχολογικά φαινόμενα. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι προδήλως ἦσαν παρόντες, ὅτε ὁ Θεὸς ἐδημιούργει τὸν κόσμον, καὶ κατ' ἀκολουθίαν γινώσκουν, τί ἦτο ἱκανὸς οὗτος νὰ πράξῃ καὶ τί δὲν ἦτο. Θὰ ἔπρεπε δὲ νὰ ἐνθυμηθῆ τις ἐνταῦθα, ὅτι τὸ αὐτό, ὅπερ σήμερον συμβαίνει περὶ τὴν παραψυχολογίαν, συνέβαινε πρὸ 50 ἐτῶν περίπου περὶ τὸν ὑπνωτισμὸν : «Ὅλα εἶναι ἀγυρτεία καὶ παντελῶς ἀδύνατα». Μάλιστα δὲ μετὰ τινος τοιαύτης «κροικικῆς» περὶ τῆς ὑπνώσεως γνώμης εἶναι συνδεδεμένον τὸ ὄνομα ἐνδόξου τινὸς ψυχολόγου.

Ἄλλ' ἡμεῖς αὐτοὶ στηριζόμενοι ἐπὶ τῆς μελέτης ἀρκετὰ πολλῶν συγγραμμάτων καὶ ἐπὶ τινων ἰδικῶν μας ἐμπειριῶν εἵμεθα ἐντελῶς πεπεισμένοι, ὅτι ὑπάρχουν ποικίλα παραψυχολογικά γεγονότα. Ἄς ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὴν κατάταξιν αὐτῶν.

1. Κατάταξις

Τηλεπάθειαν λέγοντες ἐννοοῦμεν τὴν ἄμεσον ἐπίδρασιν ψυχῆς εἰς ἄλλαν ψυχῆς, ἐπομένως ἐπίδρασιν, ἢ ὅποια γίνεται

οὐχὶ διὰ μέσου τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων. Ἡ ἐπιδρωσα ψυχὴ καλεῖται πομπὸς, ἢ δὲ τὴν ἐπίδρασιν ὑφισταμένη **δέκτης**. Ἡ τηλεπάθεια εἶναι **αὐθόρμητος**, ἐὰν γίνεται ἄνευ συνειδητῆς γνώσεως καὶ βουλήσεως τοῦ πομποῦ· ἄλλως εἶναι **προαιρετικὴ** (σκόπιμος). Ἡ παθητικότης καὶ ἀπλῆ δεκτικότης τοῦ δέκτου εἶναι ὁ κύριος οὐσιώδης χαρακτήρ τῆς κυρίως τηλεπαθείας, ἐνῶ ἐν τῇ προσεχεῖ ὁμάδι τῶν παραψυχικῶν φαινομένων ὁ δέκτης εἶναι ἐνεργός.

Μεταβίβασις σκέψεων καλεῖται ἡ ἄμεσος, ἥτοι ἄνευ τῆς μεσολαβήσεως τῆς γλώσσης, ἄνευ τῆς ἐκφράσεως τοῦ προσώπου ἢ οἰασθήποτε ἄλλης κινήσεως, πρόσκτησις τῆς γνώσεως ἄλλου τινὸς ὑποκειμένου.

Μεταβίβασις σκέψεων καὶ προαιρετικὴ τηλεπάθεια δύνανται νὰ ἐμφανίζονται συνδεδεμένοι· γίνεται δὲ τοῦτο πάντοτε κατὰ τὰ πειράματα, ἐνθα ὁ μὲν πομπὸς ἐπιδιώκει συνειδητῶς νὰ δίδῃ, ὁ δὲ δέκτης ὡσαύτως συνειδητῶς νὰ λαμβάνῃ.

Διόρασις δὲ λέγοντες ἐννοοῦμεν τὴν ἀνώμαλον κτῆσιν τῆς γνώσεως γεγονότων τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος, ἐπομένως οὐχὶ πρόσκτησιν τῆς γνώσεως ἄλλου τινος ὑποκειμένου, ἀλλ' ὑλικῶν καταστάσεων ἢ γεγονότων. Διόρασις δυνατὸν νὰ ἐκτείνεται εἰς τὸ παρελθόν, εἰς τὸ παρόν, ἴσως δὲ καὶ εἰς τὸ μέλλον. Ἐν τῇ τελευταίᾳ περιπτώσει καλεῖται **προφητεία**. Φαίνεται δέ, ὅτι δύναται νὰ ἐκτείνεται καὶ εἰς ἀόρατα ὑπὸ γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ, δηδη εἰς μικροσκοπικά, λ. χ. φυτικά ὄντα.

Τηλεκινησία καλεῖται ἡ κίνησις ὑλικῶν ἀντικειμένων ὑπὸ ζῶντος προσώπου ἄνευ τῆς χρήσεως τῶν ὀργάνων τοῦ σώματος. **Μετεώρισις** δὲ εἶναι παραλλαγή τις τῆς τηλεκινησίας.

Ἐυλοποίησιν (ἢ ἐκτόπλασμα) τέλος λέγοντες ἐννοοῦμεν τὴν παραγωγὴν ὑλικῶν ὄντων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον «ἐνοργάνων» ὑπὸ ζῶντος προσώπου ἄνευ χρήσεως τῶν συνήθων σωματικῶν ὀργάνων αὐτοῦ.

Αὕτη εἶναι συντόμως ἡ κατάταξις τῶν περὶ ὧν λόγος, φαινομένων. Λεπτομέρειαι δὲ τινες θέλουν προκίψει ἡμῖν βραδύτερον. Τονίζομεν ἰδιαιτέρως, ὅτι ἡ κατάταξις αὕτη οὐδὲ ἴχνος τι «θεω-

ρίας» τινὸς περιέχει, ἐκτὸς τοῦ, ὅτι ἀποκλείεται τὸ καλούμενον «ὀμαλόν».

2. Θεωρητικά.

Α'. Γενικά.

Πρόδηλον ἤδη ὅτι τὸ πρῶτον ζήτημα τώρα εἶναι τὸ ἕξης: Τίς ἐκτελεῖ τὰ, περὶ ὧν ὁ λόγος, φαινόμενα; Τὸ τὸ ἐγὼ ἀποτελοῦν μέρος τῆς ψυχῆς ἢ ἡ ἀσυνείδητος ψυχὴ ὡς ὅλον ἢ ὠρισμένον ἀσυνείδητον μέρος αὐτῆς;

Αὐθόρμητος τηλεπάθεια συμβαίνει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἂν μὴ πάντοτε, ἐν στιγμαῖς μεγάλου κινδύνου τῆς ζωῆς τοῦ πομποῦ, πολλάκις δὲ μάλιστα κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ θανάτου αὐτοῦ· φαίνεται λοιπόν, ὅτι ἐνταῦθα ἐνεργεῖ ἡ ψυχὴ ὡς ὅλον καὶ οὐχὶ ἰδιαιτέρως τὸ μέρος αὐτῆς τὸ ἀποτελοῦν τὸ ἐγὼ. Πάντως δὲ ἐπὶ τοῦ δέκτου δὲν ἐπιδρᾷ ἡ συνειδητὴ βούλησις τοῦ πομποῦ, καίτοι ἴσως μετέχει ἰσχυρὰ τις «διανόησις» περὶ τοῦ δεχομένου προσώπου. Ἡ αὐθόρμητος τηλεπάθεια σύμφωνα μὲ τὴν φύσιν τοῦ πράγματος διαφεύγει βέβαια τὸν ἔλεγχον· μόνον τὴν ὑπαρξίν τοῦ γεγονότος δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν.

Πειραματικὴ ὁμως τηλεπάθεια, συνδυασμένη ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μὲν προαιρετικὴν μεταβίβασιν σκέψεων, καταδεικνύει, ὅτι ἡ συνειδητὴ βούλησις δύναται νὰ μετέχῃ ἐνεργῶς· ἐπιθυμῶ νὰ ἐπιδράσω ἐπὶ τινος εἰς ὠρισμένον τινὰ χρόνον, ἐπιθυμεῖ δὲ καὶ ἐκεῖνος νὰ ὑποστῇ τὴν ἐπίδρασιν ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ· οὕτω δὲ τῷ ὄντι γίνεται. Δύναται νὰ συμβῇ καὶ διόρασις κατὰ τὴν ὁμαλὴν συνειδητὴν κατάστασιν τοιούτων προσώπων, τὰ ὁποῖα εἶναι ἐν γένει ἱκανὰ εἰς αὐτὴν.

Ἄλλὰ καὶ ἡ προαιρετικὴ τηλεπάθεια καὶ ἡ μεταβίβασις σκέψεων καὶ ἡ διόρασις εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ἀσφαλῶς δέ, καθ' ἃς περιπτώσεις ἐμποιοῦν τὴν μεγίστην ἐντύπωσιν, συνημμένα μὲ τὴν κατάστασιν τὴν καλουμένην trance (εἶδος ὑπνοβασίας) προσώπου τινὸς κολουμένου **διαμέσου** (medium). Τὸ αὐτὸ δὲ ἰσχύει περὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων, ἥτοι περὶ τῆς τηλεκινησίας καὶ τῆς ὑλοποιήσεως, καίτοι καὶ τὰ φαινόμενα ταῦτα δύνανται ἐπ' εὐκαιρίας νὰ παραχθοῦν ἐν ἐγρηγόρσει.

Διάμεσον πρόσωπον (medium) είναι άνθρωπος ἔχων τὴν ἱκανότητα νὰ παράγῃ παραψυχικὰ φαινόμενα. Κατάστασις δὲ trance εἰς τὰς πλείστας περιπτώσεις εἶναι ὑπνωτικὴ κατάστασις ἔχουσα τὴν ἰδιαιτέραν ἱκανότητα εἰς τὴν αὐτόματον ἐνεργειαν ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ γράφειν ἢ τοῦ ὁμιλεῖν· δύναται δὲ νὰ εἶναι καὶ κατάστασις ἰσχυρᾶς ὑποσυνειδήτου ἐνεργείας κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν τοῦ πρωτεύοντος προσώπου. Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα τὰ προκαλούμενα διὰ τῶν διαμέσων προσώπων ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον ἐκδηλοῦνται ἐμμέσως, τοῦτέστιν ἐν τῇ ἐλλόγῳ ἐννοίᾳ αὐτομάτου γραφῆς ἢ αὐτομάτως λεγομένων λέξεων. Ἀκριβῶς δὲ ἡ ἐννοία αὕτη πληροφορεῖ ἡμᾶς περὶ πραγμάτων, τὰ ὁποῖα τὸ διάμεσον πρόσωπον ἐν ὁμαλῇ καταστάσει εὐρισκόμενον δὲν δύναται νὰ γινώσκῃ, καὶ τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς τὴν προαιρετικὴν τηλεπάθειαν, εἰς τὴν μεταβίβασιν σκέψεων, τὴν διόρασιν ἢ τὴν προφητείαν. Τὰ φυσικὰ δὲ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα προκαλεῖ διάμεσόν τι πρόσωπον, οἷον ἡ ὑλοποιήσις, φυσικὰ γίνονται ἀμέσως.

Παράδοξον φαινόμενον, τὸ ὁποῖον ἴσως ἐγκλείει τὸ μέγιστον τῶν, περὶ ὧν ἐνταῦθα πρόκειται, προβλημάτων, εἶναι ἡ καλουμένη **ψυχομετρία**, τὸ γεγονός δηλονότι, ὅτι ὑλικόν τι ἀντικείμενον, λ. χ. ὄρολόγιον, τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς ζῶν τι πρόσωπον ἢ ἀνῆκεν εἰς ἀποθάνον τι, ἀποκαλύπτει εἰς τὸ διάμεσον πρόσωπον γνώσεις περὶ τοῦ προσώπου τούτου.

Ἐν συνόψει ἐπιτρέπεται εἰς ἡμᾶς νὰ εἴπωμεν, ὅτι πάντως ἐν τῇ παραψυχολογίᾳ τὸ ἀσυνείδητον ἢ τὸ ὑποσυνειδήτῳ μέρος τῆς ψυχῆς εἶναι πολὺ σημαντικώτερον τοῦ τὸ ἐγὼ ἀποτελοῦντος μέρους αὐτῆς.

Ἡ ψυχὴ ἄρα διαμέσου τινὸς προσώπου ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἀποκτᾷ γνώσεις ἢ νὰ ἐκτελῇ πράξεις ἀνωμάλως.

Β'. Φυσικὰ φαινόμενα.

Ἡ τηλεκινήσις, ἡ μετεώρισις καὶ ἡ ὑλοποιήσις εἶναι ἀναμφιβόλως **πράξεις**. Ἰδίᾳ δὲ αἱ ὑλοποιήσεις οὐδαμῶς εἶναι δημιουργίαι ἐκ τοῦ μηδενός· διότι ὕλη ὑπάρχει πανταχοῦ, ἀρκεῖ δὲ μόνον νὰ παραδεχθῇ τις, ὅτι αὕτη τίθεται εἰς τάξιν, καθ' ὃν τρόπον θέτει

ὕλην εἰς τάξιν ζωγράφος ἢ οἰκοδόμος τις. Εἰς τὴν διάταξιν δὲ ταύτην τῆς ὕλης βεβαίως δὲν γίνεται χρῆσις τῶν χειρῶν.

Τίνος δὲ ὄργάνου γίνεται χρῆσις ἐν τοῖς φαινομένοις τούτοις, εἶναι ἄγνωστον. Ἄλλὰ καὶ κατὰ τὴν ὁμαλὴν τῆς μορφῆς γένεσιν, ὡς γνωστόν, δὲν γνωρίζομεν, τίνι τρόπῳ κυρίως ἐνεργεῖ ἡ ἐντελέχεια. Τὰ παραψυχικὰ φαινόμενα τῷ ὄντι οὐδὲν ἄλλο ἐκφράζουν ἢ μόνον εἶδος τι εὐρύτερας θεωρίας περὶ τῆς ζωτικῆς ἀρχῆς. Ὑλῆ, ἡ ὁποία δὲν ὑπέκειτο εἰσέτι εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς ζωτικῆς ἀρχῆς, ὑποβάλλεται νῦν εἰς τὴν ἐπίδρασιν ταύτης ὅλως κατὰ τὰ ἐν τῇ ἀφομοιώσει γινόμενα. Τοῦτο ἰσχύει τοῦλάχιστον περὶ πάντων ἐκείνων τῶν παραψυχικῶν φαινομένων, τὰ ὁποῖα γίνονται περὶ τὸ σῶμα τοῦ διαμέσου προσώπου, μὲ τὸ ὁποῖον συνέχονται ὑλικῶς. Τοῦτο δὲ συμβαίνει εἰς τὰς περισσοτέρας ὑλοποιήσεις, μετεωρίσεις κλπ. Εἰς τὰς περισσοτέρας ὁμως, ἄλλ' ἴσως οὐχὶ εἰς πάσας. Ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ ὑλικὴ τις συνέχεια μὲ τὸ σῶμα τοῦ διαμέσου φυσικὰ ἀναφαίνονται μεγάλαι δυσκολίαι περὶ τὴν ἐρμηνεύαν. Φαίνεται δὲ τῷ ὄντι, ὅτι ἐνίοτε συμβαίνουν ἐμφανίσεις ἀνθρωπίνων μορφῶν εἰς μεγάλην ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ διαμέσου, καθὼς ἐξ ἄλλου εἶναι ἀμφίβολον, ἂν πᾶσαι αἱ μετεωρήσεις καὶ τηλεκινήσεις γίνονται δι' ἀνωμάτων «ὄργάνων», τὰ ὁποῖα τρόπον τινὰ φύονται ἐκ τοῦ διαμέσου, ὡς ἐν τῷ γεγονότι τοῦ Grawford.

Περὶ «ἐμφανίσεων» (φαντασμάτων) ἀπλῶς ὑποκειμενικῶν οὐδένα βεβαίως λόγον κάνομεν ἐνταῦθα. Ταῦτα μὲν εἶναι ψευδαισθησίαι, αἱ ὁποῖαι βέβαια δύναται πιθανῶς ἐνίοτε νὰ ἔχουν χαρακτῆρα τηλεπαθητικόν. Ἄλλ' ἐὰν τὴν αὐτὴν ἐμφάνισιν εἶδον πολλὰ πρόσωπα, ἀκόμη καὶ ὅλως ἀδιάφορα, τὸ πρᾶγμα βεβαίως εἶναι ἐντελῶς διάφορον. Περὶ τὰ φαινόμενα ἄρα ταῦτα εὐκταῖον εἶναι νὰ γίνουν ἐρευνᾶν λίαν προσεκτικαὶ καὶ κριτικαί.

Γ'. Ψυχικὰ φαινόμενα.

Κατὰ τὴν τηλεπάθειαν καὶ τὴν μεταβίβασιν σκέψεων ὑπάρχει ἄμεσος δυναμικὴ σχέσις μεταξὺ ψυχῆς τινος καὶ ἑτέρας ψυχῆς ἄνευ διαμέσων ὑλικῶν μελῶν.

Τὸ γεγονός τοῦτο φαίνεται ἀποδεικνύον, ὅτι πᾶν τὸ ψυχικόν

ἐν τέλει ἀποτελεῖ ἐν τι· εἰς τὸ συμπέρασμα δὲ τοῦτο ἄγει διὰ διαφόρων ὁδῶν καὶ ἡ κριτικὴ μεταφυσικὴ, καθὼς π. χ. διὰ τοῦ γεγονότος τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀκατάληπτον ἄνευ τῆς περὶ ἐνότητος γνώμης ταύτης.

Ὅτε ἐκάμνομεν λόγον περὶ τοῦ διχασμοῦ τῆς συνειδήσεως, περὶ τῆς παρασυνειδησίας καὶ τῆς ὑποσυνειδησίας, εἶδομεν, ὅτι πολλὰ ἐγὼ δυνατόν νὰ ἀνήκουν εἰς μίαν ψυχὴν, ὁπότε τὸ ἐν γινώσκει περὶ τῶν συνειδητῶν φαινομένων τοῦ ἄλλου, ὡς ἐὰν τὸ ἄλλο τοῦτο ἦτο ξένος τις.

Ἐντεῦθεν δυνάμεθα ἴσως νὰ κατανοήσωμεν τὰ πράγματα, περὶ τῶν ὁποίων πραγματευόμεθα τώρα. Ἐχομεν ἴσως τὸ δικαίωμα νὰ εἴπωμεν, ὅτι αἱ ἀτομικαὶ ψυχαὶ εἶναι μέρη **ἀνωτέρας καθολικῆς ψυχῆς**, ἡ ὁποία ἀποσχίζεται εἰς ἐκείνας, καὶ ὅτι ὑπὸ περιστάσεις ἀγνώστους εἰς ἡμᾶς μία τις ἀτομικὴ ψυχὴ καθορμωμένη ἐκ τῆς μιᾶς ἀνωτέρας ψυχῆς γινώσκει περὶ τῶν συνειδητῶν φαινομένων ἄλλων ἀτομικῶν ψυχῶν, καθ' ὃν τρόπον κατὰ τὸν διχασμὸν τὸ ἐν ἐγὼ γινώσκει τὰ συνειδητὰ τοῦ ἄλλου φαινόμενα; Ὑπάρχει βέβαια διαφορὰ τις, ἡ ἐξῆς: Κατὰ μὲν τὸν διχασμὸν πρόκειται περὶ ἑνὸς σώματος, κατὰ δὲ τὰ παραψυχολογικὰ πράγματα περὶ περισσοτέρων.

Εἴπομεν ἤδη, ὅτι παραψυχολογικῶς ἡ ἀσυνείδητος ψυχὴ ὡς ὅλον ἢ ὑποσυνειδητὸν τι αὐτῆς μέρος εἶναι σημαντικώτερον παρὰ τὸ μέρος τῆς ψυχῆς τὸ ἀποτελοῦν τὸ ἐγὼ. Ἡ γνώμη δὲ αὕτη εὐρίσκει νῦν ἰσχυρὸν στήριγμα ἐν γεγονότι, τὸ ὁποῖον μέχρι τοῦδε δὲν ἐμνημονεύσαμεν εἰσέτι: Κατὰ τὴν μεταβίβασιν σκέψεων δηλαδὴ «ἀναγινώσκει» ὁ δέκτης, ὅχι μόνον ὅ,τι ἔχει συνειδητῶς τὸ ἕτερον πρόσωπον, ἀλλὰ καὶ πράγματα, τὰ ὁποῖα ἔχει λησμονήσει τοῦτο ἀπὸ μακροῦ χρόνου.

Κατὰ ταῦτα ἡ τηλεπάθεια στηρίζεται ἐπὶ ἀρχικῆς τιнос, ἐξ ἀνωτέρας καθολικῆς ψυχῆς προερχομένης ἀναφορᾶς ὅλης τινὸς ψυχῆς πρὸς ἕτερον ὅλην ψυχὴν, οὐχὶ δὲ ἐπὶ ἀναφορᾶς τινος ἐγὼ τινος πρὸς ἕτερον ἐγὼ.

Ἡ θεωρία ἄρα τῆς τηλεπαθείας καὶ τῆς μεταβίβασεως σκέψεων δὲν ἀπαιτεῖ ἰδιαιτέραν τινὰ ὑπόθεσιν *ad hoc*, ἀλλὰ μόνον τὴν καθ' ὑπόθεσιν εὐρυνσιν εἰκασιῶν τινων, αἱ ὁποῖαι

ψυχολογικῶς καὶ μεταφυσικῶς ὑπάρχουν ἤδη ἔτοιμα. Διότι, ἵνα ἀκόμη μίαν φοράν εἴπωμεν: ὑπάρχει πράγματι τὸ ψυχολογικὸν γεγονός, ὅτι τὰ ἐκ διχασμοῦ πρόσωπα γινώσκουσιν ἄλληλα, ἡ γενικὴ δὲ μεταφυσικὴ ἔχει ἀνάγκη τῆς ἐννοίας τῆς μιᾶς ἀνωτέρας ψυχῆς διὰ πολλοὺς λόγους, οἱ ὁποῖοι οὐδὲν κοινὸν ἔχουν μὲ τὴν παραψυχολογίαν.

Δ'. Ψυχοφυσικὰ φαινόμενα

Ἡ κατανόησις τῆς διοράσεως εἶναι ἐκ τῶν δυσχερεστάτων.

Γνώσις ἔχουσα τὴν μορφήν ὑποκειμένου—ἀντικειμένου, καθὼς γινώσκουμεν (σελ.122), εἶναι πρώτη τις καὶ ἀρχικὴ ἀναφορὰ ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ ἀπολύτου. Ἐφ' ὅσον δὲ πρόκειται περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἡ γνώσις αὕτη εἶναι ἔμφυτος μόνον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ γενικώτατα: Μόνον δηλαδὴ τὸ γενικὸν τῶν κατηγοριῶν σχῆμα τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου εἶναι «ἔμφυτον». Κατὰ διοράσιν ἐπομένως φαίνεται, ὡς ἐὰν ἡ ἀναφορὰ γνώσις ἀναφέρεται τοῦλάχιστον λανθάνοντως εἰς τι πλεόν ἢ εἰς ἅπλως γενικότητος, ὡς ἐὰν τοῦλάχιστον δυνάμει ἡ ψυχὴ εἶναι τῷ ὄντι «κάτοπτρον τοῦ σύμπαντος», καθ' ἃ ἐδίδαξεν ὁ Λεϊβνίτιος, ὁπότε βεβαίως ὀλίγα μόνου πρόσωπα καὶ δὴ καὶ ταῦτα μόνον ὑπὸ περιστάσεις, αἱ ὁποῖαι πραγματοποιοῦνται σπανιώτατα, λαμβάνουν συνειδητῶς πείραν τῶν ἔργων τοῦ κατόπτρου ἐκείνου.

Δυνάμεθα ἄρα νὰ ἀσπασθῶμεν τὴν θεωρίαν ταύτην;

Δισταγμοὺς εἰς τὴν ἀποδοχὴν αὐτῆς παρέχει εἰς ἡμᾶς τὸ γεγονός, ὅτι κατὰ τὴν περὶ κατόπτρου ὑπόθεσιν ἡ πραγματικότης ἐμφανίζεται λίαν ἄλογος· διότι ὑπάρχει ἡ **πλάνη**, ἣτις δὲν εἶναι γνώσις ἀποσπασματικὴ, ἀλλὰ δῆθεν γνώσις, ἐκεῖ ὅπου οὐδεμία γνώσις ὑπάρχει. Πλάνη λοιπὸν θὰ ἦτο λίαν παράδοξον πρᾶγμα, ἐὰν ἡ ψυχὴ ἐν τέλει ἦτο παντογνώσις. Ἡ μήπως ἡ ὅλη μὲν ψυχὴ εἶναι παντογνώσις, ἡ δὲ γνώσις, ἣν ἔχει τὸ ἐγὼ, διαταράσσεται ὑπὸ τῆς ὕλης τοῦ σώματος;

Διατὶ δὲ ἐν γένει σῶμα καὶ ψυχὴ εἶναι συνδεδεμένα μετ' ἀλλήλων; Βλέπει ἄρα τις ἐνταῦθα, ὅτι διὰ μιᾶς ἰστάμεθα πρὸ τῶν μεγίστων μεταφυσικῶν, μάλιστα δὲ πρὸ τῶν μεγίστων θεολογικῶν προβλημάτων.

Ἄς υποθέσωμεν δὲ ἕτερόν τι, ὅτι δηλαδὴ κατὰ τὴν διόρασιν πρόκειται περὶ γνησίου «αἰσθήματος», βεβαίως οὐχὶ ὁμαλοῦ. Κατὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἐνεργοῦν πιθανῶς «ἀκτίνες τινες» ἢ γνώμη δὲ αὕτη εἶναι σήμερον λίαν προσφιλῆς. Ἡ περὶ ἀγνώστων ἀκτίνων εἰκασία αὕτη, αἱ ὁποῖαι (ἀκτίνες) διεγείρουν ἄγνωστα ὄργανα, **ἐνταῦθα δὲν** εἶναι παράλογος· δι' αὐτῆς δὲ δυσκόλως ἐρημνεύεται μόνον, διατὶ τόσον ὀλίγα πρόσωπα εἶναι δεκτικὰ τῶν ἀκτίνων τούτων καὶ δὴ καὶ ταῦτα μόνον εἰς σπανίας περιστάσεις. Μὴ τυχόν τὰ διάμεσα πρόσωπα εὐρίσκονται ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, ἢ ὁποῖα ἄγει εἰς ἀνωτέραν τινὰ περιλαμβάνουσαν πᾶν τὸ ἀνθρώπινον κατὰστασιν; Ὅμως ἀρκετὰ εἶπομεν περὶ φανταστικῶν πραγμάτων.

Ἄς εἴπωμεν δὲ ἐνταῦθα λέξεις τινὰς περὶ τῶν λόγων, ὧν ἕνεκα κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν εἶναι **ἀδύνατον** νὰ ἀσχολῆται τις μὲ τὰ περὶ τὴν τηλεπάθειαν καὶ τὴν μεταβίβασιν σκέψεων στηριζόμενος ἐπὶ τῆς θεωρίας περὶ ἀκτίνων. Δύναμαι δὲ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου νὰ εἴπω συντόμως, ἐπειδὴ πᾶν τὸ οὐσιῶδες ἔχει εἰπεῖ ἤδη ὁ Τίσνερ (Tischner).

Ἄς υποθέσωμεν, ὅτι πρόκειται περὶ τηλεπαθητικοῦ γεγονότος ἔχοντος τὴν μορφήν ὀπτικῆς ψευδαισθησίας, τὴν ὁποίαν ἀντιλαμβάνεται ὁ δέκτης Β, ἀποστέλλει δὲ ὁ πομπὸς Α. Ὁ δέκτης βλέπει τὸν φίλον του, ὅμως ἀσφαλῶς δὲν «βλέπει» αὐτὸ τοῦτο τὸ σῶμα αὐτοῦ. Κατὰ τὴν περὶ ἀκτίνων θεωρίαν λοιπὸν θὰ ὀφειλέ τις νὰ παραδεχθῆ, ὅτι γεννᾶται ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ τοῦ πομποῦ ὁρισμένη τις ἐγκεφαλικὴ κατάστασις καὶ ὅτι ἀκτίνες ἐκπορευόμεναι ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου τοῦ πομποῦ διεγείρουν ἀντιστοίχως τὸν ἐγκέφαλον τοῦ δέκτου, καθ' ὃν τρόπον περίπου διαπασῶν τι διεγείρει ἕτερον διαπασῶν τονισμένον ὡς καὶ τὸ πρῶτον. **Ἄλλ' ἀκριβῶς τοῦτο εἶναι ἀδύνατον**· διότι τὸ συμβαῖνον ἐνταῦθα συνειδητῶς ἢ ὑποσυνειδήτως εἶναι τι **διάφορον** παρὰ τῷ πομπῷ καὶ παρὰ τῷ δέκτῃ. Ἐξ ἄλλου δέ, ὡς γνωστόν, κατὰ τὴν μεταβίβασιν σκέψεων δύναται βεβαίως ὁ δέκτης νὰ λάβῃ πείραν τινος, τὸ ὁποῖον ὁ πομπὸς ἔχει λησμονήσει· καὶ ἐνταῦθα λοιπὸν δὲν ἰσχύει ἡ γνώμη περὶ ἀμοιβαίας ἀνταποκρίσεως δύο ἐγκεφάλων.

Ε. Προφητεία.

Προφητεία εἶναι τὸ μέγιστον αἰνίγμα τῆς παραψυχολογίας. Ἐγὼ δ' ὁ ἴδιος ἐπὶ μακρὸν ἐδίσταζον νὰ τὴν παραδεχθῶ· ἀλλ' ἐπέισθην τὸ μὲν ὑπὸ τῶν νεωτέρων συγγραμμάτων, τὸ δὲ ὑπὸ δύο λίαν παραδόξων περιπτώσεων, τὰς ὁποίας μοῦ διηγήθησαν κριτικοὶ λόγοι.

Θὰ ἠδυνάμεθα δ' ἐνταῦθα νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν διδασκαλίαν περὶ τοῦ κατόπτρου τοῦ σύμπαντος. Οὕτω δὲ τὸ μέλλον θὰ ἦτο κατὰ τινὰ τρόπον καὶ παρόν, καὶ δὴ ἀμέσως παρόν, οὐχὶ παρόν ὑπὸ τὴν ἐννοίαν μαθηματικοῦ ὑπολογισμοῦ· ὁ δὲ χρόνος θὰ ἦτο περιορισμὸς τις ἰσχύων ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς ἐμπειρίας καὶ οὐδὲν ἕτερον.

Ἄλλ' ὅμως εἶναι ἄσκοπον νὰ ὁμιλῶμεν πλέον περὶ πράγματος, τὸ ὁποῖον δὲν δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν διὰ τῆς γήινης συστάσεως τοῦ πνεύματος ἡμῶν. Ἀφίνομεν λοιπὸν τὸ πρόβλημα τοῦτο, συγχρόνως δὲ καὶ τὴν παραψυχολογίαν, ἔξαιρέσει τῆς ὑποθέσεως τοῦ πνευματισμοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν βεβαίως θὰ ἐπανέλθωμεν πάλιν.

Τὰ πλεῖστα ἐγχειρίδια καὶ πραγματεῖαι περὶ ψυχολογίας δὲν ἐνδιαφέρονται περὶ τῆς παραψυχολογίας, μάλιστα δὲ ἀφίνουν ἐντελῶς κατὰ μέρος καὶ τὰ φαινόμενα τῆς ἀνωμάλου ὁμαλῆς ψυχολογίας, ἂν ἐπιτρέπεται ἡ παράδοξος αὕτη ῥῆσις, π. χ. τὸν ὑπνωτισμόν. Νομίζω ὅμως, ὅτι ἐν πάσῃ ἐπιστήμῃ τὰ προβληματικὰ φαινόμενα εἶναι σημαντικώτερα εἰς τὴν πρόοδον τῆς γνώσεως παρὰ τὰ μετὰ μεγαλυτέρας ἢ μικροτέρας βεβαιότητος καθωρισμένα. Διὰ τοῦτον λοιπὸν τὸν λόγον εἰσήγαγον εἰς τὸ ἔργον τοῦτο τὸ νῦν δὴ περατωθὲν «ἀσύνηθες» κεφάλαιον.

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

1. Ὅρισμοί.

Ὁ **Σπινόζας** καλεῖ «ἐλεύθερον» τί (res), τὸ ὁποῖον ὑπάρχει ἀναγκαίως μόνον δυνάμει τῆς φύσεως αὐτοῦ (ex sola suae naturae necessitate) καὶ κινεῖται εἰς τὸ πράττειν μόνον ὑφ' ἑαυτοῦ (et a se sola ad agendum determinatur). Κατὰ δὲ τὸν **Κάντιον** «ἐλευθέρα» εἶναι πράξεις τις, τὸν μόνιμον λόγον τῆς ὁποίας παρέχει μόνον ὁ νοητὸς χαρακτήρ οὕτως, ὥστε, ἐὰν οὗτος ἦτο τις ἄλλος, καὶ ἡ πράξις θὰ ἦτο ὑπὸ τὰς αὐτὰς ἄλλως τε περιστάσεις ἄλλη τις.

Κατ' ἀμφοτέρους τοὺς φιλοσόφους τούτους ἐλευθερία εἶναι, καθὼς βλέπει τις, οὐχὶ ἀπύλυτος ἐλευθερία, ἔλλειψις πάσης αἰτίας, ἀλλ' αὐτοδιορισμός, αἰτιώδης δηλονότι διορισμός, ἐν ᾧ τὸ διορίζον αἷτιον εἶναι αὐτὴ αὐτὴ ἡ φύσις τοῦ διοριζομένου· βεβαίως δ' ἀνάγκη πρὸς τοῦτοις ἐνταῦθα νὰ θεωρηθῇ ἀνθρομολογούμενον, ὅτι τὸ ποῖον τῆς πράξεως συνδιορίζεται ἐκάστοτε καὶ ὑπὸ τοῦ ποιοῦ τοῦ ἐρεθισμοῦ ἢ τῆς ἀφορμῆς. Διότι πρόδηλον εἶναι, ὅτι ἀνάγκη νὰ γνωρίζω, ἐντὸς τίνων ὁρίων ὀφείλει νὰ κινῆται ἐν γένει ἡ πράξις μου, ἐὰν πρόκειται νὰ βοηθήσω πτωχὸν τινα ἢ νὰ διασώσω ἀπὸ τοῦ πνιγμοῦ παιδίον ἢ νὰ πράξω ἄλλο τι τοιοῦτον.

Ἀποκαλοῦμεν τὴν κατὰ Σπινόζαν καὶ Κάντιον δῆθεν ἐλευθερίαν **ἀρμονίαν τινὸς πρὸς τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ φύσιν** (Wesensgemässheit) καὶ παύομεν νὰ ἀσχολούμεθα παραιτέρω μὲ αὐτὴν· διότι αὐτὴ κατὰ τὴν ἀκριβῆ τῆς λέξεως σημασίαν δὲν εἶναι ἐλευθερία. Τὸ αὐτὸ δὲ ἰσχύει καὶ περὶ τῶν ἐννοιῶν τῆς ἐλευθερίας σχεδὸν πάντων τῶν φιλοσόφων· περὶ ἐξαίρεσεων δὲ θέλομεν ὁμιλήσει κατὰ καθῆκον ἐν τοῖς ἐξῆς :

Ἄς ἐρευνήσωμεν τὸ πρόβλημα τῆς **γνησίας** ψυχολογικῆς ἐλευθερίας, τὸ τῆς καλουμένης «ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως».

Γνησία ἐλευθερία, τοῦτέστιν ἀνεξαρτησία γεγονότος τινὸς ἀπ' αἰτίων δύναται νὰ νοῆται ὑπάρχουσα εἰς διαφόρους **βαθμούς**. Ἐξετάζοντες δὲ τὰ οὕτω συναγόμενα εἶδη τῆς ἐλευθερίας νοοῦμεν αὐτὰ κατ' ἀρχὰς ὡς ἀπλᾶς δυνατότητας, δὲν λαμβάνομεν δηλονότι ὑπ' ὄψει, ἂν τι ἐξ αὐτῶν ὑπάρχη πραγματικῶς.

Τὸ πρῶτον λοιπὸν εἶδος τῆς ἐλευθερίας θὰ ἦτο ἡ **ῥιζικὴ ἐλευθερία**. Κατ' αὐτὴν γεγονὸς τι, τὸ ὁποῖον προέρχεται ἐκ τινος **τινός**, τὸ ὁποῖον ἐν τοῖς ἐξῆς θὰ καλοῦμεν συντόμως τὸ **ὑποκείμενον**, οὐχὶ μόνον ἐν γένει ὡς γεγονός, τοῦτέστιν κατ' αὐτὴν τὴν ὑπαρξιν αὐτοῦ καθ' ἑαυτήν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ποιότητα αὐτοῦ ὑπ' **οὐδενός** διορίζεται, οὔτε ὑπὸ τῆς προηγηθείσης ἱστορίας αὐτοῦ, ἐὰν ὑπάρχη τις, οὔτε ὑπὸ τοῦ ποιοῦ ἐξωτερικῶν ἐριθισμῶν. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἐλευθερίας οὐδέποτε βεβαίως ἐδιδάχθη ὑπὸ τινος, οὐδ' ὑπὸ θεολόγων, οἱ ὁποῖοι παραδέχονται, ὅτι ὁ Θεὸς κατὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου ἦτο ἐλεύθερος, οὐδ' ὑπ' αὐτῶν τῶν Σκωτικῶν.

Τὸ δεύτερον εἶδος τῆς ἐλευθερίας ὀνομάζομεν **ἐπὶ μέρους ἐλευθερίαν περὶ τὸ εἶναι τι τοιοῦτον** (περὶ τὸ ποῖον). Τὸ ἐλεύθερον ὑποκείμενον κατ' αὐτὴν ἔχει γενικὴν τινα **φύσιν** καὶ ἐξαρτᾶται ἐκ ταύτης· **ἀλλ' ἐντὸς τῶν ὁρίων αὐτῆς** δύναται νὰ διορίξῃ κατ' ἀπόλυτον ἐλευθερίαν τὸ ἐπὶ μέρους ποῖον.

Εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἐλευθερίας φαίνεται εἰς ἡμᾶς, ὅτι ἀνήκει τὸ τοῦ Μπέρξωνος élan vital (ζωτικὴ ὁρμή, ἀρχὴ). Τὸ élan vital τοῦτο δηλονότι κατὰ τὴν ἐξέλιξιν αὐτοῦ, ἡ ὁποία πάντως εἶναι **δημιουργικὴ** (créatrice), ἐξαρτᾶται π.χ. ἀπὸ τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα, ἧτοι ἀπὸ τὸν τύπον τῶν ἐντόμων, ἀπὸ τὸν τύπον τῶν θηλαστικῶν, δύναται δὲ νὰ δημιουργήσῃ ἐλευθέρως νέον τι μόνον ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν τύπων τούτων. Ἐὰν δὲ τις στρέψῃ τὰ βλέμματα χρονικῶς πρὸς τὰ ὀπίσω, τῷ ὄντι ἐν τῷ χρόνῳ εἶναι ἐν τέλει τὰ πάντα ἄλυσσις ἐλευθέρων πράξεων· ἡ δὲ πρώτη ἐλευθέρα ἀπόφασις ὑπῆρξε βεβαίως ἢ εἰς τὴν γένεσιν ζῴου ἢ φυτοῦ ἐν γένει. Ἄλλ' ὅμως πᾶσα μεταγενεστέρα πράξις εἶναι δεσμευμένη ὑπὸ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν προγενεστέρων. Ἡ

οὐσία τινὸς προελθοῦσα βέβαια ἐκ σειρᾶς ἐλευθέρων πράξεων, εἶναι ὡς **γενικὸν** πλαίσιον διοριστικῆ μελλουσῶν πράξεων. Ἐξ ᾧ μείσσης δὲν γεννᾶται στρουθός.

Τὸ δὲ τρίτον καὶ τελευταῖον εἶδος τῆς ἐλευθερίας ἄς κληθῆ ἐλευθερία τοῦ ὑπάρχειν ἢ **καταφατικῆ**, ἀπλῶς δηλ. ἐπιτρέπουσα μόνονὰ γίνεται τι, **ἐλευθερία**. (Znlassungsfreiheit) Κατ' αὐτὴν πᾶσαι αἱ **δυναταὶ** ποιότητες τῶν πράξεων ὑποκειμένου τινὸς κατάγονται ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ. Ἄλλ' ἢ μεταβολὴ τῆς δυνατότητος εἰς τὴν πραγματικότητα, ἢ πράξις τοῦ ἐπιτρέπειν τὴν γένεσίν τινος, εἶναι ἀκραιφνῶς ἐλευθέρη: Οὕτως ἐφρόνει κατὰ τὸ γῆρας αὐτοῦ ὁ Σέλλιγκ (Schelling) καὶ κατ' αὐτὸν καὶ ὁ Ἐδ. Χάρτμαν (Hartmann). Ἄλλ' οὕτως ἐν τῇ θεολογίᾳ ἐδόξαζε καὶ ὁ Λεϊβνίτιος: διότι κατ' αὐτὸν ἢ φύσις τοῦ Θεοῦ **ἀναγκάζει** αὐτὸν νὰ διαγνώσῃ τὸν ἄριστον τῶν δυνατῶν κόσμων ὡς τὸν «ἄριστον», πρὸς δὲ καὶ νὰ θελήσῃ αὐτόν, ἐὰν θέλῃ ἐν γένει «κόσμον» τινά. Τοῦτο δὲ μόνον εἶναι ἐλευθέρου τό, ἐὰν ἐν γένει θέλῃ «κόσμον» τινά ἢ δὲν θέλῃ. Καθ' ὅμοιον δὲ τρόπον σκέπτονται σχεδὸν πάντες οἱ θεολογοῦντες μεταφυσικοί.

Τοσαῦτα μὲν χάριν συντόμου εἰσαγωγῆς: πολλὰ δὲ τῶν πραγμάτων, τὰ ὅποια ἀπλῶς ἐθίξαμεν ἐνταῦθα, θέλουν τύχει καὶ πά- λιν ἰδιαιτέρας πραγματείας.

2. Ποῦ εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχῃ ἐλευθερία.

Κατὰ πρῶτον ἐρωτῶμεν: Ποῦ ἐν τῇ ἐμπειρικῇ πραγματικότητι, κατ' ἀκολουθίαν καὶ ποῦ ἐν τοῖς μεταφυσικοῖς αὐτῆς συστοίχοις οὔσι, δύναται ἴσως νὰ γίνῃ λόγος περὶ ὑπάρξεως ἐλευθερίας;

Ὁ καταπολεμῶν ἐνταῦθα τὴν φράσιν «κατ' ἀκολουθίαν καὶ» δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψει, ὅτι τὸ ἀπόλυτον συμφώνως μὲ τὴν ταξικὴν (λογικὴν) αὐτοῦ θεμελιώδη κατασκευὴν εἶναι ἀνάγκη νὰ μεθίσταται εἰς τὰ «φαινόμενα» καὶ ὅτι εἶναι παράλογον νὰ λέγη τις, ὅτι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐν τῷ ἀπολύτῳ εἶναι ἐλεύθερον, ἐν τοῖς φαινόμενοις κατέχεται ὑπ' αἰτίων. **Τοιαύτη** «ἔνωσις» τῆς ἐννοίας τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἐννοίας τῆς συνειδητότητος θὰ ἦτο τῷ ὄντι παράλογος. Δὲν παραλείπομεν δὲ ἐνταῦθα νὰ εἰπῶμεν, ὅτι

ἢ τοῦ **Καντίου** περίφημος «ἔνωσις» δὲν ἐπιδιώκει βέβαια νὰ ἐνώσῃ γνησίαν ἐλευθερίαν μὲ διορισμὸν κατ' αἷτια (ἐν τοῖς φαινομένοις κρατοῦντα), ἀλλὰ νὰ καταδείξῃ ἄρμονίαν πρὸς τὴν ἰδίαν φύσιν, ἥτοι αὐτοδιορισμὸν ὡς ἰδιαιτέρον εἶδος τοῦ κατ' αἷτια διορισμοῦ: τοῦτο δὲ βεβαίως ἐπιτυγχάνεται.

Ἐπανερχόμενοι δὲ εἰς τὸ ζήτημα ἡμῶν λέγομεν κατ' ἀρχάς, ὅτι ἐλευθερία δύναται νὰ ὑπάρχῃ μόνον, ὅπου ὑπάρχουν **ὑποκείμενα**. Τὴν λέξιν δὲ ταύτην μετεχειρίσθημεν ἤδη πρότερον χωρὶς νὰ διασαφήσωμεν τὴν σημασίαν αὐτῆς: τοῦτο κάμνομεν τώρα: λοιπὸν: **ὑποκείμενον εἶναι ἢ ἀφετηρία αἰτιότητος ποιούσης δόλητας**. Ἡ δὲ λέξις «ἀφετηρία» δὲν πρέπει βέβαια νὰ νοῆται τοπικῶς. Ὑποκείμενα ἐπομένως οὐδέποτε εἶναι αἰσθητά, ἀλλ' ἀποκαλύπτονται εἰς ἡμᾶς πάντοτε διὰ τῶν ἐκδηλώσεων τῶν αἰσθητῶν, τουτέστι τῆς ὕλης, τὴν ὁποῖαν ἀτομικεύοντα διευθύνουν ἐκεῖνα.

Ἐμπειρικῶς ὑπάρχου ἀσφαλῶς ὑποκείμενα, τὰ ὅποια πρέπει νὰ νοοῦνται ὡς «κέντρα» τῶν ἐνοργάνων ἀτόμων καὶ δὴ κέντρα: οὐχὶ μόνον τῶν καλουμένων «συνειδητῶν» τῶν ἀτόμων τούτων πράξεων, ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν ἐν αὐτοῖς «ἀσυνειδήτως» συμβαινόντων, δηλαδὴ τῶν φυσιολογικῶν καὶ μορφογενετικῶν γεγονότων.

Καθ' ὑπόθεσιν δύναται νὰ ὁμιλῆ τις περὶ ὑποκειμένου—κέντρο τοῦ σύμπαντος ἢ τοῦλάχιστον τοῦ ἐνοργάνου αὐτοῦ μέρους. Τὸ πρῶτον θὰ ἦτο ὁ Θεός, τὸ δὲ δευτέρον ἢ μία ἐνοργανος ὑπερπροσωπικὴ **ἐντελέχεια**.

Οὕτω λοιπὸν τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας πάντως χωρίζεται εἰς δύο εἰδικώτερα ζητήματα: εἰς τὸ προσωπικὸν καὶ εἰς τὸ ὑπερπροσωπικόν. Πάντως δὲ γίνεται ὁ χωρισμὸς οὗτος ἐκ πρώτης ὄψεως, καίτοι δυνατόν ἴσως εἶναι ἐν τέλει νὰ συγχωνευθῇ τὸ ὅλον πρόβλημα ἐν τῷ ὑπερπροσωπικῷ.

Τὸ ὑπερπροσωπικὸν πρόβλημα, οἷον εἶναι συνήθως, καλοῦμεν πρόβλημα **κοσμολογικόν** (ἢ θεολογικόν) καὶ ἐὰν ἡμεῖς ἀναφέρωμεν αὐτὸ μόνον εἰς τὸ ἐνοργανον σύμπαν.

Ἄς καλέσωμεν τὸ προσωπικὸν πρόβλημα κατὰ τὴν ἱστορικῶς σημαντικωτάτην αὐτοῦ παραλλαγὴν πρόβλημα τῆς **ἐλευθερίας**

τῆς βουλήσεως ἢ ψυχολογικὸν πρόβλημα, ἔνθα ὅμως πρέπει νὰ ἔχωμεν πάντοτε συνειδησιν, ὅτι ἡ λέξις αὕτη μόνον μέρος τοῦ προσωπικοῦ προβλήματος καλύπτει· ἀλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει περιλαμβάνει τὸ μέρος αὐτοῦ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον μόνον ἐρευνᾶται ὑφ' ἡμῶν ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ.

Κατέδειξα ἤδη ἀλλαγῶν (1), ὅτι καὶ τὸ κοσμολογικὸν πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας καὶ τὸ ψυχολογικὸν εἶναι *ἄλυτα*, ὅτι δὲ μάλιστα τὸ κοσμολογικὸν δύναται νὰ ἀποδειχθῇ, ὅτι εἶναι ἄλυτον, ἐάν τις περιορίζεται νὰ ἐξετάσῃ ἐκάστοτε τὸ ἐρευνώμενον ζήτημα λαμβανόμενον καθ' ἑαυτό, ὅθεν ἢ, κοσμολογικῶς, νὰ σπουδάσῃ τὰ κατὰ τὴν γένεσιν τῆς φυλῆς ἢ, ψυχολογικῶς, τὴν «βούλησιν» ὡς συνειδητὸν φαινόμενον καὶ τὴν ἐμπειρικὴν αὐτῆς σύνδεσιν μὲ τὴν «πραξίν».

3. Περίληψις παλαιότερων πορισμάτων.

Συνοψίζω ἐν ὀλίγοις τὰ πορίσματα τῶν περὶ τοῦ ψυχολογικοῦ προβλήματος προτέρων ἐρευνῶν μου μὲ μικρὰς τινὰς μεταβολάς.

Τὸ ψυχολογικὸν πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας ὑποδιαιρεῖται προδήλως εἰς δύο ζητήματα, τὰ ὁποῖα συνήθως διατυπῶνται λαϊκῶς διὰ τῶν ἐξῆς λέξεων : πρῶτον, «Δύναμαι νὰ κάμνω ἢ νὰ μὴ κάμνω ὅ,τι θέλω, καθ' ἀκολουθίαν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐκφράζει τὸ περιεχόμενον τῆς βουλήσεώς μου κατὰ τὸ ποῖον αὐτοῦ»; δεῦτερον δέ : «δύναμαι νὰ θέλω ἢ νὰ μὴ θέλω ὅ,τι θέλω ;».

Ἀμφότεραι αἱ ῥήσεις αὗται δὲν εἶναι πολὺ εὐστοχοί. Κατ' ἀκριβεστέραν δὲ γλωσσικὴν ἔκφρασιν τὸ ζήτημα ἔχει ὡς ἐξῆς :

Πρῶτον : Προσδιορίζει ἄρα γε ἀναντιρρήτως τὸ περιεχόμενον τῆς βουλήσεώς μου, οἷον ὑπάρχει ὡς συνειδητὸν φαινόμενον, τὴν ὑπαρξίν τῆς πράξεως ἢ ὄχι ; Εἶναι ἄρα γε ἀνάγκη εἰς τὸ κυρίως τοιοῦτον ἢ τοιοῦτον συνειδητὸν φαινόμενον νὰ προσέλθῃ καὶ τι ἕτερον, ἵνα ἐπακολουθήσῃ ἢ εἰς τὴν πραξίν μετά-

στασις ; Θὰ ἐπρόκειτο λοιπὸν περὶ καταφατικῆς, ἀπλῶς ἐπιτροπούσης μόνον ἐλευθερίας· διότι, ὅτι τὸ ὀρισμένον τοινῦτον ποῖον τῆς βουλήσεως διώρισε τὸ τῆς πράξεως, ἐὰν αὕτη ἐκτελεῖται, οὐδὲν ἄλλο ἀμφισβητεῖται.

Δεύτερον : Ἡ ἐμφάνισις τοῦ συνειδητοῦ βουλευτικοῦ φαινομένου, νοουμένου ὡς συνειδητοῦ φαινομένου, γίνεται ἄρα γε κατ' αἷτια ἢ ὄχι ; Ἐνταῦθα θὰ ἦτο δυνατόν νὰ πρόκειται περὶ ἐλευθερίας περὶ τὸ εἶναι τι τοιοῦτον καὶ περὶ ἀπλῆς καταφατικῆς ἐλευθερίας.

Πραγματευόμεθα νῦν κατ' ἀρχὰς καὶ τὰ δύο ταῦτα ζητήματα ὁμοῦ· ἀρχίζομεν δὲ ἀπὸ τὴν ἐξέτασιν τοῦ συνειδητοῦ βουλευτικοῦ φαινομένου ὡς τοιούτου, μήπως ἴσως θὰ ἦτο δυνατόν νὰ μᾶς δώσῃ τοῦτο ἀπάντησίν τινα. Κατὰ δεύτερον δὲ λόγον θὰ ἐρωτησωμεν περὶ τοῦ ζητήματος ὑμῶν τὴν δυναμικὴν ψυχολογίαν, ὁποῖαν ἐγνωρίσαμεν αὐτὴν ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ.

Τὶ λοιπὸν εἶναι τὸ συνειδητὸν φαινόμενον τῆς βουλήσεως ἐξεταζόμενον φαινομενολογικῶς ;

Ἐὰν ἀναλύσωμεν αὐτὸ ὡς ἄμεσον συνειδητὸν φαινόμενον, ὡς «ἀντικείμενον» τὸ ὁποῖον ἔσχε τις ἀμέσως συνειδητόν, εὐρίσκομεν, καθ' ἃ ἐδείξαμεν ἐκτενῶς εἰς τὰ ἀνωτέρω δηλωθέντα χωρία (1) καὶ καθ' ἃ δι' ὀλίγων ἐξεθέσαμεν καὶ ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ (σελ. 47), ὅτι τὸ συνειδητὸν βουλευτικὸν φαινόμενον, καθὼς πάντα τὰ συνειδητὰ φαινόμενα, εἶναι φύσεως στατικῆς οὐχὶ δὲ δυναμικῆς εἶναι ἰδιαίτερα τις μεῖξις τοῦ καλουμένου συναισθήματος καὶ τοῦ καλουμένου διανοήματος· εἶναι πρᾶγμα πολυπλοκώτατον. Ἄλλ' ἰδιαίτερόν τι, ἰδιαίτερον δηλ. εἶδος συνειδητοῦ φαινομένου εἶναι μόνον ἔνεκα τῆς μεξέως τῶν στοιχείων αὐτοῦ· δὲν εἰσέρχεται δ' ἴσως εἰς αὐτὸ «συνειδητῶς ἐλεύθερον» ἰδιαίτερόν τι στοιχεῖον. Μεταξὺ τοῦ βουλευτικοῦ συνειδητοῦ φαινομένου καὶ τῶν συνειδητῶν πράξεων οὐδὲν ἄλλο ὑπάρχει συνειδητὸν φαινόμενον. Τοῦτο ἐγίνωσκεν ἤδη ὁ Hume. Γνωρίσματα δὲ τῆς βουλήσεως, ὡς γνωστών, εἶναι ὁ τόνος τῆς τετελειωμένης γνώσεως (πρότερον κτηθείσης) ὅτι ἡ πραξίς εἶναι ἐμπειρικῶς δυνατὴ («δύναμαι» ὀρθό-

1 Das Problem Der Ereiheit, 2 ἐκδ. 1920. Wirklichkeitslehre, 2 ἐκδ. 1922, σελ. 103 ff. Metaphysik, 1924, σελ. 40 - 69.

(1) ὅρα προηγουμένην ὑποσημείωσιν.

τερον δὲ: τὸ σῶμά μου «δύναται») καὶ τόνος τις τῆς ταξικῆς (λογικῆς) τελικῆς ἐγκυρότητος («ἐπιδοκιμάζω»).

Κατὰ ταῦτα ἄρα, ὡς βλέπει τις, ἐν τῷ βουλευτικῷ συνειδητῷ φαινομένῳ ὡς τοιοῦτῳ οὐδὲν ὑπάρχει, τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατό τις νὰ χρησιμοποιήσῃ ὑπὲρ τῆς ὀριστικῆς λύσεως τῶν περὶ τῆς ἐλευθερίας ζητημάτων, οὔτε ἐὰν ἡ πράξις εἶναι κατὰ τὴν ὑπαρξίν αὐτῆς ὑπ' αἰτίων διωρισμένη, οὔτε ἐὰν αὐτὸ τοῦτο τὸ βουλευτικὸν φαινόμενον προέρχεται ἐξ αἰτίων.

Παράδοξος βεβαίως ἐμφανίζεται κατὰ τὴν ὁμολογουμένως καταφανῆ ἠθικὴν βούλησιν ἢ ἰσχύς τοῦ συναίσθηματικῷ τόνου, μετὰ δὲ τὴν πράξιν γενομένην καὶ τὸ συναίσθημα τῆς ἰκανοποιήσεως ἢ τὸ τῆς μεταμελείας. Ἄλλ' ἐὰν ὑποθέσωμεν, ὅτι τὰ πράττοντα ὑποκείμενα διατελοῦν ἐν ἐπαφῇ μέ τι ὑπεράνω τῶν ἐπὶ μέρος προσώπων ὑπάρχον ὄν, τοῦτέστιν ἐὰν παραδεχθῶμεν, ὅτι ἅπαντα τὰ συνειδητὰ αὐτῶν φαινόμενα κατάγονται ἐκ τινος ὑπεροπρωπικοῦ ὄντος, **θὰ ἦτο δυνατόν** τότε— δὲν λέγω: «εἶναι ἀνάγκη»—πάντα ταῦτα νὰ εἶναι ἔστω καὶ ἀπλᾶ μόνον τεκμήρια τοῦ ἔργου ἐν γένει, τὸ ὁποῖον κατ' αἰτιώδη ἐξάρτησιν ἔχει ἀνατεθῆ εἰς ἕκαστον ὑποκείμενον ἐντὸς τῶν ὁρίων ὑπεροπρωπικοῦ τινος ὄλου. Ὁρισμένη λοιπὸν τελικὴ **ἀπόφανσις** ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἢ ὑπὲρ τῆς αἰτιοκρατίας ἐνταῦθα δὲν εἶναι δυνατὴ· πάντως δὲ θὰ ἐπανέλθωμεν ἀκόμη μίαν φερὰν εἰς τὸ μερικὸν τοῦτο ζήτημα τοῦ ὄλου βουλευτικοῦ συνειδητοῦ φαινομένου.

Ἡ ψυχολογία, ὡς διδασκαλία περὶ τῶν νόμων τῆς πορείας τῶν συνειδητῶν φαινομένων, ἢ ὁποῖα, καθὼς γινώσκουμεν, διὰ νὰ ἤμπορῇ νὰ κάμνη χρῆσιν ἐν τῇ ἐργασίᾳ αὐτῆς τῆς ἐννοίας τῆς αἰτιότητος, ὀφείλει κατ' ἀνάγκην νὰ εἰσαγάγῃ **ἀσυνειδήτους** ψυχικούς παράγοντας ὑποκειμένους εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς αἰτιότητος τοῦ ὄλου, ὡς ἐμπειρικὴ ἐπιστήμη συνήθως σφόδρα ἀδιαφορεῖ περὶ τοῦ προβλήματος τῆς ἐλευθερίας. Κυρίως εἰπεῖν, οὐδὲν λέγει εἰς ἡμᾶς, ἐὰν τὴν ἐρωτήσωμεν, περὶ τῶν προβλημάτων τῆς ἐλευθερίας. Ἀπλῶς δηλονότι ἡ ψυχολογία **αἰτεῖ** διὰ πᾶν νεωστὶ ἐμφανιζόμενον συνειδητὸν φαινόμενον καὶ διὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τοῦ βουλευτικοῦ συνειδητοῦ φαινομένου εἰς τὴν σωματικὴν πράξιν οἴουσδήποτε ἐσωτερικοῦς ἀσυνειδήτους δυναμικοῦς διορι-

ζοντας παράγοντας. Δυνατὸν δὲ μάλιστα ἐπ' εὐκαιρίας νὰ καταδεικνύῃ θριαμβευτικῶς τὴν ὑπαρξίν αὐτῶν· αὕτη λέγει εἰς ἡμᾶς, ὅτι βεβαίως πᾶσα συναναστροφὴ τῶν ἀνθρώπων ἀναμεταξύ των στηρίζεται ἐπὶ τῆς γνώμης, ὅτι οὔτοι ἐν τῇ καθ' ὄλου αὐτῶν διαγωγῇ ὑπόκεινται εἰς αἰτία, τέλος δὲ προσάγει τὸ τελευταῖον αὐτῆς ἐπιχείρημα, τὴν (Termin suggestio) εἰς ὄρισμένον χρόνον ἀναφερομένην ὑποβολήν: Ὅ,τι δηλαδὴ προστάσσεται ἐν τῇ ὑπνώσει, ἐκτελεῖται μετ' αὐτήν. Ὁ δ' ἐκτελῶν νομίζει, ὅτι πράττει «ἐλεύθερος» κατὰ τὴν «ἰδιοτροπίαν» του. Εἶναι δὲ ἀκριβέστατα γνωστὸν, ὅτι συμβαίνει τὸ ἐναντίον!

Ὅθεν καὶ ἐδῶ οὐδεμία ὀριστικὴ λύσις. Τὸ μὲν, ὅταν δηλαδὴ παρατηροῦμεν τὸ ἰσχυρὸν ἠθικὸν συναίσθημα, ἀνευρίσκομεν ἴσως μικρόν τι ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, τὸ δὲ, κατὰ τὴν ἐξερεύνησιν δηλαδὴ τῆς «διγνώσεως τῶν ἀνθρώπων» καὶ τῆς εἰς ὄρισμένον χρόνον ἀναφερομένης ὑποβολῆς ἀναμφιβόλως τὸ πρᾶγμα ἀποβαίνει μᾶλλον ἀντίθετον. Οὕτω λοιπὸν δὲν εἶναι ἄξιον τοῦ κόπου νὰ προχωρήσωμεν εἰς λεπτομερείας καὶ νὰ ἐρωτῶμεν ἴσως, ὁποῖον ἄρα γε εἶδος ἐλευθερίας θὰ ἦτο δυνατόν νὰ πρόκειται ἡμῖν ἐνταῦθα. Διότι πάντως τὸ ζήτημα θὰ παρέμενε κατ' ἀνάγκην περιορισμένον μόνον εἰς τὸ «θὰ ἦτο δυνατόν».

Ἐκ τῆς φαινομενολογίας ἄρα καὶ ἐκ τῆς κυρίως ψυχολογίας οὐδεμίαν δυνάμεθα νὰ πορισθῶμεν ὀριστικὴν ἀπόφανσιν περὶ τῶν ζητημάτων ἡμῶν.

4. Συνειδητότης καὶ ἐλευθερία.

Α'. Βιολογικόν τι ἀξίωμα καὶ ἡ ἐφαρμογὴ αὐτοῦ ἐπὶ τῆς συνειδήσεως.

Μέλλοντες δὲ νῦν νὰ τοιμήσωμεν νὰ δοκιμάσωμεν, μὴ τυχόν εἶναι δυνατόν νὰ εὐρεθῇ λύσις τοῦ ζητήματος τῆς ἐλευθερίας ἐπὶ ἄλλων ὁδῶν ἢ τῶν, οὔτως εἰπεῖν, ἀμέσων, θέτομεν ἐν ἀρχῇ τῆς νέας ἡμῶν ταύτης ἐρεῦνης δεδοκιμασμένην τινὰ ἀρχὴν εἰλημμένην ἐκ τῆς **βιολογίας**, τὴν ὁποῖαν ἄς ὀνομάσωμεν τὴν **ἀρχὴν τῆς**

σπουδαιότητα τὴν ὅποιαν ἔχει ἐν γένει εἰς τὸ ὅλον, ἐκάστη ἐπὶ μέρους αὐτοῦ διάταξις.

Νοοῦμεν δὲ ἐνταῦθα τὴν λέξιν «βιολογία» εὐρύτατα. Ἡ βιολογία δηλονότι πραγματεύεται περὶ παντός, ὅπερ εἶναι ζωὴ ἢ ἔχει συνάφειαν τινὰ οἰανδήποτε μὲ τὴν ζωὴν.

Εἰς δὲ τὸ «ἔχον συνάφειαν μὲ ζωὴν» ἀνήκει ἀναμφιβόλως τὸ γεγονός, ὅτι **ὑποκείμενα συνειδητῶς λαμβάνουν πείραν**, καὶ δὴ ἴδια ἀνθρώπινα ὑποκείμενα· εἶναι δὲ ὅλως ἀδιάφορον, κατὰ τίνα αὐστηρὰν λογικὴν ἔννοιαν θέλει τις νὰ νοῆ τὸ γεγονός τοῦτο· ὅθεν πρὸς τὴν ζωὴν συνημμένον, συντόμως εἰπεῖν, εἶναι τὸ γεγονός τῆς συνειδήσεως, τὸ γεγονός, **ὅτι** ὑπάρχει συνείδησις.

Τὸ γεγονός τοῦτο συμφώνως πρὸς τὴν ἡμετέραν ἀρχὴν, ἐὰν ἄλλως αὕτη εἶναι ὀρθῶς τεθειμένη ἀρχή, ἀνάγκη νὰ ἔχη «σημασίαν» τινὰ εἰς τὸ σύνολον τῶν ζώντων ὄντων, οὕτω δὲ καὶ εἰς τὸ σύνολον τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος· τουτέστιν: ἐὰν ἠθέλομεν φαντασθῆ αὐτὸ μὴ ὑπάρχον, θὰ ἔπρεπε τὸ σύμπαν ἐν τῇ ἑαυτοῦ φύσει καὶ ἐν παντί, ὅπερ ἐξαρτᾶται ἐξ αὐτῆς, ἀναγκαίως νὰ διαταραχθῆ. Ἀκριβῶς λοιπὸν τὸ γεγονός «συνείδησις», ὡς γεγονός γενικώτατα ἐμφανιζόμενον, θέλομεν νὰ χρησιμοποιήσωμεν ἐπωφελῶς ὑπὲρ τῆς ἐξετάσεως τοῦ προβλήματος τῆς ἐλευθερίας στηριζόμενοι ἐπὶ τῆς ἡμετέρας ἀρχῆς περὶ τῆς εἰς τὸ ὅλον «σπουδαιότητος».

Ἐρωτῶμεν λοιπὸν κατ' ἀρχάς, τίς ἀρά γε εἶναι ἡ σημασία τοῦ γεγονότος «συνείδησις», πῶς δ' αὕτη ἐκδηλοῦται; Ἐξεπίτηδες δὲ ἡ ἔρευνα ἡμῶν ἐνταῦθα παραμένει ἀφελῆς—ἐμπειρική, ἀφιεμένου εἰς ἕκαστον τῶν ἀναγνωστῶν νὰ κατατάξῃ προσηκόντως τὰ περὶ ὧν πρόκειται, γεγονότα, εἰς ἀκριβῆ τινὰ ταξιλογίαν καὶ μεταφυσικὴν διδασκαλίαν.

Οὐδεμίαν δέ, νομίζομεν, ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ ἀπαριθμήσωμεν ἀκριβέστερον τοὺς λόγους, ἔνεκα τῶν ὁποίων τὴν ἀνθρωπίνην συνείδησιν διερευνῶμεν ἰδιαίτερος.

(¹) Λέγω «ἐπὶ μέρους διατάξεως» οὐχὶ δὲ ἐν γένει «τοῦ ἐπὶ μέρους». Διότι πᾶν τὸ ἔσχατον ἐπὶ μέρους δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκην σημαντικὸν εἰς τὸ ὅλον, π. χ. τὸ λευκὸν χροῶμα τῶν τενόντων, τὸ κικρινόφαιον χροῶμα τῆς χολῆς κλπ.

Ἡ συνείδησις προσλαμβάνει δεδομένα, τὰ ὅποια μεταδίδουν εἰς αὐτὴν τὰ αἰσθητήρια ὄργανα, οὕτω δὲ λαμβάνει πληροφορίας τὸ μὲν περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ ἔξω κόσμου, τὸ δὲ περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ σώματος, τοῦ ἀνήκοντος εἰς τὸ ὑποκείμενον αὐτῆς. Καλοῦμεν δὲ τοῦτο **προσληπτικὴν ἱκανότητα** τῆς συνειδήσεως.

Ἡ συνείδησις δύναται νὰ διασώξῃ τὰς ἐντυπώσεις ταύτας. Ἡ ἱκανότης δὲ αὕτη καλεῖται **μνήμη** ἢ ἀναπλαστικὴ δύναμις.

Ἐπεξεργάζεται πᾶν τὸ ἀνέκαθεν προσληφθὲν διὰ τῶν ἐμφύτων αὐτῆς λογικῶν σχημάτων, συνάγει συμπεράσματα καὶ δυνάμει ὠρισμένων ἀρχῶν στηριζομένων ἐπὶ τῶν σχημάτων τούτων π. χ. τῆς προτάσεως: «Αἱ αὐταὶ αἰτίαι, τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα» προβλέπει τὸ μέλλον. Τοῦτο καλοῦμεν νοῦν.

Ἐκ τῆς μνήμης, ἐκ τῆς λογικῆς ἐπεξεργασίας καὶ ἐξ ἐμφύτων καθ' ὁρμὴν τάσεων, αἱ ὁποῖαι ἐκδηλοῦνται ἐν «συναισθήμασιν», ἐκπηγάζουν εἰς αὐτὴν ἰδιαίτεροι πράξεις τοῦ βούλεσθαι, τὰς ὁποίας πραγματοποιεῖ αὕτη (δηλ. ἡ συνείδησις). Αὕτη εἶναι ἡ **βούλησις** αὐτῆς.

Ὅθεν ἐν περιλήψει ἡ συνείδησις ψυχοφυσικοῦ τινος ὑποκειμένου ἐξασφαλίζει εἰς αὐτὸ τὴν **διατήρησίν του** ἐν τῷ ἐμπειρικῷ σύμπαντι καὶ κάμνει αὐτὸ ἱκανὸν νὰ ἐκτελῆ **ἔργα** ἐν αὐτῷ.

Φαίνεται ἄρα, ὅτι ἡ συνείδησις εἶναι διορίζων τις παράγων τῶν ἐν τῷ σύμπαντι γινομένων. Λέγεται δὲ συνήθως, ὅτι τὸ ψυχοφυσικὸν ὑποκείμενον ἔχει συνείδησιν, **ἵνα** διατηρῆ τὸν ἑαυτόν του καὶ ἐκτελῆ ἔργα. Πρὸς τί δὲ ὁ πόνος; «Ἴνα» προειδοποιῆ. Πρὸς τί ὁ φόβος καὶ ἡ ἀγωνία; «Ἴνα» προστατεύουν αὐτό. Πρὸς τί ὁ νοῦς; «Ἴνα» χρησιμοποιῆ ἐπωφελῶς πᾶσαν τὴν κτηθεῖσαν ἐμπειρίαν καὶ διορίζῃ τὴν βούλησιν ὅλως «συμφώνως πρὸς τὰ πράγματα».

Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ἡ συνείδησις εἶναι κάποιον «σκόπιμον» τί, τὸ ὁποῖον εἶναι προσκεκολλημένον εἰς τὸ ὑποκείμενον ἐντελῶς κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον λ. χ. μορφαί τινες ἢ χρώματα τοῦ σώματός του εἶναι «σκόπιμα», τουτέστι κατάλληλα νὰ ἐξασφαλίζουν τὴν ἐν τῇ ὁρῇ τῶν γεγονότων τοῦ σύμπαντος διατήρησιν τοῦ ὅλου ψυχοφυσικοῦ προσώπου.

Μέχρι τοῦ σημείου τούτου λοιπὸν κατ' ἔρευναν ἐπὶ ἀφελοῦς βάσεως στηριζομένην τὰ πάντα εἶναι σαφῆ.

Ἄλλ' ἔρχεται νῦν ἡ κριτικὴ τῶν φαινομένων ἐξέτασις καὶ δεικνύει, ὅτι ἐγὼ ὡς συνειδητὸν ὄν ἀπολύτως οὐδὲν «πράττω», ἀλλ' ὅτι μόνον ἔχω συνειδητῶς· μάλιστα δέ, ὅτι οὐδεμίαν ἀπολύτως οἰασθῆποτε φύσεως ἔχω παράστασιν τοῦ πῶς πρέπει νὰ γίνεται τοῦτο: δηλαδή τὸ *πράττειν* τι. Δὲν γνωρίζω οὔτε πῶς ὀφείλω νὰ κάμνω τοῦτο, τὸ ὁποῖον καλεῖται «σκέπτομαι περὶ τινος», οὔτε πῶς εἶναι δυνατόν νὰ συμβαίη, ὥστε νὰ κινούνται ἡ γλῶσσά μου, ἡ χεῖρ μου. Τὸ θέλω — καὶ γίνεται. Τοῦτο συμβαίνει καὶ οὐδὲν πλέον.

Impossible est ut is faciat qui nescit quomodo fiat (Εἶναι ἀδύνατον νὰ πράττῃ τι ὁ ἀγνοῶν, τίνι τρόπῳ γίνεται) μᾶς λέγει εὐλόγως ὁ Geulincx. Ὅθεν ἐγὼ δὲν πράττω — ἐπειδὴ ἀγνοῶ, τίνι τρόπῳ γίνεται τὸ πραττόμενον (quia nescio quomodo fiat). *Τις* λοιπὸν «πράττει;».

Ὁ μὲν Geulincx ἀποκρίνεται: Ὁ Θεός. Ἡμεῖς δὲ ὡς ψυχολόγοι λέγομεν: ἡ *ἀσυνειδήτος* βάση ἐμοῦ ὡς ὑποκειμένου, δηλαδή ἡ *ψυχὴ* μου.

Ἄλλ' οὕτω πάντα τὰ συνειδητὰ φαινόμενα γίνονται *ἐπιφαινόμενα*, ὅσονδῆποτε σθεναρῶς καὶ ἂν ἀποκρούη τις τὴν βιολογικὴν μηχανικὴν θεωρίαν καὶ τὸν ψυχομηχανικὸν παραλληλισμόν. Ἡ συνειδήσις «εἶναι φύσει συνημμένη» οὐχὶ μὲν βεβαίως πρὸς τὴν μηχανικὴν λειτουργίαν τοῦ ἐγκεφάλου, βεβαίως ὁμως πρὸς τὰς ἀσυνειδήτους δυνάμεις τῆς ψυχῆς ἢ, εἰάν τις προτιμᾷ, τῆς ἐντελεχείας. *Καταστάσεις* δέ τινος, οὐχὶ γεγονότα, *ἀποτελέσματα* τινος τῶν δυνάμεων τούτων ἀγγέλλει αὐτὴ εἰς ἑαυτὴν ἢ ψυχῆ—ἐντελέχεια ἐν εἴδει συνειδητοῦ ἐγώ.

Ἡ ἀνωτέρω λοιπὸν ὑφ' ἡμῶν γενομένη ἀφελῆς ἀπαρίθμησις τῶν ἔργων τῆς συνειδήσεως δὲν ἦτο ἐντελῶς ὀρθή: ἡ συνειδήσις ὡς τοιαύτη *δὲν* διαφυλάττει, *οὐδ'* ἐπεξεργάζεται. Ἡ *ψυχὴ* κάμνει καὶ τὰ δύο καὶ ἐπ' εὐκαιρίας παρουσιάζει τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐνεργειῶν τούτων αὐτὴ εἰς ἑαυτὴν ἐν εἴδει συνειδητῶν φαινομένων τοῦ ἐγώ.

Πρὸς τι λοιπὸν ἢ ὅλη αὕτη ὑπόθεσις, πρὸς τι τὸ παραδόξον

ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον καλοῦμεν «*ἔχειν συνειδητὴν πείραν*», ἐὰν πᾶν τὸ συμβαῖνον, πᾶν τὸ κυρίως ἐπιδρῶν ἐπὶ τῆς πορείας τοῦ σύμπαντος, πᾶν τὸ πραγματικὸν συμβαίη ἐν τῷ *ἀσυνειδήτῳ*; Δὲν ἀποβαίνει οὕτως ἡ συνειδήσις τοῦλάχιστον *περιττῆ* ἐν τῷ κόσμῳ πολυτέλεια, ἐὰν μὴ μάλιστα περιττὴ φρικώδης κοσμικὴ κόλασις;

Δύναται τις ἐνταῦθα νὰ ἐφησυχάζῃ μὲ τὸ ἄπλοῦν: «οὕτως ἔχουν τὰ πράγματα» ἢ μὲ τό: Ἄλλ' ὁ κόσμος ὑπάρχει (Mach) καὶ εἶναι, ὁποῖος εἶναι; Ἐναμφιβόλως ἐν τῷ βίῳ ἐν γένει ὑπάρχον φαινόμενα περιττά, ἀδιάφορα, π. χ. τὸ λευκὸν χροῶμα τῶν τεπόντων, τὰ ποικίλα χρώματα πολλῶν ζῴων τῶν βαθειῶν θαλασσῶν, τὰ ὁποῖα οὐδέποτε «βλέπει» τις. Δυνάμεθα ὁμως νὰ καταλέξωμεν εἰς αὐτὰ τὸ γεγονός, ὅτι *ὑπάρχουν συνειδητὰ φαινόμενα*. Ἐνταῦθα βεβαίως πρόκειται περὶ *ἐπὶ μέρους διατάξεως* ὅλως εἰδικῆς, χάριν τῆς ὁποίας ἡμεῖς ἐθέσαμεν τὴν *ἀρχὴν τῆς καθολικῆς εἰς τὸ ὅλον σπουδαιότητος* (σελ. 209).

Ἄς δείξωμεν δὲ νῦν, ὅτι, ἐὰν δὲν ἀποφασίσωμεν νὰ ἀποφανθῶμεν, ὅτι τὸ γεγονός, ὅτι *ὑπάρχουν συνειδητὰ φαινόμενα*, εἶναι κοσμικῶς ἀδιάφορον, τὸ γεγονός τοῦτο *δύναται* νὰ καταδειχθῆ οὐσιώδη ἔχον σημασίαν εἰς τὰς δυνάμεις τοῦ κόσμου, κατ' ἀκολουθίαν εἰς τὸν κόσμον ἐν γένει, *μόνον*, ἐὰν στηριχθῶμεν ἐπὶ ὠρισμένου εἴδους τῆς περὶ τῆς ἐλευθερίας διδασκαλίας. Μὲ ἄλλας λέξεις: Τὸ μεταφυσικὸν σύστοιχον τούτου, τὸ ὁποῖον καλεῖται *ἐγώ*, ἔπρεπεν ἀναγκασίως νὰ εἶναι ὑπὸ τινος οἰανδῆποτε μορφῆν γνησίως *ἐλεύθερον* καὶ δὴ ὄχι μόνον ὑπὸ τὴν ἔννοιαν μαγικῆς τινος διδασκαλίας περὶ μετεμψυχώσεως, καθ' ἣν ἴσως τὸ ἐγὼ δημιουργεῖ εἰς ἑαυτὸ ἐλευθέρως τὴν νέαν μορφὴν τῆς ὑπάρξεως, καθὼς πράττει (ἴσως;—δὲν εἶναι ἐντελῶς σαφές) ἢ κατὰ τὸν *Σοπερχάουερ* νοουμένη βούλησις, ἀλλ' ὡς ἡ πρώτη ποιητικὴ αἰτία ἐνὸς ἐκάστου τῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα ἐν τῷ κόσμῳ τῶν φαινομένων καλοῦνται «πράξεις».

Εἶναι δ' ἐνταῦθα (ἢ παρατήρησις αὕτη ἴσως δὲν εἶναι περιττὴ) *ἐντελῶς* ἀδιάφορον, ἂν τις νοῆ τὰς ψυχὰς ὡς μονάδας ἢ ὡς μέρη μιᾶς ἀνωτέρας καθολικῆς ψυχῆς. Ἡ σύνδεσις δηλονότι τῶν ψυχῶν (καὶ τῶν ἐγῶ) ἐν τινι ἀνωτέρῳ ψυχῇ οὐδόλως θίγει τὸ

πρόβλημα ἡμῶν. Διότι, ἐὰν ἠδυνάμεθα νὰ ἀποφανθῶμεν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, πάντα τὰ ἐγώ, ἐὰν παραδεχθῶμεν τοιαύτην δέσμευσιν, θὰ ἦσαν ἐλεύθερα μέρη ὑπερπροσωπικοῦ τινος ὄντος ἑαυτὰ γινώσκοντα. Τὸ ὑπερπροσωπικὸν δὲ τοῦτο ψυχοειδὲς ὄν θὰ εἶχε τόσα ἐλεύθερα μέρη, ὅσα ἐγὼ ὑπάρχουν. Οὕτω δὲ τὸ πρόβλημα ἡμῶν θὰ ἀπέβαινε μὲν τῇ ἀληθείᾳ κοσμολογικόν, ἀλλ' ὅμως ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ ἐρευνῇ ἤθελε παραμένει ψυχολογικόν.

Β. Τί δὲν περιλαμβάνεται εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας.

Διὰ τῶν προειρημένων περιορισθῆ συγχρόνως σπουδαίως ἢ καθ' ὑπόθεσιν **περιοχὴ** τῆς ἐλευθερίας. Τὰ κατὰ τὸν περιορισμὸν δὲ τοῦτον πρόκειται νῦν κατὰ πρῶτον εἰρύτερόν πως νὰ ἐκθέσωμεν.

Οὐχι ἐλεύθερα εἶναι ἡ συνειδητὴ ἀντίληψις, ἢ κατ' αἰσθησιν παρατήρησις, ὅπερ βεβαίως πρόδηλον, οὐδεμιᾶς χρῆζον περαιτέρω διασαφήσεως.

Οὐχι δ' ἐλεύθερα εἶναι καὶ ἡ κατὰ τὸν δημῶδη τρόπον τοῦ λέγειν καλουμένη «νόησις». Ἐπομένως, κατ' ἀκριβῆ τρόπον τοῦ λέγειν, οὔτε τὸ συνειδητὸν ἔχειν μὴ συγκεκριμένα ἀντικείμενα ὡς τοιοῦτον εἶναι ἐλεύθερον, οὔτε ἡ ἀσυνειδητος πρὸς ἐπεξεργασίαν ἐνέργεια τῆς ψυχῆς, οὔτε τὸ καλούμενον κρίνειν, τοῦτέστιν ἡ συνειδητὴ κτῆσις ἀντικειμένων φερόντων τὸν τόνον «ἐν τάξει» ἢ «ἴσως ἐν τάξει» ἢ «οὐχι ἐν τάξει», τέλος δὲ οὔτε ἡ ἐμφάνισις τοῦ συνειδητοῦ φαινομένου τῆς βουλήσεως ὡς συνειδητοῦ φαινομένου.

Ἡ ψυχικὴ ἄρα ἐργασία, ἡ ὁποία ἄγει εἰς πάντα τὰ συνειδητὰ φαινόμενα, ἔπομένως καὶ εἰς τὴν ἐμφάνισιν τῶν συνειδητῶν φαινομένων τῆς βουλήσεως, γίνεται κατ' αἷτια προερχόμενα ἐκ τῆς κατ' ἔντασιν ποικιλίας αὐτῆς ταύτης τῆς κατασκευῆς τῆς ψυχῆς. τὸ ἄπλοῦν δὲ ἔχειν συνειδητὰ φαινόμενα καὶ τὸ ἔχειν συνειδητὰ φαινόμενα φέροντα τόνους τῆς ἀληθείας, τὸ «κρίνειν», συμβαίνει ὡσαύτως κατ' αἷτια, καθόσον τὰ πράγματα, τὰ ὁποία ἔχει τις συνειδητὰ ὡς τοιαῦτα φέρουν καθ' ἑαυτὰ τοὺς τόνους, τοὺς ὁποίους ἀπρηθμῆσαμεν ἐν σελ. 35 καὶ ἐξῆς. Ἦδη ὁ **Σπινόζας**

σαφέστατα κατεῖδε τοῦτο· νεώτεροι δὲ ἐπέφεραν ταραχὴν καὶ σύγχυσιν διὰ τῶν διδασκαλιῶν αὐτῶν περὶ τῆς «πρὸς αὐτὰ διάθεσεως» (Stellungnahme). (Καὶ τι δὲ ὅλως διάφορον ὡς **τι** εἶναι φυσικὰ τό: «**λέγειν** τὴν ἀλήθειαν» ἢ τό: «ψεῦδесθαι» τοῦ: ἔχειν συνειδητῶς «ἀληθές» ἢ «ψευδές»).

Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ὑπολείπεται **πιθανῶς ἐλεύθερα** μόνον ἡ μετάβασις τῆς βουλήσεως εἰς τὴν ἐκτέλεσιν, ἔπομένως ἢ πρᾶξις.

Τὸ ζήτημα ἄρα τῆς ἐλευθερίας ἀναφέρεται, ἔπομένως **δύναται** νὰ ἀναφέρεται μόνον εἰς **πράξεις** κατὰ τὴν πρὸς τὸ προηγηθὲν ἐκάστοτε συνειδητὸν βουλευτικὸν γεγονός ἀναφορὰν αὐτῶν, οὕτως ὥστε ἔπομένως δὲν ἔχομεν πλέον ἀνάγκην ἐνταῦθα νὰ θέσωμεν τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἐλευθερίας ὡς πρὸς τὴν ἐμφάνισιν τοῦ συνειδητοῦ βουλευτικοῦ φαινομένου, ἀλλὰ μόνον ὡς πρὸς τὴν **μεταβολὴν** τοῦ συνειδητοῦ τούτου φαινομένου εἰς πρᾶξιν. Ἐκ τῶν δύο λοιπὸν ζητημάτων, τὰ ὁποία διευπλώσαμεν ἐν σελ. 206, ὑπολείπεται ἀκόμη πρὸς ἐξέτασιν οὐχὶ τὸ λαϊκόν: «δύναμαι νὰ θέλω ὅ,τι θέλω;» ἀλλὰ μόνον τό: «δύναμαι νὰ κάμνω ἢ νὰ παραλείπω ἐλευθέρως ὅ,τι ἐν εἴδει βουλήσεως ἔχω συνειδητόν;».

Κατὰ τὴν σιγήθη διαίρεσιν ὑπάρχουν πράξεις ἐσωτερικαὶ καὶ ἐξωτερικαί. Αἱ μὲν ἐξωτερικαὶ ἀναφέρονται εἰς κινήσεις τοῦ σώματος μου· αἱ δ' ἐσωτερικαί, ὡς γινώσκουμεν (σελ. 50), δύναται νὰ ἀναφέρονται εἰς τὸ καλούμενον «διανοεῖσθαι περὶ τινος», «διαλογίζεσθαι» ἢ εἰς τὸ κατευθύνειν πού τὴν προσοχήν. Ἀμφότερα δύναμαι βέβαια νὰ «βούλωμαι». Τοῦτέστιν: δύναμαι νὰ θέλω νὰ μοι ἐπέλθῃ τι αἴφνης εἰς τὸν νοῦν, λ. χ. λύσις τις, λησμονηθὲν τι εἶναι δ' εὐνόητον, ὅτι ἐνταῦθα ἡ ἐπιτυχία τῆς βουλήσεως οὐδὲ πόρρωθεν εἶναι ἐξησφαλισμένη μετ' ὅσον βεβαιότητα, μετ' ὅσον εἶναι κατὰ τὴν βούλησιν, ἢ ὁποία ἀποβλέπει εἰς κινήσεις τοῦ σώματος. Δύναμαι δὲ νὰ θέλω νὰ εἶμαι προσεκτικός, νὰ εἶμαι συγκεντρωμένος· ἡ ἐπιτυχία δὲ τῆς βουλήσεως ταύτης εἶναι καλύτερον ἐξησφαλισμένη παρὰ ἡ ἐπιτυχία τῆς βουλήσεως τοῦ διανοεῖσθαι περὶ τινος, καίτοι καὶ ἐκεῖνη οὐχι μετ' ἀπολύτου βεβαιότητος ἠγγυημένη. Καθόσον δὲ πρόκειται περὶ τῆς βουλήσεως τοῦ συγκεντροῦσθαι, ἢ βούλησις, ὡς εἰκός, εἰσέρχεται καὶ εἰς τὴν ἀντίλη-

ψιν· διότι ἀντιλαμβάνομαι βέβαια καλύτερα, ὅταν προσέχω. Ἄλλ' αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀντιλαμβάνεσθαι ὡς τοιοῦτον, ὡς δέχεσθαι, παρμένει διὰ τοῦτο, καθὼς εἶπομεν, ἔξω τοῦ βούλεσθαι, ἐπομένως δὲ ἔξω καὶ τοῦ προβλήματος τῆς ἐλευθερίας.

Γ. Ἐἶναι δυνατὴ ἡ καταφατικὴ ἐλευθερία;

Ἄς παραδεχθῶμεν λοιπὸν τώρα καθ' ὑπόθεσιν, ὅτι ἡ πραγματοποίησις πράξεων γίνεται κατ' ἐλευθερίαν—πρᾶγμα, περὶ τοῦ ὁποίου βέβαια ἡμεῖς εἰσέτι ἀπολύτως οὐδεμίαν ἀπεφάνθημεν ὄρισμένην γνώμην,—περὶ τίνος *εἴδους* ἐλευθερίας θὰ ἦτο *δυνατὸν* νὰ πρόκειται ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ; Περὶ ἠϊκτικῆς καθολικῆς ἢ περὶ μερικῆς περὶ τὸ εἶναι τι τοιοῦτον ἢ τοιοῦτον ἢ περὶ ἀπλῆς καταφατικῆς ἐλευθερίας;

Τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι ἤδη λελυμένον ὑπὲρ τοῦ τρίτου εἴδους τῆς ἐλευθερίας, ἐπειδὴ, καθὼς κατεδείξαμεν, οὐδὲ κἀν πρόκειται πλέον εἰς ἐξέτασιν τὸ ζήτημα: «δύναμαι νὰ θέλω ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον θέλω», ἐν τῷ ὁποίῳ μόνον θὰ ἦτο δυνατόν νὰ πρόκειται περὶ ἐλευθερίας περὶ τὸ εἶναι τι τοιοῦτον.

Ἄλλ' ὅμως ἄς ὁμιλήσωμεν περὶ τοῦ ζητήματος τούτου εἰσθερόν πως:

Ἔχομεν ἤδη εἰπεῖ, ὅτι ἡ καλουμένη νόησις ὑπὸ πᾶσαν τῆς λέξεως ταύτης ἔννοϊαν, ἐπομένως καί, φαινομενολογικῶς, ὡς ἀπλοῦν ἔχειν τι συνειδητῶς, καί, ψυχολογικῶς, ὡς ἐνέργεια τῆς ψυχῆς, οὐδὲν κοινὸν ἔχει μὲ τὸ ζήτημα τῆς ἐλευθερίας: ἡ ψυχὴ καὶ ὁ ἄνθρωπος, καθόσον εἶναι ψυχικὸν ὄν, εἶναι *λογικὸν αὐτόματον*. Τὸ τοῦ Λίχτενμπεργκ.: «γίνεται διανόησις» (es denkt) εἶναι ἀπολύτως ὀρθόν· βεβαίως δὲ οὐδεὶς λόγος ἐνταῦθα περὶ «προαιρετικότητος». Ὅλως δὲ ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ ἀπορρίψωμεν ἐνταῦθα τὴν διδασκαλίαν νεωτέρων τινῶν Καντιανῶν, ὅτι τὸ συνειδητὸν ἔχειν τὰς κατηγορίας, πρὸς τὸ ὁποῖον ἡμεῖς παραδεχόμεθα, ὅτι ἀντιστοιχεῖ ἐν τῇ ψυχῇ ἀσυνείδητος ἐνέργεια κατηγορικῶν λειτουργιῶν, τούτου ἕνεκα εἶναι «ἐλεύθερον», ἐπειδὴ δι' αὐτοῦ τὸ πρῶτον γεννᾶται ἡ ἔννοια τῆς ἀναγκαιότητος. Τοιαύτη ὅμως ἐπιχειρηματολογία εἶναι λογοπαιξία. Τὸ ζήτημα τῆς ἐλευθερίας δηλονότι δὲν ἀναφέρεται εἰς ἀπλοῦν ἔχειν ἐν γένει, ἀλλὰ

μόνον εἰς γένεσιν, οὐδ' ὁ ἐλάχιστος δὲ λόγος ὑπάρχει νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ὑπὸ τῆς ψυχῆς τελουμένην ἐπεξεργασίαν ἐλευθερίαν καὶ οὐχὶ λογικὴν—αὐτόματον. Τοῦλάχιστον τὸ γεγονὸς τῆς ὑπὸ τῆς ψυχῆς ἐπεξεργασίας καθαρὸν ὡς τοιοῦτον ἀσφαλῶς δὲν ἤθελε γεννήσει τὸ ζήτημα τῆς ἐλευθερίας.

Πάντα δὲ ταῦτα σημαίνουν, ὅτι περὶ ἠϊκτικῆς ἐλευθερίας, μάλιστα δὲ καὶ περὶ μερικῆς τοῦ εἶναι τι τοιοῦτον οὐδεὶς δύναται νὰ γίνῃ λόγος. Πάντως δὲ οὐδεμία ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ τεθῇ τοιοῦτο ζήτημα, διὰ νὰ ἐμφανίσωμεν τὴν συνείδησιν οὐσιώδη ἔχουσαν σημασίαν εἰς τὰ τοῦ κόσμου. Πάντα τὰ συνειδητὰ περιεχόμενα, εἴτε ἀπλᾶ ἀντικείμενα εἶναι ταῦτα εἴτε σύνθετα γεγονότα, ἔρχονται πρὸ τοῦ ἐγὼ ἐκ τῆς ψυχῆς ἐν σταθερᾷ αἰτιώδει ἀκολουθία.

Ἐπολείπεται ἐπομένως πρὸς ἔρευναν μόνον ἡ ἐλευθερία ἢ περὶ τὸ *ὑπάρχειν* τοῦτο, ἢ *καταφατικὴ ἐλευθερία*.

Τοῦτο μόνον θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι *ἐλεύθερον*, ὅτι δηλαδὴ *ἐγὼ* περὶ τινῶν τῶν περιεχομένων, τὰ ὁποῖα ἔσχον συνειδητὰ, περὶ τῶν τῆς βουλήσεως δηλονότι, τρόπον τινὰ λέγω *ναί*, οὗτω δὲ ποιῶ αὐτὰ δυναμικῶς πραγματικὰ ἢ ψυχικῶς (ἐσωτερικῶς) ἢ σωματικῶς (ἐξωτερικῶς), ἐνθα βεβαίως ἢ ὀησις: «λέγω—*ναί*» κατ' ἀρχὰς οὐδὲν ἄλλο φαίνεται, ὅτι εἶναι ἢ ἀπλοῦς λόγος· διότι θὰ ἐξετάσωμεν βραδύτερον τὸ σπουδαῖον ζήτημα, μὴ τυχὸν τὸ κυρίως οὐσιώδες μᾶλλον εἶναι τὸ λέγειν *ὄχι*. Κατὰ ταῦτα ἄρα ἡ ἐλευθερία θὰ ὑφίστατο ὡς πρὸς τὸ λέγειν *ναί* περὶ βουλευτικῶν περιεχομένων.

Εἰς τὸ φροντιστήριόν μου ἐξέφρασε ποτὲ τις, (ἀτυχῶς δὲ ἐνθυμοῦμαι πλέον τις) τὴν ἀξιοσημείωτον γνώμην, ὅτι τὸ περιεχόμενον τῆς βουλήσεως γίνεται τὸ πρῶτον γνήσιον *βουλευτικὸν* περιεχόμενον διὰ τοῦ τόνου *ναί*: ὅτι δὲ πρὸ τούτου εἶναι πόθος τις ἢ ἴσως ἡμιβούλησις. Τὸ γνήσιον δὲ τοῦτο *βουλευτικὸν* περιεχόμενον κατὰ τὸν ἀκροατὴν μου τοῦτον ἐπάγεται κατόπιν κατ' ἀνάγκην τὴν πράξιν. Πρὸς ταῦτα δύναται τις ἴσως νὰ συμφωνήσῃ. Οὕτω δὲ ἡ μεταβολὴ ἡμιβουλήσεως εἰς γνήσια βουλευτικὰ περιεχόμενα θὰ ἦτο ἐλευθέρα.

Δ'. Ἡ σημασία τῆς μὴ βουλευτικῆς συνειδήσεως.

Ἐὰν δὲ κατὰ ταῦτα ἐν τῷ προβλήματι τῆς ἐλευθερίας μόνον βουλευτικὰ περιεχόμενα πρόκεινται εἰς ἐξέτασιν, ἀφοῦ ἐλευθερία θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρχῃ μόνον, καθόσον ταῦτα λαμβάνουν ἢ μὴ τὸν τόνον τοῦ *ναί*, καθόσον ἐπομένως γίνονται γνήσια βουλευτικὰ περιεχόμενα καὶ δὲν παραμένουν ἡμιβουλευτικὰ περιεχόμενα, προβάλλεται εὐλόγως τὸ ζήτημα, διατι τότε εἶναι *συνειδητὰ* καὶ τόσα ἄλλα πολλὰ πλὴν τῶν βουλευτικῶν περιεχομένων ὡς τοιούτων; Διότι βεβαίως ἡ περὶ τῆς ἐλευθερίας διδασκαλία, ὀφείλει νὰ ἐοικενύσῃ τὴν *ὑπαρξιν* τοῦ γεγονότος: *λαμβάνω τινὸς πείραν συνειδητήν*. Ἄλλως δέ, οἷτω φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως, δὲν θὰ ἔπρεπε βέβαια νὰ ὑπάρχουν συνειδητὰ περιεχόμενα, ἐν οἷς, ὡς τοιούτοις, περὶ ἐλευθερίας οὐδεὶς γίνεται λόγος. Ἄλλ' ὑπάρχουν τοιαῦτα περιεχόμενα, καθὼς εἶδομεν. Θὰ ἦτο δὲ ἴσως δυνατόν νὰ κατανοηθῇ κατὰ τινὰ οἰονδήποτε τρόπον τὸ γεγονός τοῦτο ἢ καταπίπτει ἐξ ὀλοκλήρου ὀλοκλήρος ἢ διδασκαλία ἡμῶν;

Διότι βεβαίως τοῦτο ἠθέλεν ἐμβάλλει εἰς ἀμφιβολίας, ἐὰν δηλαδὴ εἰσάγῃ μὲν τις τὴν ἐλευθερίαν, ἵνα καταδείξῃ, ὅτι τὰ συνειδητὰ φαινόμενα δὲν εἶναι περιττά, παραμένουν δ' ὅμως κατόπιν πολλὰ τούτων περιττά.

Εἰς ἐμὲ δὲ φαίνεται, ὅτι μόλα ταῦτα εἶναι δυνατόν νὰ διασωθῇ τὸ δυνατόν διδασκαλίας τινὸς περὶ ἐλευθερίας ὑπὸ τινος προϋποθέσεως, ἐὰν δηλονότι σκεφθῶμεν, ὅτι ἡ βουλευτικὴ πρᾶξις ἠθέλε συνδέει (1) *καθ' ὅλως ὀρισμένον* ἐκάστοτε τρόπον τὰ ἐλευθέρως ὑποκείμενα μετὰ τοῦ σύμπαντος καὶ ὅτι ἐπομένως τὸ ὑποκείμενον, καὶ ἐφόσον εἶναι ἐλεύθερον, κατ' ἀνάγκην θὰ ἔπρεπε νὰ *πληροφορῆται* διαρκῶς περὶ τῆς ἐκάστοτε ὀρισμένης θέσεως αὐτοῦ ἐν τῷ σύμπαντι: ἡ ἐλευθέρως πρᾶξις θὰ ἦτο βέβαια πάντοτε *ἰδιαιτέρα* τις, ἀκριβῶς δὲ ἡ συνειδητὴ *ἀντίληψις* ἠθέλε

(1) Ἐκ προθέσεως κάμνομεν χρῆσιν τῆς δυνατικῆς ἐγκλίσεως, ἐπειδὴ βέβαια ἐνταῦθα εἰσέτι οὐδὲν λέγεται κατηγορηματικῶς περὶ πραγματικότητος τῆς ἐλευθερίας.

διαφωτίζει περὶ τῆς ἐκάστοτε πραγματώσεως ἰδιαιτέρας τινὸς περιπτώσεως ἐκ τῶν ἐν γένει δυνατῶν. Ἄλλ' ἠθέλον ὡσαύτως ὑποβοηθεῖ τὴν διαφώτισιν ταύτην αἱ συνειδητὰ ἐκ μνήμης εἰκόνες καὶ πᾶσαι αἱ ἀφηρημέναι ἔννοιαι, τὰς ὁποίας συλλαμβάνει τις συνειδητῶς διὰ τῆς ἐργασίας τῆς ψυχῆς, καὶ τὰ *συναίσθηματα*, μάλιστα αἱ ἀναφορικαὶ ἔννοιαι καὶ συναίσθηματα. Διότι «βούλομαι» βέβαια ἀφοροῦμενος ἀπὸ διαλογισμοῦ, ἦτοι ἀπὸ τῆς συλλήψεως παντὸς παρελθόντος φαινομένου καὶ τοῦ ἐπὶ μέρους παρόντος καὶ τῶν περὶ τῶν μελλόντων γεγονότων ὑπαρχουσῶν πιθανοτήτων, ἐνθα βέβαια σιωπηρῶς προϋποτίθεται, ὅτι οἱ φυσικοὶ νόμοι «ἰσχύουν» καὶ εἰς τὸ μέλλον. Τούτων λοιπὸν ἕνεκα ἔχω συνειδητὰ τόσον πολλὰ δεδομένα καὶ οὐχὶ μόνον τὸ βουλευτικὸν περιεχόμενον.

Οὕτως ἄρα τὸ γεγονός, ὅτι συνειδητὰ ἔχω δεδομένα περισσότερα ἢ μόνον τὰ βουλευτικὰ περιεχόμενα, σύμφωνα μὲ τὴν πρότασιν, ὅτι ἡ συνειδήσις ὀφείλει νὰ μὴ εἶναι περιττή, δὲν ἀποτελεῖ ἀντίρροσιν τινὰ κατὰ τοῦ δυνατοῦ τῆς ἐλευθερίας μου περὶ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ βουλευτικοῦ τούτου περιεχομένου.

Ε'. Τέλος.

Ἄλλ' ἐδῶ ἀκριβῶς εὐρίσκομεν παρευθὺς δυσχέρεϊν τινὰ τῆς διδασκαλίας περὶ τῆς ἐλευθερίας: Ἐὰν δηλονότι ἡ ἀπόφανσις ὑπὲρ τῆς καταφατικῆς ἐλευθερίας στηρίζεται ἐπὶ τοῦ ἀποτελέσματος τῆς ἀντιλήψεως καὶ τοῦ διαλογισμοῦ, περὶ ἧς ἀνωτέρω εἶπομεν, δὲν εἶναι αὕτη ἀκριβῶς τότε ἀπ' αἰτίων ἐξηρητημένη, ἦτοι ἀπὸ τοῦ ἀποτελέσματος τούτου, τὸ ὁποῖον τὸ καθ' ἑαυτὸ ἐν σταθερᾷ αἰτιῶδει σχέσει ἀνάγεται εἰς ἐρεθίσιν, εἰς τὴν σύστασιν καὶ τὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς καὶ εἰς τὴν κατ' ἄτομον μεγαλύτεραν αὐτῆς ἰκανότητα; Δὲν εἶναι ἔμφυτος καὶ ἡ «διάνοια» τοῦ ἀτόμου καὶ αἱ τοὺς βουλευτικὸς αὐτοῦ σκοποὺς συνδιορίζουσαι ὁρμαί; Δὲν εἶναι ἡ ψυχὴ καὶ λογικὸν καὶ καθ' ὁρμὴν ἐνεργοῦν αὐτόματον;

Βεβαίως καὶ ὑπὸ λογικὴν ἔποψιν εἶνε αὕτη τοιαύτη ἡμεῖς δὲ βεβαίως μέχρι τοῦδε οὐδαμῶς ἀπεφάνθημεν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας. Ἄλλ' ἄς μὴ λησμονοῦμεν, ὅτι ἡ διδασκαλία περὶ τῆς ἐλευθερίας

οφείλει βέβαια νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν συνείδησιν ἀπὸ τοῦ χαρακτη-
ρος τοῦ τυχαίου καὶ τῆς «ἐν τῷ κόσμῳ πολυτελείας», ὃν ἄλλως
θὰ ἔφερε, καὶ ὅτι ἐπιδιώκοντες τὸν σκοπὸν τοῦτον οὐδὲν ἄλλο
ἐρευνῶμεν ἢ τὸ **δυνατὸν** τῆς ἐλευθερίας τοῦ καταφάσκειν (ἐπι-
τρέπειν). Αὕτη δὲ **θὰ ἦτο δυνατὸν** νὰ ὑπάρχῃ, ἐὰν ἐν γένει
δύναται νὰ ὑπάρχῃ, μόνον εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο, ἐνθα ὁ **τόνος**
δίδεται, ἐνθα δηλαδὴ τὸ κύριον εἶναι τὸ πόρισμα τοῦ διαλογι-
σμοῦ ἐκεῖνου. Ἵνα λοιπὸν διασώσωμεν τὴν γνώμην, ὅτι ἡ συνει-
δητότης εἶναι τι οὐσιώδες, ἐπὶ τοῦ παρόντος ἄς παραδεχθῶμεν
τρόπον τινὰ διὰ βιαίας πράξεως, ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ
ἐλευθερία εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο. Ἐὰν δ' ἐκ τῶν προτέρων ἠθέλο-
μεν ὁμολογήσει ἡμᾶς αὐτοὺς ἠττημένους ὑπὸ τῆς γνώμης, ὅτι ἡ
κατάφασις συνακολουθεῖ ἐκ τῆς λογικῆς αὐτομάτου ἐνεργείας τῆς
ψυχῆς, ἀκριβῶς ἡ ὁμολογία αὕτη θὰ ἐσήμαινεν, ὅτι ἐκ τῶν προ-
τέρων ἀποδεχόμεθα τὴν περὶ τῆς συνειδήσεως ὡς εἶδους κοσμι-
κῆς πολυτελείας γνώμην, πάντα δ' ὅσα μέχρι τοῦδε εἶπομεν, θὰ
ἦσαν, κυρίως εἰλεῖν, περιττά. Εἶναι βεβαίως δυνατόν, ἡ αὐτόμα-
τος τῆς ψυχῆς ἐνεργεῖα νὰ διορίζῃ καὶ τὴν κατάφασιν. Ἄλλ' ἡ
διδασκαλία, ὅτι πάντα τὰ συνειδητὰ εἶναι ἐπιφανόμενα, φαί-
νεται εἰς ἡμᾶς παρὰ πολὺ ἀνεπαρκῆς ἢ ὥστε νὰ ἦτο δυνατὸν μὲ
τὴν πρώτην ἤδη εὐκαιρίαν νὰ παραδοθῶμεν εἰς αὐτὴν αἰχμάλωτοι.

5. Ἔτεραι ἀπόπειραι λύσεως τοῦ προβλήματος τῆς ἐλευθερίας.

Α. Ὑποβολὴ καὶ αὐθυποβολή.

Ὑπάρχει βεβαίως, οὕτω δὲ εἰσερχόμεθα εἰς τὴν κυρίως ἐρευ-
ναν περὶ τῆς **πιθανότητος** τῆς ὑπάρξεως ἐλευθερίας, λίαν σημα-
τικὸν ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς γνώμης περὶ τοῦ ἀπολύτου ὑπ' αἰτίων
διορισμοῦ (αἰτιοκρατίας) καὶ τοῦ λέγειν καί· τοῦτο δὲ εἶναι τὸ
ἤδη ἐν τῇ ἀκραϊκῶς ψυχολογικῇ ἡμῶν ἐρεύνη μνημονευθὲν
γεγονὸς τῆς **μεθυπνωτικῆς ὑποβολῆς**. Διαφορῆς δηλαδὴ τῆς
ὑπνώσεως, δίδεται ἐντολὴ εἰς τὸ ὑποκείμενον τοῦ πειράματος νὰ
ἐκτελέσῃ εἰς ὄρισμένον χρόνον μετὰ τὴν εἰς τὴν ἐγρήγορον ἐπά-
νοδον ὄρισμένην τινὰ προᾶξιν. Τῷ ὄντι δὲ τὸ ὑποκείμενον τοῦ

πειράματος **ἐκτελεῖ** τὴν προᾶξιν, καίτοι, ἐὰν αὕτη εἶναι παρὰ πολὺ
ἀντίθετος εἰς τὸν χαρακτήρα αὐτοῦ, ὡς π.χ. φόνος ἢ αὐτοκτονία,
τὴν ἐκτελεῖ μόνον «συμβολικῶς»· **βούλεται** τὴν προᾶξιν, λέγει
περὶ αὐτῆς «ναί». Μάλιστα δὲ τὸ ὑποκείμενον τοῦ πειράματος
προσπαθεῖ νὰ αἰτιολογήσῃ τὴν προᾶξιν, πιστεύει, ὅτι πράττει κα-
τόπιν σκέψεων, ἄλλ' ὅμως «ἐλευθέρως» καὶ «ἐξ ἰδίας προαιρέ-
σεως»· πιστεύει, ὅτι θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ προᾶξῃ ἄλλως. Ἡμεῖς
ὅμως γινώσκουμεν κάλλιον αὐτοῦ· καὶ ἡ κατάφασις αὐτοῦ δηλαδὴ
ἦτο ὑπὸ σταθερῶν αἰτίων διορισμένη καὶ δὴ εἰς ὄρισμένην τοῦ
χρόνου στιγμήν.

Ἄλλ' ἴσως ἀντίειπῃ τις, ὅτι δὲν εἶναι πᾶσαι αἱ πράξεις ὑπο-
βολαὶ εἰς ὄρισμένον χρόνον ἀναφερόμεναι· ἡ δὲ ἀντίρροσις αὕτη
εἶναι εὐλόγος. Παραμένει ὅμως παράδοξον, ὅτι κατὰ τὴν εἰς
ὄρισμένην προθεσίαν ἀναφερομένην ὑποβολὴν σεινηδητῇ γνησίᾳ
βούλῃσι βεβαίωτατα εἶναι πολυτελείας προσθήκη ὑπ' αἰτίων
διοριζόμενας ψυχικὰς δυνάμεις **καὶ** ὡς πρὸς τὸ καταφάσκειν.

Εἰς τὴν ἀρχὴν βέβαια πάσης ὄρισμένην προθεσίαν τασσοῦ-
σης ὑποβολῆς ὑπάρχει τὸ φαινόμενον τοῦ **βούλευσθαι ὑπνωτι-
σθῆναι**. Τοῦτο δ' ἴσως ὀδηγεῖ ἡμᾶς περαιτέρω καὶ αὐθις ἐπέ-
κεινα τῆς προσωρινῶς ἀρνητικῆς ἡμῶν περὶ τῆς ἐλευθερίας ἀπο-
φάνσεως. Ἄς ἐξετάσωμεν λοιπὸν τὸ προκείμενον ζήτημα εὐθέως.

Διὰ τοῦ Coué καὶ Baudouin, ὡς γνωστὸν ἤδη εἰς ἡμᾶς,
κατέστη τὸ φαινόμενον τῆς **αὐθυποβολῆς** τὸ κυρίως ἐνδιαφέρον
ζήτημα καὶ εἰς πᾶσαν ὑπνώσιν τὸ οὐσιωδέστατον. Διότι καὶ ἡ ὑπ'
ἄλλον ἐλαγομένη ὑποβολὴ ἀπαιτεῖ τὴν αὐθυποβολὴν, ἀπαιτεῖ
δηλονότι τὴν **ἀποδοχὴν** τῆς ξένης ὑποβολῆς ὡς τὴν ἀναγκαίαν
συμπλήρωσιν αὐτῆς· ἡ ἀποδοχὴ δὲ αὕτη τὸ πρῶτον καθιστᾷ
πραγματικὴν τὴν ἄλλοτριαν ὑποβολὴν.

Ἄλλὰ τὸ σπουδαιότατον πάντων τῶν νεωτάτων πορισμάτων
τῆς περὶ ὑποβολῆς διδασκαλίας εἶναι τὸ ἐξῆς· **Ἐγὼ** δύναμαι νὰ
ἐπιδράσω ἀποφασιστικῶς δι' αὐθυποβολῆς ἐπὶ τῆς «ἰδικῆς μου»
ἀσυνειδήτου ψυχοφυσικῆς φύσεως καὶ δὴ καὶ ψυχικῶς καὶ σωμα-
τικῶς.

Σωματικῶς μὲν δύναμαι ἐπιμόνως καὶ σταθερῶς διατηρῶν
τὴν σκέψιν, ὅτι οὕτω **θὰ γίνῃ**, νὰ καταπαύσω ἢ νὰ ἐνδυναμώσω

αίμορραγίας, νὰ ἀσκήσω ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς πέψεως, μάλιστα δὲ καὶ ἀσθενείας νὰ σταματήσω καὶ δὴ καὶ αὐτὴν τὴν φθίσιν εἰς προχωρημένον τι αὐτῆς στάδιον. Ψυχικῶς δὲ δύναιμι ὡσαύτως σταθερῶς ἔχων εἰς τὸν νοῦν τὴν σκέψιν: «τὰ πράγματα θὰ πηγαίνουν καλὰ» νὰ ἀποβάλω ἐμμόνους παραστάσεις (ιδέας), ἀγοραφοβίαν, φόβον πρὸ τῆς δημοσίου ἀγορεύσεως, καὶ παντὸς εἶδους κακὰς συνηθείας, ἥτοι, ἵνα εἶπω συντόμως καὶ μὲ τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ, δύναιμι νὰ «δυναμώσω τὴν **βούλησιν**». Διότι εἶπομεν ἤδη ἀνωτέρω (σελ. 166), ὅτι ἡ αὐθυποβολὴ μοῦ δημιουργεῖ «ἀγαθὰ» «συμπλέγματα», καθ' ὃν τρόπον ἡ μέθοδος τοῦ Φροῦδ ἐκβάλλει κακὰ συμπλέγματα.

Ἄλλὰ τὸ παραδοξότατον εἰς πάντα ταῦτα καὶ εἰς τὴν ἐνδυνάμωσιν τῆς βουλήσεως εἶναι ὅτι εἶναι ἀνάγκη οὐχὶ νὰ «βούλωμαι», ἀλλὰ νὰ κρατῶ εἰς τὸν νοῦν ἐπιμόνως τὸ παραστατικὸν περιεχόμενον. «Βούλεσθαι» συνοδευόμενον ὑπὸ ἰσχυρᾶς προσπαθείας, μάλιστα δὲ καὶ προσοχῆ **μὲ κοπιώδη προσπάθειαν ἐπιτυγχανομένην** ἐπιφέρει τὸ ἀντίθετον τοῦ ποθομένου ἀποτέλεσμα. Ὁφείλω, οὕτω λέγεται, κατ' ἀρχὰς μὲν νὰ κενώσω ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον τὴν συνείδησιν, κατόπιν δὲ ἄνευ τινὸς κοπιώδους προσπαθείας καὶ ὅλων ἀπαθῶς νὰ ἀφοσιώσωμαι ἐπὶ μακρὸν εἰς τι περιεχόμενον· ὃ δ' ἄριστος τρόπος τῆς ἀφοσιώσεως ταύτης εἶναι νὰ ἐκφωνῶ πρὸ τοῦ ἑαυτοῦ μου ἐπανειλημμένως ἀσθενῶς καὶ ἀτόνως τὰς λέξεις, διὰ τῶν ὁποίων ὀνομάζεται τὸ παραστατικὸν περιεχόμενον.

Αἱ δυνάμεις ἄρα τοῦ **ἀσυνειδήτου** ὑπόκεινται ἐνταῦθα εἰς τὴν ἐπιρροὴν οὐχὶ τῆς βουλήσεως, ἀλλὰ τοῦ ἀπλοῦ συνειδητοῦ ἔχειν, τοῦ «παριστάναι».

Ἄλλὰ καίτοι δὲν πρέπει νὰ «βούλωμαι» τὸ ποθούμενον, τὴν **ἀρχὴν** μόλα ταῦτα τοῦ ὅλου γεγονότος ἀνάγκη νὰ κατέχη ἡ βούλησις, ἡ **ἀπόφασις εἰς τὴν αὐθυποβολήν**. Ταύτην ὡς ὅλον ἀνάγκη νὰ θέλω, νὰ θέλω γνησίως· τότε δὲ ἐπακολουθοῦν ἀφ' ἑαυτῶν τὰ περαιτέρω.

Ἄλλ' εἶναι ἄρα γε αὕτη ἡ **ἐν τῇ ἀρχῇ βούλησις** ἐλευθερά προᾶεις τῆς καταφάσεως; Ἡ ἐκπηγάζει ἐκ τῆς φύσεως τῆς ψυ-

χῆς, ἐπομένως ἐκ τῆς ἀτομικῆς κατασκευῆς καὶ τῶν ἀτομικῶν δυνάμεων ἐκάστης ψυχῆς:

Πάλιν δ' ἐκ νέου ἰστάμεθα πρὸ μεγάλης τινὸς δυσχερείας: ἀνάγκη δηλαδὴ νὰ σκεφθῶμεν τὰ ἑξῆς: Πᾶσα πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τῆς αὐθυποβολῆς ἀποβλέπει εἰς τὴν **βελτίωσιν**, εἴτε τὴν σωματικὴν, εἴτε τὴν ψυχικὴν—ἠθικὴν. Ἄλλ' ἤδη ἐδίδαξεν ἡ Στοά, ἴσως δὲ σχεδὸν καὶ πάντες οἱ λοιποὶ ἠθικολόγοι ἐξαιρέσει, ἴσως μόνον φαινομενικῇ ἐξαιρέσει, τοῦ Καντίου, ὅτι ἴδιον τῆς **φύσεως** τοῦ ἀνθρώπου εἶναι **νὰ θέλη νὰ εἶναι ἀγαθός**. Ἐὰν ἄρα βούλωμαι τὴν πρακτικὴν ἐφαρμογὴν τῆς αὐθυποβολῆς, ἀκολουθῶ τὴν **φύσιν**, ἐπομένως εἶμαι **ἠθικὸν αὐτόματον** ἀκριβῶς καθ' ὃν τρόπον πρότερον κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν πάντων τῶν δεδομένων τῆς συνειδήσεως πρὸς παραγωγὴν τῆς περὶ τοῦ κόσμου θεωρίας κατεδείχθη, ὅτι εἶμαι **λογικὸν αὐτόματον**; Ἐκμηδενίζεται λοιπὸν καὶ πάλιν ἡ ἐλευθερία:

Ἡ «φρόνησις», ὡς φαίνεται, αὕτη αὕτη διωρισμένη λογικῶς αὐτομάτως ὑπὸ τῆς κατασκευῆς καὶ τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, τὸ καθ' ἑαυτὴν διορίζει τὴν βούλησιν **κατὰ τὸ περιεχόμενον** τῆς **ἐπι μέρους** πράξεως. ἀλλ' αὕτη αὕτη ἡ βούλησις, ὡς ἀποβλέπουσα ἐν γένει εἰς τὴν **βελτίωσιν**, διορίζεται ὑπὸ τῆς ἰδικῆς μου φύσεως ὑπὸ τῆς κατὰ τὴν ἔννοιαν τῆς Στοᾶς **δευτέρας φύσεώς μου**. Ὅθεν τὰ πάντα, καὶ ἡ ἐκ τῆς βουλήσεως ἀφομοιωμένη ἠθικῶς βελτιοῦσα πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τῆς αὐθυποβολῆς ἐν τῷ συνόλῳ, εἶναι **σταθερῶς ἐκ τῶν προτέρων διωρισμένα**. Ὡς λογικὸν μὲν αὐτόματον διέγνων ἐγὼ (!) τὸ δυνατὸν ἀποτέλεσμα τῆς αὐθυποβολῆς, ὡς ἠθικὸν δὲ αὐτόματον ἠθέλησα τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο.

Ἄλλ' ἐὰν προτιμήσωμεν νὰ ἐκφράσωμεν τὰς σκέψεις ἡμῶν κατὰ τρόπον ἀκολουθοῦντα τὴν γλῶσσαν τῆς συνηθούς ὁμιλίας, τὸ πρᾶγμα θὰ εἶχε περίπου ὡς ἑξῆς:

Ἡ ψυχὴ σύγκειται ἐκ νοῦ καὶ βουλήσεως. Ὁ μὲν **νοῦς** ἐργά-

(!) Αὕτη εἶναι βραχεία ἐκφρασις τῆ ἀληθείας ἀμφοτέρων τῶν εἰδῶν αὐτόματον ἠθέλεν εἶναι ἡ **ψυχὴ μου**. Διότι, ὡς γνωστόν, **ἐγὼ** ἀπλῶς καὶ μόνον «ἔχω».

ζεται περὶ τὴν ὕλην, τὴν ὁποίαν παρέχει εἰς αὐτὸν ἡ ἀντίληψις ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἀρχετύπου αὐτοῦ συστάσεως, τὰ σχήματα τῆς ὁποίας, ἐφόσον εἶναι στατικά, τουτέστιν ἐφόσον ὀδηγοῦν εἰς σχηματικὰς ταξικὰς ἐννοίας, γίνονται εἰς τὸ ἐγὼ συνειδητά. Τοιαῦται ἐννοιαὶ εἶναι καὶ αἱ τελικῶς ἔγκυροι ἐκείναι ἐννοιαί, αἱ ὁποιαὶ σήμερον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καλοῦνται «ἀξίαι», ἡ ὑψίστη ἐκ τῶν ὁποίων εἶναι *τάξις ἐν γένει*. Κατὰ δὲ τὴν ἐπεξεργασίαν ἀναφαίνονται πᾶσαι αἱ δυναταὶ μερικαὶ ἀξίαι καὶ τὰ μέσα πρὸς ἐπίτευξιν αὐτῶν. Ὅλον τοῦτο λοιπὸν τὸ μέρος τῆς ψυχῆς λέγεται λαϊκῶς *νοῦς* ἢ ⁽¹⁾ λόγος (raison, ratio, Intellectus).

Καθόσον δὲ ἡ ψυχὴ εἶναι *βούλησις*, θὰ ἠδύνατο ἴσως, καὶ δὴ κατ' ἐκεῖνο τῶν μερῶν αὐτῆς, τὸ ὁποῖον γινώσκει αὐτὸ ἐαυτὸ ὡς *ἐγὼ*, νὰ λέγῃ «ναί» ἢ «ὄχι» περὶ πάσης ἐννοίας ἐπὶ μέρους τινος ἀξίας ἢ περὶ ἐννοίας μέσου, τὰς ὁποίας ἐμφανίζει πρὸς αὐτῆς ὁ νοῦς. Τότε δὲ θὰ ἦτο ἐλευθέρω. Ἀκριβῶς δέ, διὰ νὰ δύναται αὕτη νὰ ἐπιτρέπῃ ἢ νὰ ἀποκρούῃ, «παρίστανται» πρὸς αὐτῆς τὰ ἐπὶ μέρους ἀποτελέσματα τῆς ἐνεργείας τοῦ νοῦ. Ἐὰν δὲ δὲν ἦτο ἐλευθέρω, ἤθελεν ἐκλίπει τὸ ἐπιτρέπειν ὡς δυναμικὴ πρᾶξις· οὕτω δὲ ἤθελεν ἐκλίπει κατ' οὐσίαν καὶ ἡ «βούλησις» ὡς ἰδιαίτερον δυναμικὸν μέρος τοῦ κόσμου. Ἐφόσον πρόκειται περὶ τοῦ πράττοντος ἀνθρώπου, τὰ πάντα θὰ ἦσαν κατ' ἔντασιν πολυπλοκωτάτη ψυχικὴ αὐτόματος ἐνέργεια.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Coué συνιστωμένη πρὸς ἐφαρμογὴν ἐν τῇ ζωῇ θεωρία δύναται εὐλόγως νὰ συγκριθῇ πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰνδικοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος Ὑόγκα (Yoga) ἐπιβαλλομένην βιοτικὴν πρᾶξιν· ὡσαύτως δὲ συγγενεῖς πρὸς αὐτὴν εἶναι αἱ ἀσκήσεις τῶν ἰησουϊτῶν καὶ ἡ προσειχὴ τῶν πιστῶν. Ἄλλ' ὁ Coué ἀπήλλαξε πάντα ταῦτα πάσης μαγικῆς χροιάς καὶ ἐσθίριξεν τὰ ἐπὶ πραγματικῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως. Τοῦτο δὲ δύναται νὰ θεωρῇ ἐπιβλαβὲς μόνον ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος δὲν θεωρεῖ τὴν σαφήνειαν ὡς τὸ μέγιστον ἀγαθόν. Ἡ ἀνακάλυψις τοῦ Coué εἶναι τὸ παλαιὸν ρητόν: «ἡ πίστις σου σέσωκέ σε» ὑπὸ νέαν μορφήν· αἱ παλαιαὶ δὲ τοῦ ρητοῦ τούτου μορφαὶ ἄς ἐξακολουθοῦν ἀδιατάρακτοι νὰ ὑπάρ-

(1) Ἀπορρίπτωμεν τὴν ὑπὸ τοῦ Καντίου γενομένην διάκρισιν.

χουν ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν ἀνθρώπων. Διότι σήμερον εἶναι *γνωστόν*, ὅτι ἐν αὐταῖς ὑπάρχει βαθυτάτη ἀλήθεια, ὑπάρχει βαθυτάτη «λογικότης», ὑπάρχει πολὺ βαθύτερα ἀλήθεια παρὰ εἰς τὸ δῆθεν «κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον», εἰς τὸν ὕλισμὸν δηλαδὴ καὶ εἰς τὰς νεωτάτας ἐπαισχύντους αὐτοῦ ἀποχρώσεις.

Καὶ τὰ θεολογικὰ δὲ περιβλήματα τῆς ἀληθείας ταύτης κατεῖδον ἤδη πρὸ πολλοῦ τὰς δυσχερείας, αἱ ὁποιαὶ πρόσκεινται ἐνταῦθα εἰς τὴν κυρίαν οὐσίαν τοῦ προβλήματος, εἰς τὸ ζήτημά δηλαδὴ τῆς ἐλευθερίας. Ἡ διδασκαλία περὶ τῆς θείας *χάριτος* εἶναι ἡ ἔκφρασις τῶν δυσχερειῶν τούτων. Τῷ ὄντι δὲ ἐν αὐτῇ ὑπάρχουν αἱ δύο δυναταὶ λύσεις: Ἡ ἡ χάρις εἶναι τῇ ἀληθείᾳ *irresistibilis* (ἀναπότρεπτος) ὅποτε ὁ προσορισμὸς εἶναι ἀπόλυτος, περὶ ἐλευθερίας δὲ οὐδεὶς δύναται νὰ γίνῃ λόγος καὶ ὁ Θεὸς εἶναι παντογνώστης περὶ τοῦ μέλλοντος. Ἡ ἡ ἀπλή λῆψις τῆς ἀκτίνος τῆς χάριτος, οὐδὲν βέβαια πλέον αὐτῆς, ἐπιγίνεται ὡς «ἐλευθέρω» πρᾶξις· τότε δὲ καταπίπτει ἡ τοῦ Θεοῦ περὶ τοῦ μέλλοντος παντογνωσία.

Κατὰ σύγχρονον ἐπιστημονικὴν διατύπωσιν συνοψίζονται πάντα ταῦτα εἰς τὸ ζήτημα, ἂν ἡ «δευτέρα, ἡ ἠθικὴ φύσις» τοῦ ἀνθρώπου *ἀναγκάζῃ* αὐτὸν νὰ ἐκλεγῃ, ἐπομένως κυρίως εἰπεῖν οὐχὶ νὰ «ἐκλέγῃ», τὴν καθαίρουσαν αὐτὸν πρᾶξιν τῆς ἀνθυποβολῆς, ἢ ἐὰν ἡ κρίσις ἐνταῦθα γίνεται ἐλευθέρως ὑπὲρ τοῦ «ναί» ἢ ὑπὲρ τοῦ «οὐχὶ ναί».

Ἡ φράσις «δευτέρα φύσις» δηλοῖ, ὅτι ὁ ἀνθρώπος ἔχει καὶ ἑτέραν *φύσιν*· εἶναι δὲ αὕτη ἡ ἐν τῇ οὐσίᾳ τῆς ψυχῆς τὰς ρίζας αὐτῆς ἔχουσα κατ' ὁρμὴν κλίσις εἰς εὐημερίαν καθαρῶς ἀτομικὴν καὶ εἰς τὴν καθαρῶς ἀτομικὴν ἀπόλαυσιν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἠθικὴν χαράν, ἡ ὁποία, καίτοι καὶ αὕτη εἶναι χαρὰ καὶ ἀπόλαυσις, εἶναι τοιαύτη, ὁποία εἶναι, μόνον διότι εἶναι ἔξηρητημένη ἀπὸ τινος ἐπέκεινα τῶν ἀτόμων ὑπάρχοντος, ἀπὸ ὑπεροπροσωπικοῦ ὄντος.

Θὰ ἠδύνατο νῦν ἀρά γε ἡ ἐλευθερία ἢ περὶ τὸ καταφάσκειν (ἢ περὶ τὸ λέγειν ναί) νὰ ἀναφέρεται εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς μιάς ἐκ τῶν δύο ἐριζουσῶν πρὸς ἀλλήλας «φύσεων»; Ἡ καὶ

ἐνταῦθα ἡ ὑπεροχή (Präponderanz) τῆς μιᾶς φύσεως ἐν ἐκάστη φωνῇ εἶναι παγίως ἐρριζωμένη :

Β'. Ἄλλαι τινές ἠθικαὶ παρατηρήσεις.

Ἴσως δὲν εἶναι περιττὸν νὰ εἰπωμέν τινα ἐνταῦθα περὶ τῆς καθ' ὅλου ἠθικῆς τοῦλάχιστον ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατόν στηριζόμενοι ἐπ' αὐτῆς νὰ διασαφήσωμεν, τί κυρίως σημαίνει «δευτέρα» ἢ ἠθικὴ «φύσις», μὲ ἄλλας λέξεις, τί σημαίνει τὸ : «εἶναι τις καλός» (κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ τό : γίνεται τις καλύτερος). Δυνάμεθα λοιπὸν συντομώτατα νὰ εἰπωμεν : τό, ὅτι εἶναι τις καλός (ἀγαθός) σημαίνει, ὅτι εἶναι φιλόανθρωπος· τοῦτο δὲ πάλιν σημαίνει : ὅτι λαμβάνει τις πείραν τῆς εὐημερίας τοῦ ἄλλου μὲ τὸν τόνον τῆς τελικῆς ἐγκυρότητος καί, ἀφοῦ εἶναι ὄν βουλευτικόν, ὅτι ἐπιδιώκει αὐτήν.

Ἐναφραίνεται δὲ νῦν τὸ περίφημον τοῦ Καντίου ζήτημα, κατὰ πόσον ἡ τάσις πρὸς ἡδονὴν ἢ πρὸς εὐδαιμονίαν εἶναι συνδεδεμένη μετὰ τῆς ἠθικῆς πράξεως. Βούλομαι ἄρα γε κατ' οὐσίαν μόνον τὴν *ιδιὴν μου* ἡδονὴν ἢ εὐδαιμονίαν, ἐὰν βούλωμαι τὴν εὐημερίαν τοῦ ἄλλου ; Ἐάν τις νοῆ τὰς λέξεις ἡδονὴ καὶ εὐδαιμονία ἀκραιφνῶς συναισθηματικῶς, ἐπιτρέπεται ἴσως νὰ λέγεται, ὅτι ἡ φιλόανθρωπος πράξις μόνον τοῦτο εἶναι μόνον περιεκκαλυμμένη ἐγωιστικὴ, ἂν βέβαια τὸ κύριον αὐτῆς ἐλατήριον ἦτο ἡ ἐπίτευξις τοῦ *συναισθήματος* ἡδονῆς ἢ εὐδαιμονίας. Ἄλλ' εἶναι βέβαιον, ὅτι ὑπάρχουν πράξεις, καθ' ἃς δὲν συμβαίνει τοῦτο, ἀλλ' αἱ ὁποῖαι πολλῶ μᾶλλον ἀποβλέπουν ὅλως ἀντικειμενικῶς εἰς τὸν «ἕτερον». Ἄλλ' ὅμως καὶ ἐνταῦθα ἀνάγκη νὰ λαμβάνη τις συνειδητῶς πείραν τοῦ ἐπιδιωκόμενου ἀντικειμένου ὡς *τελικῶς ἐγκύρου* ὡς «ὄντος ἐν τάξει» ἢ δὲ συνειδητῆ αὐτῆς πείρας τῆς τελικῆς ἐγκυρότητος ἀνήκει ἔξ ὀλοκλήρου εἰς τὸ ἐγώ, καίτοι δὲν εἶναι συναίσθημα : Θέλω δηλαδὴ νὰ πραγματοποιήσω ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον *ἐγώ* εὐρον ὡς τελικῶς ἐγκυρον, *τὴν ιδιὴν μου* δηλαδὴ ταξικὴν (λογικὴν) εὐδαιμονίαν, ἐὰν ἐπιτρέπεται ἡ φράσις αὕτη.

Οὕτω περίπου δι' ἄλλων λέξεων διατυπώνει ἐν τινι βαθεῖα μελέτῃ τὴν δῆθεν φιλόανθρωπον πράξιν ὁ Ruesch. Οὕτω δὲ

κατ' αὐτὸν μόλα ταῦτα γίνεται αὕτη ἐγωιστικὴ ἀποφαίνεται δὲ οὗτος διαρρήδην ὑπὲρ τῆς ἀνστηρᾶς αἰτιοκρατίας, ἐπειδὴ τάσις εἰς *τοῦτο* τὸ εἶδος τῆς εὐδαιμονίας εἶναι βέβαια συγχρόνως καὶ τάσις πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν ἐν γένει, ἢ ὁποῖα εἶναι ἴδιον τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου.

Οἱ λόγοι οὗτοι εἶναι ἐπαγωγοί. Οἱ ἄνθρωποι, ἐκλαμβανόμενοι πάντες ὡς ἐγωῖσταί, ὅμως θὰ ἦσαν «ἠθικοὶ» διάφορον ἔχοντες ἕκαστος ἀξίαν, καθόσον ἴδιον τοῦτων, οἱ ὁποῖοι ἀκριβῶς τοῦτου ἕνεκα καλοῦνται *ἀγαθοί*, εἶναι, ὅτι παρ' αὐτοῖς ἰσχυρότατοι τόνοι τῆς τελικῆς ἐγκυρότητος εἶναι συνημμένοι μετὰ τῶν παραστάσεων *ξένων* ἀντικειμένων καὶ διορίζουσι τὴν βούλησιν κατευθύνοντες αὐτὴν εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν ἄλλοτριῶν τοῦτων ἀντικειμένων. Κατὰ ταῦτα ἄρα ἡ ἠθικότης θὰ ἐπραγματοποιεῖτο ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης *διὰ* τοῦ λεπτοφυσεστάτου ἐγωῖσμοῦ ἢ φύσις, παράδοξον εἰπεῖν, ἤθελε παράγει ἐγωῖστὰς τινὰς τῆς φιλαλληλίας.

Ἄλλ' ὅμως ὑπάρχει πάντοτε ἡ πρότασις, ὅτι ἡ ἀπόλυτος αἰτιοκρατία καθίστησι περιττὸν τὸ γεγονός, ὅτι ἔχομεν συνειδητὰ φαινόμενα.

Γ'. Ὁ ἠθικὸς συναισθηματικὸς τόνος.

Μεταβαίνομεν νῦν εἰς ἄλλα ἐπιχειρήματα ὑπὲρ καὶ κατὰ τῆς ἐλευθερίας τοῦ καταφάσκειν.

Ὅτι πάντες οἱ ἠθικοὶ τόνοι θὰ *ἠδύναντο* νὰ εἶναι ἀπλᾶ τεκμηρία τῆς σταθερῶς ὠρισμένης δυνάμεως τὴν ὁποῖαν ἀσκῶ ἐν τινὶ ὑπερπροσωπικῇ συνόλῳ, κατεδείξαμεν ἀνωτέρω (σελ. 207). Ἄλλὰ πόθεν προέρχεται ὁ ἐκτάκτως ἰσχυρὸς *συναισθηματικὸς τόνος* τῶν τεκμηρίων τούτων, πρὸ πάντων, ὅταν ταῦτα εἶναι ἀρνητικά, ἐπομένως, ὅταν τυχὸν ἐμφανίζονται ἐν εἴδει μεταμελείας ; Εἶναι ἄραγε οὗτος «πολυτέλεια» οὐδεμίαν ἔχουσα σπουδαιότητα εἰς τὰ τοῦ κόσμου ; Τώρα πρόκειται, ὡς βλέπει τις, οὐχὶ περὶ συνειδητῶν φαινομένων ἐν γένει, ἀλλὰ περὶ τῆς σπουδαιότητος ἢ μὴ σπουδαιότητος ὅλως ὠρισμένου εἴδους συνειδητῶν φαινομένων, περὶ τῆς συνειδήσεως δηλονότι τῆς ἰδίας *εὐθύνης*. Ἐχει λοιπὸν αὕτη σημασίαν τινά, ἐὰν ὑπάρχη ἀπόλυτος αἰτιοκρατία ;

Δυνατὸν ἴσως καταφεύγων τις εἰς τὴν μεταφυσικὴν νὰ εἴπῃ, ὅτι ναὶ μὲν διατελεῖ ἰσχυρὸν τὸ *operari sequitur esse*, ὅτι δηλαδὴ ἡ μὲν πράξις εἶναι παγίως διωρισμένη ὑπὸ τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ὅτι ἡ οὐσία αὕτη τῆς ψυχῆς ἔχει κάμει ἑαυτὴν ἐλευθέραν κατὰ τὴν «γέννησιν». Τούτου δὲ οὕτως ἔχοντος, τὸ ἰσχυρὸν ἠθικὸν συναίσθημα θὰ ἦτο ἴσως παρόρμησις τις εἰς τὸ ὑποκείμενον τῆς οὐσίας ταύτης νὰ «ἀποφασίσῃ» ἐλευθέρως κατὰ τὴν προσεχῆ γέννησιν νὰ γίνῃ ἄλλος τις χαρακτήρ. Καὶ ἐνταῦθα ἄρα τὸ ἠθικὸν συναίσθημα ὡς συνειδητὸν ψυχικὸν γεγονός θὰ ἦτο πραγματικόν· μόνονδὲ περὶ τούτου πρόκειται. Ἐξ ἀμέσων δὲ ἐνεργείας ἤθελεν ἀποβῆ ἑνέργεια ἔμμεσος εἰς τὸ ἀπώτερον μέλλον ἀποβλέπουσα. Πιθανῶς οὕτω νοεῖ αὐτὸ ὁ μέγιστος ἡμῶν ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἠθικολόγος, ὁ Σοπεργάουερ· παραδέχεται δὲ μάλιστα οὗτος *μίαν* πράξιν, ἡ ὁποία παραβιάζει τὸ *operari sequitur esse*: τὴν ἀντιστροφὴν δηλονότι τῆς κακῆς βουλήσεως εἰς τὴν τοῦ Ἁγίου ἐν τῷ ἐπιγεῖω βίῳ.

Βλέπομεν ἐπομένως, ὅτι κατὰ τινὰ οἰανδήποτε μορφήν τὸ γεγονός τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως φαίνεται ὡς ἀπαιτοῦν τὴν ἐλευθερίαν.

Δ'. Τὸ πείραμα.

Τὸ αὐτὸ δὲ ἰσχύει καὶ ἐπὶ ἄλλον τινὸς ὅλως διαφόρου πεδίου: Ἡ ἔννοια δηλαδὴ τοῦ *πειράματος* ἀποβαίνει ἄλογος, εἰάν τις ἀποδεχθῆ ἀπόλυτον αἰτιοκρατίαν· μετ' αὐτῆς δὲ ἀποβαίνει ἄλογος καὶ ἡ ἔννοια τοῦ *φυσικοῦ νόμου*, νοουμένου ὡς προτάσεως ἀπαραβάτως ἰσχυοῦσης εἰς «πάσας» τὰς περιπτώσεις. Διότι ὁ τὸ πείραμα κάμνων θὰ ἦτο βέβαια αὐτὸς οὗτος ἐν τῇ πειραματικῇ αὐτοῦ ἐνεργείᾳ παντελῶς ἐξηρητημένος ἐξ αἰτίων! Καταπίπτει λοιπὸν ἡ κυρία τοῦ πειράματος σημασία, δηλαδὴ τὸ «κατὰ προαίρεσιν». Διὰ νὰ ὀμιλήσωμεν μὲ τὴν γλῶσσαν τῶν ἀπλοϊκῶν, ὁ κάμνων τὸ πείραμα λέγει βέβαια εἰς τὸν ἑαυτὸν του: *Θά μοι ἦτο δυνατόν νὰ πειραματισθῶ καὶ ἐπ' ἐκεῖνου τοῦ τεμαχίου σιδήρου, ἐπ' ἐκεῖνου τοῦ ἠλεκτρικοῦ ρεύματος, ἐπὶ τοῦ ὡοῦ ἐκεῖνου, καὶ οὐχὶ ἀκριβῶς ἐπὶ «τούτου».* Ἀλλὰ συμφώνως μὲ τὸ πνεῦμα τῆς αἰτιοκρατίας *δὲν* θὰ ἦτο εἰς αὐτὸν δυνατόν τοῦτο!

Ὅμως ἄς μὴ προχωρήσω περαιτέρω, ἀφοῦ εὐρύτερον ἐξέθηκα ἀλλαγῇ τὰς σκέψεις ταύτας.

Ε'. Προφητεία.

Ἄλλ' ἄς ἴδωμεν τώρα τὸ ἀντίστροφον, τὴν *προφητείαν*. Ἡ προφητεία εἶναι τὸ πάντων τῶν παραψυχολογικῶν φαινομένων ἐλάχιστα βεβαιωμένον, σήμερον ὅμως εἶναι τοῦλάχιστον πιθανόν, καίτοι σπάνιον. Ἐὰν λοιπὸν ὑποτεθῆ, ὅτι ὑπάρχει προφητεία, θὰ ἦτο αὕτη ἀσθενής τις ἀνταύγεια τούτου, ὅπερ ἀποδίδει ὁ θεολόγος εἰς τὸν Θεὸν διὰ τῆς λέξεως πανσοφία. Περὶ δὲ ταύτης εἴπομεν ἤδη, ὅτι δὲν συμβιβάζεται μὲ τὴν ἐλευθερίαν. Τὸ αὐτὸ δὲ ἰσχύει καὶ περὶ τῆς προφητείας: τὸ πολὺ—πολὺ δὲ χάριν τῆς διασώσεως τῆς ἐλευθερίας θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἰσχυρισθῆ, ὅτι δὲν εἶναι ἐλευθεραὶ πᾶσαι αἱ πράξεις, ἡ δὲ προφητεία ἀναφέρεται προδήλως μόνον εἰς τὰς μὴ ἐλευθέρας.

Ἄλλ' ὅμως *μία καὶ μόνη* ἐλευθέρᾳ πράξις (ἄς μὴ λησμονῶμεν τοῦτο) αἶρει τὴν αἰτιοκρατίαν ὡς πρὸς τὸ *ὄλον σύμπαν*· διότι τὰ ἀποτελέσματα τῆς πράξεως ταύτης ἐπιδρῶν ἐπὶ τοῦ ὄλου σύμπαντος, αἱ καταστάσεις ἐπομένως τοῦ ὁποίου, καθόσον αὐταὶ ἐξαρτῶνται ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τούτων *δὲν* δύνανται νὰ προλέγωνται. Καὶ εἰάν μόνον περὶ τῆς κινήσεως σφαίρας τινὸς ἐπὶ ὀρισμένης ὁδοῦ πρόκειται: εἰάν ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως ταύτης ἦτο ἡ ἐλευθερία, οὕτως ὥστε νὰ ἦτο δυνατόν καὶ νὰ *μὴ* συμβῆ αὕτη ἔπειτα, ὅτι ἡ κίνησις αὕτη δὲν ἦτο ἐκ τῶν προτέρων διωρισμένη, ἐπομένως ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προεἶπῃ αὐτὴν οὐδ' αὐτὸς ὁ Θεός· τὸ αὐτὸ δὲ κατ' ἀνάγκην ἰσχύει καὶ περὶ πάντων τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς κινήσεως ταύτης. Δὲν πρόκειται δ' ἐνταῦθα περὶ τοῦ ἀδυνάτου τῆς «ὑφ' ἡμῶν» προορήσεως, ὅπερ ἰσχύει ἐν τῇ περὶ τῆς ζωτικῆς ἀρχῆς θεωρίᾳ (Vitalismus), καθ' ἣν «ἡμεῖς» δυνάμεθα μὲν βεβαίως νὰ γινώσκωμεν συνδιατάξεις τῆς ὕλης, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐντελέχειαν «λαμβάνομένην καθ' ἑαυτήν»· ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τοῦ ἀδυνάτου τῆς προορήσεως ἕνεκα αὐτῆς ταύτης τῆς φύσεως τοῦ πράγματος.

Ἡ προφητεία ἄρα τῷ ὄντι ἠθελεν ἐκμηδενίσει τὴν ἐλευθερίαν.

Στ'. «Τίς» θὰ ἦτο ἐλεύθερος;

Ἄλλ' ὡς ἐπανελάβωμεν εἰς τὴν διὰ τεκμηρίων ἀπόδειξιν ἡμῶν, ὅτι ἡ ἐλευθερία πρέπει νὰ θεωρηθῇ δανατὴ τούτου ἕνεκα τοῦλάχιστον, ἐπειδὴ δηλαδὴ ἄνευ αὐτῆς καὶ ἡ συνειδήσις ἐν γένει καὶ ὁ ἰσχυρὸς συναισθηματικὸς τόνος τῶν ἠθικῶν συνειδητῶν φαινομένων ἰδιαίτερος ἀποβαίνουν ἐν τῷ κόσμῳ ἀπλῆ τις πολυτέλεια.

Συναντῶμεν δ' ἐνταῦθα νέαν μεγίστην δυσχέρειαν.

Ἐγένετο λόγος περὶ τοῦ συναισθημάτων τῆς εὐθύνης καὶ δὴ, ὅτι ἡ ἰσχυρὰ λύπη τῶν τύψεων τῆς συνειδήσεως εἶναι ἀνεξήγητος ἄνευ ἐλευθερίας. Αὕτη δὲ ἦτο ἡ πρὸς ἑαυτὸν εὐθύνη τοῦ ἁμαρτάνοντος. Ἄλλ' ἡμεῖς καθιστῶμεν «ὑπευθύνους» τῶν πράξεων των καὶ ἄλλους, πολλοὶ δὲ στηρίζουν ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ γεγονότος τούτου τὸ δικαίωμα τοῦ τιμωρεῖν. Φαίνεται λοιπὸν ἐνταῦθα ὀραιοτάτον νὰ λέγῃ τις: «πῶς θὰ ἠδυνάμην νὰ θεωρήσω ὑπεύθυνον τὸν ἑαυτὸν μου ἢ τὸν ἑαυτὸν σου, ἐὰν δὲν εἴμεθα ἐλεύθεροι;» ἐν δὲ τῷ γεγονότι τούτῳ νὰ διαβλέπῃ τις ἀπόδειξιν τῆς ἐλευθερίας. Ἄλλὰ—ἀκριβῶς δ' ἐνταῦθα ἀναφαίνεται ἡ νέα δυσχέρεια, τὴν ὁποίαν ἔχομεν κατὰ νοῦν—*τίς* εἶναι κυρίως «οὗτος», ὁ ὁποῖος γίνεται ὑπεύθυνος; Κατὰ τὴν θεωρίαν τῆς ἐλευθερίας οὗτος οὐδεμίαν βεβαίως ἔχει *οὐσίαν*· πάντως δὲ δὲν ἔχει οὐσίαν τινα, *καθ' ὅσον* εἶναι ἐλεύθερος. Ἄλλως ἡ ἐλευθερία αὐτοῦ, καὶ ἐὰν ἀπλῶς περὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ καταφάσκειν πρόκειται, δὲν θὰ ἦτο τι ἄλλο ἢ ἡ ἁρμονία τινὸς πρὸς τὴν φύσιν αὐτοῦ. Ἄλλ' ἐὰν οὗτος μηδεμίαν ἔχη οὐσίαν, οὐδ' εἶναι *κἂν τοιοῦτός* τις, οὐδ' ἔχει δηλονότι μόνιμόν τινα ποιότητα. Τί λοιπὸν, μᾶλλον δὲ *τίς* κυρίως εἶναι οὗτος, ὁ κενὸς οὐσίας, ὁ ὁποῖος καθίσταται ὑπεύθυνος; Εἶναι ἀδύνατον νὰ συλλάβωμεν αὐτόν, διαρκῶς διαφεύγει ἡμᾶς. Καὶ ἐὰν δὲ ἠδυνάμεθα νὰ νοήσωμεν αὐτὸν ὡς *τοῦτον τὸν τοιοῦτον*, πάλιν δὲν θὰ ἦτο ἐκεῖνος, ὃν ἡμεῖς ἐζητοῦμεν! Διότι ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ θὰ εἶχεν *οὐσίαν*, κατ' ἀκολουθίαν δὲ *δὲν* θὰ ἦτο ἐλεύθερος!

Τὸ «ὑποκείμενον» ἄρα τῆς ἐλευθέρας πράξεως, ὡς κενὸν οὐσίας, τοῦλάχιστον ἐφ' ὅσον εἶναι ἐλεύθερον, ἀδύνατον νὰ ὀρισθῇ. Κατ' οὐσίαν δὲ *ἐλευθερία* τῆς πράξεως σημαίνει μόνον, ὅτι αὕτη

ὑπάρχει, ὅτι ὑπάρχει ἄνευ αἰτίας, μάλιστα δὲ ἄνευ «λόγου» ἐν γένει. Διότι, ὑπαρχούσης αἰτίας, ὑπάρχοντος λόγου τινός, ἡ ἐλευθερία θὰ ἦτο ἐξηφανισμένη.

Ὅθεν πρέπει νὰ προφυλάττεται τις ἀπὸ τὴν παιγνιώδη χροῆσιν τῆς φράσεως «κάνειν τινὰ ὑπεύθυνον».

Ἄλλὰ τίς λοιπὸν ὀφείλει νὰ εἶναι ἡ ὀριστικὴ ἡμῶν περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἐλευθερίας κρίσις; Ὅφειλομεν νὰ προτιμήσωμεν μᾶλλον τὰ «ὑπὲρ» τῆς ἐλευθερίας τεκμήρια ἢ τὰ «κατ'» αὐτῆς;

6. Pro et Contra
(Ἐπὲρ καὶ κατὰ)

Ἄς συνοψίσωμεν ἐν ὀλίγοις τὰ προειρημένα.

Ἐπὲρ μὲν τῆς καταφατικῆς ἐλευθερίας κατὰ τὸ πρόπτειν συνηγοροῦν τὰ ἑξῆς γεγονότα:

1. Τὸ γεγονὸς τοῦ ἔχειν ἐν γένει συνειδητὰ φαινόμενα, τὸ ὁποῖον ἄλλως θὰ ἀπέβαιεν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ πολυτέλειά τις.
2. Τὸ γεγονὸς τοῦ ἔχειν ἠθικὰ συνειδητὰ φαινόμενα ἐν εἴδει ἰσχυροτάτου συναισθήματος.
3. Ἡ φύσις τοῦ πειράματος, τὸ ὁποῖον ἄνευ ἐλευθερίας ἀποβαίνει κενὸν πάσης σημασίας.

Κατὰ δὲ τῆς ἐλευθερίας λαλοῦν τὰ ἑξῆς γεγονότα:

1. Ἡ διδασκαλία, τῆς Στοᾶς, ὅτι τὸ *βούλεσθαι τὸ ἀγαθὸν* εἶναι ἴδιον τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου.
2. Ἡ προφητεία.
3. Τὰ φαινόμενα τῆς εἰς ὄρισμένον χρόνον ἀναφερομένης ὑποβολῆς.
4. Τὸ γεγονὸς, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ συλλάβωμεν διανοητικῶς τὸ «ἐλεύθερον» ὑποκείμενον.

Ἄς σταθμίσωμεν ταῦτα. Ἡ ὀριστικὴ ἀπόφανσις ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἢ κατ' αὐτῆς θέλει ἐξαρτηθῆ ἴσως ἐκ τῆς προτιμήσεως τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τοῦ καλοῦ (ὀραιοῦ). Κατὰ τὴν αἰτιοκρατίαν δηλονότι τὰ ἐν τῷ κόσμῳ συμβαίνοντα, παρὰ πᾶσαν ἀπόρριψιν τῆς μηχανικῆς θεωρίας καὶ τῶν συγγενειῶν με αὐτὴν θεωριῶν, ἀποβαίνουν νευροσπαστεία τις, ἐν τῇ ὁποίᾳ εἴμεθα «συνεργοί» χω-

οἷς νὰ γνωρίζωμεν οὔτε τὸν πρωτογενῆ οὔτε τὴν σημασίαν αὐτῆς.

7. Ἐλευθερία καὶ ἔχειν συνειδητὰ φαινόμενα :

Λέγειν «Ναί» ἢ λέγειν «ὄχι».

Ἡμεῖς αὐτοὶ δὲν θέλομεν νὰ ἀποφανθῶμεν ῥητῶς οὔτε ὑπὲρ οὔτε κατὰ τῆς ἐλευθερίας. Ἐξοφάσωμεν δὲ τοῦναντίον ἀκριβέστερον καὶ τινα ἀκόμη πράγματα, τὰ ὅποια θὰ ἔπρεπε νὰ παρατρέξωμεν ὡς ἀναγκαίας ἀκολουθίας τῆς ἐλευθερίας, ἐὰν ἠθέλωμεν ἀποφανθῆ ὑπὲρ αὐτῆς.

Εἶναι πρόδηλον, ὅτι εἶναι δύσκολον νὰ συμβιάσῃ τις τὴν θεμελιώδη δίδασκαλίαν τῆς ἰδικῆς μου φιλοσοφίας, ὅτι δηλαδὴ τὸ λαμβάνειν πείραν τινος εἶναι ἀπλοῦν τι οὐχὶ δυναμικὸν ἔχειν, μὲ τὴν διδασκαλίαν περὶ ἐλευθερίας τοῦ καταφάσκειν. Τὸ καταφάσκειν τοῦτο δὲν θὰ ἦτο ἄρα γε *ποιεῖν* καὶ ἐπομένως *οὐχὶ* ἀπλοῦν τι ἔχειν :

Ἴνα κατανοήσωμεν τοῦτο, εἰ δυνατόν, σαφέστερον, ἄς ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον τὴν ἑξωτερικὴν βουλευτικὴν πράξιν, περὶ τῶν δυνάμεων τῆς ὁποίας, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν, γνωρίζομεν τινα τοῦλάχιστον. Κατ' αὐτὴν συμφώνως πρὸς τὴν περὶ αὐτῆς φυσικὴν θεωρίαν ἐπενεργεῖ παράγων τις ἄχωρος, τὸν ὁποῖον καλοῦμεν ἐντελέχειαν, ἐπὶ τοῦ σώματος καὶ διὰ μέσου τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τοῦ νευρικοῦ συστήματος. Ψυχοφυσικῶς δὲ καλοῦμεν τὸ σύστοιχον τῆς ἐντελεχείας «ψυχὴν». Ἡ ἐντελέχεια ἔνεκα ἐρεθισμῶν καὶ τῆς ἐσωτερικῆς συστάσεως αὐτῆς παράγει ἐν ἑαυτῇ ὀρισμένην κατάστασιν, ἢ ὁποία παριστᾶται εἰς τὸ ἐγὼ ὡς βουλευτικὴ πράξις. Ἡ κατάστασις δὲ αὕτη διεγείρει, κατὰ τὸ δὴ λεγόμενον, μέρη τινὰ τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος ἢ διεγερσις δὲ αὕτη κατόπιν ἄγει εἰς τὴν διεγερσιν εἰδικῶν νεύρων καὶ εἰς εἰδικὴν μυϊκὴν σύσπασιν. Ἐταῦθα δὲ δὲν εἰδικεύεται ποιοτικῶς ἐπὶ μέρους τι ἐν τῷ ὅλῳ, ὡς συμβαίνει κατὰ τὴν γένεσιν τῶν μορφῶν τῶν ἐνοργάνων ὄντων, ἀλλὰ τὸ ζήτημα ἔχει μόνον ὅς ἐξῆς : «πρέπει νὰ διεγερθῆ τὸ κεντρικὸν τοῦτο μέρος ἢ ὄχι ;».

Δύναται τις νὰ εἰκάσῃ, ὅτι διεγερσις εἶναι προπαρεσκευασμένη πανταχοῦ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ, ἴσως ἐν εἴδει χημικῶν δυναμικῶν, ἀλλ' ὅτι ἡ ἐντελέχεια — ψυχὴ παρακωλύει, «ἀναστέλλει» πάσας τὰς ὑφισταμένας τάσεις ἀπὸ τοῦ νὰ ἐξουδετερωθοῦν ἀμοιβαίως, ἑξαιρέσει ἐκάστοτε τῶν ἀντιστοιχοῦσων εἰς τὴν βουλευτικὴν αὐτῆς κατάστασιν.

Τὸ συνειδητὸν σύστοιχον τῆς ἄρσεως τῆς ἀναστολῆς ταύτης, χωρὶς κατ' ἄρχας νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ἐὰν ὑπάρχῃ ἢ δὲν ὑπάρχῃ ἐλευθερία, θὰ ἦτο τὸ συνειδητὸν βουλευτικὸν φαινόμενον. Ἐὰν λοιπὸν ἤμην *ἐλεύθερος* περὶ τὸ ἐπιτρέπειν, ἐξ ἐμοῦ ὡς συνειδητοῦ ὄντος ἠθέλεν ἐξορμᾶ ὀρισμένον τι γεγονὸς καὶ ἠθέλεν εἰσρῆει τρόπον τινὰ εἰς τὴν ἄρσιν ἐκείνην τῆς ἀναστολῆς, ἥτις ἄγει εἰς τὴν σωματικὴν κίνησιν. Ἄλλ' ὡς γνωστὸν ὀφείλω νὰ εἶμαι μόνον στατικὸς, νὰ «ἔχω» μόνον !

Ὅτι ἐνταῦθα ὑπάρχει δυσκολία τις, εἶναι σαφές. Ἀλλὰ πῶς ἔχει ἄρα γε τὸ πράγμα, ἐὰν, ὅπερ ἐξελάβομεν μέχρι τοῦδε ὡς δυνατὴν ἐλευθέρην πράξιν καὶ ἐκαλέσαμεν κατάφασιν (ἢ εἰάν τι γίνεσθαι), παραδεχθῶμεν, ὅτι συνίσταται οὐχὶ ἐν τῷ λέγειν ναὶ ἀλλ' ἐν τῷ λέγειν ὄχι ; Δυνάμεθα δὲ νὰ πράξωμεν τοῦτο ὅτι μετεχειρίσθημεν, καὶ διὸ μόνον ἐπ' εὐκαιρίας, τὴν φράσιν «λέγειν ναί,», καθὼς ρητῶς ἐδηλώσαμεν, μόνον *προεισαγωγικῶς* (σελὶς 217).

Τὸ κυρίως «ἔργον» τοῦ *ἐλευθέρου* συνειδητοῦ μέρους τῆς ψυχῆς, δηλαδὴ τοῦ ἐγὼ, θὰ ἦτο τότε τὸ *λέγειν ὄχι*, ἀντὶ δὲ περὶ ἐλευθερίας τοῦ καταφάσκειν θὰ ὀφειλέ τις κατ' ἀνάγκην νὰ ὁμιλῇ περὶ ἐλευθερίας τοῦ *ἀρνεῖσθαι* (ἀποφατικῆς). Ἡ δ' ἐντελέχεια — ψυχὴ θὰ ἐδημιουργεῖ *αἰτιωδῶς* τὴν πρὸς τὸ συνειδητὸν βουλευτικὸν φαινόμενον ἀντιστοιχοῦσαν κατάστασιν αὐτῆς ἢ δὲ κατάστασις αὕτη ὡσαύτως *κατ' ἀνάγκην* ἄνευ ἐτέρου θὰ ἐλύετο διὰ τῆς σωματικῆς κινήσεως, ἥτις θὰ ἐπήρχετο δι' ἐντελεχειακῆς ἄρσεως τῆς ἀναστολῆς τῆς ἐνεργείας ἐν τῇ ὅλῃ τοῦ σώματος, — *ἐὰν δὲν ἀπηγόρευε τοῦτο τὸ ἐγὼ*. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἐπομένως *ἐγὼ* μὲν οὐδὲν «θὰ ἔκαμνον», ἀλλὰ ἀπλῶς «θὰ ἠμπόδιζον», *δὲν* θὰ ἐπέτρεπον. Τὸ ἔργον ἄρα δὲν θὰ ἦτο τὸ λέγειν ναί ἢ τὸ λέγειν ὄχι θὰ ἦτο τὸ ἔργον — νοούμενον ὁμῶς οὐχὶ ὡς πράττειν !

Λέγοντες δὲ ταῦτα πάντα ἄς μὴ λησιμονώμεν, ὅτι ἡ ψυχὴ καὶ τὸ **ἐγὼ** δὲν εἶναι ὅλως διάφορα ἀλλήλων πράγματα, ἀλλ' ὅτι τὸ δεύτερον εἶναι μέρος ἐκείνης. Ὅθεν μέρος τῆς ψυχῆς, τὸ συνειδητόν μέρος, τὸ ὁποῖον καλεῖται ἐγὼ, θὰ ἦτο ἐλεύθερον περὶ τὸ λέγειν ὄχι. Θὰ ἦτο δ' ἐλεύθερον ὡς πρὸς σταθμίζουσαν τὰ πράγματα διανόησιν, τὴν ὁποῖαν προσάγει εἰς αὐτὸ τὸ συνειδέναι, καθόσον τοῦτο δὲν εἶναι συνειδητὴ βουλευτικὴ πείρα. Τὸ συνειδέναι δὲ τοῦτο θὰ ἦτο τὸ ἐπακολούθημα ψυχικῆ λογικῆς αὐτομάτου ἐνεργείας, ἀλλὰ τὸ μέρος τῆς ψυχῆς τὸ καλούμενον ἐγὼ, ἐπειδὴ αὐτὸ εἶναι ὁ **κωλύων** τὴν **ἐσχάτην** πραγμάτωσιν τῶν ἐντελεχειακῶς — ὕλικῶς δυνατῶν καὶ τρόπον τινὰ ὅσον οὔπω ἐπικειμένων γεγονότων, **δὲν** θὰ ἦτο αὐτόματόν τι, οὐδ' ἠθικόν αὐτόματον, ἀλλ' **ὄν** τι ἐν ἐλευθερίᾳ.

Πρὸς ἀποφυγὴν δὲ παρανοήσεων πρέπει πρὸς τοῦτοις νὰ ἐξάρωμεν ἰδιαίτερος λίαν οὐσιώδη διαφορὰν τινὰ, τὴν ἑξῆς: Τὸ κωλυτικὸν «ὄχι» τοῦ ἐγὼ **δὲν** εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὴν ἀνασταλτικὴν ἐπενέργειαν τῆς ψυχῆς—ἐντελεχείας ἐπὶ ὑπαρχόντων ὕλικῶν δυναμικῶν. Ἡ μὲν εἰς τὴν ὕλην ἀναφερομένη ἀναστολή καὶ ἡ ἄρσις τῆς ἀναστολῆς ἐκ μέρους τῆς ψυχῆς προέρχονται ἕξ ἀνάγκης, εἶναι ὑπ' αἰτίων διωρισμένα. Τὸ ἐλεύθερον ὅμως νοούμενον ἐγὼ οὐδὲ κἄν ἐπενεργεῖ ποτε ἐπὶ τῆς ὕλης, ἀλλ' ἐπιδοῶ ἐπὶ τῆς ψυχῆς—ἐντελεχείας (ἐπομένως ἐπενεργεῖ μέρος τῆς ψυχῆς, τὸ ἐλεύθερον, ἐπὶ τοῦ ἄλλου, τοῦ μὴ ἐλευθέρου) **δυνάμενον νὰ ἐμποδίσῃ τὴν εἰς τὴν ὕλην ἀναφερομένην ἄρσιν τῆς ἀνασταλτικῆς ἐνεργείας αὐτῆς**. Ἐλευθερία ἄρα θὰ ἦτο πρῶξις **ἐνδοψυχικῆ** τὸ δὲ σύνολον πάντων τούτων, περὶ ὧν ὁ λόγος, εἶναι **λίαν** πολύπλοκον.

Σημειώσεις: Πλὴν δὲ τούτου, καθ' ἃ γινώσκει ὁ γνώστης τῆς ἡμετέρας **φιλοσοφίας τῶν ἐνοργάνων ὄντων** (*), ἡ διδασκαλία περὶ τοῦ ἀνασταλτικοῦ ἔργου τῆς ἐντελεχείας εἶναι μόνον μία τῶν δυνατῶν τοῦ συμβαινόντος μορφῶν, καθ' ἃς δύναται τις νὰ νοῆ τὴν ἀλληλεπίδρασιν ἐντελεχείας καὶ ὕλης. Ἐτέρα δυνατὴ θεωρία εἶναι ἐκείνη, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἡ ἐντελέχεια προβάλλει εἰς τὴν ὑπὸ τὸν

*) Δευτέρα ἐκδ. 1291.

ἐαυτῆς ἔλεγχον διατελοῦσαν ὕλην μὴ ὕλικὰς ἀπολύτους ἀντιστάσεις, ἀπαγορεύουσα οὕτως ὀρισμένας τινὰς ὁδοὺς εἰς τὴν κατὰ τὰ ἄλλα εἰς ἐαυτὴν ἀφιεμένην ὕλην. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν ταύτην θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπολάβῃ τις ἀναγκάως, ὅτι κατὰ τὴν πρᾶξιν ἡ ἐντελέχεια ἐκ πασῶν τῶν ἀνατομικῶς δυνατῶν κινητηρίων νευρικών διεγέρσεων ἐμποδίζει ἐκάστοτε «ἐκ προαιρέσεως» τινὰς καὶ δὴ προφανῶς τὰς πλείστας, ἐπομένως ἐκλέγει ἀρνητικῶς. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐκδοχὴν ταύτην ἡ κωλυτικὴ **αὕτη** ἐνεργεία δὲν θὰ ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ **ἐλευθέρου** λέγειν ὄχι. Πολλῶν δὲ μᾶλλον τὸ ἐλεύθερον **λέγειν ὄχι** ἤθελε διατάσσει τὸ μὴ ἐλεύθερον μέρος τῆς ἐντελεχείας (ψυχῆς) νὰ ἐμποδίσῃ καὶ ἐκεῖνα ἐκ τῶν δυνατῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα αὕτη αὐτομάτως δὲν ἤθελεν ἐμποδίζει. Βλέπομεν λοιπόν, ὅτι διὰ τῆς θεωρίας περὶ τῶν «μὴ ὕλικῶν ἀντιστάσεων» δὲν γίνεται ἀπλουστερά ἡ διδασκαλία περὶ τῆς ἐλευθερίας.

Ἐν γένει δὲ ὑπὲρ τῆς θεωρίας τοῦ λέγειν **ὄχι**, ἀντὶ τῆς τοῦ λέγειν ναί, θὰ ἠδύνατό τις ἴσως νὰ παραθέσῃ φαινομενολογικά τινὰ καὶ ἠθικὰ γεγονότα: ἠθικῶς δηλαδὴ ἡ μεταμέλεια διὰ τὴν κακὴν πρᾶξιν, ἥτοι διὰ τὸ ὅτι δὲν ἔχω εἰπεῖ ὄχι, ἔχει πολὺ ἰσχυρότερον (ἀρνητικόν) συναισθηματικὸν τόνον παρὰ ἡ ἱκανοποιήσις διὰ τὴν ἀγαθὴν πρᾶξιν. Πρὸς δὲ τοῦτοις πᾶσαι σχεδὸν αἱ ἠθικαὶ ἐντολαὶ εἶναι ἀρνητικαί, ἐπομένως εἶναι **ἀπαγορεύσεις**. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ταύτας τὸ **λέγειν ὄχι** ἐμφανίζεται ὡς τὸ κύριον ἔργον, τὸ δὲ λέγειν ναί ὡς οὐχὶ ἔργον.

8. Ἐπίλογος.

Ἄλλ' ὅμως ἐξηρευνήσαμεν **δυνατὰς** περιπτώσεις, οὐδόλως δὲ φανταζόμεθα, ὅτι τάχα παραθέσαντες ἀνωτέρω τὴν δυνατὴν περίπτωσιν, ὅτι δηλ. ἴσως τὸ λέγειν ὄχι εἶναι τὸ κυρίως οὐσιώδες καὶ ὅτι ἔνεκα τῆς στατικῆς μόνον φύσεως τοῦ ἐγὼ, διευκολύνει περισσότερο τὴν ἀποδοχὴν. Οὐδαμῶς λοιπόν φανταζόμεθα, ὅτι ἀπεδείξαμεν οὕτω τὴν ὑπαρξιν τῆς ἐλευθερίας. Ἡ σοβαρὰ τῆς στωϊκῆς θεωρίας ἔνστασις, ὅτι ἡ **φύσις** τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀγαθὴ, ἐξακολουθεῖ καὶ τώρα νὰ ὑφίσταται: ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ

ἀλλόκοτον γεγονός, ὅτι «ὁ ἐλεύθερος» ὡς κενὸς οὐσίας εἶναι διανοητικῶς ἀσύλληπτος.

Τὸ μόνον δέ, τὸ ὁποῖον παρὰ πάντα ταῦτα ἐπιτρέπεται νὰ εἴπωμεν, εἶναι τὸ ἑξῆς:

Ἐλευθερία τῆς βουλήσεως νοουμένη εἴτε ὡς καταφατικὴ εἴτε πολλῶ μᾶλλον ὡς ἀποφατικὴ ἐλευθερία τῷ ὄντι δὲν ἀπεδείχθη, ἀλλ' ὅμως ἐφάνη αὕτη δυνατὴ, ἴσως δὲ πιθανή, ἐπειδὴ δηλονότι *ἀνευ αὐτῆς θὰ ἦτο περιττὴ ἢ ὑπαρξίς τῆς συνειδησεως*. Καὶ «τι» ἐπομένως ἢ «μέρος» ὄρισμένης τινὸς μορφῆς τῆς ἐντελεχείας *θὰ ἦτο δυνατόν* νὰ εἶναι ἐλεύθερον κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἔννοιαν τῆς ἐλευθερίας.

Ἄλλ' οὕτω βέβαια εἶναι ἀνοικτὴ πλέον ἢ πύλη εἰς τὴν εἰκασίαν, ὅτι ἴσως καὶ ἄλλα εἶδη τῆς ἐντελεχείας θὰ ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι ἐλεύθερα ἢ τοῦλάχιστον νὰ ἔχουν τὸ ἐλεύθερον αὐτῶν μέρος· τὸ δὲ βλέμμα ἡμῶν οὕτω θὰ ἠδύνατο πάλιν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸ κοσμολογικὸν πρόβλημα, τὸ ὁποῖον, ὡς γνωστόν, καθ' ἑαυτὸ ἔξεταζόμενον ἦτο ἄλυτον, ἀλλὰ τοιαῦται ἔρευναι θὰ ὑπερέβαινον τὰ ὅρια τοῦ βιβλίου τούτου.

ΑΘΑΝΑΣΙΑ (¹)

Τὸ πρωταρχικὸν γεγονός «ἔχω τι συνειδητόν» εἶναι χρονικῶς περιορισμένον· ἔχει ἀρχὴν καὶ τέλος. Τοιαύτη τις τοῦλάχιστον ὑπάρχει ἐμπειρία περὶ τῶν ἄλλων ὑποκειμένων καὶ ἐπομένως πιθανῶς καὶ περὶ ἐμοῦ. Ὅ,τι δὲ περὶ τούτου γινώσκω, εἶναι τὸ ἑξῆς:

Ἡ μορφὴ τῶν συνειδητῶν ψυχικῶν φαινομένων, ἢ ὁποία εἶναι ἰδική μου, μετὰ τινα χρόνον δὲν φαίνεται πλέον ὑπάρχουσα εἰς τὸν πλησίον μου. Τὸ γεγονός, τὸ ὁποῖον παρ' αὐτῷ *φέρει αὐτὴν εἰς πέρας, καλῶ θάνατον* τοῦ σώματός του. Αὐτὰ μόνον γινώσκω· ἀκριβῶς δέ, ἐπειδὴ γινώσκω τόσον ὀλίγα, ἢ ἀθανασία εἶναι «πρόβλημα».

Ὅ,τι δὲ *δὲν* γινώσκω, εἶναι κυρίως τὸ ἑξῆς: ἂν δηλονότι τὸ τέρας τῆς *ἐργῶ ἐκδηλώσεως* ἐγὼ τινος σημαίνῃ τὸ τέλος τῆς *ὑπάρξεως* αὐτοῦ. Μόνον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ σώματός μου δύναμαι νὰ μάθω τοῦτο. Ἄλλ' ὅμως θὰ ἐπεθίμουν νὰ μάθω περὶ τούτου τώρα δά, ἔστω καὶ ὀλίγα τινά· τούτου λοιπὸν ἕνεκα *προβάλλω* τὸ πρόβλημα τῆς ἀθανασίας.

Ἡ γενικὴ μεταφυσικὴ λέγει βεβαίως εἰς ἡμᾶς τινα περὶ τοῦ ζητήματος τούτου· ἀλλ' ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον μᾶς λέγει, εἶναι τόσον γενικόν, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ τὸ χρησιμοποιήσωμεν εἰς τὸ κύριον ψυχολογικὸν ζήτημα.

Ἡ μεταφυσικὴ διδάσκει ἡμᾶς, ὅτι ἡ γνῶσις εἶναι πρωταρχ-

(¹) Σημ. τοῦ μεταφρ. Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ὁ J. V. Uexküll λέγει τὰ ἑξῆς ἄξια λόγου: Ἡ πειραματικὴ τῆς φύσεως ἔρευνα ἀποδίδει νῦν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ἀγαθόν τι, τὸ ὁποῖον εἶναι βιοτικὴ αὐτῆς ἀνάγκη καὶ τὸ ὁποῖον τῆς εἶχεν ἀφαρπάσει ὁ ὕλισμός, τὸ *πρόβλημα τῆς ἀθανασίας* δηλονότι. (Biol Weltansch., 1914. σελ. 273).

χικόν συστατικόν τοῦ ὄντος ὄντος (σελ. 222), ὅτι πρωταρχικόν τι συστατικόν εἶναι ἀνώλεθρον καὶ ὅτι ἐπομένως ἡ γνῶσις εἶναι αἰωνία. Τὸ δίδαγμα ὅμως τοῦτο μᾶς εἶναι ἀρχετὰ ἀδιάφορον. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θὰ ἠθέλομεν ἡμεῖς νὰ μάθωμεν, εἶναι ἡ **μορφή**, ἐν ἣ γνῶσις δὲν δύναται νὰ ἐξαφανίζεταί: ἂν δηλονότι ἡ μορφή, ἐν ἣ αὕτη διασώζεται, εἶναι οἷα ἡ τοῦ ἐγὼ ἢ μή, ἂν εἶναι συνδεδεμένη ἢ δὲν εἶναι μέ τινα διάσωσιν τῶν περιεχομένων τῆς προσωπικῆς μνήμης, ἢ μή, ἂν διασώζεται ἐν χρονικῇ μορφῇ ἢ ἐν μὴ χρονικῇ, τὴν ὁποῖαν ἡμεῖς δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐνοήσωμεν. Ἡ ἐπὶ τῆς θεωρίας τῆς ζωτικῆς ἀρχῆς στηριζομένη βιολογία δύναται νὰ μᾶς διδάξῃ τινά, καίτοι βέβαια ὄχι πολλά. Κατ' αὐτὴν ὁ παράγων ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος εἶναι ὑπαίτιος τῆς διαμορφώσεως ὁργανισμοῦ τινος, δὲν εἶναι παράγων τις δρῶν ἐν τῷ χώρῳ καὶ ἀπὸ ὕλικῶν σημείων ἀφορμώμενος, ἀλλὰ παράγων, ὁ ὁποῖος, ἐὰν μοι ἐπιτρέπεται παραδόξως τις φράσις, ἐνεργεῖ εἰσχωρῶν μέσα εἰς τὸν χώρον. Μήπως ἄρα γε ὁ παράγων οὗτος προέρχεται ἐκ τοῦ ἐκτὸς τοῦ χρόνου, μετὰ θάνατον δὲ ἐπανέρχεται πάλιν εἰς τὸ ἐκτὸς τοῦ χρόνου; Βεβαίως, θὰ ἦτο δυνατόν τὸ πρᾶγμα νὰ ἔχη οὕτως, ἀλλὰ δὲν γινώσκωμεν, ἂν τῷ ὄντι ἔχη οὕτως ἐν τῇ θεωρίᾳ τῆς ζωτικῆς ἀρχῆς, τὰ τοῦ χρόνου εἶναι βέβαια πολὺ προβληματικώτερα παρὰ τὰ τοῦ τόπου.

Περὶ δὲ τοῦ ζητήματος τῆς διασώσεως τοῦ προσώπου μετὰ θάνατον ἐπιστημονικῶς ἐνταῦθα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν πολὺ ὀλιγότερα ἢ περὶ τοῦ ζητήματος τοῦ χρόνου. Ὑπάρχει πλήθος δυνατῶν περιπτώσεων, αἱ ἑξῆς:

Δυνατὸν δηλαδὴ τὸ προσωπικὸν ἐγὼ μετὰ θάνατον νὰ παραμείνῃ προσωπικόν, ἐν τῷ χρόνῳ ἢ ἔξω αὐτοῦ ἢ δυνατόν νὰ ἀπορροφᾶται ὑπὸ τινος ὑπερπροσωπικοῦ ἐγὼ, ἐξαφανιζομένου οὕτω τοῦ προσωπικοῦ ἐγὼ ἐντελῶς μετὰ τῆς μνήμης: ἢ δυνατόν μὲν νὰ εἰσέρχεται εἰς τὸ ἀνώτερον ἐκεῖνο ἐγὼ, νὰ διαφυλάττη ὅμως κατὰ τρόπον ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς τὴν προσωπικότητα αὐτοῦ. Δυνατὸν δὲ νὰ ὑπάρχῃ καὶ ἀναγέννησις τις ἢ καὶ νὰ μὴ ὑπάρχῃ. Δυνατὸν νὰ συμβαίῃ μεταμόρφωσις εἰς μορφὰς τοῦ εἶναι ἐντελῶς ἀγνώστους: ἢ καὶ νὰ μὴ συμβαίῃ τοιοῦτόν τι. Δυνατὸν μετὰ τὸν πρῶτον εὐπειρικὸν θάνατον νὰ ὑπάρχῃ καὶ δεῦτερος ἢ καὶ νὰ

μὴ ὑπάρχῃ. Δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλα πολλὰ πρᾶγματα ἢ καὶ νὰ μὴ ὑπάρχουν. Τὶ ὑπάρχει, δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ἕως ὅτου ἡμεῖς οἱ ἴδιοι «λάβωμεν» αὐτοῦ πείραν», ἕως ὅτου δηλαδὴ ἀποθάνωμεν.

Ἀκριβῶς δ' ἐνταῦθα ἀνάγκη νὰ λεχθῶν τινα περὶ τοῦ καλουμένου πνευματισμοῦ. Πρὸ παντὸς ἄλλου λέγω ἐκ προοιμίου, ὅτι θεωρῶ αὐτὸν θεωρίαν **λογικῶς** ὀρθήν. Δὲν εἶναι καθόλου παράλογον νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ προσωπικὴ ψυχὴ ὑπάρχει καὶ μετὰ τὸν θάνατον καὶ δύναται ὑπὸ ὀρισμένας περιστάσεις νὰ «ἐμφανίζεταί» πάλιν ἢ ὀρατὴ γινομένη ἢ τοῦλάχιστον κατὰ τινα οἰονδήποτε τρόπον ἐμπράκτως πιστοῦσα τὴν ὑπαρξίν αὐτῆς. Θεωρῶ ὅμως τὴν θεωρίαν ταύτην μὴ ἀποδεδειγμένη: ἀνάγκη δὲ ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ νὰ προσέχωμεν πολὺ εἰς τὸ «ἀποδεικνύειν». Ἐν ὅσῳ δυνάμεθα νὰ ἀνάγωμεν τὰ καλούμενα πνευματιστικὰ φαινόμενα εἰς τηλεπάθειαν, εἰς μεταβίβασιν σκέψεων, εἰς διόρασιν, εἰς τηλεκινήσιαν ἢ εἰς ὑλοποιήσιν, εἰς πρᾶγματα δηλαδὴ, τὰ ὁποῖα ἔχουν τὴν πρώτην αὐτῶν ἀρχὴν ἐν τῇ ψυχῇ ζώντων προσώπων, **δφείλομεν ἀναγκαιῶς** νὰ ἐρμηνεύωμεν αὐτὰ οὕτως, ἐκτὸς ἐὰν ποτε πρόκειται ἐν γένει περὶ ἀπάτης. Εἰς ἡμᾶς δὲ φαίνεται, ὅτι δὲν ὑπάρχουν γνωστὰ πνευματιστικὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα νὰ μὴ εἶναι δυνατόν νὰ ἀνάγονται κατὰ τὸν εἰρημένον ἀνωτέρω τρόπον εἰς τὰ γνωστὰ ἐκ τῆς παραφυρολογίας.

Συγγραφεῖς τινες ἰσχυρίζονται, ὅτι ὁ πνευματισμὸς ἐν γένει κατ' ἀρχὴν οὐδέποτε δύναται νὰ ἀποδειχθῇ: διότι κατ' αὐτοὺς οὐδέποτε πρέπει νὰ ἀποκλείεται τὸ δυνατόν οἷασδήποτε παραφυρολογικῆς ἐρμηνείας. Ἄς λάβωμεν π. χ. τὸ καλούμενον experimentum crucis (τὸ θεμελιώδες πείραμα), τὸ ὁποῖον μέλη τῆς βρετανικῆς society for psychical Research πολλάκις ἐπεχείρησαν νὰ ἐκτελέσουν. Τὸ πείραμα τοῦτο ἀπέδωκε πάντοτε μέχρι τοῦδε ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα: ἀλλ' ἄρα γε τί ἠθέλε τις συμπεράνει ἐκ θετικοῦ τινος ἀποτελέσματος;

Ἐν τῷ πειράματι τούτῳ πρόκειται περὶ τοῦ ἑξῆς: Ἄνθρωπός τις συναισθάνεται προσεγγίζοντα τὸν θάνατον. Καταγράφει δὲ ποίημά τι ὀλομόναχος ἐν τῷ δωματίῳ του. Τὸ ποίημα τίθε-

ται εις φάκελλον καὶ σφραγίζεται επισήμως. Ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἀποθνήσκει. Χρόνον δὲ τινα μετὰ τὸν θάνατόν του φαίνεται ὁμιλῶν διὰ τοῦ στόματος τοῦ διαμέσου προσώπου. Ἐρωτοῦν αὐτὸν περὶ τοῦ ποιήματος, τὸ δὲ διάμεσον πρόσωπον καταγράφει αὐτό.

Θὰ ἦτο ἄρα γε τὸ γεγονός τοῦτο «ἀπόδειξις» τῆς ἀθανασίας τοῦ ἀνθρώπου τούτου; Οὐδαμῶς. Διότι τὸ γεγραμμένον ποίημα ὑπάρχει ὡς ἐμπειρικὸν ἀντικείμενον, γεγονός δὲ εἶναι ἐμπειρικὸν ἢ διόρασις!

Ἄλλὰ καὶ ἂν ἦτο δυνατόν νὰ θεωρηθῆ ἀποδεδειγμένη ἡ ἀθανασία, οὐδὲν θὰ ἐγινώσκομεν περὶ τῆς μορφῆς αὐτῆς· ἀκριβῶς δὲ αὕτη ἐνδιαφέρει ἡμᾶς. Δὲν θὰ ἦτο ἄραγε δυνατόν νὰ εἰσέρχεται μὲν ἡ ψυχὴ τοῦ ἀποθανόντος εἰς ἀνώτερόν τι ἐγὼ μὲ τελείαν ἀπόσβεσιν τῆς προσωπικῆς μνήμης, νὰ ἔχη ὅμως ὑπὸ ὄρισμένους ὅρους τὴν ἰκανότητα νὰ γίνεται πάλιν τὸ παλαιὸν προσωπικὸν ἐγὼ; Ὁ Ἔστερραϊχ (Esterreich) ἐξέφρασε κάποτε τὴν εἰκασίαν ταύτην. Τούτου δ' οὕτως ἔχοντος, θὰ ἤμεθα μὲν ἀθάνατοι, ἀλλ' ἡ ἀθανασία αὕτη δὲν θὰ ἦτο ἡ ἀθανασία ἐκεῖνη, ἡ ὁποία μόνον φαίνεται ἀξία λόγου εἰς τοὺς πλείστους τῶν ἀνθρώπων!

Καίτοι ἄρα δὲν δύναμαι νὰ ὁμολογήσω, ὅτι ὁ πνευματισμὸς εἶναι ἀποδεδειγμένη διδασκαλία, ἔξ ἄλλου ὅμως ἀναγνωρίζω, ὅτι ὑπάρχουν γεγονότα τινά, διὰ τὰ ὁποῖα ἡ πνευματιστικὴ ἐρμηνεία εἶναι πάσης ἄλλης ἀπλουστέρα καὶ πάσης ἄλλης ὀλιγότερον τεχνητή, ὥστε πάντως νὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὸν πνευματισμὸν βαθμὸς τις πιθανότητος. Ἐχω δὲ ὑπὲρ ἐμοῦ εἰς τὴν γνώμην ταύτην οὐχί τινα τῶν ἐλαχίστων, τὸν William James.

«Προσωπικῶς εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ ὁμολογήσω» λέγει ὁ Τζαϊμς (W. James) (1) «ὅτι τῇ ἀληθείᾳ οὐδεμία παρέχεται ἀναμφισβήτητος ἀπόδειξις περὶ τῆς παρουσίας **βουλήσεώς** τινος **πρὸς ἀνακοίνωσιν**, ἐάν τις λάβῃ τὸν ἔλεγχον Hodgson μόνον καθ' ἑαυτὸν καὶ λάβῃ πρὸ ὀφθαλμῶν μόνον τὰς συνεδρίας, εἰς τὰς ὁποίας παρέστην ἐγὼ· καὶ ὅμως ἡ γενικὴ ἐπίδρασις τῶν δραματικῶν ἐκείνων συμβάντων, ἐάν τις λάβῃ πρὸ ὀφθαλμῶν πάντα τὰ ὅμοια γεγονότα, εἶναι τόσον ἰσχυρά, ὥστε πιστεύω, ὅτι ὑπάρχει

1) Proceedings of the society for Psychical Research XXIII, p. 117.

ὑπὸ τινα οἰανδήμοτε μορφήν **βούλησις** τις **πρὸς ἀνακοίνωσιν**. Τὴν ὑπαρξιν αὐτῆς δὲν δύναμαι μὲν νὰ ἀποδείξω, πρακτικῶς ὅμως τὴν ὑποστηρίζω καὶ δὲν διστάζω νὰ ὁμολογήσω τοῦτο.

Ἐχω τὸ συναίσθημα, ὡσὰν πιθανῶς νὰ ὑπῆρχε ἐκεῖ ἐξωτερικὴ τις βούλησις πρὸς ἀνακοίνωσιν, ἐὰν δηλαδὴ λάβω ὁμοῦ καὶ ἐξετάσω πάντα, ὅσα γινώσκω περὶ τῶν πραγμάτων τούτων, συναισθάνομαι τοῦλάχιστον ἀμφιβολίαν, ἂν πράγματι ὁ ἐν ὄνειρῳ βίος τῆς κυρίας Piper, ἐχούσης φυσικὰ τηλεπαθητικὰς ἰκανότητας, δύναται νὰ ἐρμηνεύσῃ πάντα τὰ φαινόμενα. Ἄλλ' ἐάν τις με ἐρωτήσῃ, ἂν ἡ βούλησις ἢ κάμνουσα τὰς ἀνακοινώσεις ἦτο ἡ τοῦ Hodgson ἢ οἰουδήποτε ψιλοῦ αὐτοῦ ὁμοιώματος, καταλαμβάνομαι ὑπ' ἀμφιβολίας καὶ περιμένω καὶ ἄλλα ἀπηκριβωμένα φαινόμενα, τὰ ὁποῖα, ἐννοεῖται, ἴσως θὰ περιμένωμεν 50 ἢ 100 ἀκόμη ἔτη».

Τὰ πράγματα, περὶ τῶν ὁποίων πρόκειται ἐνταῦθα, οἱ ἀγγλοὶ συγγραφεῖς καλοῦν «The Minutes»· πρόκειται δὲ περὶ τοῦ ἔξης:

Τὸ ἐν καταστάσει οἰονεῖ ὄνειρου διατελοῦν διάμεσον πρόσωπον ἰσχυρίζεται, ὅτι κατέχεται ὑπὸ τοῦ πνεύματος τεθνεώτος τινος, τὸ δὲ πνεῦμα τοῦτο προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὴν ταυτότητα αὐτοῦ. Τὸ μεσάζον πρόσωπον καταγράφει αὐτομάτως παντοίας λεπτομερείας περὶ προσώπων καὶ γεγονότων γνωστῶν εἰς τὸν τεθνεῶτα, καθ' ὃν χρόνον οὗτος ἔζη. Οἱ παρόντες γινώσκουν πολλὰ ἐκ τῶν πραγμάτων τούτων· ἄλλα δὲ τὰ ἔχουν μάθει μὲν κάποτε, ἀλλὰ τὰ ἐλησμόνησαν ἀπὸ πολλοῦ, ἄλλα οὐδέποτε τὰ ἔχουν μάθει, ὑπάρχουν ὅμως ἄλλοι ζῶντες ἄνθρωποι, ἴσως πολὺ μακράν, οἱ ὁποῖοι τὰ γνωρίζουν ἢ τὰ ἔχουν μάθει κάποτε.

Δύναται τις βέβαια νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ φαινόμενον τοῦτο ἀποδεχόμενος εἶδος μεταβιβάσεως σκέψεων· δυνατόν δηλαδὴ νὰ παραδεχθῆ τις, ὅτι τὸ μεσάζον πρόσωπον δύναται νὰ ἀναγινώσκῃ ἐν τῇ ψυχῇ τῶν ἄλλων πρὸ πολλοῦ λησμονημένα πράγματα, καὶ ὅτι δύναται νὰ ἀναγινώσκῃ κατὰ προαίρεσιν καὶ εἰς τὰς ψυχὰς ἀπόντων προσώπων.

Τὸ παράδοξον ὅμως εἶναι, ὅτι τὸ διάμεσον πρόσωπον πάσας τὰς ὑπὲρ τὸ σύνηθες καὶ τὸν κανόνα γνώσεις αὐτοῦ, αἱ ὁποῖαι

κατάγονται ἐκ διαφορῶν πηγῶν, κατατάσσει κατὰ τρόπον τριούτον, ὥστε φαίνονται προσερχόμενοι ἐξ **ἐνός καὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου**, ἐκ τοῦ τεθνεώτος δηλονότι, τὸν ὁποῖον τὸ μεσάζον πρόσωπον πολλάκις οὐδὲν ἔχει γνωρίσει.

Τὸ ἔχον λοιπὸν ἀνάγκη ἐρμηνεύει ἐνταῦθα εἶναι τὸ μὲν ἢ **ἐπιλογή** τῶν ἐπὶ μέρους γεγονότων ἐκ τῶν διαφορῶν ψυχῶν, τὸ δὲ ἢ **ἐνωσις** αὐτῶν εἰς τὸ λογικὸν χαρακτηριστικὸν σχῆμα προσωπικότητος τινος, δηλαδή τῆς τοῦ τεθνεώτος. Συμβαίνει δὲ μάλιστα συχνότατα νὰ ἐκδηλώνεται ὁ τεθνεὼς μὲ ὅλας αὐτοῦ τὰς ἰδιαζούσας ιδιότητες, τὰς ὁποίας εἶχεν ἐν τῇ ζωῇ, νὰ μεταχειρίζεται ἀσυνήθεις ἐκφράσεις, αἱ ὁποῖαι προσιδιάζον μόνον εἰς αὐτόν, νὰ ὁμιλῇ γλώσσας, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀγνωστοὶ εἰς τὸ διάμεσον πρόσωπον π. χ. ἀρχαῖα Ἑλληνικά, λατινικά. Τὸ τελευταῖον δὲ τοῦτο γεγονός οἱ Ἄγγλοι συγγραφεῖς ἀποκαλοῦν «The Klassics».

Ὁμολογῶ, ὅτι μοι φαίνεται, ὅτι ἐνταῦθα ἔχομεν πρὸς ἡμῶν τὸ παραδοξότατον φαινόμενον πάσης παραψυχολογίας, φαινόμενον, τὸ ὁποῖον ἀπαγορεύει εἰς ἐμὲ νὰ ἀπορρίψω ἐντελῶς ὑπὸ πᾶσαν μορφήν τὴν ὑπόθεσιν τοῦ πνευματισμοῦ. Τὸ μὴ ἀπορρίπτειν ὅμως καὶ τὸ ἀποδέχεσθαι τι παραμένουν πάντοτε δύο διάφορα πράγματα.

Σημ. τοῦ μεταφραστοῦ.— Παρὰ πᾶσαν τὴν ἐπιφυλακτικότητα, τὴν ὁποῖαν ὁ συγγραφεὺς κατὰ τὸ σῆμα αὐτῷ ἐπιδεικνύει πάντοτε ἰδίᾳ περὶ τὰ μεγάλα ζητήματα, οἷον εἶναι καὶ τὸ τῆς Ἀθανασίας, μὴ θέλων ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ νὰ καταλίπη ποτὲ τὸ ἔδαφος τῆς ἀσθητῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου, ὅμως καὶ ἐνταῦθα ἀσθενῶς πως, ἰδίᾳ ὅμως ἐν τῇ Wirklichkeitslehre αὐτοῦ σαφέστερον, ἂν μὴ ὅλως ἀπροκαλύπτως, ἀφίνει τὸν ἀναγνώστην νὰ διῶδῃ, ὅτι αὐτὸς εἶναι πεπεισμένος περὶ τῆς ἀθανασίας καὶ δὴ περὶ τῆς προσωπικῆς. Διότι τί ἄλλο σημαίνουν ἢ τοιαύτην τινὰ πεποιθήσιν οἱ ἐν τῇ Wirklichkeitslehre καὶ ἄλλαι πολλαί, ἰδίᾳ δὲ ἢ ἐξῆς φράσεις: **«ἡ βασιλεία τῶν ἀνθρώπων οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου»;** Ὅτι δ' ἡμεῖς ὀρθῶς ἐκλάζομεν περὶ τῆς γνώμης, ἣν ἔχει ὁ Δοῖς περὶ τῆς Ἀθανασίας, μαρτυρεῖται καὶ

ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου I. Φόλκελτ, ὅστις ἐν διατριβῇ αὐτοῦ δημοσιεύθεισῃ ἐν «Festschrift Hans Driesch Zum 60 geburtstag, erster teil 1927» ἐπιγραφομένη δὲ «Σκέψεις τινὲς περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν φιλοσοφεῖ ὁ Hans Driesch» λέγει πλὴν ἄλλων καὶ τὰ ἐξῆς: «... Ἀναμφιβόλως ἐν τῇ μεταφυσικῇ τοῦ ἡμετέρου φιλοσόφου (τοῦ Driesch δηλαδή) τὰ πράγματα ἔχουσιν ἰδιαζόντως ἐθιμῶδες ὑπὲρ τῆς ἀποδοχῆς τῆς ἀθανασίας..... ἢ κατάφασις τῆς ἀθανασίας συμφωνεῖ ἐντελῶς μὲ τὰς βάσεις τῆς μεταφυσικῆς αὐτοῦ... Κατὰ ταῦτα θὰ ἦτο δυνατόν ὁ θάνατος νὰ «σημαίνει τὴν μετάβασιν εἰς νέαν μορφήν τοῦ γινώσκειν, εἰς νέαν μορφήν τῆς ἐμπειρίας, εἰς νέον κόσμον»... Κατὰ τὸν Driesch «ὁ θάνατος ἀγεί τὴν ψυχὴν εἰς νέον ὑπάρχον γνωστικὸν εἶναι».

Περὶ δὲ τῆς ἠθικῆς καὶ δὴ περὶ τῆς **πρακτικῆς** ἠθικῆς σημασίας τοῦ ζητήματος τῆς ἀθανασίας πραγματεύεται ὁ Driesch ἐν τῷ νεωτάτῳ πάντων τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ, ἐν τῷ πρὸ τριῶν μηνῶν ἐκδοθέντι ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν: «Die Sittliche Tat». Ἄς παραθέσωμεν χωρία τινὰ ἐκ τοῦ συγγράμματος τούτου (σελ. 186...): «... ἀναγκαῖον δὲ μάλιστα εἶναι, διὰ νὰ ἀποβῇ ἡ ἠθικότης τῷ ὄντι ὑποχρεωτικὴ δι' ἕκαστον ἄνθρωπον, νὰ ὑπάρχη πάντοτε παρ' αὐτῷ ἐν τῇ πράξει «πίστις» τις εἰς ἀθανασίαν καὶ γνησίαν ἐλευθερίαν, ἐπομένως εἰδὸς τι μεταφυσικῆς· ἢ δὲ πίστις αὕτη εἰς ἀθανασίαν εἶναι συνδεδεμένη μᾶλλον μὲ τὴν ἐν-νοίαν τῆς ποινῆς, παρὰ μὲ τὴν τῆς ἀμοιβῆς... Ἀλλὰ καὶ ὁ φιλόσοφος «πιστεύει» ἴσως, ἔστω καὶ ὀλίγον, εἰς ἐλευθερίαν, ἔτι δὲ μᾶλλον εἰς ἀθανασίαν..... — Εἰς τοὺς σημερινούς καιροὺς δὲν ἔχουν οἱ ἄνθρωποι πάντοτε ἐντελῶς σαφῆ τοῦ γεγονότος τούτου γινῶσιν, τὸ ὁποῖον ὅμως τῷ ὄντι ὑφίσταται. Ὁ κατ' ἀρχὴν δὲ ἀρνούμενος τὴν ἀθανασίαν, ὁ ὁποῖος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶναι συγχρόνως καὶ ἄθεος καὶ ὑλιστής ἢ τοῦλάχιστον ὁπαδὸς μηχανικῆς τινος θεωρίας, εἶναι ἐν τέλει τῷ ὄντι πρὸς τὴν ἠθικότητα ὅλως ἀδιάφορος. Ἀναμφιβόλως δὲ καὶ οὗτος, ἀφοῦ ἅπαξ ἢ φύσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τοιαύτη, οἷα τῷ ὄντι εἶναι, δὲν δύναται νὰ ἐκβάλῃ τὴν «ἠθικὴν» συνείδησιν... ἀλλ' ὅμως αἱ ἐπιταγαὶ αὐτῆς δὲν **δύνανται** νὰ εἶναι δι' αὐτὸν γνησίως ὑποχρεωτικαί... Κατ' αὐτὸν ἡ ἠθικότης ἀποβαίνει κατ' ἀνάγκην **ἀπλῶς** καὶ μόνον ἔνοστικτον ἀποβλέπον εἰς τὴν διάσωσιν

τοῦ εἴδους. Ἀλλὰ τί μέλει αὐτῷ περὶ τοῦ «εἴδους»; ἀφοῦ πᾶσα μὲν ζωὴ δὲν εἶναι ἄλλο τι ἢ πολὺπλοκος μηχανή, πᾶν δὲ ψυχικὸν καὶ πνευματικὸν εἶναι ἁπλῶς «ἐπιφαινόμενον»; Ὁ πρὸς ἑαυτὸν ἀκόλουθος ἀρρηγῆς τῆς ἀθανασίας εἶναι, κυρίως εἰπεῖν, ἀληθῶς ἀδύνατον νὰ εἶναι συνειδητῶς ἠθικὸς ἄνθρωπος· ἐὰν δ' εὐτυχῶς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐν τῇ πράξει εἶναι ὄν ἠθικόν, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν θεωρητικὴν αὐτοῦ ἀνακολουθίαν... Δυνατὸν ἄρα ὁ ὕλιστῆς φιλόσοφος νὰ εἶναι ἠθικὸς ἄνθρωπος· ἀλλ' ἐὰν συμβαίῃ τοῦτο, φιλοσοφικῶς εἶναι κατ' οὐσίαν ἀνακόλουθος. Μόνον δ' ἐπὶ τῇ βάσει μεταφυσικῆς τινος τοῦ πνεύματος, ἐγκλειούσης ἐν ἑαυτῇ τὴν ἀθανασίαν ὑπὸ τινα οἰανδήποτε μορφήν, προσλαμβάνει ἀληθῶς ἔννοιον κῦρος ἢ θεώρησις (ἐπίγνωσις) τῆς ἠθικότητος».

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

1. Ἡ «κρίσις» τῆς ψυχολογίας.

Ἐν τῇ δευτερευούσῃ⁽¹⁾ τοῦ βιβλίου τούτου ἐπιγραφῇ ἔγινε λόγος περὶ τῆς «κρίσεως» καταστάσεως τῆς ψυχολογίας. Ἄλλ' ἄρα γε τίνα εἶναι σήμερον τὰ κρίσιμα σημεῖα ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ταύτῃ; Ἄς καθορίσωμεν ἐπακριβῶς αὐτὰ ἀκόμη μίαν φοράν καὶ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ συγχρόνως ἄς συνοψίσωμεν δι' ὀλίγων τὰ οὐσιωδέστατα πορίσματα τῶν ἐρευνῶν ἡμῶν.

Τὶ λοιπὸν ἐν τῇ νεωτέρᾳ ψυχολογίᾳ εἶναι σήμερον κεκριμένον, σαφῶς δηλονότι καθωρισμένον, ἢ τοῦλάχιστον διατελοῦν ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ στιγμῇ τῆς τελικῆς κρίσεως; Νομίζω, εἶναι ἡ ὁδός, τὴν ὁποίαν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀκολουθῇ εἰς τὸ μέλλον ἡ ψυχολογία. Ἄλλ' ἡ ὁδὸς αὕτη ἐξαρτᾶται ἐξ ὀρισμένων ἀνακαλύψεων, περὶ τῶν ὁποίων ἔχομεν ἐπομένως τὸ δικαίωμα νὰ λέγωμεν, ὅτι αὐταὶ ἀποτελοῦν ἐν τῇ συγχρόνῳ ψυχολογίᾳ τὰ κρίσιμα σημεῖα καὶ κατ' ἀκολουθίαν σημαίνουν τὴν κρίσιν αὐτῆς.

Αἱ ἀνακαλύψεις δέ, περὶ τῶν ὁποίων ὀμιλῶ ἐνταῦθα, δὲν εἶναι ὅλως τοῦ αὐτοῦ εἴδους μὲ τὰς ἀνακαλύψεις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Εἰς πολλὰς τοῦλάχιστον περιστάσεις οὐδὲν ἔχουσιν αὐταὶ κοινὸν μὲ νέα «γεγονότα», τὰ ὁποῖα ἦσαν πρότερον ἄγνωστα, καίτοι βέβαια εἶναι λίαν δυνατὸν νὰ πρόκειται καὶ περὶ τινῶν τοιούτων νέων γεγονότων.

Τὸ πρῶτον κρίσιμον σημεῖον ἀναφέρεται εἰς τὴν περὶ τῶν στοιχείων διδασκαλίαν. **Νοῦς** (νόημα) ὑπάρχει ἐν αὐτοῖς τοῖς

¹⁾ Τὸ πρωτότυπον φέρει ὑπὸ τὴν κυρίαν ἐπιγραφὴν καὶ τὴν δευτερευούσαν «ἡ κρίσις τῆς ψυχολογίας ἐν τῷ παρόντι».

στοιχείοις τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὅποια κατέχω ἢ ἔχω συνειδητῶς. Ὁ δὲ νοῦς οὗτος ἐμφανίζεται ποικιλοτρόπως: ὡς πρωταρχικαί δηλονότι ἔννοιαι (σημασίαι), ὡς τόνοι ἀληθείας, ὡς τόνοι ὑπάρξεως, ἴσως δὲ καὶ ἐν ἄλλαις μορφαῖς, αἱ ὅποιαί σήμερον δὲν ἔχουν εἰσέτι γνωσθῆ σαφῶς. Πάντα δὲ ταῦτα δὲν εἶναι ἀκόμη κυρίως ψυχολογία τοῦλάχιστον, ἐὰν ἀντιλαμβανώμεθα τὴν ψυχολογίαν δυναμικῶς. Κατὰ τὴν γλῶσσαν τοῦ Husserl ἡ ψυχολογία εἶναι ἐπὶ τοῦ παρόντος «φαινομενολογία». Ζητεῖται ἡ οὐσία (Essentia) ἀντικειμένων τινῶν. Βεβαίως δ' ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ ἀνακαλύψεως τίνος δυναμένης νὰ συγκριθῆ πρὸς τὰς ἐν τῇ χημεῖα ἢ ἐν τῇ βιολογίᾳ. Διότι ἀναμφιβόλως καὶ πρότερον κατεῖδον πολλοί, ὅτι ὑπάρχουν ἀναγκαίως στοιχεῖα τοῦ νοῦ, ὑπάρχει δηλαδὴ στοιχειώδης ἐλλογότης. Δὲν κατεῖδον ὅμως τοῦτο, ἵνα κατὰ Καρτέσιον εἴπωμεν, *σαφῶς καὶ εὐκρινῶς* (clare et distincte), ἀλλὰ μόνον εἶδον ὡς ἔξ ἐνστίκτου. Ἀκριβῶς δὲ τούτου ἔνεκα ὑπῆρχον πρότερον τόσαι πολλαὶ ἰδιωτικαὶ ψυχολογίαι, καθὼς εἴπομεν ἐν τῇ ἀρχῇ. Αὐτὸ δὲ καθ' ἑαυτὸ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ συνειρμικὴ ψυχολογία οὐδέποτε ἔπαυσε νὰ εἶναι ἀντικείμενον τῆς ἔριδος, δεικνύει σαφῶς, ὅτι πολλοὶ συνηθάνοντο τρόπον τινὰ ἔξ ἐνστίκτου, ὅτι ἐνταῦθα δὲν εἶναι ὅλα ἐν τάξει, χωρὶς βέβαια νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ εἴπουν, τίνος ἐστὶ χρεῖα.

Τὸ δεύτερον κρίσιμον σημεῖον ἀναφέρεται εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν συνειρμικὴν ψυχολογίαν, οὐχὶ δὲ μόνον εἰς τὴν ὕλην, περὶ τὴν ὁποίαν ἀσχολεῖται αὕτη. Παρατήρουν μὲν βεβαίως, ὅτι ἡ αὔξησις τῆς ἐλλογότητος, τοῦ νοῦ καὶ τῆς ἀληθείας εἶναι ἐκ τῶν οὐσιωδῶν γνωρισμάτων τοῦ ψυχικοῦ βίου καὶ ὅτι ἀκριβῶς ἡ αὔξησις αὕτη οὐδέποτε κατωρθοῦτο νὰ ἐρμηνευθῆ διὰ τοῦ συνειρμοῦ· ἀλλ' ὅμως δὲν ἐγίνωσκον, πῶς ἦτο δυνατόν νὰ ἐρμηνευθῆ αὕτη. Ἡ προσαγωγή—δὲν λέγω ἢ «ἀνακάλυψις»—ὄρισμένων περιοριστικῶν καὶ κατευθυνόντων παραγόντων λύει τὸ πρόβλημα τοῦτο. Ἡ δὲ περὶ τοῦ συνειρμοῦ θεωρία εἶναι νῦν τῷ ὄντι νεκρά.

Τρίτον τι κρίσιμον σημεῖον, τὸ ὁποῖον ἐτέθη σαφῶς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν, παρατηρήθη καὶ πρότερον ἤδη, οἰοῦμαι λανθανόντως, οὐχὶ δητῶς ὡς ἰδιαίτερον ζήτημα. Πρόκειται δηλαδὴ περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ *Ἀσυνειδήτου*, ὡς πράγματος, τὸ

ὁποῖον μόλα ταῦτα δὲν εἶναι, καθὼς ἴσως ἤθελε νομίσει τις φυσικόν, ἀλλὰ ψυχικόν. Ὁ Λεϊβνίτιος διὰ τῆς petite perception αὐτοῦ τοιοῦτόν τι βεβαίως ὑπελάμβανεν. Ὁ δὲ E. von Hartmann κατεῖδε τὸ πρῶγμα σαφέστερον καὶ ἔβηκε τὸ ἀσυνειδήτον βάσιν ὀλοκλήρου τοῦ φιλοσοφικοῦ αὐτοῦ συστήματος. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ μέγας οὗτος διανοούμενος δὲν ἠδυνήθη νὰ τακτοποιήσῃ τὰ πάντα, ὡς δεῖ· διότι εἰς τὴν διάταξιν ταύτην ἦσαν ἀναγκαῖοι νέοι διορισμοί: ἔννοιαι δηλονότι οἷαι: ὑποσυνειδησία, ὑπνωσις, διχασμός, συμπλέγματα κλπ. Ἐνταῦθα δὲ ἔχομεν βέβαια τὸ δικαίωμα νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι πρόκειται περὶ νέων ἀνακαλύψεων καὶ οὐχὶ μόνον περὶ νέων διατυπώσεων παλαιόθεν γνωστῶν πραγμάτων. Τὸ αὐτὸ δὲ ἰσχύει καὶ περὶ πολλῶν λεπτομερειῶν, εἰ καὶ τὰ «γεγονότα» ἐν γένει ἦσαν γνωστά ἀπὸ πολλοῦ, ἀλλ' ἔχαρακτοῦντο ἀκριβῶς ταῦτα ὑπὸ τῶν «ἀνδρῶν τῆς ἐπιστήμης» ὡς ἀγνοεῖα ἢ δεισιδαιμονία. Σήμερον ὅμως ἡμεῖς γνωρίζομεν, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ δεισιδαιμονιῶν, ἀλλὰ περὶ γεγονότων. Τὸ δὲ σπουδαιότατον, γνωρίζομεν σήμερον, ὅτι, ὅπερ κατ' ἀρχὰς ἐθεωρεῖτο ἐξαιρέσις, ἀνωμαλία, ἐν τῇ πραγματικότητι εἶναι ὅλως ὀμαλόν. Μάλιστα δὲ καὶ αὐτὸς ὁ συνειρμός, ἢ κάλλιον εἰπεῖν, ἡ συνειρμικὴ συγγένεια, ἐπομένως ὁ ἀπλούστατος πάντων τῶν δυναμικῶν παραγόντων τῆς ψυχῆς, εἶναι παράγον ἀσυνειδήτος, ὁ ὁποῖος ἀπλῶς παρουσιάζει τὰ ἀποτελέσματα αὐτοῦ εἰς τὸ συνειδητὸν ἐγώ.

Τὸ τέταρτον κρίσιμον σημεῖον τῆς νεωτέρας ψυχολογίας ἀναφέρεται εἰς τὴν *ψυχοφυσικὴν*. Ἐν αὐτῇ τὸ κυρίως κεντρικόν πρόβλημα, δηλαδὴ τὸ περὶ τοῦ σώματος καὶ ψυχῆς, ἔγινε σήμερον «κρίσιμον». Ἐπὶ χρόνον πολὺν ὁ ψυχομηχανικὸς παραλληλισμὸς ἢ μάλιστα αὕτη αὕτη ἢ ἐπιφαινομενοκρατία ἐφαίνετο καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν νικηφόρος. Ἀλλ' ὅμως τὸ πρῶγμα ἐφαίνετο μόνον οὕτως ἔχον· ὑπῆρχον δὲ πάντοτε σπουδαῖοι τινες συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι δὲν ἠσπάζοντο αὐτόν, καίτοι δὲν ἠδύναντο νὰ προσαγάγουν ἀπολύτως σαφεῖς καὶ πειστικὸς λόγους τῆς ὑπ' αὐτῶν ἀπορρίψεως τῆς θεωρίας τοῦ παραλληλισμοῦ. Τώρα ἔχομεν λόγους τοιούτους: Τοὺς λόγους τούτους παρέχουν εἰς ἡμᾶς ἡ ἀνάλυσις τῆς πράξεως ὡς μὴ μηχανικοῦ, φυσικοῦ δὲ γεγονότος καὶ

ἢ ἀνάλυσις τῆς ποικιλίας τοῦ ψυχικοῦ βίου. Ὁ ψυχομηχανικός παραλληλισμὸς οὐδέποτε πλέον θὰ ἐγειρῆ πάλιν τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.

Τελευταῖον δὲ κρίσιμον σημεῖον ἀναφέρομεν τὴν *παραψυχολογίαν*. Ἐν αὐτῇ ἔχομεν τῷ ὄντι νέα γεγονότα, οἷον τὴν ὑλοποίησιν (ἐκτόπλασμα), καίτοι καὶ ἐκ τῶν ζητημάτων αὐτῶν πολλὰ εἶναι μόνον νέαι ἀκριβέστεραι διατυπώσεις ἐκ παλαιωτάτων χρόνων γνωστῶν γεγονότων.

Πάντα τὰ ὑφ' ἡμῶν ἐξετασθέντα ἐνταῦθα κρίσιμα πράγματα ἔχουν κοινόν τι: *ἀποκαθιστῶσι δηλονότι πάλιν τὴν γνώμην, τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ λαὸς* περὶ τοῦ ψυχικοῦ βίου καὶ περὶ τῶν σχέσεων αὐτοῦ πρὸς τὸν μηχανικὸν κόσμον. Ἡ παλαιότερα ψυχολογία εἶχε χάσει σχεδὸν ἐντελῶς τὴν πρὸς τὸν ψυχικὸν βίον σχέσιν, καθ' ὃν τρόπον λαμβάνει αὐτοῦ πείραν ὁ κατὰ φύσιν ἄνθρωπος. Ἡ ψυχολογία αὕτη «ἠρμήνευέ» τι, τὸ ὁποῖον οὐδόλως ὑπῆρχεν. Ἡ σύγχρονος ψυχολογία ἐρμηνεύει τὸ πρᾶγμα ὑπάρχον. Καθιστᾷ μὲν ἐπομένως αὕτη πολὺ βαθυτέραν τὴν περὶ τοῦ ψυχικοῦ βίου γνώμην τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ἀλλὰ δὲν τὴν ἀπορρίπτει.

Λίαν διδακτικὸν εἶναι νὰ συγκρίνωμεν τὴν σύγχρονον ψυχολογίαν μὲ τὴν σύγχρονον βιολογίαν. Ἐν τῇ βιολογίᾳ σήμερον κατέπεσεν ἡ μηχανικὴ θεωρία, καθὼς ἐν τῇ ψυχολογίᾳ κατεβλήθη ἡ συνειρμικὴ θεωρία μετὰ πάντων αὐτῆς τῶν ἐπακολουθημάτων. Τὴν σύγκρισιν δὲ ταύτην δύναται τις νὰ διεξαγάγῃ ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ: ἐν τῇ ψυχολογίᾳ γινώσκομεν σήμερον στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι αἰσθητά, ἐν τῇ βιολογίᾳ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ὕλικά. Εἰς ἀμφοτέρας δὲ γινώσκομεν κατευθύνοντας παράγοντας, ὡσαύτως δὲ εἰς ἀμφοτέρας τὸ ἀσυνείδητον. Τέλος δὲ τὰ πάντα καταλήγουσιν εἰς ἓν τι: καὶ ἐν τῇ συγχρόνῳ δηλονότι ψυχολογίᾳ καὶ ἐν τῇ συγχρόνῳ βιολογίᾳ ἀσκεῖ σήμερον θεμελιώδη ἐπιρροὴν ἡ ἔννοια τοῦ *δλου*, ἐνῶ ἡ παλαιότερα βιολογία καὶ ἡ παλαιότερα ψυχολογία εἰργάζοντο μόνον τῇ βοηθείᾳ τῆς ἔννοιᾳς τοῦ *ἀθροίσματος* καὶ τῆς συνισταμένης. Ἄντ' τῶν ἔννοιῶν συνειρμὸς καὶ μηχανικὴ, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἔννοιαι ἀθροίσματος, τίθενται σήμερον αἱ ἔννοιαι ψυχῆ καὶ ἐντελέχεια, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἔννοιαι ὁλότητος.

Ἡ δὲ σύγχρονος λύσις τοῦ προβλήματος «σῶμα καὶ ψυχῆ» περιλαμβάνει πᾶν ὅ,τι νέον καὶ σημαντικὸν ὑπάρχει ἐν τῇ ψυχολογίᾳ καὶ ἐν τῇ βιολογίᾳ.

2. Ἄλυτα προβλήματα.

Ἰσχυρίζομενοι, ὅτι ἡ ψυχολογία ἔφθασεν εἰς κρίσιμον σημεῖον καὶ ὅτι βλέπει πρὸ ἑαυτῆς νέας ὁδοὺς, τὰς ὁποίας ὀφείλει νὰ ἀκολουθήσῃ, οὐδαμῶς φρονοῦμεν, ὅτι σήμερον πάντα τὰ προβλήματα τοῦ ψυχικοῦ βίου εἶναι ἔστω καὶ γενικώτατα λευμένα καὶ ὅτι ἡ ψυχολογία τοῦ μέλλοντος ἔχει νὰ ἀσχολῆται ἀπλῶς μόνον μὲ λεπτομερείας. Τοῦναντίον, πλεῖστα προβλήματα τῆς ψυχολογίας δὲν ἔφθασαν κἄν ἀκόμη εἰς τὸ κρίσιμον αὐτῶν σημεῖον, ἐξακολουθοῦν δὲ εἰσέτι νὰ εἶναι ἐγκαταλελειμμένα, καθὼς πρότερον ὀλόκληρος ἐν γένει ἡ ψυχολογία, εἰς τὴν ἰδιωτικὴν καὶ οἰοῦναι ἔξ ἐνοστίκτου γνώμην τῶν συγγραφέων.

Τὸ δὲ σπουδαιότατον ἐκ τῶν σήμερον εἰσέτι εὐρισκομένων εἰς τὸ πρὸ τῆς κρίσεως στάδιον προβλημάτων τῆς ψυχολογίας εἶναι τὸ *ψυχοφυσικὸν* πρόβλημα. Ἡ ἀπόρριψις τοῦ παλαιοῦ παραλληλισμοῦ ἐξαντλεῖται δηλονότι σχεδὸν ἐντελῶς ἐν ἀρνήσεσιν. Γινώσκομεν τοῦτέστιν ἐνταῦθα, τί δὲν εἶναι ἀληθές. Τί δὲ εἶναι ἀληθές, γινώσκομεν μόνον λίαν ἀορίστως. Ἄλλ' ὅμως ἰδιαζόντως ἀσαφῆς καὶ λίαν ἀμφισβητουμένη εἶναι ἡ ἐπιρροή, τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ ὁ ἐγκέφαλος. Ἡ μετ' ἀκριβείας τοποθέτησις ψυχικῶν φαινομένων εἰς τὰ διάφορα μέρη τοῦ ἐγκεφάλου, τὴν ὁποίαν ἠσπάζετο ἡ παλαιότερα θεωρία, δὲν ὑπάρχει πλέον—ἀλλὰ τί τίθεται ἀντ' αὐτῆς; Δὲν ὑπάρχει ὡσαύτως σήμερον καὶ ἡ περὶ τῆς εἰδικῆς ἐνεργείας τῶν αἰσθήσεων θεωρία, καθὼς ἐδίδαξεν αὐτὴν ὁ Ἰ. Μύλλερ· διότι διέγερσις τοῦ νεύρου εἶναι ὄχι μόνον ποσοτικόν, ἀλλὰ καὶ ποιοτικόν γεγονός· ἀλλὰ κατὰ τίνα ἔννοιαν εἶναι ποιοτικόν, δὲν γινώσκομεν. Διατὶ «ἀκούω», ὁσάκις ἐρεθίζεται ὄρισμένον τι μέρος τοῦ ἐγκεφάλου μου, διατὶ δὲ «βλέπω», ὁσάκις ἐρεθίζεται ἄλλο τι μέρος αὐτοῦ; Τί σημαίνει διανοητικὴ ἀσθένεια; Τίνα ἐπιρροὴν ἀσκεῖ ὁ ἐγκέφαλος ἐπὶ τῆς ὑπνώσεως καὶ ἐπὶ τῶν φαινομένων τοῦ διχασμοῦ;

Ἡ ἀπόκρισις εἰς πάντα ταῦτα τὰ ἐρωτήματα λείπει. Ὁ μόνος δὲ δυνατὸς τρόπος, παράδοξον μὲν, ἀλλ' ἀληθές, νὰ εὔρη τις ἀπόκρισιν εἰς τὸ περὶ τῆς σπουδαιότητος τοῦ ἐγκεφάλου ζήτημα θὰ ἦτο πείραμα, τὸ ὁποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ ἐκτελέσῃ *εἰς τὸν ἰδιὸν τοῦ ἐγκέφαλον* φυσιολόγος ἢ ψυχολόγος τις. Διότι ἄλλως οὐδέποτε εἶναι δυνατὸν νὰ μάθωμεν, ἂν πρόκειται περὶ βλαβῶν τῆς οὐσίας τοῦ ψυχικοῦ βίου, ἢ μόνον περὶ βλαβῶν περὶ τὴν ἐκφραστικὴν *ἰκανότητα* αὐτοῦ. Μόνον δὲ ὁ ἐπὶ τοῦ ἑαυτοῦ του πειραματιζόμενος θὰ ἠδύνατο νὰ μᾶς πληροφορήσῃ περὶ τούτου. Ἐξ ἄλλου δὲ ἀκριβῶς οὗτος δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ μᾶς εἴπῃ τι, ἀλλ' ἴσως θὰ διεφύλαττε κατ' ἀνάγκην ἐντελῶς διὰ τὸν ἑαυτόν του τὴν σπουδαίαν αὐτοῦ ταύτην ἐμπειρίαν! Ἄλλ' οὕτω τὸ πείραμα ἠδὲν ἀποβῆ εἰς τὴν «ἐπιστήμην» ἀδιάφορον· διότι ἡ ἐπιστήμη εἶναι πρᾶγμα κοινωνικὸν καὶ ἔχει ἀνάγκην μεταδόσεως.

Ἦς εἰκὸς δὲ καὶ ἡ παραψυχολογία εὐρίσκεται ἀκόμη ἐντελῶς εἰς τὸ πρὸ τῆς ὀριστικῆς κρίσεως στάδιον. Μέγα ὅμως ὑπερ αὐτῆς πλεονέκτημα εἶναι, ὅτι ἡ πρώτη γένεσις αὐτῆς συμπίπτει μὲ περίοδον τῆς ψυχολογίας, ἢ ὁποῖα ἐν γένει εὐρίσκεται ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ κρίσει. Ἐν τῇ παραψυχολογίᾳ ἀνάγκη νῦν τὸ πρῶτον νὰ δημιουργηθῇ πᾶν τὸ κυρίως θεωρητικόν, καίτοι, ὅπερ παράδοξον, οὐδὲν παραψυχολογικὸν φαινόμενον παρέχει τόσον τεράστιον αἰνίγμα, ὅσον τὸ ὁμαλὸν γεγονός τοῦ ἀπλοῦ αἰσθήματος. Ἡ τηλεπάθεια καὶ ἡ μεταβίβασις σκέψεων φαίνονται τοῦλάχιστον εἰς ἐμέ, ὅτι εἶναι ἀπλούστερα τοῦ ὁμαλοῦ αἰσθήματος, ἐπειδὴ ὁ ἐγκέφαλος παρ' αὐταῖς δὲν φαίνεται ἀσκῶν ἐπιρροὴν τινα, ἢ δὲ διόρασις *δύναται* τοῦλάχιστον νὰ κατανοηθῇ ἄνευ ἀναφορᾶς τινος εἰς τὸν ἐγκέφαλον. Ἐὰν δὲ ἐπρόκειτο κατ' ἀνάγκην καὶ κατ' αὐτὰς νὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τὸν ἐγκέφαλον, τὰ πράγματα θὰ εἶχον βέβαια ὁμοίως, καθὼς καὶ κατὰ τὸ ὁμαλὸν αἰσθημα· διότι ἡ διόρασις εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην θὰ ἦτο εἶδος «αἰσθήματος».

Τὰ φυσικὰ φαινόμενα τῆς παραψυχολογίας, ἢ μετεώρισις δηλαδή, ἢ ὑλοποίησις κλπ. καθὼς ἐδειξαμεν, εἶναι συνέχειά τις τῶν βιολογικῶν φαινομένων, θεωρουμένων κατὰ τὴν θεωρίαν τῆς ζωτικῆς ἀρχῆς. Τὰ πράγματα θὰ εἶχον ἄλλως μόνον, ἐὰν ὑπῆρχεν ὑλοποίησις ἄνευ συναφείας μὲ σῶμά τι ζῶν.

Ὅθεν τὰ πλείστα παραψυχολογικὰ φαινόμενα πρὸς ἐξήγησιν αὐτῶν ἔχουν ἀνάγκην μόνον ἐπεκτάσεώς τινος γνωστῶν ἀρχῶν. Τὸ ἀπλοῦν καὶ ὁμαλὸν αἰσθημα παραμένει τὸ—μέγιστον αἰνίγμα.—Τοῦτο δὲ δὲν σημαίνει, ὅτι *γνωσις ἢ ἔχειν συνειδητῶς* εἶναι «αἰνίγμα». Διότι ἐνταῦθα τὸ ζήτημα περὶ τοῦ διατι εἶναι ἀπλῶς ἄλογον. Τὸ «*συνειδητῶς ἔχειν*» ὑπάρχει· τὸ γεγονός δὲ τοῦτο τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ εἶναι ἀρκετόν. Ἄλλ' ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς γνώσεως ἀνάγκη βεβαίως νὰ τεθῇ τὸ ζήτημα, «διατί» εἰς τὴν περίπτωσιν μὲν ταύτην ἀκούω, εἰς ἐκείνην δὲ βλέπω. Ἄλλὰ γνήσιον αἰνίγμα πρόκειται ἡμῖν πάντοτε μόνον, ὅπου *ἀναγκαζόμεθα* μὲν νὰ θέτωμεν ζητήματα, δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ ἀποκρινόμεθα εἰς αὐτά. Ὅθεν τὸ ἐπὶ μέρους ἐν τῇ ψυχολογίᾳ εἶναι αἰνιγματώδεςτερον τοῦ γενικοῦ.

Ἄλλὰ ποῖον ἄρα γε ὀφείλει ἀναγκαίως νὰ εἶναι τὸ πρόγραμμα μελλούσης τινὸς ψυχολογίας καὶ ψυχοφυσικῆς; Νομίζω, ὅτι δι' ἀμφοτέρων τὸ κύριον εἶναι μέθοδος ὅσον τὸ δυνατὸν κριτικότερα καὶ αὐστηρῶς ἀναλυτικῆ. Ἀκριβῶς τὸ ἐπὶ μέρους πρέπει νὰ ἐξερευνᾶται βαθύτατα· εἰκόλους δὲ γενικεύσεις πρέπει νὰ ἀποφεύγῃ τις. Ἀνάγκη νὰ ἀναζητῆ τις τὰς ἐξαιρέσεις· διότι αἱ ἐξαιρέσεις εἶναι τὸ ἄριστον μέσον πρὸς ἀποφυγὴν δογματικῶν ἀποφάνσεων. Τὸ ἀνώμαλον πρέπει ὡσαύτως νὰ ἐξερευνᾶται, οὐχὶ βέβαια, ἐπειδὴ εἶναι ἀνώμαλον, ἀλλ' ἐπειδὴ θὰ ἠδύνατο νὰ ἀνοίξῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἡμῶν πρὸς κατανόησιν τῆς φύσεως τῶν ὁμαλῶν φαινομένων.

Πολλὰ ἄρα αἰνίγματα μεγάλα καὶ σημαντικὰ ἐγκρύπτει καὶ σήμερον ἔτι ἡ ψυχολογία. Τοῦ δὲ μεγίστου ἐξ αὐτῶν, καίτοι ἴσως οὐχὶ τοῦ τὴν μέγιστην ἐντύπωσιν προξενουντος, λαμβάνει πείραν καθ' ἡμέραν καὶ στιγμὴν πᾶς ἄνθρωπος, καὶ ὁ ψυχολόγος καὶ πᾶς ἄλλος. Ὁ ψυχολόγος διετύπωσε μόνον ἀκριβῶς τὸ αἰνίγμα τοῦτο, δὲν τὸ ἔλυσε ὅμως. Ἐνοῶ δὲ μὲ ὅσα λέγω ἐνταῦθα τὸ αἰνίγμα τοῦ ἐπὶ μέρους αἰσθήματος.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

Χαρακτηρισμός τοῦ Driesch ὑπὸ τοῦ γάλλου René Sudre.

Εἶχεν ἀρχίσει ἤδη ἡ ἐκτύπωσις, ὅτε ἐλάβομεν εἰς χεῖρας τὸ βιβλίον: «Festschrift Hans Driesch zum 60 Geburtstag, 28 Oktober 1927, erster Teil», ἐνθα ὁ Driesch ἐπαινεῖται κατ' ἀξίαν καὶ ὑπ' ἄλλων ἀλλοδαπῶν, ἰδίᾳ δὲ ὑπὸ τοῦ γάλλου René Sudre. Τὴν γνώμην τούτου κρίνομεν καλὸν νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα ἐν μεταφράσει:

«Ὁ καθηγητὴς Driesch εἶναι μία τῶν ὄραισιμωτάτων ἐπιστημονικῶν μορφῶν τῆς ἐποχῆς μας.

Ὡς βιολόγος ἀνενέωσε τὴν πειραματικὴν ἔρευναν, κατέρριψεν ὀριστικῶς τὰ ὕλιστικὰς καὶ μηχανικὰς θεωρίας. Ἔσχε τὸ θάρρος νὰ σπουδάσῃ τὰ παραψυχολογικὰ φαινόμενα, νὰ κηρύξῃ τὴν πραγματικότητά αὐτῶν, νὰ τὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν διδασκαλίαν του, συντελῶν οὕτως εἰς τὸ νὰ διανοιγῶσιν εἰς τὴν ψυχολογίαν θαυμαστοὶ ὀρίζοντες.

Ὡς φιλόσοφος μετέβαλε τὰς ἀπόψεις τῆς παλαιᾶς μεταφυσικῆς καὶ τῆς παλαιᾶς λογικῆς. Ἀποκατέστησε τὴν ἔννοιαν τῆς ψυχῆς εἰς τὴν ἐμπροσθέντι τιμὴν καὶ ἐθεμελίωσε ἐπὶ τῆς εὐρυτάτης ἐμπειρίας τὴν θεωρίαν τὴν ἀποδεχομένην τὸ πνεῦμα ὡς τὴν κυρίαν ἀρχήν.

Ὡς θεωρητικὸς πολιτικὸς ἔσχε τέλος τὸν ἠρωϊσμόν νὰ ἀποβάλλῃ τὸν ἐθνικὸν ἐγωϊσμόν, νὰ ὀμιλῇ καὶ νὰ δοῦν ὑπὲρ τῆς εὐλικρινοῦς ἐκ νέου συμφιλίωσης τῶν λαῶν, ὑπὲρ τῆς καθολικῆς εἰρήνης, ἐν ὀνόματι τῶν διαφερόντων τοῦ πνεύματος.

Ὁ Hans Driesch εἶναι μέγας σοφὸς καὶ μέγας εὐρωπαῖος»

*
**

Τὸν Driesch τιμᾷ προσηκόντως καὶ ἡ ἐν Ἀθήναις Ἑταιρεία ψυχικῶν ἐρευνῶν δις μέχρι τοῦδε ἐκλέξασα αὐτὸν ἐπίτιμον αὐτῆς πρόεδρον. Ἐν παρόδῳ δ' εἰρήσθω, ὁ πρόεδρος καὶ ἰδρυτὴς τῆς ἐταιρείας ταύτης κ. Ἄγγελος Τανάγρας ἐκδίδει ἀνελλιπῶς ἀπὸ τοῦ 1925 τὸ ἐπιστημονικὸν περιοδικὸν «Ψυχικαὶ Ἐρευναι», ἡ ἀνάγνωσις τοῦ ὁποίου εἶναι ἀπαραίτητος εἰς πάντα θέλοντα νὰ κατανοῇ βαθέως, πῶς ἔχουν ἐπιστημονικῶς ἰδίᾳ τὰ παραψυχολογικὰ ζητήματα καὶ τὰ συναφῆ μὲ αὐτὰ φιλοσοφικά.
Σ.Μ.Κ.

Τ Ε Λ Ο Σ

ΠΙΝΑΞ
ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

Α

Ἐγνωσία	189
Ἐθανασία	237
Ἐθροισμα	59, 77, 248
Ἐἴθημα	53, 76, 88, 89, 90, 93, 250, 251
Ἐἴθητήρια Ὀργανα	54
Ἐἴθημα ψυχοφυσικόν	93, 95, 107, 108, 115—116
Ἐἴτιοκρατία	231
Ἐἴτιότης	52, 53, 74, 75, 78
» » μηχανική	74
» » ὀλότητα ποιούσα	74
Ἐληθείας τόνοι	35
Ἐλληλεπίδρασις Ψυχοφυσική	113, 114
Ἐναγνώρισις	109, 148
» » ψευδής	182, 183, 188
Ἐνάμνησις	147, 181, 182
Ἐξ Ἐναμνήσεως Εἰκόνες	66, 67, 109
Ἐνάμνησιν πλάνη (περὶ τήν)	188
Ἐνάπλασις	65, 66, 67, 118, 147, 181
Ἐντικείμενα Ἐμπειρικά	39
Ἐξίαι	224
Ἐντίληψις 43, 53, 76, 88, 138, 140, 141, 145, 146, 147, 218	
Ἐποφατική ἔλευθερία	233, 236
Ἐριστοτέλης	45
Ἐρμονία προδιατεταγμένη	143

ἁρμονία πρὸς τὴν ἑαυτοῦ φύσιν	202, 205
ἄσυνείδητον	55, 64, 75, 157, 212, 222, 246
Αὔθυποβολή	159, 162, 168, 169, 220, 221
Αὐτόματος ἐνέργεια	166, 172, 173, 196
Αὐτόματον ἠθικόν	223
» » λογικόν	216, 223
ἄφασια	117
*Αχιος (Ach)	63, 82
Azám	166

B

Baudouin	166, 167, 168, 221
Becher	110, 119, 148
Behaviorismus	29, 153
Benecke	119, 148
Βέμπερ (Weber) νόμος	91
Bergson	26, 40, 41, 45, 91, 118, 148, 203
Βερκελέϊος	140
Βερτάϊμερ (Wertheimer)	78
Binet	166
Βιολογία	74, 76, 77, 83, 104, 209, 210, 248
Βόλφ	26
βουλήσεις	46, 47, 48, 129, 224
» » ἠθική	208
βουλήσεως ἐλευθερία	206
βουλευτικὸν συνειδητὸν φαινόμενον	47, 233
Βούντ (Wundt)	78
Brentano	39, 124, 125, 126,
Bühler	82, 151

Γ

Geulinx	127
Γκρύνμπάουμ (Grünbaum)	82, 131
Γνώσις	122, 123, 134, 135, 145, 251

Γνώσις ἔμφυτος	135
» » ἐν εἴδει τῆς γνώσεως περὶ ἀλλοτρίας γνώσεως	160, 163, [174, 176, 178, 180, 185]
Γνώσεως (τῆς) θεωρία	42, 43, 133
» » κτήσις	132
Γνωστοῦ (ποιότητος τοῦ ἤδη)	36

C

Coué	159, 165, 166, 167, 169, 174, 177, 191, 221, 224
Crawford	197

Δ

Δέκτης	194
Διάγραμμα (σχῆμα)	62, 68, 71, 72, 73
Διάγραμμα ὁλότητος	81
Διάθεσις	58, 130
» » λανθάνουσα	64
Διάμεσον πρόσωπον	173, 195, 196
Διανοήματα	44, 57
Διάνοια	153
Διάστασις τρίτη	94
Dilthek	127
Διόρασις	137, 146, 150-151, 194
διχασμὸς	184, 187
διχασμὸς (ἢ διάσπασις) τῆς συνειδήσεως	128, 164, 173, 198, 249
Δυσμὸς	18
Δυναμική τῆς ψυχῆς	131, 155
» » τοῦ ἐσωτερικοῦ ψυχικοῦ βίου	52
» » τῆς βουλήσεως	155, 168

E

*Εγὼ	29, 46, 82
» » τὸ ἕτερον	29
» » (τοῦ) ἀπραξία	82

Ἐγγράμμα	109
Ἐγκέφαλος	74, 119, 138, 144, 147, 148, 151, 170, 249, 250
Ἐγκυρότης (τελική)	35, 46, 57, 60, 81
Ἐγωϊσμός θεωρητικός (solipsismns)	75
Ehreufels	78
Ἐκ τῶν προτέρων (à priori)	134, 136, 137, 145
Ἐλευθερία ἀποφατική	233, 236
Ἐλευθερία γνησία	203,
» ἐπὶ μέρους	203
» » ὀντιστική	203
» » καταφατική	204, 207, 216, 217, 231, 236
Ἐλευθερίας πρόβλημα	202
Ἐμβρυολογία	179
Ἐμπειρική θεωρία	94
Ἐμπειρικῶς πραγματικὸς	37
Ἡ περὶ τοῦ Ἐμφύτου θεωρία (Nativismus)	93
Ἐντελέχεια	114, 232, 234
Ἐνδοσκόπησις (Introspection)	28
Ἐνδοψυχική σειρά	118, 131
Ἐν ἐργηγόρσει ψυχικὸς βίος	186, 187
Ἐνέργεια συνειδητή	52
Ἐνισμός	18
Ἐνστικτον	137, 154
Ἐπιφαινομενοκρατία	106, 108, 247
Ἐρεθισμοὶ ἀτομικευθέντες	78
Ἐσωτερικὸς ψυχικὸς βίος	53, 88
Ἐτεροιώσεις τοῦ ψυχικοῦ βίου	156
Εὐθύνης συναίσθημα	227, 230

Z

Ζωτικῆς ἀρχῆς θεωρία	17, 115, 147, 197, 229, 250
--------------------------------	-----------------------------

H

Hartmann	26, 246
Hegel	26

Ἡδονὴ καὶ λύπη	33, 46
Ἡθική	226, 227, 243, 244
Ἡθική συνείδησις	102, 103
Höfdding	36, 59
Hume	50
Husserl	27, 29, 103, 124, 125, 126, 246

Θ

Θάνατος	237, 243
Θεός	17, 205, 229, 243

I

Jænsch	43
James William	26, 240
Janet	166
Jaspers	127
Jennings	153
Ἰησοῦται	224
Ἰστορία	83, 104, 192
Jung	131
Ἰγνος ἐγκεφαλικόν	109, 118, 150
» ψυχικόν	148, 149

K

Κάντιος	26, 35, 133, 134, 223, 224, 226
Καρτέσιος	71, 246
Κατάταξις	44
» τῶν συνθέτων συνειδητῶν φαινομένων	42
» τῶν ἐπιστημῶν	37
Κατηγορίαι	35, 73
Καταφατικὴ ἐλευθερία	204, 207, 216, 217, 231, 236
Κατευθύνοντες παράγοντες	60, 62, 64, 82
Klages	131
Koffka	64, 82

Köhler	78, 153
Konstamm	170, 178
Κοινωνιολογία	83, 104, 192
Κοΐνειν	214
Krueger	46, 78, 79, 81, 152
Külpe	26, 31, 45, 46, 63, 82

Λ

Λαϊκή ψυχή	152
Λειβνίτιος	26, 136, 142, 143, 144, 146, 150, 246
Λέσιγγ Θεόδωρος	192
Levy Brühl	152
Λήθη	187
Lichtenberg	216
Lipps Th	99
Λογική	29
» νεωτέρα	90
Lonze	88

Μ

Mach	213
Μανία	81
Marbe	27, 82
Mac Dougall	135, 137
Μέθοδος	28
Meimong	29
Μελαγχολία	81
Μέσσορ	82
Μεταβίβασις σκέψεων	150, 194
Μεταφυσική	120, 133, 237
Μετεώρισις	194, 196
Μίμησις	101
Μνήμη	147, 181, 182, 183, 184
» » ἀπλή	156, 160, 170, 180

Μνήμη εἰδικευμένη	157, 159
» » ὕλική	184
Μνήμης ἀξιοπιστία	183
» » πλοῦτος	182
» » σαφήνεια	183
Μονάδες	136, 143
Μορφὴ (Gestalt)	76, 79
ἐκ τῆς μορφῆς προερχομένη ποιότης (Gestaltqualität)	78
Μύλλερσος Ἰωάννης	92, 93, 107, 144
Μύλλερσον (αἱ κατὰ) εἰδικαὶ ἐνέργειαι τῶν αἰσθήσεων	92

Ν

νομίζειν (ὑπονοεῖν)	69, 75, 85, 94
νοῦς	223

Ο

Österreich	240
Ὀλότης	19, 59, 76, 77, 79, 97, 111, 118, 129, 248
» » ψυχική	19, 76
» » ὑπερπροσωπική	83
Ὄνειρον	37, 43, 159, 185, 186, 187, 188, 189
Ὁρισμὸς τῆς ψυχολογίας	24
Ὄρμαι	135, 166, 191
Οὐάτσων (Watson)	153
Οὐσία (Wesen)	230

Π

Παράγοντες περιορίζοντες καὶ κατευθύνοντες	60, 62, 64, 82, 246
Παραίσθησις	163
Παραλληλισμὸς	22, 247, 249
» » ψυχομηχανικός	105, 109, 113, 249
» » ψυχοφυσικός	79
Παμπινζία	106
Παρασυνειδησία	159, 171, 172, 174, 176
«Θεμελιώδη προβλήματα τῆς ψυχολογίας»	17

Παρασυνειδησία ἐνεργὸς	172, 173
Παρασυνειδησία λανθάνουσα	172
Παραφροσύνη	115, 118, 180, 249
Παραψυχολογία	22, 193, 248, 250
Πείραμα	31, 228
Πλάνη	199
Πνευματισμὸς	239
Πόθος	48
Ποικιλία	112
» » κατ' ἔντασιν	128
Ποικιλίας βαθμὸς	134
Ποιη	230
ποιότητες (Solchheiten)	32
» » καθαραὶ	32
Πομπὸς	194
Προᾶγμα	44
Προᾶξις	95, 172
Prince, Morton	166
πρότερον, (früher) ἢ προγενέστερον	33
προφητεία	194, 201, 229
πρωταρχικὸν γεγονός	24, 71, 72, 82, 122, 237

P

Rehmke	27
Rickert	77
Ruesch	226

Σ

Scheler	67, 80, 99, 100, 102, 131
Schelling	204
Schopenhauer	26, 213, 228
Selz	68, 82
Semon	109
Spann	78

Spengler	78
Σπινόζας	106, 112, 202, 214
Spranger	131
Στοά	230
Στοιχειολογία	31, 245
Strauss	169
Σὺ	127
Σὺ (βεβαιότης περὶ τοῦ)	81, 99, 102, 117, 135
Sudre René	252
Συμπλέγματα	159, 169, 247
Συμπλέγματος συμπλήρωσις	68
» » τοῦ Coué	165, 169, 174, 191
» » » Freud	64, 165, 169, 174
Συναισθήματα	34, 45, 79, 81, 219
Συναίσθημα ἠθικόν	100, 135
Συναισθηματικὸς τόνος ἠθικὸς	227
Συνείδησις	70
Συνειδήσεως διχασμὸς (διάσπασις)	128, 164, 171
» » ὁοῦς	54, 60, 131
συνειδητότης	209
συνειρμὸς	54, 55, 65, 67, 73, 110
συνειρμικὴ θεωρία	77, 84
» » συγγένεια	56, 65, 67, 131
» » ψυχολογία	246
Συνύπαρξις (συνεργία)	58, 110
Συνέχεια τῶν περιεχομένων	41
σύνθετα συνειδητὰ φαινόμενα	38
Σύστασις (ἢ κατασκευὴ) τῆς ψυχῆς	124, 128, 177
Σχῆμα (ἢ διάγραμμα)	62, 68, 71, 72, 73
» » ὀλότητος	81
Σῶμα	54, 143, 147
Σώματος Ἐπιφάνεια	81
Σῶμά μου (τὸ)	33, 48, 76, 85, 86, 87, 90, 114
Σῶμα καὶ ψυχὴ	22, 105, 119, 247
Σώματος μορφή (τοῦ)	135

Τ

Τανάγρας ἄγγελος	253
Τάσις διοριζούσα	63, 67, 71, 73, 131, 168
Τάξις	34, 72, 224
Ταξιλογία	29
Τάξεως ἔννοια	90
Τελείωσις (Erledigung)	36
Τηλεκίνησις	194, 196
Τηλεπάθεια	146, 150, 193, 196, 197, 198, 250
Thorndike	153
Tischner	200
Τότε τόνοι (τοῦ)	25, 33, 41
Τόπος	33
Τοπικὸν σημεῖον	33, 88, 93
Τόπου καὶ χρόνου τεκμήρια	33
Trance	195, 196

Υ

Verkes	153
Ὑλης (ἢ περὶ τῆς) τῶν ψυχικῶν φαιν. διδασκαλία	25, 28, 112
Ὑλισμὸς (ὕλιστις)	225, 237, 243, 244
Ὑλοποίησις (ἢ ἐκτόπλασμα)	194, 196
Ὑόγκα (Yoga)	224
Ὑπάρξεως τόνοι	37, 42, 81, 85
Ὑπεροσσωπικὸν πνεῦμα	152
Ὑπνωσις	159, 162, 166, 173, 186, 187, 189, 247, 250
Ὑποβολή	162, 167, 168, 169, 220
« εἰς ὄρισμένον χρόνον ἀναφερομένη	209, 231
« μεθυστικῇ	163, 172, 173, 175, 176, 220
Ὑποσυνειδησία (ἢ ὑποσυνείδητον)	84, 159, 171, 172, 173, 174
	176, 180, 191, 192, 247
Uexküll	237

Φ

Φαινόμενα βιολογικά	250
» φυσικά	250
«	76, 77
Φαντασία	38, 59, 65
» καὶ περιεχόμενα ἐξ ἀναμνήσεως	43
Φόλκελτ (Volkelt)	81, 100, 102, 243
Φροῦδ (Freud)	64, 159, 161, 166, 169, 174, 177, 191, 222
φύσις (Natur)	85, 105
φυσικὸν ἀντικείμενον	32
φυσικὴ Ἐπιστήμη	53

Χ

Χαρακτήρ	137
Χαρακτήρ νοητὸς	202
Χάρις	225
Χρόνος	33
Χρόνου καὶ τόπου τεκμήρια	33
Χρονικὸς τόνος	44

Ψ

ψευδαισθησία	42, 43, 163
» ἄσθητικῇ	163, 171, 173, 175, 176
ψυχή	46, 47, 72, 73, 75, 90, 119, 212, 232
» ὁλότητα ποιούσα	77, 89, 90
» ἄσυνείδητος	73, 191
ψυχὴ μου (ἡ)	50, 67, 69, 73, 75, 103
ψυχῆς κατασκευὴ ἢ σύστασις	124, 128, 174, 177
ψυχικὸν ἐγὼ	178
ψυχικά ἔχνη	148, 149
ψυχικὸς βίος ἐσωτερικὸς	53, 58
ψυχικοῦ βίου ἑτεροιώσεις	156
ψυχικὸς βίος τῶν ζώων	153

ψυχολογία	24, 27, 29
» » κατανοοῦσα	127, 192
» » ἡ κοινῇ νομιζομένη	22, 76
» » κρίσις τῆς ψυχολογίας	206, 237
ψυχολογία νέα	119
ψυχολογικὸν νήπιον	165, 187
ψυχομετορία	196
ψυχοφυσικὴ	85, 89, 247, 249

ΗΜΑΡΤΗΜΕΝΩΝ ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ

Σελίς	15	στίχος	28	ἀντί «1910»	ἀνάγνωθι «1900»
»	52	»	9	» «ἐνοίας»	» «ἐννοίας»
»	52	»	10	» «ὀποων»	» «ὀποίων»
»	58	»	25	» «συνένωσις ἢ συνεργία παραγόντων»	» «συνύπαρξις»
»	68	»	19	» «οὔτω τὸ ἔλλιπές»	» «οὔτε τὸ ἔλλιπές»
»	78	»	16	» «Cesdalnquaität»	» Gestaltqualität
»	96	»	27	» «κατα σιάσεως»	» «καταστιάσεως»
»	100	»	24	» «ὄν»	» «ὄν»
»	121	»	6	» «ὄντως ὄν»	» «ὄντως ὄν»
»	125	»	23	» «ὄτε δὲ ἐκεῖνο»	» «ὄτε δὲ ἐκεῖνο»
»	133	»	32	μεταξὺ τοῦ «τί» καὶ τοῦ «ὄντως» προσθετόν τὴν λέξιν «τοῦ»	» «ἐφηρμοσμένου» ἀνάγνωθι «ἐφηρμοσμένου»
»	135	»	3	» «ἐφηρμοσμένου» ἀνάγνωθι «ἐφηρμοσμένου»	» «ἐφηρμοσμένου»
»	177	»	17	» «ἀγώστοις»	» «ἀγνώστοις»
»	173	»	2	» «ἐνεργείας»	» «ἐνεργεία»
»	183	»	20	» «ἦτο»	» «ἦτοι»
»	202	»	10	» «ἀπόλυτο»	» «ἀπόλυτος»
»	204	»	6	» «Znlassungstreiheit»	» «Zulassungsfreiheit»
»	207	»	2	» «τοιινῦτον»	» «τοιιοῦτον»
»	207	»	31	» «γνω-γνωστόν»	» «γνωστόν»
»	229	»	28	» vitalisnus	» «vitalismus»
»	231	»	21	» «Ἡ διδασκαλία»	» Ἡ διδασκαλία
»	231	»	32	» «συγγενειῶν»	» «συγγενῶν»
»	234	ὑποσημείωσ.	1291		1921
»	235	»	30	Μετὰ τὴν λέξιν «ἀποδοχὴν» πρόσθετες «ἐλευθερίας τινός», ἀντὶ δὲ τῆς τελείας στιγμῆς, γραπτέον κόμμα, μετὰ δὲ τὸ οὐδαμῶς διαγραφτέον τὸ «λοιπόν».	

HANS DRIESCH

Die sittliche Tat

Ein moralphilosophischer Versuch

1927. XII und 210 Seiten mit Register
Brosch. RM. 8.50, Ganzleinen RM. 11.—

Aus dem Inhalt: I. Prolegomena. II. Die Lehre von den Pflichten. III. Von der Aufklärung. IV. Religion als Ziel der Aufklärung.

Das formal Bedeutungshafte, von dem fast alle bestehenden Ethiken der neueren Zeit handeln, ist in diesem Werke kurz behandelt. Was man Morallehre nennt, also letztlich das Praktische, ist hier Hauptsache. Und deshalb spielen Tagesfragen eine grosse Rolle in diesem Werke, obschon nicht in einer Form, die auf bestimmte Personen, Länder oder Ereignisse zugeschnitten ist. Also eine Ethik, nicht nur für den Theoretiker, sondern auch ganz besonders für den Praktiker, für den Staatsmann als den Verwirklichter ethischer Normen und den Lehrer in weitestem Sinne des Wortes als dem Normenverbreiter.

Wirklichkeitslehre

Ein metaphysischer Versuch

Zweite durchgesehene und erweiterte Auflage
XVI und 377 Seiten mit Register
Broschiert RM. 8.—. Ganzleinen RM. 10.—

Dieses Werk ist tatsächlich ein metaphysischer Versuch und nicht eine an Stelle der Metaphysik gesetzte Erkenntnislehre. Es will keine «Ontologie» sein, freilich nicht aus grundsätzlicher Ablehnung, sondern eigentlich aus Bescheidenheit. Denn so sehr sein Absehen auf die Wirklichkeit und ihre induktive Erfassung geht, ist es nicht von der Ueberzeugung beherrscht, einen die Wirklichkeit schlechthin bedeutenden Begriff gefunden zu haben. Von metaphysischer «Spekulation» im Sinne des deutschen Idealismus, von verstiegener Begriffsdichtung ist Driesch so weit entfernt, als nur möglich, sein Verfahren ist geleitet von dem engsten Anschluss an die Erfahrung. (Literarischer Handweiser.)

In der Wirklichkeitslehre legt er die Tatsache des «Ich erlebe etwas» zugrunde. Sie enthält seine Metaphysik, die Lehre vom Wirklichen. Besonders interessant wird dieses Werk dadurch, dass sich darin die politische Einstellung Driesch, sein übernationales, pazifistisches Weltbürgertum begründet findet. (Vorwärts).

VERLAG EMMANUEL REINICKE — LEIPZIG C 1

HANS DRIESCH

Leib und Seele

*Eine Untersuchung über
das psychophysische Grundproblem*

Dritte Auflage. VIII und 114 Seiten mit Namenverzeichnis
Broschiert RM. 4.50. Gebunden RM. 6.—

Diese mit prächtiger Klarheit geschriebene neue Arbeit D's. unternimmt es, einen gewichtigen Beitrag zu liefern zu einem alten und doch ewig jungen Grundproblem der Philosophie. Dass der Verfasser die Parallelistische Lösung dieses Problems verwirft, ist schon aus seinen früheren Schriften bekannt; denn mit Recht hält D. den Parallelismus für unvereinbar mit einer vitalistischen Biologie, zu deren Begründung er ja in früheren Arbeiten Entscheidendes geleistet hat. In dem vorliegenden Buche werden nun die Argumente gegen den Parallelismus übersichtlich zusammengestellt und vor allem ein neues und entscheidendes beigebracht, das auf dem von D. sogenannten Satz von der Zuordnung der Mannigfaltigkeitsgrade beruht. (Kantsudien).

Wissen und Denken

Ein prolegomenon zu aller Philosophie

Zweite Auflage mit Ergänzungen. VI und 152 Seiten
Broschiert RM. 4.50. Gebunden RM. 6.—

In seiner bekannten tiegründigen Art fasst hier Driesch noch einmal die letzten erkenntnistheoretischen Voraussetzungen seiner systematischen Werke (Ordnungslehre und Wirklichkeitslehre) zusammen. Das Ganze ist eine mit überlegener dialektischer Exaktheit durchgeführte Erneuerung des berühmten Kantischen Philosophierens aus dem Ich-Standpunkt. Die Entwicklung der eigenen Gedanken wird vielfach von kritischen Zwischenbemerkungen und fremden Ansichten unterbrochen. — Viele originelle Feinheiten enthält der wichtige Abschnitt über die Wahrheit und ihre Kriterien. (Theol. Literaturbericht: Kowalewsky).

WERKE UBER HANS DRIESCH

Festschriften Hans Driesch

zum 60. Geburtstage (28 oktober 1927).

I. Wissen und Leben.

Überreicht von älteren Freunden und Kollegen
Herausgegeben von Prof. Dr. Hermann Schneider
und Privatdozent Dr. Werner Schingnitz
Gedruckt auf echtem Alphapapier, steif broschiert RM. 12.—
William Stern-(Briefwechsel) Eduard von Hartmann, Johannes Volkelt, Jacques Maritain, René Sudre, Maurice Boucher, Gustav Wolff, F. I. I. Buytendyk, Hermann Schneider, Erich Becher, Emanuel Radl, Emil Ungerer, Kurt Breysig, Otto Kestner, Eugenio Rignano, W. Schingnitz.

II. Ordnung und Wirklichkeit

Überreicht von jüngeren Mitarbeitern und Schülern
Herausgegeben von Privatdozent Dr. Werner Schingnitz
Gedruckt auf echtem Alfapapier, steif broschiert RM. 7.50
Werner Schingnitz, Mauritius Kahn, Gerhard Büchner, Paul Biró
Andreas Hecht, Hellmuth Burkhardt, Arnold Gehlen, Fritz Rackow

DR. OTTO HEINICHEN

Drieschs Philosophie

*Eine Einführung
mit Bildnis von Hans Driesch und einer
Bibliographie seiner Werke*

1924. XX und 187 Seiten, RM. 4.50, Ganzleinen RM. 6.—
Diese geschmackvoll ausgestattete Schrift bildet den ersten Versuch einer Gesamtdarstellung der Philosophie Drieschs, und man muss sagen, dass der Versuch ausserordentlich gut gelungen ist. Mit Recht betont der Verfasser, wie einflussreich Drieschs Philosophie im Denken der Gegenwart geworden ist. Es ist kein Zweifel, dass diese einfach und klar geschriebene Darstellung bei aller Kürze doch den ganzen Umfang und die Eindringlichkeit des Philosophierens Drieschs glänzend zur Geltung kommen lässt. (Leipziger Tageblatt).

Metaphysik und Weltanschauung

Eine Sammlung zwanglos erscheinender Bände

Herausgegeben von Hans Driesch und Werner Schingnitz
(*Einzelne lieferbar. Serie wird fortgesetzt. Bis jetzt erschienen*)

In den Weltanschauungskämpfen der Gegenwart muss jeder ernsthaft denkende Mensch bestrebt sein, über dem Streit der Tagesmeinungen eine feste metaphysische Position zu gewinnen. Er wird vor allem in den metaphysischen Gehalt der grossen weltbewegenden Religionen und Lebensanschauungen eindringen wollen. Diesem weltanschaulichen Streben will die vorliegende Serie in jeder Weise entgegen kommen. Sie bietet knappe, klare und in sich abgerundete Darstellungen der grossen Religionen und Weltanschauungen aus der Feder ihrer berufensten Vertreter. Nicht abstrakte Theorie, sondern lebendige Anschaulichkeit bestimmt den Stil dieser Bücher.

Der Buddhismus

Seine Stellung innerhalb des geistigen Lebens der Menschheit. Von Dr. Paul Dahlke. VI und 256 Seiten.
1926. RM. 9.—. Ganzleinen RM. 12.—

Die Weltanschauung des Katholizismus

Von Peter Lippert. 122 Seiten. 1926
Kartonierte RM. 5.—. Ganzleinen RM. 6.50

Astrologie als Erfahrungswissenschaft

Von Freiherr von Klöckler. XVI und 394 Seiten. 37 Abbildungen.
Zahlreiche Tabellen und statische Aufstellungen. 1927.
Broschiert RM. 16.— Ganzleinen RM. 18.—

Geschichte als Sinngebung des Sinnlosen,

oder die Geburt der Geschichte aus dem Mythos.

Von Prof. Dr. Theodor Lessing. 4. völlig umgearbeitete Auflage.
VIII und 340 Seiten. 1927. Brosch. RM. 12.50. Ganzleinen RM. 15.—

Pflanze und Tier

Lebensraum und Daseinsform der Organismen

Von Prof. Dr. Carl Fries.
XII und 282 Seiten 1927. Broschiert RM. 12.— Ganzleinen RM. 15.—

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ - Π.Τ.Δ.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΕΚΠΕΙΡΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΟΥ
ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ Π.Ε.Δ.Ε.
ΑΡΧΙΒΙΟ - ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΑΓΙΑΣ ΚΑΛΕΙΟΥΣ
ΠΑΡ. ΔΕ ΔΗΜΗΤΡΑ ΜΕΤΑΚΑΤΑΒΛΑΧΗ.
ΑΡΙΘΜ. ΕΙΣΔ. .... 5260 .....
ΗΜΕΡΑ ΕΙΣΔ. .... 16-5-2011 .....
ΤΑΞΗΝ, ΑΡΙΘ. ΔΕΥ. .... 150 P.11 .....

ΤΙΜΗ

Διὰ μὲν τὸ Ἐσωτερικὸν Δραχμαὶ 80.—

Διὰ δὲ τὸ Ἐξωτερικὸν Φρ. χρυσᾶ 8.—